ИНФРАСТРУКТУРАТА И КОМУНИКАЦИИТЕ ПРЕЗ 21 ВЕК

ИНФРАСТРУКТУРА & Комуникации

Научно списание на факултет
„Икономика на инфраструктурата” - УНСС

Година 7, май 2017, кн. 11-12

РЕДКОЛЕГИЯ

Доц. д.н. Ивайло Христов - председател
Доц. д-р Цветан Кулевски - гл. редактор
Докторант Мая Коларова - член

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Проф. д-р Димитър Димитров - председател
Проф. д.н. Иванка Мавродиева - англ. редактор
Проф. д-р Виолета Бакалова
Доц. д-р Бисер Петков
Доц. д-р Мирослава Раковска
Доц. д-р Стела Ангова
Доц. д-р Тодорка Тончева

Научно списание „Инфраструктура и комуникации”
на факултет „Икономика на инфраструктурата” – УНСС

София 1000, УНСС, Студентски град
e-mail: kragla_masa_25_tourism@abv.bg

ISSN 1314-0930

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРАВЕН СТАТУС НА НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ ПО ЦЕНИ И РЕИМБУРСИРАНЕ НА ЛЕКАРСТВЕНИТЕ ПРОДУКТИ И МЯСТОТО МУ В СИСТЕМАТА НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО 7

Боряна Зидарова[1], Димитрина Апостолова[1], Доц.Александра Савова, дф[1,2], Доц. Маноела Манова, дф[1,2], Доц. Силвия Терезова[1,3], Мария Василева[1], Проф. Николай Данчев, дм[1,2]

[1] Национален Съвет по Цени и Реимбурсиране на Лекарствените продукти, София

[2] Фармацевтичен факултет, Медицински Университет-София

[3] Университет за Национално и Световно Стопанство

LEGAL STATUS OF THE NATIONAL COUNCIL ON PRICES AND REIMBURSEMENT OF MEDICINAL PRODUCTS AND ITS PLACE IN THE HEALTH CARE SYSTEM 11

Boryana Zidarova[1], Dimitrina Apostolova[1], Assoc.prof. Alexandra Savova[1,2], PhD, Assoc.prof. Manoela Manova[1,2], PhD, Assoc.prof. Silvia Terezova[1,3], PhD, Maria Vasileva[1], Prof. Nikolay Danchev, MD, PhD[1,2] 11

[1] National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal Products, Sofia, Bulgaria

[2] Medical University, Faculty of Pharmacy, Sofia, Bulgaria

[3] University of National and Word Economy

МЕТОДЪТ ЗА ДОСТАВКА „CLICK&COLLECT“ КАТО ТЕНДЕНЦИЯ В ОМНИКАНАЛНАТА ТЪРГОВИЯ НА ДРЕБНО 14

ас. д-р Марияна Николова Кътева, Университет за национално и световно стопанство Катедра „Икономика на търговията“, София

THE CLICK&COLLECT DELIVERY METHOD AS A TREND IN OMNI-CHANNEL RETAILING 23

Assistant Mariyana Nikolova Kateva, PhD, University of National and World Economy Department of Economics of Trade, Sofia

НАСОКИ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА БЕЗОПАСНОСТТА НА ТОВАРО-РАЗТОВАРНИТЕ ОПЕРАЦИИ ПРИ ТОВАРНИТЕ АВТОМОБИЛНИ ПРЕВОЗИ 32

ас. д-р Камен Луканов, катедра „Логистика“, УНСС

DIRECTIONS TOWARDS INCREASING SAFETY DURING LOADING AND UNLOADING OPERATIONS IN ROAD FREIGHT TRANSPORT 40

Assistant Kamen Lukanov, Ph.D., Department „Logistics“, UNWE

ТЕНДЕНЦИИ В ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ИНФОРМАЦИОННИ СИСТЕМИ И ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИИ В ЛОГИСТИКАТА 47

Гл.ас. д-р Николай Драгомиров, катедра „Логистика“

TRENDS IN USING INFORMATION SYSTEMS AND INTERNET TECHNOLOGIES IN LOGISTICS 53

Chief Assist. (Ph.D.) Nikolay Dragomirov, Department “Logistics”

ЦЕННОСТТА – ФИРМЕН ЦЕНООБРАЗУВАЩ ФАКТОР В ТЪРГОВИЯТА 58

Проф. д-р Й. Владимирова, Катедра «Икономика на търговията», УНСС 58

СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ДИСТРИБУЦИЯТА НА ПРИРОДЕН ГАЗ В БЪЛГАРИЯ 71

Мирослав Стефанов, докторант, Катедра „Стопанска логистика”, УНСС

STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF NATURAL GAS DISTRIBUTION IN BULGARIA 77

Miroslav Stefanov, PhD student, Department of Logistics, UNWE

КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЪВРЕМЕННИТЕ АСПЕКТИ В РАЗВИТИЕТО НА ЛОГИСТИЧНИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ[1] 83

Доц. д-р Мирослава Раковска, Катедра „Стопанска логистика“

A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR STUDYING THE CONTEMPORARY ASPECTS OF BULGARIAN LOGISTICS SECTOR DEVELOPMENT[1] 92

Assoc. Prof. Miroslava Rakovska, Ph.D.
University of National and World Economy, Department of Business Logistics

КОРУПЦИЯТА – ПОДКУПИ, ИЗМАМИ И ТЯХНОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БИЗНЕСА И ИКОНОМИКАТА **100**
д-р Милка Йосифова, катедра „Национална и регионална сигурност” УНСС

BRIBERY, CORRUPTION, FRAUD AND THEIR IMPACT ON BUSINESS AND THE ECONOMY **105**
Dr. Milka Yosifova, Department "National and Regional Security" World Economy

ПРОБЛЕМАТИЧНИ ЯДРА И РИСКОВЕ В БЪЛГАРСКАТА МЕДИЙНА СРЕДА **110**
Ина Димитрова, докторант в катедра „Медии и обществени комуникации”

PROBLEM CORES AND RISKS IN THE BULGARIAN MEDIA ENVIRONMENT **115**
Ina Dimitrova PhD student Departament of “Massmedia”

КОРУПЦИЯТА В ЕНЕРГЕТИКАТА **120**
гл. ас. д-р Нончо Димитров, д-р Милка Йосифова, Университет за национално и световно стопанство, Катедра „Национална и регионална сигурност”

CORRUPTION IN ENERGY SECTOR **126**
Ch. Prof. Noncho Dimitrov, Dr. MilkaYosifova, University of National and World Economics Department of „National and regional security”

ХИМЕРА ЛИ Е ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ И РУМЪНИЯ КЪМ ШЕНГЕНСКОТО ПРОСТРАНСТВО **131**
Милка Йосифова д-р, Университет за национално и световно стопанство
Катедра „Национална и регионална сигурност”

IS THE ACCESSION OF BULGARIA AND ROMANIA TO SCHENGEN CHIMERA? **137**
Milka Yosifova, PhD, University of National and World Economy
Department "National and Regional Security"

БЪЛГАРСКИЯ ОПИТ В АВТОМАТИЗИРАНОТО ИЗПОЛЗВАНЕ НА ПОУКИТЕ ОТ ПРАКТИКАТА В СИГУРНОСТТА И ОТБРАНАТА **143**
Доц. д-р Георги Павлов, Катедра „Национална и регионална сигурност”, УНСС
Доц. д-р Веселина Гагъмова, Катедра „Комуникационни и информационни системи”, ВА „Г.С.Раковски”

THE BULGARIAN EXPERIENCE IN AUTOMATIZED USAGE OF THE LESSONS LEARNED IN THE SECURITY AND DEFENCE AREA **151**
Assoc. prof. Georgi Pavlov, PhD, Department National and Regional Security, UNWE
Assoc. prof. Veselina Gagamova, PhD, Department Communication and Information Systems, Rakovski National Defence Academy

АНАЛИЗ ЧРЕЗ СЦЕНАРИИ В ОБЛАСТТА НА ИНФОРМАЦИОННАТА СИГУРНОСТ **158**
ас. д-р Недко Тагарев, Катедра „Национална и регионална сигурност”

SCENARIO ANALYSIS IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY **163**
assist. proff. d-r Nedko Tagarev, UNWE, Department National and Regional Security

СТРАТЕГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ЗАПЛАХИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ **167**
Докторант Нешо Малчев, Катедра „Национална и регионална сигурност”
Университет за Национално и световно стопанство

STRATEGIC ANALYSIS OF THREATS FOR BULGARIAN NATIONAL SECURITY **173**
PHD: Nesho Malchev, University of National and World Economy
Department of National and Regional Security

МАРКЕТИНГОВИ ПРОУЧВАНИЯ НА СПЕЦИАЛИЗИРАНИТЕ ПРОДУКТИ В СЪВРЕМЕННИЯ ТУРИЗЪМ **179**
Д-р Николай Цонев, Катедра “Икономика на туризма”, УНСС

MARKETING RESEARCH OF SPECIALIZED PRODUCTS IN PRESENT-DAY TOURISM **185**
Nikolai Tzonev phd, Tourism Economics, UNWE

МАРКЕТИНГ И СОЦИАЛНИТЕ МЕДИИ **190**
проф. д-р Септемврина Костова

MARKETING AND SOCIAL MEDIA 193
Prof. PhD Septemvrina Kostova

ИНВЕСТИЦИОННА АКТИВНОСТ В ТЪРГОВИЯТА 196
Ас. д-р Борислав Атанасов
катедра „Икономика на търговията", УНСС

INVESTMENT ACTIVITY IN TRADE 201
Assist. Borislav Atanasov Ph.D
Department "Economics of trade", UNWE

ТУРИЗМЪТ – ПРИОРИТЕТЕН ОТРАСЪЛ В СВЕТОВНАТА ИКОНОМИКА 206
Проф. д-р Димитър Тадаръков
Катедра „Икономика на туризма", УНСС

TOURISM - PRIORITY SECTOR IN THE WORLD ECONOMY 211
Prof. Dr. Dimitar Tadarakov
Economy of Tourism Department, UNWE

ПРОБЛЕМЕН АНАЛИЗ НА ФАЗИТЕ ПРИ ЗАЩИТАТА ОТ ПРИРОДНИ БЕДСТВИЯ В БЪЛГАРИЯ 216
Екатерина Богомилова, докторант
Катедра „Национална и регионална сигурност", УНСС

PROBLEM ANALYSIS PHASES IN THE PROTECTION OF NATURAL DISASTERS IN BULGARIA 226
Ekaterina Bogomilova, PhD student
Department "National and regional security"

ВРЪЗКАТА ТУРИЗЪМ – ОКОЛНА СРЕДА 234
гл. ас. д-р Тодорка Тончева, к-ра „Икономика на туризма"

THE LINK BETWEEN TOURISM AND THE ENVIRONMENT 238
By Asst. Prof. Todorka Toncheva, Ph.D., Economics of Tourism Department

БИЗНЕС ОЦЕНКА НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ, ЧРЕЗ МОДИФИЦИРАНЕ НА МЕТОДИКАТА НА ФОРБС 242
Ас. д-р Даниел Йорданов
Катедра „Икономика на транспорта" УНСС

BUSINESS ASSESSMENT OF ENTERPRENEURS ACTIVITY BY THE MODIFICATION OF FORBES`S METHODOLOGY 248
Daniel Yordanov
University of national end world economy – Sofia, Bulgaria

ОТНОСНО ПРОБЛЕМИТЕ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ЗАЩИТА НА КЛАСИФИЦИРАНА ИНФОРМАЦИЯ В ЕНЕРГЕТИКАТА 253
Доц. д-р Георги Павлов Павлов, УНСС
Доц. д-р Юлияна Димитрова Каракънева, Нов български университет

ON ISSUES IN TEACHING PROTECTION OF CLASSIFIED INFORMATION IN ENERGETICS 263
Ass. Prof. Phd. Georgi Pavlov Pavlov University National and World Economy
Ass. Prof. Phd. Juliana Ivanova Karakaneva, New Bulgarian University

НАСОКИ ЗА ПОВИШАВАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ТРАНСПОРТНИТЕ УСЛУГИ ПРИ ПРЕВОЗА НА ТОВАРИ С АВТОМОБИЛЕН ТРАНСПОРТ 271
Ас. д-р Илия Гътовски, Катедра „Икономика на транспорта"

GUIDELINES IMPROVED THE QUALITY OF TRANSPORT SERVICES BY ROAD 277
Assist. Iliya Gatovski, PhD, Department "Economics of Transport"

ПРАВЕН СТАТУС НА НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ ПО ЦЕНИ И РЕИМБУРСИРАНЕ НА ЛЕКАРСТВЕНИТЕ ПРОДУКТИ И МЯСТОТО МУ В СИСТЕМАТА НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО

Боряна Зидарова[1], Димитрина Апостолова[1], Доц.Александра Савова, дф[1,2], Доц. Маноела Манова, дф[1,2], Доц. Силвия Терезова[1,3], Мария Василева[1], Проф. Николай Данчев, дм[1,2]

[1] Национален Съвет по Цени и Реимбурсиране на Лекарствените продукти, София
[2] Фармацевтичен факултет, Медицински Университет-София
[3] Университет за Национално и Световно Стопанство

Резюме: *Цел на настоящото проучване е да се анализират основните нормативни актове в България, които определят правния статус на Националния съвет по цени и реимбурсиране на лекарствените продукти и неговата роля като регулаторен орган в системата на здравеопазването. Приложен е законодателен анализ на европейските и българските документи, регламентиращи правния статус на административните органи със статут на държавни комисии. Националният съвет по цени и реимбурсиране на лекарствените продукти се създава към министъра на здравеопазването като административен орган, който взема решения за регулиране/регистриране на цените на лекарствените продукти, и включването им в Позитивния лекарствен списък. Позитивният лекарствен списък (ПЛС) е списък с лекарствени продукти, които могат да бъдат заплащани със средства от бюджета на здравни институции и лечебни заведения. Националният съвет е юридическо лице на бюджетна издръжка и е със статут на държавна комисия. Дейността му се финансира от държавния бюджет, чрез бюджета на Министерство на здравеопазването. Националният съвет е колегиален орган и се състои от председател и шестима членове, от които трима са лекари/магистър-фармацевти, двама юристи и двама икономисти. Дейността, структурата, организацията на работа и съставът на държавната комисия и на нейната администрация се определят с Устройствен правилник. Националният съвет е първата и единствена към момента държавна комисия в системата на здравеопазването. Регулацията на цените на лекарствата е сложна експертна дейност, която изисква задълбочени познания и аналитични умения. Формирането на административен капацитет обуславя необходимостта от наличието на самостоятелен орган и стимулиране на неговото развитие чрез провежданата държавна политика в сектор "Здравеопазване".*

Въведение

Цел на настоящото проучване е да се анализират и обобщят основните нормативни актове в България, които определят правния статус на Националния съвет по цени и реимбурсиране на лекарствените продукти и неговата роля като регулаторен орган в системата на здравеопазването.

Методика

Приложен е законодателен анализ на европейските и българските документи, регламентиращи правния статус на административните органи със статут на държавни комисии. Обсъдени са следните нормативни документи:

– Закон за лекарствените продукти в хуманната медицина, в сила от 13.04.2007 г., обн., ДВ, бр. 31 от 13.04.2007 г., последно изм. и доп., бр. 18 от 4.03.2014 г.

– Закон за администрацията, в сила от 6.12.1998 г.; обн., ДВ, бр. 130 от 5.11.1998 г., последно изм. и доп., бр. 27 от 25.03.2014 г., в сила от 25.03.2014 г.;

– Директива на Съвета 89/105/ЕИО от 21 декември 1988 година относно прозрачността на мерките, регулиращи цените на лекарствени продукти за употреба от човека и включването им в обхвата на националните системи за здравно осигуряване.

– Наредба за условията, правилата и реда за регулиране и регистриране на цените на лекарствените продукти, Обн. ДВ. бр. 40 от 30 Април 2013 г., изм. и доп. ДВ. бр.66 от 8 Август 2014 г., изм. и доп. ДВ. бр. 92 от 7 Ноември 2014 г.,изм. ДВ. бр.107 от 24 Декември 2014 г.

Нормативните документи са обсъдени от гледната точка на юридическия статус на съществуващите регулаторни държавни комисии в областта на здравеопазването.

Резултати

Със Закона за изменение и допълнение на Закона за лекарствените продукти в хуманната медицина (ЗЛПХМ), обнародван в ДВ бр. 102 от 2012 г. се създава Националният съвет по цени и реимбурсиране на лекарствените продукти (НСЦРЛП) като административен орган, който взема решения за регулиране/ регистриране на цените на лекарствените продукти, и включването им в Позитивния лекарствен списък. Позитивният лекарствен списък (ПЛС) е списък с лекарствени продукти, които могат да бъдат заплащани със средства от бюджета на здравни институции и лечебни заведения.

Националният съвет по цени и реимбурсиране на лекарствените продукти се създава към министъра на здравеопазването, на основание чл. 258 от ЗЛПХМ. Националният съвет е юридическо лице на бюджетна издръжка и е със статут на държавна комисия, със седалище в гр. София. Дейността му се финансира от държавния бюджет, чрез бюджета на Министерство на здравеопазването. Националният съвет е колегиален орган и се състои от председател и шестима членове, от които трима са лекари/магистър-фармацевти, двама юристи и двама икономисти, със стаж по специалността си не по-малко от 5 години. Председателят и членовете на съвета се избират и освобождават с решение на Министерския съвет по предложение на министъра на здравеопазването. Председателят ръководи дейността на съвета и го представлява. Дейността на органа се подпомага от администрация, чиято структура и организация на работа се определят с устройствен правилник.

Основният нормативен документ - ЗЛПХМ, с който е създаден Националният съвет по цени и реимбурсиране му дава статут на държавна комисия, следователно по отношение на колегиалния орган се прилагат и всички разпоредби от Закона за администрацията (ЗА), които имат отношение.

В чл. 19 от Закона за администрацията са посочени органите на изпълнителната власт. В ал. 4 на разпоредбата се определя, че за органи на изпълнителната власт се считат и държавните комисии. Това води след себе си всички права и задължения по този закон, както и изисквания, на които следва да отговаря НСЦРЛП и неговите членове.

Всички органи по чл.19, ал. 4 от ЗА, включително и националния съвет, издават индивидуални административни актове. Тази законова постановка определя вида на издаваните от органа актове. Редът за започване, провеждане и приключване на производството пред Съвета, както и обжалването и изпълнението на актовете е нормативно уредено най-напред с общите правила на Административнопроцесуалния кодекс, а също така и в специалния закон –ЗЛПХМ, и в Наредбата за условията, правилата и реда за регулиране и регистриране на цените на лекарствените продукти (Наредбата).

Независимо, че законодателят е дал наименованието на една държавна комисия – Национален съвет, то функциите на органа нямат абсолютно никакво припокриване с тези, посочени за Съветите в Закона за администрацията. В случая е налице разминаване между наименованието на органа и неговия статус без да става ясно на какво се дължи това. Но в крайна сметка, факт е, че орган наречен "Съвет" е със статут на държавна комисия и попада в обхвата на регулацията за този вид органи на изпълнителната власт.

Дейността, структурата, организацията на работа и съставът на държавната комисия и на нейната администрация се определят с Устройствен правилник на Националния съвет по цени и реимбурсиране на лекарствените продукти и на неговата администрация, приет с ПМС № 74 от 21.03.2013 г., обн. ДВ. бр.30 от 2013 г.

При разглеждане на функциите става ясно защо изрично е посочено, че е със статут на държавна комисия. Съгласно Закона за администрацията, държавната комисия е колегиален орган към Министерския съвет или към министър за осъществяване на контролни, регистрационни и разрешителни функции по прилагането на закон или постановление на Министерския съвет.

Националният съвет е органът, който регулира цените на лекарствените продукти, които се включват в Позитивния лекарствен списък, пределните цени на лекарствените продукти, отпускани по лекарско предписание и регистрира цените на лекарствените продукти, отпускани без лекарско предписание. Този орган взема решения и кои лекарствени продукти да се заплащат с публични средства като ги включва в Позитивния лекарствен списък (чл.259, ал. 1 от ЗЛПХМ). Това са разрешителните и регистрационните фунции на Националния съвет. Същевременно в ал. 3 на чл. 259 от ЗЛПХМ са му възложени и контролни функции върху продажбата на лекарствени продукти с утвърдена цена, пределна цена и регистрирана цена. Следователно, по своята правна същност, независимо от избраното от законодателя наименование, Националния съвет е държавна комисия в пълен функционален обем.

Националният съвет е първата и единствена към момента държавна комисия в системата на здравеопазването.

Този самостоятелен административен орган

на централната изпълнителна власт:

– утвърждава, отказва да утвърди, изменя или заличава цена на лекарствени продукти, включвани в ПЛС;

– утвърждава, отказва да утвърди, изменя или заличава пределна цена на лекарствени продукти по лекарско предписание;

– регистрира, отказва да регистрира, изменя или заличава цени на лекарствените продукти, отпускани без лекарско предписание;

– утвърждава, отменя или изменя фармакотерапевтични ръководства, включващи критерии за оценка на ефикасността на прилаганата терапия, както и препоръки за алгоритми за лечение с лекарствени продукти, предложени от съответните национални консултанти, медицински научни дружества и експертни съвети;

– включва, променя или изключва лекарствени продукти от Позитивния лекарствен списък;

– поддържа и актуализира Позитивния лекарствен списък.

Съветът води публични регистри на:

– утвърдените цени на лекарствените продукти, включени ПЛС и заплащани с публични средства;

– утвърдените пределни цени на лекарствените продукти;

– регистрираните цени на лекарствените продукти по.

Нито един лекарствен продукт не може да бъде пуснат на българския пазар, ако няма утвърдена или регистрирана цена. Наличието на цена е задължително условие, за да може лекарственият продукт да стигне до българските пациенти при тяхното лечение.

Позитивният лекарствен списък съдържа лекарствени продукти, които се заплащат със средства от бюджета на НЗОК, Министерство на здравеопазването и на лечебните заведения с държавно и/или общинско участие. Националният съвет е органът в здравеопазването, който решава кои лекарства ще се реимбурсират за лечението на заболявания, определени от министъра на здравеопазването в подзаконови нормативни актове (Наредба № 38 от 16 ноември 2004 г. за определяне на списъка на заболяванията, за чието домашно лечение Националната здравноосигурителна каса заплаща лекарства, медицински изделия и диетични храни за специални медицински цели напълно или частично и Наредба № 34 от 25 ноември 2005 г. за реда за заплащане от републиканския бюджет на лечението на българските граждани за заболявания, извън обхвата на задължителното здравно осигуряване).

Националният съвет действа в условията на обвързана компетентност. Решенията, които взема са въз основа на обективни и проверими условия и критерии, на които трябва да отговаря един лекарствен продукт, за да бъде включен в системата на възстановяване на разходите, и да му бъде формирана цена. Условията и критериите са подробно разписани в подзаконовия нормативен акт на Министерския съвет - Наредбата.

Заключение

Националният съвет по цени и реимбурсиране на лекарствените продукти е държавна комисия, която изпълнява функциите на ценови регулатор и на орган, определящ списъка с лекарствени продукти, за които ще се разходват публични средства от най-големите платци в системата на здравеопазването. Формирането на разходите на Националната здравноосигурителна каса са пряко свързани с дейностите на Националния съвет по включването на лекарствени продукти в ПЛС и регулирането на техните цени.

Регулацията на цените на лекарствата е сложна експертна дейност, която изисква задълбочени познания и аналитични умения. Формирането на административен капацитет обуславя необходимостта от наличието на самостоятелен орган и стимулиране на неговото развитие чрез провежданата държавна политика в сектор "Здравеопазване".

Литература:

1. Закон за лекарствените продукти в хуманната медицина. Обн., ДВ, бр. 31 от 13.04.2007 г., в сила от 13.04.2007 г., последно изм. и доп., бр. 18 от 4.03.2014 г.

2. Закон за администрацията. в сила от 6.12.1998 г.; обн., ДВ, бр. 130 от 5.11.1998 г., последно изм. и доп., бр. 27 от 25.03.2014 г., в сила от 25.03.2014 г..

3. Директива на Съвета 89/105/ЕИО от 21 декември 1988 година относно прозрачността на мерките, регулиращи цените на лекарствени продукти за употреба от човека и включването им в обхвата на националните системи за здравно осигуряване.

4. Наредба за условията, правилата и реда за регулиране и регистриране на цените на лекарствените продукти, Обн. ДВ. бр. 40 от 30 Април 2013 г., изм. и доп. ДВ. бр.66 от 8 Август 2014 г., изм. и доп. ДВ. бр. 92 от 7 Ноември 2014 г.,изм. ДВ. бр.107 от 24 Декември 2014 г.

5. Устройствен правилник на националния съвет по цени и реимбурсиране на лекарствените продукти и на неговата администрация. В сила от 26.03.2013 г. Приет с ПМС № 74 от 21.03.2013 г.

Обн. ДВ. бр.30 от 26 Март 2013г., изм. ДВ. бр.84 от 10 Октомври 2014г.

6. Наредба № 38 от 16 ноември 2004 г. За определяне на списъка на заболяванията, за чието домашно лечение националната здравноосигурителна каса заплаща лекарства, медицински изделия и диетични храни за специални медицински цели напълно или частично. Обн. ДВ. бр. 102 от 2005 г., в сила от 01.01.2006 г., последно изм. и доп. ДВ. бр.108 от 30.12.2014г.

7. Наредба № 34 от 25 ноември 2005 г. За реда за заплащане от републиканския бюджет на лечението на българските граждани за заболявания, извън обхвата на задължителното здравно осигуряване. Обн. ДВ. бр. 95 от 29 Ноември 2005 г., последно изм. и доп. ДВ. бр. 95 от 18.11.2014г.

LEGAL STATUS OF THE NATIONAL COUNCIL ON PRICES AND REIMBURSEMENT OF MEDICINAL PRODUCTS AND ITS PLACE IN THE HEALTH CARE SYSTEM

Boryana Zidarova[1], Dimitrina Apostolova[1], Assoc.prof. Alexandra Savova[1,2], PhD, Assoc.prof. Manoela Manova[1,2], PhD, Assoc.prof. Silvia Terezova[1,3], PhD, Maria Vasileva[1], Prof. Nikolay Danchev, MD, PhD[1,2]

[1] National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal Products, Sofia, Bulgaria
[2] Medical University, Faculty of Pharmacy, Sofia, Bulgaria
[3] University of National and Word Economy

Abstract: *The purpose of the current study is to analyse main legislative acts determining the legal status of National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal Products and its place as a regulatory body in the healthcare system. We conducted a legislative analysis of the European and Bulgarian documents, regulating the legal status of the administrative bodies with a status of a state commission. The National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal Products was established under the minister of health as an administrative body to take decisions on the regulation/registration of the prices of medicinal products and their inclusion in Positive Drug List. The Positive Drug List (PDL) is a list of medicinal products, which are payed with resources from the budget of health institutions and hospitals. The National Council is a legal entity on budget funding and with legal status as state commission. The activity is financed from the state budget through the budget of the Ministry of Health. The National Council is collegial authority, which consists of a chairperson and six members, out of whom three are physicians or pharmacists, two lawyers and two economists. Activities, structure, organisation of work and the composition of the National Council and its administration are determined by statutory rules. The Council is to date the first and only state commission in the healthcare system. The regulation of prices is a complex expert activity that requires in-depth knowledge and analytical skills. The formation of administrative capacity necessitates the existence of an independent authority and stimulatation of the development through the state policy in the healthcare sector.*

Introduction

Purpose of this study is to analyse and summarise the main legislative acts in Bulgaria determining the legal status of the National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal products and its role as a regulatory authority in the healthcare system.

Methods

Applied is a legislative analysis of the European and Bulgarian documents regulating the legal status of administrative bodies with the status of state commissions. The following normative documents are considered:

– Law on the Medicinal Products in Human Medicine, in force from 13.04.2007, promulgated, SG 31 of 13.04.2007;

– Law on the Administration, in force from 6.12.1998; promulgated, SG 130 of 5.11.1998; last amended and supplemented, SG 27 of 25.03.2014, in force from 25.03.2014 г.;

– Council Directive 89/105/EEC of 21 December 1988 relating to the transparency of measures regulating the pricing of medicinal products for human use and their inclusion in the scope of national health insurance systems;

– Ordinance on the terms, rules and procedure for regulation and registration of prices for medicinal products, promulgated, SG 40 of 30 April 2013; amended and supplemented, SG 66 of 8 August 2014, amended and supplemented, SG 92 of 7 November 2014; amended, SG 107 of 24 December 2014.

The said normative acts are discussed from the point of view of the legal status of the existing regulatory state commissions in the field of healthcare.

Results

Law for amendement and supplementation of the Law on the Medicinal Products in Human Medicine (LMPHM), promulgated, SG 102 of 2012, established the National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal Products (NCPRMP) as an administrative body making decisions on the regulation/registration of prices of medicinal products and their inclusion in the Positive Drug List. The Positive Drug List (PDL) is a list of medicinal

products that may be paid by monies of the budgets of health institutions and therapeutic establishments.

The National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal products was established under the minister of health pursuant to Article 258 of LMPHM. The National Council is a legal entity on budget funding and has a status of a state commission with head office in Sofia. Its activity is financed by the state budget through the Ministry of Health. The National Council is collective body and consists of a chairperson and six members out of which three medical doctors or masters of pharmacy, two lawyers and two economists with lenth of professional experience in the field at least 5 years. The chairperson and the members of the Council are elected and released by decision of the Council of Ministers on proposal of the minister of health. The chairperson directs the Council's activities and represents it. The activities of the authority shall be supported by an administration whose structure and organisation of work is determined by structural regulations.

The basic normative document (LMPHM), under which the National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal Products was established, provides it the status of a state commission and, therefore, being a collegial authority, all relating provisions of the Law on the Administration shall apply.

Article 19 of the Law on the Administration (LA) lists the executive authorities. Paragraph 4 provides that state commissions shall be deemed as executive authorities, including the requirements to which the NCPRMP and its members shall comply with and shall be met.

All authorities referred to in Article 19, paragraph 4 of LA, including the National Council, shall issue individual administrative acts. This legal provision determines the type of acts issued by authorities. The order to initiate, conduct and accomplishment of proceedings before the Council, as well as appeal and execution of acts is regulated firstly by the general rules of the Administrative Proceedings Code, and also in the special law (LMPHM), and in the Ordinance on the conditions, rules and procedures for registration and regulation of medicinal product prices (hereafter, if not specified otherwise, the Ordinance).

Although the legislation has given the name of a government commission - the National Council, the functions of the body, there is absolutely no overlap with those specified for the councils under the Law on the Administration. In this case, there is a discrepancy between the name of the authority and its status and the cause for it is not clear. But, eventually, the fact that a body called the "Council" has the status of a state commission and falls under the regulation of this type of executive authorities.

Activity, structure, organisation of work and composition of the state commission and its administration are determined by the Statutory Rules of the National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal products and its administration adopted by the Council of Ministers under Ordinance № 74 of 21.03.2013, promulgated, SG 30/2013.

In consideration of the functions it becomes clear why it is expressly stated that it shall have the status of a state commission. Under the Law on the Administration, this state commission is a collegial body to the Council of Ministers or a minister to exert control, registration and authorisation functions relating to the implementation of the law or ordinances of the Council of Ministers.

The National Council is the authority that regulates the prices of the medicinal products to be included in the Positive Drug List, the ceiling prices of the medicinal products sold by medical prescription, and registrates the prices of the medicinal products sold without medical prescription. This authority shall also take decisions which medicinal products shall be paid by public funds by including them in the Positive Drug List (Article 259, parafraph 1 of LMPHM). These are the authorisation and registrations functions of the National Council. At the same time, in paragraph 3 of Article 259 of LMPHM the Council is also assigned control functions on the sale of medicinal products with an established price, ceiling prices and registered prices. Therefore, in its legal nature, regardless of the name chosen by the legislation, the National Council is a state commission in full functional capacity.

The National Council is the first and only state commission within the healthcare system to date.

This independent administrative body of the central government shall:

– approve, refuse to approve, change of delete prices of medicinal products to be included in the PDL;

– approve, refuse to approve, change or delete ceiling prices of medicinal products sold by medical prescription;

– register, refuse to register, change or delete prices of medicinal prodicts sold without medical prescription;

– approve, repeal or amend pharmacotherapeutic guidelines including criteria for the assessment of the efficacy aof the administered therapy, as well as recommendations relating to therapeutic algorithms for medicinal products proposed by respective national consultsnts, medical scientific associations and expert councils;

– include, substitute or exclude medicinal products from the Positive Drug List;

– maintain and update the Positive Drug List.

The Council shall keep public registers for:

– approved prices of medicinal products included in the PDL and paid by public funds;

– approved ceiling prices of medicinal products;

– registered prices of medicinal products.

No medicinal product can be released on the Bulgarian market without having an approved or registered price. Availability of price is indispensable to enable the medicinal product to reach the Bulgarian patients in their treatment.

The Positive Drug List contains medicinal products that are paid by the budget of the NHIF, the Ministry of Health and of therapeutic establishments with state and/or municipal participation. The National Council is the healthcare authority to decide which medicinal products shall be reimbursed for the treatment of diseases determined by the minister of health in by-laws (Regulation № 38 of 16 November 2004 determining the list of disease for the home treatment of which the National Health Insurance Fund shall fully or partially pay for medicinal products, medical devices and dietary foods for special medical purposes and Regulation № 34 of 25 November 2005 on the order of payment by the national budget for the treatment of Bulgarian citizens from diseases outside the scope of the obligatory health insurance).

The National Council operates under the conditions limited discretion. Its decisions are based on objective and verifiable conditions and criteria to be met by a medicinal product to be included in the reimbursement system and to have a price formed. The conditions and criteria are described in detail in the by-law of the Council of Ministers – the Ordinance.

Conclusion

National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal products is a state commission exerting the functions of a price regulator and an authority determinind the list of medicinal products for wqhich the public monies of the biggest payers within the healthcare system are to be spent. Formation of the costs of the National Health Insurance Fund are directly related to the activities of the National Council associated with the inclusion of medicinal products in the Positive Drug List and regulation of their prices.

Regulation of the prices of medicinal products is a complex expert activity requiring in-depth knowledge and analytical skills. Establishment of administrative capacity necessitates the need of an independent authority and stimulation of its development through the impelementation of the state policy in the healthcare sector.

References:

1. Law on the Medicinal Products in Human Medicine, promulgated, SG 31 of 13.04.2007; in force from 13.04.2007; last amendment and supplementation, SG 18 of 4.03.2014.

2. Law on the Administration, in force from 6.12.1998; promulgated, SG 130 of 5.11.1998; last amended and supplemented, SG 27 of 25.03.2014, in force from 25.03.2014 г.;

3. Council Directive 89/105/EEC of 21 December 1988 relating to the transparency of measures regulating the pricing of medicinaI products for human use and their inclusion in the scope of national health insurance systems.

4. Ordinance on the terms, rules and procedure for regulation and registration of prices for medicinal products, promulgated, SG 40 of 30 April 2013; amended and supplemented, SG 66 of 8 August 2014, amended and supplemented, SG 92 of 7 November 2014; amended, SG 107 of 24 December 2014.

5. Statutory Rules of the National Council on Prices and Reimbursement of Medicinal products and its administration; in force from 26.03.2013. Adopted by Ordinance of the Council of Ministers № 74 of 21.03.2013; promulgated, SG 30 of 26 March 2013; amended, SG 84 of 10 October 2014.

6. Regulation № 38 of 16 November 2004 determining the list of disease for the home treatment of which the National Health Insurance Fund shall fully or partially pay for medicinal products, medical devices and dietary foods for special medical purposes. Promulgated, SG 102 of 2005, in force from 01.01.2006; last amended and supplemented, SG 108 of 30.12.2014.

7. Regulation № 34 of 25 November 2005 on the oreder of payment by the national budget for the treatment of Bulgarian citizens from diseases outside the scope of the obligatory health insurance. Promulgated, SG 95 of 29 November 2005; last amended and supplemented, SG 95 of 18.11.2014.

МЕТОДЪТ ЗА ДОСТАВКА „CLICK&COLLECT“ КАТО ТЕНДЕНЦИЯ В ОМНИКАНАЛНАТА ТЪРГОВИЯ НА ДРЕБНО

ас. д-р Марияна Николова Кътева
Университет за национално и световно стопанство
Катедра „Икономика на търговията“
София, Студентски град „Христо Ботев“,
ул. Осми декември,Тел. 088 8 960 805, e-mail: mkateva@unwe.bg

Резюме: *Идеята за настоящото изследване е провокирана от динамичното развитие на омниканалната търговия и нарастващата роля на метода за доставки „Click&Collect”, който привлича все повече потребители. Целта на статията е върху основата на теоретични и емпирични проучвания на метода за доставка „Click&Collect” да се посочат предизвикателствата, пред които се изправят търговците и да се изследват потребителските нагласи на поколението Y. Резултатите от анализа показват, че методът не е широко разпространен в България и позволяват да се изведат препоръки към търговците, които се стремят да изграждат лоялност у потребителите.*

Ключови думи: *„Кликни и Вземи“, метод за доставка, верига за доставки, омниканална търговия*

JEL: L81

Увод:

Мобилността и всекидневното присъствие на потребителите онлайн е стимул за търговците да се развиват в омниканална среда. Борейки се не само да привличат клиенти, но предлагайки им и допълнителни стимули, те съумяват да ги задържат максимално дълго и да ги карат да се връщат отново без значение дали онлайн или във физическите магазини.

Обект на изследване в настоящата статия е методът за доставки „Click&Collect” на стоки за крайно потребление, който в последните години набира популярност сред омниканалните търговци на дребно и потребителите в чужбина. Изборът на обект е продиктуван от динамичното развитие на търговията и все по-засилващата се роля на потребителите в конкурентната борба между търговците.

Целта на научната статия е да запознае теоретично аудиторията със същността на метода за доставка „Click&Collect” и въз основа на проведено от автора анкетно онлайн проучване на български потребители от поколението Y и проучване на български и международни търговци, предлагащи услугата, да се изведат препоръки за подобряването на метода в България.

За целите на научната разработка е проучена българска и чуждестранна литература в областта на управлението на веригата за доставки и омниканалната търговия на дребно. Използвани са данни от пазарни проучвания на Google Barometer и на консултантските компании *Planet Retail*, Deloitte и Forrester Research, касаещи методите за доставки на стоки до крайните потребители, използвани на международните пазари.

1. Теоретична постановка на понятието „Click&Collect” като метод за доставка на стоки

По своята икономическа същност веригата за доставки се състои от няколко равнища участници – доставчици на суровини, производители, дистрибутори, търговци на дребно и крайни потребители, оперираци помежду си чрез цялата съвкупност от бизнес процеси и съпътстващите ги материални, информационни и финансови потоци, с цел създаване на добавена стойност и максимално удовлетворяване на крайните потребители.

Управлението на веригата за доставки, като „концепция за водене на бизнеса“[1] на търговските фирми, обединява в себе си възможностите на съвременните софтуерни решения, които носят сигурност и прозрачност на процесите в цялата верига за доставки от крайните потребители до доставчиците на суровини. Развитието на информационните технологии и тяхното интегриране в дейността на търговското предприятие до голяма степен оказва влияние върху координирането и синхронизирането на основните процеси във веригата за доставки. Ефективното й управление, в резултат на прилагането на принципите на стратегическо взаимодействие с доставчиците и с крайните потребители, се явява и ключов фактор за конкурентоспособност.

Внедряването на технологии за обмен на информация във веригата за доставки води до увеличаване на прозрачността не само по отношение на

[1] Коралиев, Я. Управление на веригата за доставките. София: Издателски комплекс – УНСС, 2013, с. 12

наличните запаси, но и на разполагаемите ресурси, които могат да се използват ефективно. Съдържанието на информационния поток, който протича между участниците, е свързан с обмен на данни за цените, условията на доставка, реализираните продажби, подобряване обслужването на потребителите, прогнозиране на търсенето, наличните запаси, направените разходи и т.н.[2]

Цел на всеки търговец е да повиши приходите от продажби на стоки, като често това се постига чрез стимулиране на потребителската удовлетвореност посредством повишаване равнището на допълнителните услуги, гарантиране точността на доставките, снижаване времето за обслужване, изпращане на персонални оферти. От ключово значение за управлението на веригата за доставки е непрекъснатото наблюдение на протичащите процеси от пристигането на продукта в склада на търговеца до неговата доставка на крайния клиент. Чрез интегриран софтуер участниците във веригата за доставки имат видимост по цялата й дължина. Благодарение на използваните интернет базирани технологии, възможността за синхронизация на заявки и доставки гарантира, че стоките ще бъдат налични в желания момент, като своевременно сигнализират за отклонения във веригата и спомагат за прогнозиране на търсенето.

„Click&Collect” („Кликни и Вземи“)[3] е метод за доставка на стоки, при който потребителите поръчват и заплащат стоки онлайн от електронния магазин на търговеца, а ги получават лично в удобно за тях време от физическия му магазин. Чрез използването на интегриран към електронната платформа за търговия софтуер потребителите могат в реално време да видят какви са наличностите на желаните стоки по обекти на търговеца. Основните ползи, които „Click&Collect” носи за крайните клиенти, са избягването на доставка на стоката до дома, както и удобството и спестяването на време, тъй като отпада ангажиментът да се чака пристигането на куриер на посочен за доставка адрес. От своя страна, в стремежа си да привличат и изграждат лоялност у потребителите, търговците се изправят пред предизвикателството да повишават ефективността на веригата за доставки като осигуряват получаването на стоките от физическия магазин възможно най-бързо, дори в рамките на работния ден. За целта е необходимо да разполагат с персонал, който своевременно да получава и обработва поръчките, да се свързва с клиентите, за да потвърждава наличността на стоките и готовността за получаването им от магазина. Същевременно, в момента на осъществяването на доставката в търговския обект, търговците имат възможност да подтикват потребителите си към реализирането на допълнителни покупки на място в магазина, като ги стимулират със специални оферти, промоции или преживявания.

Доставката на стоките се явява последен етап от процеса на покупко-продажба и играе съществена роля върху удовлетвореността и изграждането на лоялност у потребителите. Предлагането на иновативни методи за доставка на стоки, чрез насърчаване на клиентите да използват мобилни технологии, за да поръчват онлайн, а да получават стоките си в магазина, играе ролята на конкурентно предимство. На фигурата по-долу нагледно се представя процесът на покупко-продажба от страна на потребителите от поръчването до получаването на стоките.

Фиг. 1. Етапи при покупка на стоки чрез метода за доставка „Click&Collect”

Източник: адаптирано по етапите на Практикер[4]

Етап 1: С помощта на компютър, таблет или смартфон потребителят избира желаната стока от електронния магазин или мобилното приложение на търговеца на дребно и я добавя в потребителската кошница. Поръчва стоката онлайн, като попълва коректно всички задължителни реквизити на формуляра, съпътстващ поръчката, вкл. предпочитания метод за доставка. Задължително посочва името на получателя и данни за обратна връзка (телефон, имейл).

Етап 2: Избирайки метода за доставка „Click&Collect”, потребителят се задължава да посочи от кой търговски обект желае да получи направената поръчка. Използваната онлайн платформа изисква купувачът да сподели настоящото си местоположение с цел по-пълно обслужване и насочване към най-близко разположените магазини. В същото време той може да види каква е наличността на избраните стоки в конкретния обект и ако тя не го удовлетворява, да потърси следващия най-удобен като местоположение магазин на търговеца.

---

[2] Драгомиров, Н. Информационни системи в логистиката – състояние и тенденции в използването. София: Издателски комплекс – УНСС, 2014, с. 23

[3] Известен още като BOPIS (buy online, pick-up in store) – купи онлайн, вземи от магазин.

[4] http://www.praktiker.bg/bg/pickup-from-store (посетено на 20.01.2016)

Плащането на избраните стоки става онлайн с дебитна или кредитна карта, или чрез банков превод. След това потребителят получава електронно потвърждение чрез sms или имейл от служител на търговеца (обикновено до 2 часа), чрез който се осведомява, че поръчката му е готова за взимане.

Етап 3: Лицето, което е посочено като получател в потвърждението, отива на място в избрания магазин в удобно за него време, но не по-късно от обявения в правилата на търговеца срок и след представяне на документ за самоличност и номер на поръчката попълва приемо-предавателен протокол и получава стоката. Не е необходимо да представя принтиран sms или имейл, достатъчно е само да го покаже от мобилното си устройство. Търговецът не носи отговорност за непотърсена стока след изтичане на посочения срок за получаване, като същият има право да начислява и магазинаж.

Според Jones (2016) потребителите предпочитат метода „Click&Collect“ най-вече заради отсъствието на допълнителна такса. Услугата почти винаги се предлага безплатно, а търговците, които се опитват да събират такса, често срещат неодобрението от страна на потребителите, които недоумяват защо е необходимо да плащат допълнително. Същевременно търговци, които предлагат безплатна доставка до дома, паралелно с „Click&Collect“ метода, също наблюдават засилен интерес към получаването на стоките от магазина.[5]

Резултатите от проведено от Forrester Research проучване, цитирано от сп. Регал[6], показват, че 54% от потребителите в Европа използват „Click&Collect“ като метод за доставка на онлайн поръчките си вместо останалите познати методи за доставка (до дома, до работното място или до офис на куриер). Великобритания и Франция се открояват като пазарите, където „Click&Collect“ се използва по-често (50%), докато 73% от анкетираните в Германия и 29% във Великобритания никога не я използват. Данните от изследването показват още, че 59% от потребителите очакват техните онлайн поръчки да са готови за вземане от магазина най-късно до час.

Forrester Research прогнозира още нарастване на онлайн продажбите на дребно в Европа с 12%, достигайки 233,9 млрд. евро през 2018 г. Въпреки това, голяма част от потребителите се отдръпват от този вид пазаруване заради високите цени на доставките и неудобството да чакат за стоката.[7]

Тук се откроява и първата силна страна на метода за доставки „Click&Collect“: безпроблемното преминаване между онлайн и офлайн каналите удовлетворява и двете страни в сделката – потребителите получават стоката сравнително бързо и без да заплащат за доставката, а търговците увеличават клиентопотока в магазините си, като привличат потребителите, които са скептични към онлайн пазаруването, предлагайки им качествено, надеждно и бързо обслужване без допълнително оскъпяване за окомплектоване на поръчките, направени онлайн.

2. Предизвикателството „Click&Collect“ и омниканалните търговци на дребно

Стремежът на омниканалните търговци е насочен не само към управление на физическите или онлайн магазини. Те разглеждат търговските си обекти като своеобразни складове, нуждаещи се от управление по подобие на логистичните центрове. Това е продиктувано от факта, че физическите магазини, избрани от онлайн купувачите като място за получаване на поръчките, трябва да разполагат с наличности от стоки, които да посрещат и задоволяват техните нужди, както и търсенето на останалите клиенти, които посещават обектите за обичайните си покупки. В помощ на търговците софтуерните разработчици предлагат редица програмни приложения, но въпреки това не са малко трудностите и предизвикателствата, които остават. Системите за управление на поръчките и системите за планиране трябва да са съвместими, така че да позволяват на търговеца да разбира текущите си запаси в реално време, и да осигуряват видимост в цялата верига за доставки по отношение планиране на бъдещи наличности, необходимост от персонал, транспорт, връщане на стоки.

Системите за управление на поръчките в магазина спомагат за правилната комуникация с потребителите. Търговците трябва да съумяват в реално време да предават необходимата на купувачите информация за етапа на изпълнение, на който се намира тяхната поръчка. Интеграцията трябва да се създава по такъв начин, че ако настъпи някаква промяна у потребителя или у търговеца, те да могат своевременно да уведомяват другата страна по

---

[5] Jones, C. The multichannel retail Handbook 2016 Edition. Redsock Management, 2015, p. 233

[6] http://www.regal.bg/novini/tendencii/2016/01/22/2690567_izsledvane_pokazva_visoka_populiarnost_na_uslugata/ (посетено на 29.01.2016) Проучването е направено сред 15 000 души във Великобритания, Франция, Германия, Холандия, Италия и Испания. 54% използват услугата, като 15% от тях я използват винаги или почти винаги, други 22% я използват понякога, а 17% - рядко. Останалите 46% никога не са купували стоки по метода „Click&Collect”.

[7] Zetes. 5 must-haves for a great Click & Collect service, http://www.zetes.com/supply-chain/news/5-must-haves-great-click-collect-service (посетено на 05.02.2016)

сделката, за да се направят нужните корекции.[8]

Успехът на търговците зависи от правилното управление на огромните бази от данни, които съпътстват продажбения процес. Онлайн поръчките се съпровождат от непрестанно натрупване на информация и от страна на потребителите, които търсят, споделят и одобряват мнения, четат ревюта за продуктите, следят нововъведенията на пазара, проучват продавачите – конкуренти.

Когато търговците оперират само с физически магазини, обслужването на клиентите е полесно. Те осъществяват покупките си на място в търговската зала, като именно там, запознавайки се с продуктите, правят своя избор. Но когато става дума за омниканален търговец, на преден план излиза координацията и синхронизацията между каналите с цел оптимизиране на търговските процеси, в т.ч. бързината на доставките. Наред с това, от особена важност е точността на предаваната информация. Видимостта по цялата верига за доставки и възможността купувачите да проверяват стоковите наличности в магазина спомагат за избора на място за пазаруване. Ако желаната от потребителя стока не е налична при търговеца, то вероятността той да изчака ново зареждане, за да я купи, намалява, тъй като поголяма част от стоките задоволяват текущи потребности и поради това са желани на момента.

Омниканалните търговци на дребно, които получават поръчки онлайн, а ги изпълняват в магазините си, трябва да обърнат внимание на целия процес на обслужване на клиентите. Те следва да ангажират вниманието на потребителите, да им дават преживявания, да ги карат да харчат повече, да остават по-дълго в магазина, а дори и когато използват мобилните си устройства за поръчка, те пак да се връщат във физическия обект, за да взаимодействат със стоките и персонала.

Сред важните фактори[9] (Pagalday, 2016) за оптимизиране процеса на обслужване на поръчката се открояват:

1. Съкращаване на времето за окомплектоване на поръчките:

1.1. групаж – комбиниране на няколко поръчки с едно набиране (pick-up). Когато отделните поръчки се комбинират в едно набиране по сектори, служителят обикаля магазина по-малко, като съкращава пътя;

1.2. зониране – служителят набира едновременно поръчките на няколко клиента от една и съща зона и след това ги окомплектова отделно.

2. Рационализиране на времето за получаване от клиентите:

2.1. определяне на времеви диапазон за доставките с цел управление на броя обслужени потребители, които се очаква да пристигнат в рамките на деня;

2.2. време за изпълнение на поръчката – за целта търговците трябва да разполагат с нужните запаси за осъществяването й, съобразявайки вида на стоките с очакваното от потребителите време за изпълнение;

2.3. **път за набиране на поръчките – чрез софтуер служителите директно получават най-прекия път за достигане до стоката в магазина, като спестяват време за обикаляне, особено когато се касае за такива с голяма честота на поръчване.**

3. Управление на персонала, зает с набирането – необходимо е запасите в магазина да се управляват както в традиционен склад. Виждайки потребителските заявки и познавайки наличните си запаси, търговецът да е способен да ги изпълни. Необходимо е да се използват показатели за определяне производителността на труда на служителите и да се следи в каква степен се задоволяват потребителските очаквания.

Омниканалната стратегия на търговците, които предлагат на потребителите възможност да пазаруват и получават стоките си чрез метода „Click&Collect“, ги изправя пред редица предизвикателства. Едно от тях е свързано с мърчандайзинга. Ако търговците изпълняват поръчки от магазините си, те следва да прогнозират и управляват наличностите си, както за да посрещнат нуждите на онлайн потребителите, които получават стоките от магазина, така и на тези, които обичайно пазаруват във физическите обекти. В същото време прозрачността и необятната способност на интернет за предаване на информация изправя търговците пред следващото предизвикателство – ценообразуването на услугата. Потребителите търсят и сравняват, и са способни да предпочетат стоките на конкурентите, дори само заради безплатната допълнителна услуга. И не на последно място – персоналът, зает с услугата „Click&Collect“, трябва да бъде компетентен, да дава допълнителна информация, да умее да обгрижва потребителите, за да се върнат отново.

3. Потребителски нагласи на поколението Y спрямо метода за доставка „Click&Collect”

Крайните потребители през XXI век са все по-взискателни. Те търсят безпроблемно и проактивно пазаруване. Все по-често се свързват онлайн чрез множество устройства, а това помага на

[8] Pagalday, G. How can in-store fulfillment meet omnichannel customer expectations?, 2016, http://www.highjump.com/blog/videos/how-can-in-store-fulfillment-meet-customer-expectations/ (посетено на 09.02.2016)

[9] За повече подробности вж: Pagalday, G. How to optimize in-store picking. 2016, http://www.highjump.com/blog/videos/how-to-optimize-in-store-picking/ (посетено на 08.02.2016)

търговците да разбират кога, как и защо потребителите използват интернет. Очакванията към търговците вече не са да мислят локално, а персонално. Изграждането на лоялност изисква обработката на безкрайно много информация за потребителското поведение, поради това търговците се сблъскват не само с проблеми, касаещи обработката на базите данни по цялата верига за доставки, но и с генерирането на дългосрочни приходи.

Въпреки развитието на електронната търговия и очакванията, че тя ще измести физическите магазини, потребителите продължават да ги посещават, за да взаимодействат с продуктите. Според проучване на A. T. Kearney (2014) „95% от всички продажби на дребно се извършват във физическите магазини, като 2/3 от потребителите, които купуват онлайн, посещават реалния магазин преди или след реализираната покупка.“[10]

От своя страна потребителският барометър на Google[11] (2014/2015) анализира потребителските нагласи, вкл. и за България, като акцентира именно върху използването на мобилните технологии за пазаруване.

Проучването, базирано на анкети, показва, че българските потребители търсят информация в интернет по различен начин, когато планират покупки – 53% търсят вдъхновение на ранния етап на набиране на информация; 52% сравняват онлайн в търсене на правилния продукт; 46% искат съвет онлайн, а едва 38% пристъпват към покупка веднага. Онлайн информацията оформя поведението при 76% от потребителите в най-ранния етап на вземане на решение за пазаруване. За да им помогнат да вземат правилното решение за покупка, търговците следва да гарантират присъствието си във всички възможни цифрови допирни точки – търсачки, собствен уебсайт, социални мрежи, сайтове за сравнение на цени. Информацията, която българските потребители най-често търсят от търговците онлайн касае цените (64%), промоциите (42%) и наличностите (42%), следвани от препоръките за продукта (33%) и физическото местоположение на бизнеса (32%).

Потребителите търсят информация чрез различни устройства. А едно цяло поколение, наречено Y или Милениум, на възраст между 16 и 35 г., дори живее онлайн. Това е така, защото 90% от тях са онлайн всекидневно, като 75% притежават смартфони, чрез които търсят информация навсякъде, по всяко време.[12] Да са мобилни е начин на живот, поради това търговците следва да насочат усилията си да запознават потребителите с продуктите първо онлайн, а след това да ги привличат и във физическите си магазини.

Във връзка с настоящата статия е проведено онлайн анкетно проучване сред 350 представители на поколението Y, за да се изследват техните нагласи спрямо използването на мобилните технологии при пазаруването онлайн. В зададените въпроси се акцентира върху вида на използваните устройства, на закупуваните стоки и услуги, характеристиките на търговеца, потребителските критерии за покупка и предпочитаните методи за доставка. Впечатление прави, че 95,7% използват мобилните си устройства за социални контакти, 25,7% за игри и развлечение и едва 16,6% за пазаруване.

За 64% от анкетираните е важно търговецът, от когото пазаруват да е омниканален, а за 18,9% е достатъчно той да оперира само онлайн. Докато са във физическия магазин на търговеца 49,7% използват мобилните си устройства, за да сравняват цените на желания продукт с предложенията на други търговци, а 32,9% търсят повече информация за продукта, искат съвет от приятели онлайн или чрез социалните мрежи. Все още голям дял на използваните устройства за пазаруване се пада на лаптопите (65,4%). В 81,4% от случаите потребителите пазаруват от електронни магазини, спрямо 9,7%, използващи опция през профила на търговеца в социалните мрежи и 8%, които предпочитат мобилни приложения. Най-често се купуват онлайн дрехи, обувки и аксесоари (70%), ваучери за услуги (36,9%), книги (31,1%) и екскурзии или почивки (31,1%). И тук, и според Google Барометъра, най-важна остава цената на предлаганите стоки (78,9%). Потребителите още се интересуват от подробната информация за артикулите (67,1%), условията за доставка (66%) и имиджа на търговеца (56,6%). Впечатление прави, че 90,9% биха пазарували онлайн, ако търговците предлагат безплатна доставка, 71,7% търсят гаранционно и извънгаранционно обслужване, а едва 25,7% биха резервирали стока онлайн с последващо получаване от физическия магазин на търговеца. Към настоящия момент 48,6% от потребителите предпочитат да получават стоките си с куриер до домашен адрес, 34,3% – до офис на куриерската фирма и 13,1% до работното си място. Едва 3,1% предпочитат да поръчват онлайн, а да получават стоката в най-близкия магазин на търговеца. От получените резултати е видно, че потребителите от

[10] A.T.Kearney, On Solid Ground. Brick-and-Mortar is the Foundation of Omnichannel Retailing, 2014, p. 2 https://www.atkearney.com/documents/10192/4683364/On+Solid+Ground.pdf (посетено на 01.02.2016)

[11] https://www.consumerbarometer.com/en/insights/?countryCode=BG (посетено на 21.02.2016)

[12] https://www.consumerbarometer.com/en/stories/millennials (посетено на 20.02.2016)

българското поколение Y все още не познават добре или не считат за удобство възможността, която предоставя методът за доставка „Click&Collect”.

Услугата не е и сред често предлаганите от българските фирми. След направено проучване на фирмените сайтове на омниканални търговци, се оказва, че малцина в България я предлагат – Технополис, Практикер, JYSK. Ниската познаваемост и липсата на предлагане на „Click&Collect” дават възможност на търговците да се развиват в тази посока, генерирайки ново конкурентно предимство в нелеката битка за привличане на потребители.

4. Успешни търговски практики, свързани с метода за доставка „Click&Collect” и препоръки за неговото подобряване

В ежегодната класация[13] на най-добрите търговци на дребно в световен мащаб Deloitte (2016) акцентират и върху развитието на електронната търговия, анализирайки 50-те най-силни онлайн компании. По данни за 2014 г. 39 от тях са омниканални, а 11 оперират само чрез електронни магазини.

Въпреки прогнозите за спад в развитието на физическите магазини и натискът за намиране на нови начини за развитие, за сметка на все по-големия брой онлайн магазини, които привличат вниманието на потребителите, на практика се наблюдава точно обратното. Потребителското поведение е динамично, променящо се и това принуждава търговците да се стремят към създаването на омниканална, иновативна среда за пазаруване, в която преминаването онлайн – офлайн да става безпроблемно. В резултат, много търговци с физически магазини засилват онлайн присъствието си като разширяват възможностите си за електронна търговия чрез разкриването на собствени или придобиването на чужди онлайн магазини. Същевременно редица онлайн търговци анализират дейността си, за да установят най-подходящата локация за откриване на реални търговски обекти или влизат в договорни взаимоотношения с трети страни с цел използване на техните физически магазини. И в двата случая стремежът е насочен към максимизиране удовлетвореността на потребителите.

Резултатите от последните изследвания на Planet Retail (2014) също позволяват да се обобщи, че потребителите все по-често предпочитат да определят правилата, да имат контрол върху сключваните сделки, да получават гаранции за изпълнението им. В анализа се достига до извода, че „две от най-големите пречки за пазаруване онлайн са разходите за доставка и неудобните срокове на доставка, поради това „Click&Collect” става все по-атрактивен вариант, както за купувачите, така и за търговците на дребно.”[14] Продавачите трябва да настроят своето пазарно поведение, така че да излязат извън познатите стереотипи, а „Click&Collect” предлага именно такава възможност.

Някои от глобалните търговци, които оперират само онлайн, като лидерът Amazon, предоставят услугата „Click&Collect” при подаването на поръчка от електронния им магазин. Те доставят стоката до обособени за целта шкафчета. При посочването на метод за доставка с помощта на гео-локатор клиентите могат да изберат най-близкото им и удобно местоположение. За целта Amazon влиза във взаимоотношения с други търговци, за да достигне до по-голям брой клиенти, като позиционира свои шкафчета в техните обекти, откъдето потребителите след въвеждане на отключващ код могат да получат поръчките си. Към момента Amazon доставя до шкафчета във Великобритания в магазините Spar, The Co-op и Martin McColl и си партнира със 7-Eleven в САЩ, като води преговори и със Staples.[15]

Други търговци предпочитат да обособят зони за получаване на поръчките в магазините на трети страни, без да се налага да правят допълнителни инвестиции: eBay/Argos, John Lewis/Waitrose и CollectPlus/Westfield. Сред примерите за добри практики се открояват още Next, Tesco и Asda.

В България методът за доставки „Click&Collect” не е широко разпространен. Сред търговците, които го предлагат, се открояват Технополис, Практикер и JYSK. Всеки от тях запознава потребителите си чрез кратко описание на услугата, разположено на началната страница на електронния магазин. Технологията на поръчване е идентична. Фигурата по-долу нагледно представя етапите, които прилага JYSK.

---

[13] Deloitte, Global Powers of Retailing 2016 Navigating the new digital divide, 2016 p. 34, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Consumer-Business/gx-cb-global-powers-of-retailing-2016.pdf (посетено на 26.02.2016)

[14] Повече от 3 години Planet Retail анкетира 15 000 потребители от 10 ключови пазара за електронна търговия (Великобритания, САЩ, Франция, Германия, Италия, Бразилия, Русия, Индия, Китай и Япония), за да получат цялостна картина на профила на омниканалните купувачи. Проучването обхваща 14 продуктови категории и изследва факторите, които оказват влияние върху решенията за онлайн пазаруване, избора на търговец на дребно, ролята на мобилната търговия, технологията на пазаруване от физически магазин, влиянието на социалните медии върху решенията за покупки, както и важността на изпълнението им. За повече подробности вж.: Berg, N. 76% of online shoppers to use click&collect by 2017. http://www1.planetretail.net/news-and-events/press-release/76-online-shoppers-use-click-collect-2017 (посетено на 24.02.2016)

[15] http://clickandcollectshopping.com/store/amazon/ (посетено на 27.02.2016).

Фиг. 2. Етапи на поръчка от JYSK с метод за доставка „Click&Collect"

Източник: авторът, чрез поръчка от онлайн магазина на JYSK

Изискването на потребителите за все по-бърза доставка оказва влияние върху управлението на веригата за доставки. Търговците на дребно, опериращи на националния ни пазар, все още не са достатъчно подготвени, за да предлагат и развиват метода за доставки „Click&Collect". Поради тази причина изследването позволява да се предложат следните **препоръки**:

1. **Презентиране на предлагания метод на доставка** – търговците на дребно трябва да представят и рекламират „Click&Collect", за да привлекат повече потребители, запознавайки ги бързо, лесно, схематично с етапите от поръчването до получаването в магазина и изтъквайки предимствата пред останалите методи за доставка – добър пример за това е сайтът на Практикер.

2. **Видимост на запасите** – на потребителите следва да се предоставя възможност да проверяват онлайн наличните количества от желаните продукти – за разлика от електронния магазин на Технополис, където се вижда само в кой магазин може да бъде открит желания продукт, в този на JYSK са видими и наличните бройки от предпочитания артикул.

3. **Бързина на обработка на поръчките** – потребителите трябва бързо и коректно да получават информация, че заявката им е готова. Много от търговците предлагат услугата до 2 часа или в рамките на работния ден. Други (аптеките Афиа Фармаси[16], предлагат услугата „Поръчай днес онлайн и вземи утре от аптека") – до 24 часа след заявка, което може да отблъсне потребителите, желаещи стоката веднага.

4. **Лесно получаване от магазина** – при пристигане на място в магазина секторът за получаване трябва да е добре обозначен, така че потребителите да се ориентират бързо, без да се лутат между касите или пътеките с регали, или да питат служителите. Мястото за получаване на

[16] http://www.afya-pharmacy.bg/ (посетено на 20.01.2016)

стоките трябва да бъде лесно достъпно, уютно, приятно, чисто, да подканя потребителите пак да се върнат, да ги информира с указателни табели как могат да поръчат или резервират стоки, а в последствие и как да върнат стоки, ако не са доволни от покупката. Някои търговци, като Tesco, предлагат услугата Drive без да се налага клиентът да слиза от автомобила си – на обособени за целта места извън магазина потребителят минава, спира, а служител на търговеца натоварва поръчката в колата му.

5. **Управление на т.нар. big data** – веригата за доставки изисква гъвкавост, предвидливост, бърза адаптация. Поради това търговците се сблъскват с предизвикателството да анализират огромни количества информация, както за пазара, така и за потребителите. За целта те трябва да инвестират във внедряването на интелигентни системи за управление на търговските си процеси по цялата верига за доставки, които да осигуряват видимост и навременно предаване на актуална и достоверна информация.

6. **Интегриране на специализиран софтуер за управление на „Click&Collect”** – търговците следва да инвестират в софтуерни продукти, спомагащи за ефективно, последователно и бързо обслужване. Разработчиците на софтуер, като QMATIC[17] например, предлагат цялостно решение, което може да се адаптира съобразно нуждите на търговеца и спомага за оптимизиране на дейността му чрез управление на трафика в магазина, увеличаване на импулсните продажби, интегриране на онлайн и офлайн каналите, подобряване на ефективността на персонала, повишаване на потребителската удовлетвореност.

Потребителите избират „Click&Collect” по различни причини, но основното, което ги обединява е, че всички те търсят сигурност и удобство. Чрез предлагания от търговците метод, те съумяват да генерират конкурентно предимство като привличат и изграждат лоялност у потребителите чрез по-бързо набиране на поръчките, спестяване на време за обикаляне в магазина и чакане на опашка на касата, информиране в реално време относно етапа, на който се намира набирането на поръчката им, гарантиране на стоковите наличности, усещане за персонално обслужване и ангажираност към потребностите им.

[17] QMATIC, Click and collect the new way to go shopping. 2015, [Whitepaper] http://lp.qmatic.com/whitepaper-with-best-practice-for-click-and-collect-in-retail?portalId=303785&hsFormKey=9dd178ac2b53f8eecd6920d17a3d860b&submissionGuid=3b0e228e-0aa2-46ad-83c2-81d2f90da749#main_form (достъпно след регистрация на 27.02.2016)

Заключение:

Развитието на софтуерните технологии допринася за правилното функциониране на омниканалните търговци на дребно. Изпълнението на търговските процеси се опосредства от интегрирани приложения, чрез които търговците имат видимост по цялата верига за доставки. Комбинирайки използването на мобилни устройства, мобилни приложения и радиочестотна идентификация (RFID) на стоковите наличности, те съумяват да осигурят на потребителите доставка на поръчките им по най-ефективния начин. Способността на търговците да управляват гъвкаво процесите във веригата за доставки и независимо от множеството канали, по които клиентите поръчват, да гарантират наличността и доставката на стоките в търговските обекти, на точната цена и в желаното време, допринася за повишаване на потребителската удовлетвореност.

Следователно, за да отговарят адекватно във времето и пространството, търговците трябва да инвестират в оптимизиране на процесите и изграждане на стратегия за управление на цялата верига за доставки, умения за адаптиране към променящата се среда, реакции при възникване на форсмажорни обстоятелства, намиране на решения за привличане на нови потребители. Приспособяването на търговците към пазарните предизвикателства често се постига чрез внедряване на софтуер, който да интегрира и синхронизира в реално време основните бизнес процеси, вкл. управление на взаимоотношенията с потребителите; обслужване на потребителите; управление на търсенето; управление на снабдяването и управление на изпълнението на поръчките.

Цитирана и използвана литература

1. Драгомиров, Н. Информационни системи в логистиката – състояние и тенденции в използването. София: Издателски комплекс – УНСС, 2014

2. Коралиев, Я. Управление на веригата за доставките. София: Издателски комплекс – УНСС, 2013

3. Jones, C. The multichannel retail Handbook 2016 Edition. Redsock Management, 2015

4. Генчева, Б. Омниканалите на бъдещето налагат промени във веригата на доставка http://www.regal.bg/novini/tendencii/2015/11/18/2651555_omnikanalite_na_budeshteto_nalagat_promeni_vuv/ (посетено на 27.02.2016)

5. Регал, Изследване показва висока популярност на услугата click&collect в Европа http://www.regal.bg/novini/tendencii/2016/01/22/2690567_izsledvane_pokazva_visoka_populiarnost_na_uslugata/ (посетено на 29.01.2016)

6. A.T.Kearney, On Solid Ground. Brick-and-Mortar is the Foundation of Omnichannel Retailing, https://www.atkearney.com/documents/10192/4683364/On+Solid+Ground.pdf (посетено на 01.02.2016)

7. Berg, N. 76% of online shoppers to use click&collect by 2017. http://www1.planetretail.net/news-and-events/press-release/76-online-shoppers-use-click-collect-2017 (посетено на 24.02.2016)

8. Charlton, G. 10 tips for improving the click and collect customer experience. 7 march 2013, https://econsultancy.com/blog/62290-10-tips-for-improving-the-click-and-collect-customer-experience (посетено на 25.02.2016)

9. Collectec. In Store Click and Collect Solution, http://collectec.com/in-store-click-and-collect-solution/ (посетено на 27.02.2016)

10. Deloitte, Global Powers of Retailing 2016 Navigating the new digital divide, [report] https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Consumer-Business/gx-cb-global-powers-of-retailing-2016.pdf (посетено на 26.02.2016)

11. Fuerst, C. Three Things In-Store Fulfillment and March Madness Have in Common, http://logisticsviewpoints.com/2015/03/24/three-things-in-store-fulfillment-and-march-madness-have-in-common/ (посетено на 26.02.2016)

12. http://clickandcollectshopping.com/store/amazon/ (посетено на 25.02.2016)

13. http://jysk.bg/obsluzhvane-na-klienti/klikni-vzemi-rezerviray-onlayn-i-vzemi-v-magazina (посетено на 30.01.2016)

14. http://www.afya-pharmacy.bg/ (посетено на 20.01.2016)

15. http://www.exhibitshops.com/pages/click-and-collect (посетено на 04.02.2016)

16. http://www.praktiker.bg/bg/pickup-from-store (посетено на 20.01.2016)

17. http://www.technopolis.bg/bg/pickup-from-store (посетено на 27.02.2016)

18. https://www.consumerbarometer.com/en/insights/?countryCode=BG (посетено на 21.02.2016)

19. https://www.consumerbarometer.com/en/stories/millennials (посетено на 20.02.2016)

20. Pagalday, G. How can in-store fulfillment meet omnichannel customer expectations? http://www.highjump.com/blog/videos/how-can-in-store-fulfillment-meet-customer-expectations/ (посетено на 09.02.2016)

21. Pagalday, G. How to optimize in-store picking. http://www.highjump.com/blog/videos/how-to-optimize-in-store-picking/ (посетено на 08.02.2016)

22. QMATIC, Click and collect the new way to go shopping. [whitepaper] http://lp.qmatic.com/whitepaper-with-best-practice-for-click-and-collect-in-retail?portalId=303785&hsFormKey=9dd178ac2b53f8eecd6920d17a3d860b&submissionGuid=3b0e228e-0aa2-46ad-83c2-81d2f90da749#main_form (посетено след регистрация на 27.02.2016)

23. RetailPro. 3 Technologies Retailers Need In 2016, http://www.retailpro.com/News/blog/index.php/2015/12/31/3-technologies-retailers-need-in-2016/ (посетено на 28.01.2016)

24. Usie, W. et. al. Profitable omni-channel for dummies. [e-book] Available from: https://www.jda.com/knowledge-center/collateral/profitable-omni-channel-for-dummies-ebook (посетено на 20.02.2016)

25. Website.bg. 14 причини зад 44%-то увеличение на продажбите на John Lewis, 08 януари 2013, http://website.bg/public/articles/categoryId/12/itemId/185 (достъпно на 27.02.2016)

26. Zetes. 5 must-haves for a great Click & Collect service, http://www.zetes.com/supply-chain/news/5-must-haves-great-click-collect-service (посетено на 05.02.2016)

THE CLICK&COLLECT DELIVERY METHOD AS A TREND IN OMNI-CHANNEL RETAILING

Assistant Mariyana Nikolova Kateva, PhD
University of National and World Economy
Department of Economics of Trade
Sofia, Studentski grad 'Hristo Botev'
Osmi Dekemvri St. Phone: 088 8 960 805, e-mail: mkateva@unwe.bg

Abstract: *This research has been provoked by dynamic developments in omni-channel retailing and the growing importance of the Click & Collect delivery method which has been attracting more and more consumers recently. The objective of the paper is to identify the challenges faced by retailers and to study the purchasing attitudes of generation Y consumers on the basis of conducted theoretical and empirical research. The analysis we conducted indicates that the Click & Collect method is not popular in Bulgaria yet, and there are a number of recommendations to be made to retailers seeking to create customer loyalty.*

Key words: *Click & Collect, delivery method, supply chain, omni-channel retiling*

JEL: L81

Introduction:

Greater mobility of consumers and their daily presence online encourage retailers to develop their business in an omni-channel environment. The aim of retailers today is not merely to attract customers but also to offer them further incentives and thus retain them as clients as long as possible and have them visit both their physical and online stores repeatedly.

The subject of research of this paper is the Click & Collect delivery method for consumer goods which has become increasingly popular with omni-channel retailers and consumers in recent years abroad. The choice of the subject has been influenced by the dynamic development of retailing and the growing importance of consumers in the competition between retailers.

The objective of the scientific paper is to theoretically introduce the audience to the nature of the Click & Collect delivery method and to make several recommendations for promoting the method in Bulgaria on the basis of the online survey which the author conducted among generation Y consumers in Bulgaria and the research on domestic and international retailers who offer that service.

In order to accomplish that objective, we have studied relevant literature from Bulgarian and foreign authors in the sphere of supply chain management and omni-channel retailing. We have also employed data from the market research conducted by Google Barometer and *Planet Retail*, Deloitte and Forrester Research consultancies into consumer goods delivery methods which are currently used on international markets.

1. Theoretical Framework of the Click & Collect Concept as a Method of Goods Delivery

In its economic essence, a supply chain involves several layers of actors. Those include suppliers of raw materials, manufacturers, distributors, retailers, and end users who interact through a set of business processes and the material, information, and financial flows which accompany them in order to create value added and meet the demand of end consumers as fully as possible.

The supply chain management, as a 'concept of running the business'[1] of commercial companies combines the opportunities provided by modern software solutions which ensure security and transparency of processes along the entire supply chain from the suppliers of raw materials to the end consumers. IT advancement and their integration into the activity of commercial enterprises largely affect the coordination and synchronization of major processes along the supply chain. The efficient management of that chain as a result of employing the principles of strategic interaction with suppliers and end consumers is a key factor for improved competitiveness.

The introduction of information exchange technologies into the supply chain leads to increased transparency not only in terms of available stock, but also in terms of available resources which may be employed efficiently. The flow of information which participants exchange contain data about prices, terms of delivery, sales made, improved customer services, forecasts about demand, available stock, incurred costs, etc.[2]

---

[1] Koraliev, Y. Upravlenie na verigata za dostavkite. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS, 2013, p. 12

[2] Dragomirov, N. Informatsionni sistemi v logistikata – sastoyanie i tendentsii v izpolzvaneto. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS, 2014, p. 23

The aim of retailers is to increase revenues from the goods they sell, and often they achieve this by increasing consumer satisfaction through providing more and improved additional services, prompt and accurate deliveries, reduced time of service, and personal offers.

It is of key importance to the supply chain management to constantly monitor ongoing processes from the moment a product arrives at the warehouse of the retailer to the moment that product is delivered to the end customer. Integrated software ensures visibility along the supply chain to the parties involved. Internet-based technologies make it possible to synchronize orders and deliveries and thus ensure that goods will be available at the desired moment while at the same time they also signal any deviations in the chain and help predict demand.

Click &Collect[3] is a delivery method with which consumers order goods from the e-stores of retailers and pay for them online and then pick those goods themselves from the physical store at a time that is convenient for them. The use of e-trading platform software enables consumers to check available stock in the store of a retailer in real time. End consumers mainly benefit from the Click & Collect method by not having to receive their delivery at home, which is convenient and saves time as they do not need to wait for a carrier to arrive at a specified address. On the other hand, retailers who seek to attract more customers and create customer loyalty need to increase the efficiency of their supply chain by ensuring that goods can be picked up at the physical store as soon as possible, even on the same day. Therefore they need employees who will promptly receive and process orders, get in touch with customers, and confirm stock availability and readiness of goods to be picked up from the store. At the same time, the appearance of customers to collect their orders from the physical store provides retailers with a chance for up-selling by encouraging customers with special offers, promotions, or experiences provided to them.

Delivery of goods is the last stage in the buying and selling process and is essential for customer satisfaction and customer loyalty. Innovative delivery methods which encourage customers to make orders online and then collect their goods from a physical store offer a competitive advantage. The chart below illustrates the buying and selling process from the perspective of consumers from the point of placing an order to the point of picking ordered goods.

Fig. 1. Stages in the purchasing process with the Click & Collect delivery method

Source: adapted after the stages quoted by Praktiker[4]

Stage 1: Consumers choose the goods they want to order from an e-store or the mobile application of a retailer by using a computer, a tablet, or a smart phone and add them to the consumer basket. Customers order goods online by completing all required details in the order form, including the delivery method they prefer. They also fill in the name of the receiver and relevant feedback information (a phone number and an e-mail).

Stage 2: When choosing the Click & Collect delivery method, consumers need to specify the physical store at which they would like to pick up the goods they have ordered. The on-line platform requires customers to indicate their current location to ensure more comprehensive service and to direct clients to the nearest stores. At the same time, customers are able to check the availability of the goods they want in the particular store and to look for a second best option, should the stock in the first selected store fail to meet their demand. Goods are paid online with debit or credit cards or via bank transfers. Customers then receive electronic confirmation via a text message or e-mail (usually within 2 hours) from an employee of the retailer that their orders are ready to be collected.

Stage 3: The person who has been confirmed as the receiver of the goods goes to the selected store at a time of their convenience but no later than the deadline stated in the terms of the retailer. After presenting their ID and the number of their order, customers complete a customer receipt and receive their goods. Customers do not need to present print-outs of the confirmation text message or e-mail – they may show these on their mobile device. Retailers bear no responsibility for goods which have not been collected within the pick-up deadline and may charge late customers for storage.

According to Jones (2016), consumers tend to choose the Click & Collect delivery method mainly because there is no additional fee charged. The service is usually free and retailers who try to charge a fee frequently face consumer disapproval. At the same

[3] Also popular as BOPIS - buy online, pick-up in store.

[4] http://www.praktiker.bg/bg/pickup-from-store (last access on 20.01.2016)

time, retailers who offer both free delivery to the home of their customers and the Click & Collect method report a growing preference on behalf of consumers to pick up their goods from physical stores.[5]

The findings of a research conducted by Forrester Research and quoted by Regal magazine [6], indicate that 54% of European consumers use the Click & Collect delivery method for their online orders instead of other familiar delivery methods (to their home or office or the office of a shipping carrier). Great Britain and France seem to be the markets where Click & Collect is used more frequently (50%), while 73% of respondents in Germany and 29% of respondents in Great Britain never use the service. The findings of the survey also reveal that 59% of consumers expect their online orders to be ready for pick-up from the physical store within an hour.

Forrester Research predicts that online retail sales in Europe will grow further by 12% reaching € 233.9 billion by 2018. Nevertheless, online shopping has put off many consumers due to high delivery costs and the inconvenience of waiting for goods.[7]

These are successfully counterfeited by the Click & Collect delivery method which blurs the boundaries between online and offline shopping thus satisfying both parties in the arrangement, i.e. consumers receive their goods relatively fast and without being charged for the delivery, while retailers benefit from increased footfall in their stores since they can thus attract consumers who are skeptical to online shopping by offering them high-quality reliable fast service with no further charges for fulfilling the orders which have been made online.

2. The Click &Collect Challenge to Omni-channel Retailers

When managing their physical and online stores, omni-channel retailers need to approach them as a variety of warehouses, which need to be managed similar to logistic centers. This is due to the fact that the physical stores at which customers select to pick their orders should have sufficient stock available to meet and satisfy their needs in addition to the demand of other customers who visit the stores to make their usual purchases. Software developers have offered a number of solutions to assist retailers, yet there are still a number of challenges to be faced. Order management systems must be compatible to planning systems so that retailers would be able to keep real-time track of their current stock. They also need to ensure visibility along the entire supply chain in terms of planning future stock, predicting the need to hire additional staff, ensuring more means of transportation, or having goods returned to the store.

In-store order management systems contribute to efficient communication with customers. Retailers need to be able to send their customers real-time information about their order fulfillment. The integration should be set up so that should any change occur, whether with the retailer or the customer, both parties would be able to promptly inform the other side about that change and make any relevant adjustments to their actions.[8]

Retailers' success depends on properly managing the huge database, which accompany the sales process. An intrinsic element of online orders is the constant accumulation of information on behalf of consumers who seek, share, and appreciate opinions, read product reviews, monitor new trends on the market, and get updated on what competitive retailers have to offer.

Customer service is easier for retailers operating in physical stores only. Customers make their purchases in the shopping centre where they become aware of available products and make their choice accordingly. In the case of omni-channel retailing, the focus is on the coordination and synchronization of channels to ensure the optimization of the sales process, including prompt deliveries. Accuracy of communicated information is essential, too. Good visibility along the supply chain and the possibility which customers have to check available stock in the shop help choose the place to make a purchase. If the good demanded by a consumer is not available with a retailer, the likelihood that the customer would wait for the next replenishment to buy that good decreases, since the majority of goods meet current demands and are therefore desired at the moment and not at some later time in future.

Omni-channel retailers who receive their orders online and then fulfill them in their stores must pay attention to the entire process of customer service. They need to engage the attention of customers and to offer them different experiences to keep them

---

[5] Jones, C. The multichannel retail Handbook 2016 Edition. Redsock Management, 2015, p. 233

[6] http://www.regal.bg/novini/tendencii/2016/01/22/2690567_izsledvane_pokazva_visoka_populiarnost_na_uslugata/ (last access on 29.01.2016) The research included 15,000 people in Great Britain, France, Germany, the Netherlands, Italy, and Spain. 54% of respondents use the Click &Collect service, 15 % of them use it regularly, 22 % sometimes use the service, and 17% use it infrequently. The other 46% have never made any purchases using the Click&Collect method.

[7] Zetes. 5 must-haves for a great Click & Collect service, http://www.zetes.com/supply-chain/news/5-must-haves-great-click-collect-service (last access on 05.02.2016)

[8] Pagalday, G. How can in-store fulfillment meet omnichannel customer expectations?, 2016, http://www.highjump.com/blog/videos/how-can-in-store-fulfillment-meet-customer-expectations/ (last access on 09.02.2016)

longer in the store and to encourage them to come to the physical store (even if they use their mobile devices to place an order) because they enjoy their interaction with the goods and the staff in the store.

Some of the major factors[9] (Pagalday, 2016) contributing to the optimization of the order fulfillment process include:

1. Reducing the travel time of orders:

1.1. The batch technique combines multiple orders into one pick-up. When a picker goes across a retail store, they need to make fewer steps per line if orders are combined in one pick.

1.2. The zoning technique is employed to have a single employee pick for several customers in one zone and then stage their orders separately.

2. More efficient pick-up time for customers:

2.1. Setting up windows of time when retailers can support customer delivery to help manage the number of customers which retailers expect to handle during a day;

2.2. Fulfillment timing – in order to fulfill orders efficiently retailers need to have sufficient stocks available and take into consideration the time in which customers expect to have their orders fulfilled;

2.3. **Pick paths – order pickers are directed by software along the shortest paths for picking a specific good in the store thus saving time especially with goods which have high frequency of ordering.**

3. Managing the staff engaged in the pick-up process – store supplies need to be managed in the same way as they would in a conventional warehouse. Wholesalers are able to fulfill their customer orders because they closely monitor them and are aware of the stock available in the warehouse. Indicators for measuring employees' efficiency need to be applied to appraise the degree to which they are able to meet consumer expectations.

The omni-channel strategy, which offers consumers the opportunity to make their purchases and have their goods delivered through the Click &Collect method, poses a number of challenges to retailers. One of them relates to merchandising. When retailers fulfill orders from their shops, they need to predict and manage their stocks so that they will be able to meet the demand of both online consumers who get their goods delivered from the shop and consumers who usually make their purchases in physical stores. Another challenge posed to retailers is the pricing of the service they will deliver. This is due to the transparency and the immense capacity of the Internet to convey information. It enables consumers to search for and compare available products and prices and they may thus prefer to do their shopping in the stores of competitors, sometimes only because they offer additional cost-free service. Last but not least, the staff engaged in delivering the Click & Collect service must be competent in providing further information and excellent customer service so that customers would come to the store again.

3. Generation Y Consumer Attitudes towards the Click & Collect Delivery Method

During the 21st century, end consumers are becoming more demanding. They expect problem – free and proactive shopping. More and more often, they connect online through many devices and this helps retailers to understand when, how and why consumers use the Internet. Consumers do not expect retailers to think locally anymore but to customize their services so that they meet the customers' individual needs. Developing customer loyalty requires the processing of enormous amounts of data about consumer behaviors. For this reason, retailers encounter problems related not only to the processing the databases along the entire supply chain but also to generating long – term revenues.

Despite the development of e-commerce and the expectations that it will replace physical stores, consumers continue to visit them to interact with the products. According to a survey conducted by A. T. Kearney (2014), "95% of all retail sales occur in physical shops and 2/3 of the customers purchasing online use a physical shop before or after the transaction."[10]

In addition, Google Consumer Barometer[11] (2014/2015) analyzed consumer attitudes, including the ones of Bulgarian consumers, by putting an emphasis on the use of mobile technologies for shopping.

[9] For further details, see: Pagalday, G. How to optimize in-store picking. 2016, http://www.highjump.com/blog/videos/how-to-optimize-in-store-picking/ (last access on 08.02.2016)

[10] A.T.Kearney, On Solid Ground. Brick-and-Mortar is the Foundation of Omnichannel Retailing, 2014, p. 2 https://www.atkearney.com/documents/10192/4683364/On+Solid+Ground.pdf (last access on 01.02.2016)

[11] https://www.consumerbarometer.com/en/insights/?countryCode=BG (last access on 21.02.2016)

The survey, based on questionnaires, showed that Bulgarian consumers used information on the Internet when planning a purchase in different ways - 53 % of them looked for inspiration at the early stage of collecting information, 52% of them compared different products online to find the best one, 46% sought advice online, and only 38% of the customers prepared for an immediate purchase online. Online information shaped the behavior of 76% of all consumers at the earliest stages of making the decision to shop online. In order to help consumers make the right purchase decision, retailers have to ensure their presence across all possible digital touchpoints, namely search engines, own websites, social networks, and price comparison sites. Bulgarian consumers most often sought information concerning prices (64%), promotions (42%) and product or service availability (42%), recommendations about products (33%) and information about the physical location of businesses (32%).

Consumers use various devices to look for information while an entire generation, called Millennium or Y, aged 16 – 35 even lives online. It is so because 90% of the people belonging to this generation are online every day. 75% of them have smart phones and use them to search information everywhere anytime. To be mobile is a way of life for these people. Therefore, retailers should focus their efforts on introducing new products online first and only after that attract these consumers to their physical shops.

For the purposes of the present article, a questionnaire – based, online survey has been conducted among 350 representatives of Generation Y. The objective of the survey is to study their attitudes towards the use of mobile technology in online shopping. The questions put an emphasis on the type of used devices, purchased products and services, the retailers' characteristics, the consumer's criteria for each purchase and their preferred delivery methods. It is interesting to note that 95,7% of the survey participants use their mobile devices for social contacts, 25,7% of them for playing games and entertainment while only 16,6% of all respondents use them for online shopping.

For 64% of the respondents it is important that the online retailer they buy from is an onmichannel one while for 18,9% of them it is sufficient that it operates only online. While being in the retailer's physical shop, 49,7% от the respondents use their mobile devices to compare the prices of desired products with the prices of competitive products while 32,9% search additional information about the product, seek advice from friends online or through the social networks. Still the majority of the devices used for online shopping are laptops (64,5%). In 81,4% of all cases, consumers purchase goods from online stores compared to 9,7% when they use the option to shop through the retailer's profile in the social networks and 8% when the retailers are accessed through mobile applications. Most often consumers buy online clothing, shoes and accessories (70%), service vouchers (36,9%), books (31,1%), and trips and holidays (31,1%). In this case as well, according to Google Barometer too, the most important aspect remains the price of the offered products (78,9%). Consumers are also interested in the detailed information about the products (67,1%), the terms of delivery (66%) and the image of the retailer (56,6%). Interestingly, 90,9% would shop online if retailers offered free delivery. For 71,7% the guarantee and after sales service are very important while only 25, 7% would reserve a product online and pick it up later from the retailer's physical store. At present, 48,6% of the consumers prefer having their goods delivered by a courier to their home address. 34,4% of them would like to have the orders delivered to the courier's office and 3,1% to their office/ workplace. Only 3,1% of the consumers prefer ordering online and picking up products from the retailer's nearest store. The gathered data reveals that the Generation Y consumers are still not sufficiently familiar with or do not consider it convenient to take advantage of the possibilities offered by the Click & Collect delivery method.

This service is not among the services that are often offered by Bulgarian companies. After a thorough study of the company websites of omni-channel retailers is has become obvious that this service is offered by few companies in Bulgaria, namely Technopilis, Praktiker and JYSK. The fact that Click &Collect is not very well – known and widely offered permits retailers to develop their business in this area by generating a new competitive advantage in the difficult struggle for attracting customers.

4. Successful Trade Practices Connected to the Click &Collect Delivery Method and Recommendations for its Improvement

In its annual rating[12] of the world best retailers, Deloitte (2016) also focuses on the development of online trade and analyzes the 50 best- performing online companies. According to data for 2014, 39 of them are omni-channel ones and 11 operate only through online stores.

Despite the forecasts for a decline of physical stores and the pressure of finding new development

[12] Deloitte, Global Powers of Retailing 2016 Navigating the new digital divide, 2016 p. 34, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Consumer-Business/gx-cb-global-powers-of-retailing-2016.pdf (last access on 26.02.2016)

methods because of the increasing number of online store, actually the existing trend is exactly the opposite. Consumer behaviors are dynamic and change constantly. This forces retailers to create an omni - channel, innovative shopping environment where consumers can go online and offline without any problems. As a result, many retailers who operate through physical stores reinforce their online presence by staring own online stores or by acquiring ones. At the same time, many e-tailers analyze their activity in order to discover the best location for setting up physical stores or start negotiations with third parties for using their physical stores. In both cases, the goal is to achieve maximal customer satisfaction.

The results of the last surveys conducted by Planet Retail (2014) also allow specialists to conclude that consumers more and more often prefer to determine the rules, to have control over the deals they clinch and to receive guarantees for the fulfillment of these deals. Based on the analysis, it is concluded that "two of the biggest barriers to buying online are cost of delivery and inconvenient delivery times, making Click & Collect an increasingly attractive option for both shoppers and retailers."[13] The retailers should adjust their market behavior so that they can change the familiar stereotypes and the "Click & Collect" method offers them such a possibility.

Some of the global retailers who operate only online such as the market leader Amazon offer the Click & Collect service when customers place an order through their online store. Then it delivers the product to lockers installed particularly for this purpose. When selecting a delivery method, with the help of a geo – locator clients can choose the nearest and most convenient location of the lockers. To do so, Amazon works in cooperation with other retailers in order to reach a bigger number of customers by positioning its lockers in their stores. After entering a code, customers can open the lockers and collect their deliveries. Currently, Amazon makes deliveries to lockers in Great Britain in the Spar, The Co-op and Martin McColl stores. In the USA it works with 7-Eleven and is in the process of negotiating a partnership with Staples.[14]

Other retailers such as eBay/Argos, John Lewis/Waitrose and CollectPlus/Westfield prefer organizing areas for receiving deliveries in the stores of third parties without making additional investments. Other examples of good practices include Next, Tesco and Asda.

In Bulgaria the Click &Collect delivery method is not widely spread. Among the retailers who offer it, Technopolis, Praktiker and JYSK stand out. Each of them provides a brief description of the service for its customers on the home page of its online store. The technology of placing an order is identical. The figure below illustrates the stages of this process based on the JYSK online store.

The consumers' requirement for a faster delivery influences the management of the supply chain. The retailers operating on the Bulgarian market are still not sufficiently prepared to offer and develop the Click & Collect delivery method. For this reason, the study permits us to make the following **recommendations**:

1. **Promotion of the offered delivery method** – retailers should provide information and advertise Click & Collect to attract more consumers. This could be done by introducing customers quickly and easily with the help of visual tools to all stages of the process from placing the order to its collection in the store. In addition, retailers could outline the advantages of this method when it is compared with other delivery methods. A good example of this is the website of Praktiker.

2. **Visibility of available products** – consumers should be allowed to check online the available amounts of the products they are interested in. Unlike the online store of Technopolis, where customers can see only the store where they can find the products, the JYSK online provides information about the number of available products in stock.

3. **Speed of order processing** – consumers should obtain information whether their order is processed quickly and accurately. Many retailers make this information accessible within 2 hours or the working day after receiving the order. Others, (Afya Pharmacy[15], for example, offers the "Order Today and Collect Tomorrow from a Pharmacy" service) process orders within 24 hours of their placing. This, however, can discourage the customers who need the product immediately.

[13] For more than 3 years, Planet Retail has been surveying 15 000 consumers from 10 key e-Commerce markets (the United Kingdom, the USA, France, Germany, Italy, Brazil, Russia, India, China and Japan) to prepare a comprehensive profile of omni - channel shoppers. The survey encompasses 14 product categories and studies the factors, which influence the decision to shop online, the choice of retailer, the role of mobile trade, the technology of shopping in physical stores, the impact of social networks on deciding to buy certain products as well as the importance of delivering them. For more details see: Berg, N. 76% of online shoppers to use click & collect by 2017. http://www1.planetretail.net/news-and-events/press-release/76-online-shoppers-use-click-collect-2017 (last access on 24.02.2016)

[14] http://clickandcollectshopping.com/store/amazon/ (last access on 27.02.2016).

[15] http://www.afya-pharmacy.bg/ (last access on 20.01.2016)

Fig. 2. Stages of placing an order with JYSK with the Click & Collect delivery method

Source: the author after placing an order with the JYSK online store

4. **Easy collection from the store** – the sector for collecting online orders in the store should be visible so that customers can find it quickly upon arrival without wandering among the shelves, cash desks or asking the shop assistants. The place for picking up goods should be easily accessible, clean, nice and cozy so that it can encourage customers to return. It should also inform them how to order, book or return products if they are not satisfied with their purchase with the help of informative signs. Some retailers like Tesco offer the Drive service, which allows customers to collect their deliveries without leaving their cars. Customers approach specified places outside the stores, stop their cars and an employee loads the delivery into the car.

5. **Management of the so-called big data** – the supply chain requires from retailers to be flexible, to adapt quickly to changes and foresee problems. For this reason, they face the challenge of analyzing enormous amounts of data concerning both the market and the consumers. To do so, they should invest in the implementation of intelligent systems for managing their trade processes along the entire supply chain. These systems will secure visibility and the timely delivery of up – to – date, reliable information.

6. **Integration of specialized software for the management of the Click &Collect method** – retailers should invest in software products permitting effective, consistent and fast service. Software developers such as QMATIC[16], for example, offer a comprehensive solution that can be adapted to the specific needs of retailers. It allows them to optimize their activities by managing store traffic, increasing impulse sales, integrating online and offline channels, improving staff effectiveness and increasing customer satisfaction.

Consumers choose Click &Collect for various reasons but the main idea that unites these reasons is that everyone looks for security and convenience. Through the method they offer, retailers manage to generate a competitive advantage by attracting customers and encouraging their loyalty. This is achieved by faster processing of orders, saving time

[16] QMATIC, Click and collect the new way to go shopping. 2015, [Whitepaper] http://lp.qmatic.com/whitepaper-with-best-practice-for-click-and-collect-in-retail?portalId=303785&hsFormKey=9dd178ac2b53f8eecd6920d17a3d860b&submissionGuid=3b0e228e-0aa2-46ad-83c2-81d2f90da749#main_form (last access after registration on 27.02.2016)

by eliminating the need of walking through stores and waiting at cash registers, informing customers in real time about the progress of their order processing, guaranteeing product availability and creating the feeling that staff is committed to satisfying the needs of customers and offers them a customized service.

Conclusion:

The development of software technology contributes to the appropriate functioning of omni – channel retailers. The realization of trade processes is mediated by integrated applications, which allow retailers to have visibility along the entire supply chain. Combining the use of mobile devices, mobile applications and Radio-frequency identification (RFID) for their products in stock, retailers manage to deliver orders to customers in the most effective way. The ability of retailers to manage flexibly the processes in the supply chain and, despite the multiple channels consumers use to order products, to secure availability and delivery of products in stores at the right price and specifies time contributes to increasing customer satisfaction.

Therefore, to answer adequately in time and space, retailers should invest in process optimization and development of a strategy for managing of the entire supply chain. Retailers should also improve their skills for adaptation to the changing environment and reactions in cases of force majeure. They should also find solutions to attracting new customers. Retailers often adapt to marker challenges by implementing software, which integrates and synchronizes in real time the main business processes, including customer service, supply and order fulfillment management.

References

1. Dragomirov, N. Informatsionni sistemi v logistikata – sastoyanie i tendentsii v izpolzvaneto. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS, 2014, p. 23

2. Koraliev, Y. Upravlenie na verigata za dostavkite. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS, 2013, p. 12

3. Jones, C. The multichannel retail Handbook 2016 Edition. Redsock Management, 2015

4. Gencheva, B. Omnikanalite na budeshteto nalagat promeni vav verigata na distavka http://www.regal.bg/novini/tendencii/2015/11/18/2651555_omnikanalite_na_budeshteto_nalagat_promeni_vuv/ (last access on 27.02.2016)

5. Regal, Izsledvane pokazva visoka populyarnost na uslugata click&collect v Evropa http://www.regal.bg/novini/tendencii/2016/01/22/2690567_izsledvane_pokazva_visoka_populiarnost_na_uslugata/ (last access on 29.01.2016)

6. A.T.Kearney, On Solid Ground. Brick-and-Mortar is the Foundation of Omnichannel Retailing, https://www.atkearney.com/documents/10192/4683364/On+Solid+Ground.pdf (last access on 01.02.2016)

7. Berg, N. 76% of online shoppers to use click&collect by 2017. http://www1.planetretail.net/news-and-events/press-release/76-online-shoppers-use-click-collect-2017 (last access on 24.02.2016)

8. Charlton, G. 10 tips for improving the click and collect customer experience. 7 march 2013, https://econsultancy.com/blog/62290-10-tips-for-improving-the-click-and-collect-customer-experience (last access on 25.02.2016)

9. Collectec. In Store Click and Collect Solution, http://collectec.com/in-store-click-and-collect-solution/ (last access on 27.02.2016)

10. Deloitte, Global Powers of Retailing 2016 Navigating the new digital divide, [report] https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Consumer-Business/gx-cb-global-powers-of-retailing-2016.pdf (last access on 26.02.2016)

11. Fuerst, C. Three Things In-Store Fulfillment and March Madness Have in Common, http://logisticsviewpoints.com/2015/03/24/three-things-in-store-fulfillment-and-march-madness-have-in-common/ (last access on 26.02.2016)

12. http://clickandcollectshopping.com/store/amazon/ (last access on 25.02.2016)

13. http://jysk.bg/obsluzhvane-na-klienti/klikni-vzemi-rezerviray-onlayn-i-vzemi-v-magazina (last access on 30.01.2016)

14. http://www.afya-pharmacy.bg/ (last access on 20.01.2016)

15. http://www.exhibitshops.com/pages/click-and-collect (last access on 04.02.2016)

16. http://www.praktiker.bg/bg/pickup-from-store (last access on 20.01.2016)

17. http://www.technopolis.bg/bg/pickup-from-store (last access on 27.02.2016)

18. https://www.consumerbarometer.com/en/insights/?countryCode=BG (last access on 21.02.2016)

19. https://www.consumerbarometer.com/en/stories/millennials(last access on20.02.2016)

20. Pagalday, G. How can in-store fulfillment meet omnichannel customer expectations? http://www.highjump.com/blog/videos/how-can-in-store-fulfillment-meet-customer-expectations/ (last access on 09.02.2016)

21. Pagalday, G. How to optimize in-store picking. http://www.highjump.com/blog/videos/how-to-optimize-in-store-picking/ (last access on 08.02.2016)

22. QMATIC, Click and collect the new way to go shopping. [whitepaper] http://lp.qmatic.com/whitepaper-with-best-practice-for-click-and-collect-in-retail?portalId=303785&hsFormKey=9dd178ac2b53f8eecd6920d17a3d860b&submissionGuid=3b0e228e-0aa2-46ad-83c2-81d2f90da749#main_form (last access after registration on 27.02.2016)

23. RetailPro. 3 Technologies Retailers Need In 2016, http://www.retailpro.com/News/blog/index.php/2015/12/31/3-technologies-retailers-need-in-2016/ (last access on 28.01.2016)

24. Usie, W. et. al. Profitable omni-channel for dummies. [e-book] Available from: https://www.jda.com/knowledge-center/collateral/profitable-omni-channel-for-dummies-ebook (last access on 20.02.2016)

25. Website.bg. 14 prichini zad 44%-to uvelichenie na prodazhbite na John Lewis, 08 January 2013, http://website.bg/public/articles/categoryId/12/itemId/185 (last access on 27.02.2016)

26. Zetes. 5 must-haves for a great Click & Collect service, http://www.zetes.com/supply-chain/news/5-must-haves-great-click-collect-service (last access on 05.02.2016)

НАСОКИ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА БЕЗОПАСНОСТТА НА ТОВАРО-РАЗТОВАРНИТЕ ОПЕРАЦИИ ПРИ ТОВАРНИТЕ АВТОМОБИЛНИ ПРЕВОЗИ

ас. д-р Камен Луканов, катедра „Логистика“, УНСС

Резюме: *Транспортната дейност се възприема като една от най-рисковите в сферата на икономиката. Рискът най-често се изразява във вероятни повреди и загуби на товарите от една страна, и в частична или пълна загуба на здравето, трудоспособността, или живота на водачите на транспортните средства и пътниците – от друга. При автомобилните превози на товари, една от най-рисковите дейности в това отношение са товаро-разтоварните операции и свързаните с тях манипулации. Целта на настоящата статия е да разгледа най-важните направления за нормално протичане на товаро-разтоварните процеси и да разкрие главните насоки за повишаване на тяхната безопасност.*

Същност и особености на транспорта като логистична дейност

Транспортът най-често се отъждествява като дейност, свързана с изменение местоположението на хора и стоки във времето, преодолявайки по този начин пространствената разделеност между тях. Той е призван да свързва в единно цяло както отделните отрасли на националното стопанство, така и отделните райони на страните и държавите. Изпълнявайки тези функции, транспортът се явява и задължителен елемент на всяка една логистична верига и е основна предпоставка за нейното ефективно и целесъобразно функциониране. Една от широко известните и възприети в литературата дефиниции за логистиката гласи, че тя е „осъществяване и интегрирано управление на материалните, информационните и свързаните с тях потоци от мястото им на зараждане през всички фази и етапи на движение до крайните потребители, с цел обезпечаване на необходимото равнище на обслужване на клиентите с минимални разходи“. Разглеждайки внимателно това определение, можем да открием, че придвижването на материалните потоци от мястото им на възникване до крайните потребители е невъзможно без физическото им преместване, а именно транспортът снабдява промишлените предприятия с необходимите материали и суровини. Също така не е възможно да се осъществяват каквито и да било производствени процеси без наличието на транспорт – той заема значителна част от съдържанието на всеки промишлен процес, дори е негов съставен и задължителен елемент. Впоследствие, готовата продукция се доставя до потребителите, или казано с други думи транспорта свързва сферата на производството със сферата на потреблението, явявайки се по този начин важен фактор за ритмичното и своевременно снабдяване на търговската мрежа със стоки за задоволяване на всекидневните потребности на населението. Ето защо и не случайно, транспортът се обособява като самостоятелна функционална област на логистиката. Най-важните причини за това са следните:

– транспортът спомага за реализиране основната цел на логистиката, а именно създаване на надеждна, устойчива, оптимално функционираща и разумно изградена система за снабдяване, производство и дистрибуция;

– управленските решения, свързани с транспорта в рамките на логистичната система (напр. избор на дистрибуционни канали за суровини и на канали за реализация на готовата продукция) влияят значително върху ефективността на цялата логистична система;

– разходите за транспорт представляват най-голям дял в общите логистични разходи. Също така транспортните разходи имат висок относителен процент при формирането на цените на суровините и материалите (особено при превоза на дълги разстояния). Съответно, от величината на транспортните разходи ще зависят и цените на стоките в мястото на тяхното потребление.

Особености и изисквания на товаро-разтоварните дейности и манипулации при товарните автомобилни превози

Автомобилните превози на товари са свързани с пространствено преместване на суровини и материали. За този процес е характерно, че не създава нова продукция в натурално веществена форма, а само увеличава стойността на транспортираната стока. Товарната превозна работа се измерва, отчита, анализира, планира и прогнозира с произведението от превозените тонове и разстоянието на което те са транспортирани, като за целта се използва двукомпонентният показател тонкилометър.

Товарният автомобилен транспорт е основен вид транспорт в страната, като обслужва голям дял от вътрешните и международни товаропотоци. Той е предпочитан в сравнение с железопътния при превозите на товари както във вътрешно съобщение, така и при извършване на международни превози. За последните няколко години, обемите на превозените товари и извършената работа от товарен автомобилен транспорт са многократно по-големи от съответните обеми при железопътния транспорт. За това свидетелстват представените данни в долната таблица.

Таблица 1

Превозени товари и извършена работа от транспорта

Видове транспорт	2010	2011	2012	2013	2014
	Превозени товари – хил. тона				
Автомобилен,	130 013	135 276	140 376	160 267	153 262
в т.ч.:					
а) вътрешен транспорт	117 270	120 653	121 357	137 457	132 984
б) международен транспорт	12 743	14 623	19 019	22 810	20 278
Железопътен,	12 940	14 152	12 470	13 539	13 691
в т.ч.:					
а) вътрешни превози	9 252	10 016	8 953	10 152	10 361
б) международни превози	3 688	4 136	3 516	3 387	3 330
	Извършена работа – млн. тонкм				
Автомобилен,	19 454	21 212	24 387	27 237	27 922
в т.ч.:					
а) вътрешен транспорт	6 119	6 516	6 299	7 192	6 826
б) международен транспорт	13 334	14 696	18 089	20 045	21 096
Железопътен,	3 064	3 291	2 908	3 246	3 439
в т.ч.:					
а) вътрешни превози	2 100	2 237	2 011	2 376	2 557
б) международни превози	964	1 054	896	870	882

Източник: Национален статистически институт, http://www.nsi.bg/content/1704/транспорт.

Данните в Таблица 1 показват чувствително преимущество на автомобилния транспорт за извършване на товарни превози. В голяма степен това се дължи на технико-икономическите особености на този вид транспорт, които представляват неговите предимства и недостатъци, определени от техническото устройство на превозните средства и от начина на организация на работата в него. Най-важните предимства на автомобилния транспорт са следните:

– транспортните средства притежават висока гъвкавост и маневреност, което позволява превозването на товарите да се извършва непосредствено от пункта на натоварване до пункта на разтоварване;

– съществува многовариантност по отношение на маршрутите и схемите на доставка;

– налице е възможност за комбиниране със всички останали видове транспорт;

– доставките се извършват със сравнително висока скорост, особено при превоза на къси разстояния;

– ефективен е при превоз на дребнопартидни товари на къси разстояния;

– разходите за начално-крайни операции (напр. за товаро-разтоварни дейности) са ниски;

– изискват се сравнително малки капиталовложения.

Към основните недостатъци на автомобилния транспорт спадат:

– висока себестойност на превозите на дълги разстояния;

– експлоатационните разходи на тонкилометър са много по-големи в сравнение с железопътния и водния транспорт;

– по-малка товароподемност в сравнение с другите видове транспорт;

– висока енергоемкост – изразходва големи количества течни горива, оказвайки същевременно вредно въздействие върху околната среда.

По своята същност технико-икономическите особености на автомобилния транспорт представляват неговите качествени характеристики (които в една или друга степен определят неговата потребителна стойност) и благодарение на тях той е предпочитан вид превоз от много товародатели, които разчитат на него за своевременно разпространяване на произвежданите от тях сто-

ки на националния и на международните пазари.

Значителна част от всички свързани с автомобилен транспорт дейности се осъществяват с помощта на различни видове транспортни средства и свързаните с тях товаро-разтоварна техника и съоръжения. Това определя важното място, което автомобилният транспорт и логистика заемат в логистичната система. Те спомагат за физическото придвижване на материалните потоци между отделните звена на логистичната система, както и вътре в тях. Транспортната логистика организира и осъществява всички операции по натоварване, придвижване, разтоварване, временно съхранение на стоково-материалните ресурси и т.н., посредством използването на разнообразни транспортни средства и техника.

За ефективно осъществяване на стратегията за превоз на товари, освен информация за видовете транспорт, които могат да бъдат използвани, е необходим и анализ на товарите, подлежащи на транспортиране. Това от своя страна налага те да бъдат систематизирани и класифицирани. За различните видове транспорт се прилагат различни специфични признаци и методи за класифициране на товарите. Конкретно за автомобилния транспорт товарите се класифицират на базата на няколко основни критерия:

– състояние на товара – с опаковка или без опаковка;

– тежест и делимост на товара – делими до 250 кг. и неделими до 500 кг.; делими над 250 кг. и неделими от 500 кг. до 30 тона; тежки (делими и неделими над 30 тона);

– окрупненост – общогабаритни и окрупнени;

– физико-химични свойства – течни, насипни, на брой;

– големина на партидата – малки, средни и масови;

– характерни особености на товара – бързо развалящи се, опасни, живи животни, вредни за здравето, с общо предназначение и др.

Други често използвани признаци за класифициране са: вид на товарите; големина на партидите; географски признак; степен на еднородност; степен на централизация; времеви признак. Възприетата класификация на товарите за автомобилния транспорт е показана на следващата фигура.

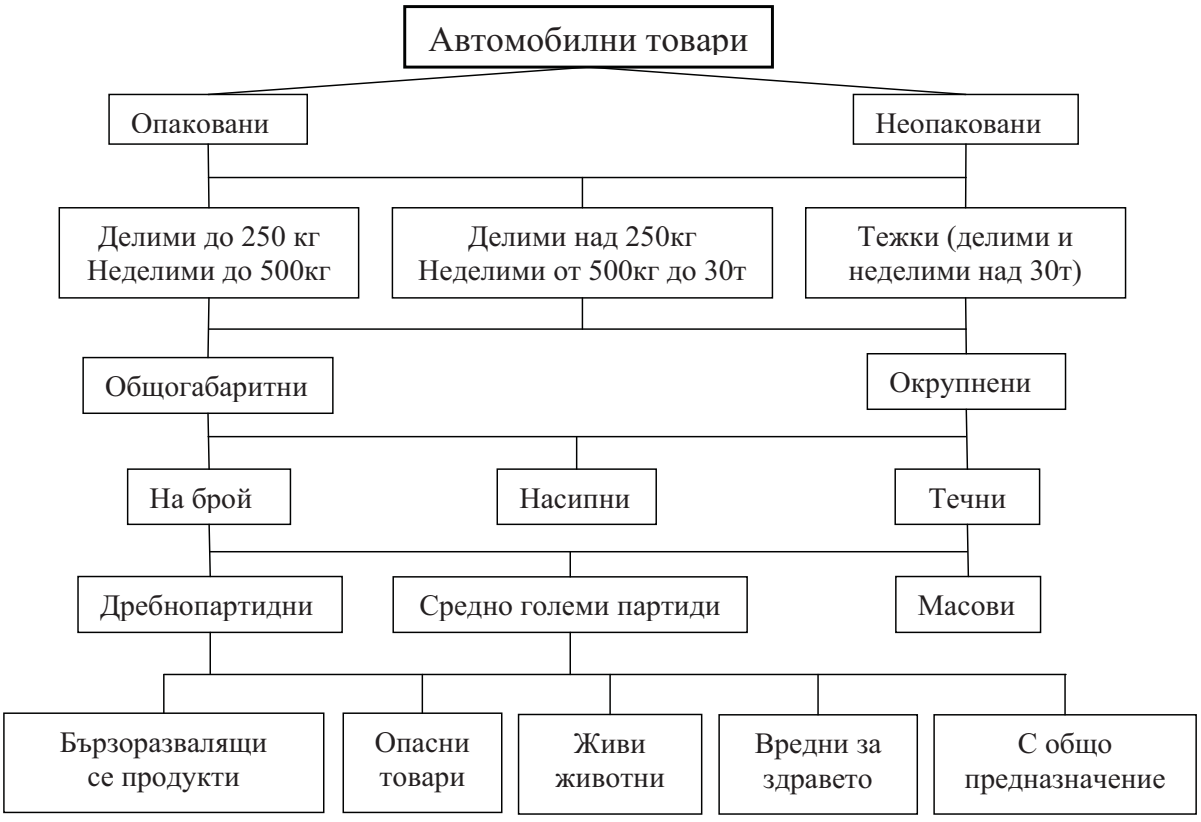

Фиг. 1. Класификация на товарите при автомобилния транспорт

Цялото това разнообразие от различни по вид и характеристики товари изисква наличието на специфична материална база в местата на натоварване на транспортните средства и съответно в местата на тяхното разтоварване. При товарните автомобилни превози, в по-голямата част от случаите тези места са складовете, където стоката обикновено се съхранява, сортира, комплектова, както се извършват и други специфични технологични операции преди тя да достигне до мястото на нейното потребление. За технологичния процес на товаро-разтоварните операции в складовете и свързаните с тях манипулации обаче е характерно, че той е свързан с висок риск от настъпване на повреди на товарите и нанасяне на щети по транспортните средства от една страна, а от друга – частична или пълна загуба на здравето, трудоспособността, или живота на лицата извършващи товаро-разтоварните дейности и манипулации. Широко използван в практиката похват за намаляване на този риск е, товарните автомобили да се натоварват и разтоварват на специално предназначени за целта места и рампи. Като правило обаче, тези дейности трябва да се извършват възможно най-бързо (за да се освободят транспортните средства), което е свързано с използването на най-различни подемно-транспортни средства. Всичко това от своя страна налага създаване на една по-специална организация по обезопасяване на дейностите, свързани с натоварването и разтоварването на транспортните средства. Ето защо, от една страна складовете трябва да притежават специализирана техника и оборудване (складови и транспортни средства), товаро-разтоварна и манипулационна техника и др. От друга страна, персоналът ангажиран с товаро-разтоварните дейности и манипулации е необходимо да притежава специфична квалификация и умения.

За извършване на товаро-разтоварните дейности при автомобилните превози най-голямо приложение намират вилковите повдигачи (мотокари, електрокари, газкари), които имат относително високи скорости на движение и се използват за хоризонтално и вертикално преместване на товарните единици. При извършване на нормалната си оперативна дейност, вилковите повдигачи се движат както в натоварено, така и в празно състояние. В натоварено състояние обикновено те превозват товарни единици с голяма тежест и обем, което е предпоставка за по-дълъг спирачен път и намалена видимост на водача при движение напред. В празно състояние вилковите повдигачи имат по-малка обща маса, което рефлектира в по-къс спирачен път, а също така и видимостта на водача при движение напред е добра, но това е предпоставка за развиване на по-високи скорости на движение. Независимо от това обаче, дали вилковите повдигачи се движат в пълно или в празно състояние, съществуващите рискови ситуации са най-разнообразни и в никакъв случай не са за подценяване. Конфликтните ситуации, които могат да възникнат най-често са следните:

– сблъскване на два вилкови повдигача помежду им;

– удар на вилков повдигач с преминаващи пред него или близо до него лица;

– сблъсък на вилков повдигач с товарен автомобил;

– събаряне на товарни единици, включително и върху намиращи се в близост до вилковите повдигачи лица.

Изброените конфликтни ситуации носят от една страна реална опасност за настъпване на частична или пълна загуба на здравето, трудоспособността, или живота както на ангажираните с товаро-разтоварните дейности лица, така и на водачите на транспортните средства. От друга страна са възможни повреди и загуби на самите товарни единици. Вероятността да се случат такива неблагоприятни събития допълнително се засилва от стремежа за максимално ускоряване на товаро-разтоварните дейности. Много често в практиката, за ускоряване на тези процеси, транспортните средства се натоварват, респ. се разтоварват не само от едната им страна (едностранно), а едновременно и от двете им страни (двустранно). В тези случаи за обслужването на едно транспортно средство се използват едновременно няколко вилкови повдигача. Тази схема на работа обаче чувствително усложнява цялостната организация на товаро-разтоварните дейности и свързаните с тях манипулации по отношение на тяхното безопасно протичане. Практиката показва, че обособяването на специално предназначени за целта места за извършване на товаро-разтоварните дейности, както и използването на квалифициран персонал не е достатъчно за да гарантира безопасността на ангажираните с тази работа лица от една страна, и цялостта на товарите – от друга. Това се налага от факта, че технологичният процес в складовете представлява съвкупност в определена последователност от всички основни и спомагателни процеси и операции, свързани с обработката, придвижването и натоварването, респ. разтоварването на продуктите, които започват от входа на системата (входа за транспортните средства) и завършват на изхода й (изхода на транспортните средства). Ето защо е необходимо внимателно да бъдат анализирани всички процеси, свързани с товаро-разтоварните дейности и манипулации, и

то на базата на определен интегриран подход, основан на обвързване на входящия и изходящия поток, плюс отчитане на влияещите фактори.

Добри практики за повишаване на безопасността на товаро-разтоварните операции и свързаните с тях манипулации.

Последователността на технологичния процес в складовете започва от входа за транспортните средства, т.е. риск от възникване на конфликтни ситуации съществува още от входа на системата. Добра практика в тази насока е разработване на инструкция за безопасна работа и поведение при товаро-разтоварните и транспортни дейности на територията на склада, с която водачите на транспортните средства да се запознават преди да влезнат в него. Инструкцията обикновено има задължаващ характер и включва най-малко следните основни изисквания:

– те са длъжни стриктно да спазват правилата за движение в складовете и да следват съответната маркировка и пътни знаци (ограничения на скоростта, еднопосочни пътища, забранено движение назад и др.);

– те трябва да притежават и използват задължително лични предпазни средства. Обикновено защитните обувки[1] и светло-отразителната жилетка са задължителни. В зависимост от вида и характеристиките на товарите може да бъде изискано допълнително използването на маски, каски, предпазни очила, защитни ръкавици и др.;

– по време на товаро-разтоварните дейности те трябва да останат в транспортните средства или да стоят на специално определените за тях места на безопасно разстояние от маршрутите на вилковите повдигачи;

– те трябва да се движат само по обозначените алеи за пешеходци, когато се налага да отидат до други административни офиси или до санитарните помещения на склада;

– трябва да изключват двигателите на камионите, когато те не се използват или са в процес на товаро-разтоварни операции. Забранено е оставяне на ключове на стартера, когато товарният автомобил е оставен без наблюдение;

– те трябва да паркират превозните средства в определените за целта зони. Никога не трябва да се блокират пешеходни алеи и маршрути, както и оборудване за спешни случаи. Забранено е разкомплектоването и окомплектоването на товарните автомобили извън определените за това места.

Списъкът с изисквания може да бъде удължен в зависимост от специфичните особености и свойства на товарите. Практиката обаче показва, че независимо от това колко и какви изисквания са залегнали в инструкцията за безопасна работа и поведение при товаро-разтоварните и транспортни дейности на територията на склада, това не винаги е достатъчно ефективно. Добра практика в тази насока (особено когато се използва нает товарен транспорт) е водачите да подписват декларация, че надлежно са се запознали с правилата за безопасна работа и поведение при товарно-разтоварни и транспортни дейности в склада и стриктно ще спазват посочените изисквания.

Изброените изисквания във висока степен гарантират безопасна работа и поведение на водачите при извършване на транспортни и товаро-разтоварни дейности. По време на товаро-разтоварните процеси и свързаните с тях манипулации обаче участват и водачите на вилковите повдигачи и други складови служители, чиято безопасност също трябва да бъде обезпечена. Като правило, тези служители също са длъжни да използват светло-отразителни жилетки и защитни обувки, но в повечето случаи това не е достатъчно. Добра практика в това направление е пешеходните пътеки и участъци да бъдат ясно обозначени и придвижването да се извършва само и единствено по тях, особено от лицата, които не носят светло-отразителни жилетки и защитни обувки. Специално внимание обаче трябва да бъде обърнато както на това, пешеходните пътеки и участъци да бъдат маркирани в ярък цвят, така и те да не бъдат блокирани от поставена върху тях продукция или спрял товарен автомобил. Друга добра практика е складовите помещения да бъдат оборудвани със сферични огледала на местата, където технологичният процес налага пресичане линиите на вилкови повдигачи с пешеходни пътеки, както и линиите на пресичане между самите вилкови повдигачи. По този начин чрез широкоъгълен спектър на видимост се осигурява по-добра забележимост и предвидимост на възможните конфликтни ситуации. Много удачен вариант е и поставянето на обозначителни табели на известно разстояние преди участъците на пресичане на различните товаро- и пътникопотоци, както и указване дали даден поток е с приоритет и съответно с предимство пред друг. Отделно от това, вилковите повдигачи също трябва да се движат само по предвидените за тази цел коридори, да следват съответната маркировка и обозначителни знаци, както и да спазват съответните правила на движение (скорост, даване на предимство и др.).

[1] Представляват работни обувки с метално бомбе, което да ги предпазва от различни удари. Много често, тези обувки имат и стелка против настъпване на остри предмети.

Разгледаните добри практики чувствително затрудняват цялостната организация на транспортните и товаро-разтоварните процеси и тяхното осъществяване е сериозно предизвикателство. Това се обуславя и от факта, че тези процеси трябва да бъдат редовно проследявани с цел предприемане на превантивни действия, които ще доведат до възникването на по-малко трудови злополуки и до нанасянето на по-малко щети и повреди на товарните единици и друго имущество. Добра практика в това отношение е разработването на специална за целта таблица, в които да се регистрират и отчитат възникналите конфликтни ситуации свързани с товаро-разтоварните и транспортни дейности. Възприето е те да се класифицират на няколко групи спрямо тяхната важност, както следва:

– злополука – мигновено, непланирано и нежелано събитие, което води до смърт или телесни повреди, включващи и загуба на работно време;

– инцидент – мигновено, непланирано и нежелано събитие, което причинява нараняване или друго увреждане и изисква само медицинско лечение без загуба на работни дни;

– опасност – мигновено, непланирано и нежелано събитие, което не води до нараняване или други увреждания, но при малко по-различни обстоятелства би могло да предизвика инцидент или злополука.

Практиката показва, че всяка злополука, довела до частична или пълна загуба на здравето, трудоспособността, или живота както на ангажираните с товаро-разтоварните дейности лица, така и на водачите на транспортните средства, обикновено се предшества от повече подобни мероприятия, които обаче не причиняват наранявания. Ето защо, първостепенна задача е да бъдат открити основните причини, довели до настъпването на тези неблагоприятни събития и на тази база да бъдат предприети съответните коригиращи и превантивни мерки за недопускане на повторното им появяване. Много добра практика и от изключително голяма полза в това отношение е разработването на анализ „5-защо?“. Той почива на концепцията, че първопричините за възникването на даден проблем стоят в началото на верига от събития, водещи до самият проблем. Структурата на „5-защо?“ анализа е показана на долната фигура.

Извършването на анализа „5-защо?“ не е сложно. Технологията на извършване се състои в 5-кратно отговаряне на въпроса защо, навлизайки непрекъснато в дълбочината на проблема, за да се намерят ефективни мерки за противодействие. На първо място се идентифицира проблема, след което започвайки от него започва да се задава въпроса „защо?“. Обикновено винаги съществуват няколко възможни отговора, но извършващият анализа трябва да се опита не да гадае, а да събере доказателства. Всяко ниво се започва и се опитва да се приключи с най-вероятният отговор. След това се разгръщат и останалите възможности. Технологията за извършване на анализа е представена следващата фигура.

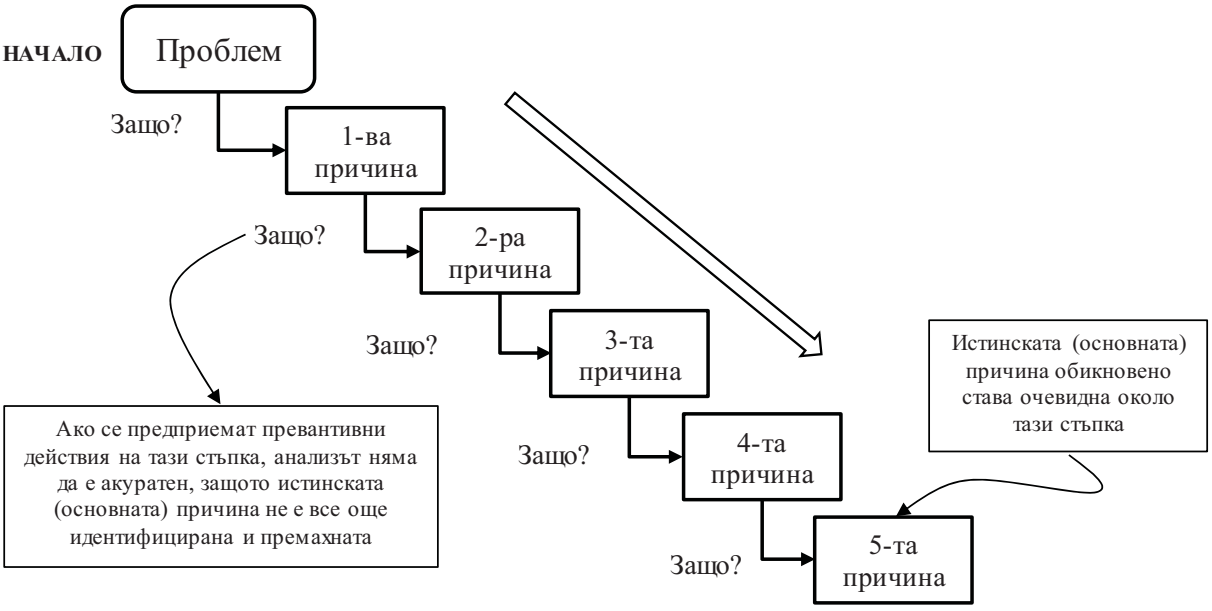

Фиг. 2. Структура на анализа „5-защо?“

Проблем	Защо?	Защо?	Защо?	Действие
Проблем	Причина 1	Причина 1.1		Действие 1.1
	Причина 2	Причина 2.1	Причина 2.1.1	Действие 2.1.1
		Причина 2.2	Причина 2.2.1	Действие 2.2.1
			Причина 2.2.2	Действие 2.2.2
			Причина 2.2.3	Действие 2.2.3
	Причина 3			

Фиг. 3. Технология на извършване на анализа „5-защо?“

Анализът изисква отговорите да бъдат кратки, прости и колкото се може по- конкретни. Също така направените твърдения трябва да бъдат оценени и ако може остойностени. Важно правило е анализа да не спира, ако въпросът „защо?“ може да бъде задаван все още. Основните причини за възникването на проблема са разкрити тогава, когато може да бъде направена връзка между тях и конкретни действия за тяхното трайно премахване.

За обективно и надлежно извършване на анализа „5-защо?“ обаче трябва да бъдат спазени няколко фундаментални правила:

– трябва да се отиде на мястото, където се е случило събитието;

– обектът, предмет на анализ, трябва да бъде видян и обстойно изследван;

– трябва да бъдат проверени фактите и данните, подкрепени със съответните цифри.

Анализът се счита за приключил едва тогава, когато не са възможни повече отговори на въпроса „защо?“ за всяко едно анализирано ниво и тогава когато са идентифицирани всички причини в основата на проблема и на тази база да могат да бъдат предприети серия от ефективни противодействия. Извършването на анализа обаче крие и някои рискове той да не бъде акуратно извършен и направените изводи да не са релевантни. Най-често срещаните грешки са свързани със следното:

– преминаване към заключение още в началните стъпки на извършване на анализа;

– противодействие на симптомите, а не на причините;

– боравенето с недостатъчно доказателства и информация;

– разглеждането на проблемите твърде общо или „по принцип“;

– анализиране от разстояние, без пряко наблюдение и анализ на мястото, където е възникнал проблема;

– включването в анализа на неподходящите лица и др.

Товарният автомобилен транспорт оказва голямо влияние върху ритъма на живот на съвременното общество. Той е важен фактор за ритмичното и своевременно снабдяване на търговската мрежа със стоки за задоволяване на всекидневните потребности на населението. Тенденцията обаче е потребителите да стават все почувствителни и претенциозни към качеството на продуктите – те трябва да бъдат доставени без повреди и в безупречен външен вид до мястото на тяхното потребление. Всичко това обаче трябва да бъде изпълнявано разумно и контролирано през цялата верига на доставки, с оглед запазване на здравето и живота на лицата, заети с транспортните и товаро-разтоварните дейности и манипулации. Съобразяването с разгледаните насоки ще обезпечи в голяма степен безопасното и сигурно осъществяване на товаро-разтоварните процеси и свързаните с тях манипулации.

Литература:

1. Димитров, П., Толев, М., Тодоров, Ф., Величкова, Е., Корбанколева, И., Логистични системи, УИ „Стопанство“, С., 2010.

2. Patrik Jonsson, Logistics and Supply Chain Management, McGraw-Hill, 2008.

3. Coyle, J., Bardi, E., Langley, C., The Management of Business Logistics, South-Western, 2003.

4. David E. Mulcahy, Warehouse Distribution & Operations Handbook, Mc-Graw-Hill, Inc., 1994.

5. Благоев, Бл. и др., „Стопанска логистика”, Изд. „Наука и икономика”, ИУ – Варна, 2009.

6. F. Robert Jacobs, Richard B. Chase, Rhonda R. Lummus, Operations and Supply Chain Management, thirteenth edition, McGraw-Hill, Irwin, 2011.

7. Раковска, М., "Теоретични аспекти на управлението на веригата на доставките", Научни трудове на УНСС, том 2, УИ "Стопанство", С., 2009.

8. Драгомиров, Н., "Информационни системи и технологии в логистиката", Издателски комплекс – УНСС, С., 2015.

9. Интернет страница на Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията – https://www.mtitc.government.bg

DIRECTIONS TOWARDS INCREASING SAFETY DURING LOADING AND UNLOADING OPERATIONS IN ROAD FREIGHT TRANSPORT

Assistant Kamen Lukanov, Ph.D.,
Department „Logistics“, UNWE

Abstract: *Transportation is considered as one of the riskiest in the sphere of economics. The risk is most often expressed in possible damages or losses of freight on one hand and in partial or complete loss of health, working capacity, or the life of vehicles' drivers and passengers – on the other hand. In this regard, one of the most risky activities in road freight transport is loading and unloading operations and related handling. The purpose of this article is to examine the most important directions towards normal running of loading and unloading operations and to reveal the main directions for increasing their safety.*

Features and essence of transport as a logistics activity.

Transportation is most often identified with activity, related to changing the location of people and goods over the time, thus surmounting the space distance between them. It is challenged to connect into a coherent entity as the different branches of the national economy as well the different regions of countries and nations. Performing these functions, transport appears to be a mandatory element of each logistics chain and is essential prerequisite for its effective and appropriate operation. One of the well-known and accepted in the literature definitions of logistics states, that it is "carrying out and integrated management of material, information and related to them flows from the place of their origin during all phases and stages of their movement to the end customers, in order to ensure the necessary customer service level at minimum cost". Looking carefully at this definition, we can find that movement of material flows from the place of their origin to the end customers is impossible without their physical shifting, but namely the transportation supply industrial enterprises with the necessary raw materials. Also it is not possible to perform any kind of manufacturing processes without the presence of transport – it takes a significant part of any industrial process, even it is its component and compulsory element. Later on, the finished products are delivered to customers, or in other words transportation connects the sphere of production to the sphere of consumption, thus being an important factor for the rhythmic and timely supply of commercial network with goods in order to meet the everyday needs of population.

That's why and not by chance transportation is established as a separate functional area of logistics. The most important reasons for that are the following:

– transportation contributes for implementing the main goal of logistics, but namely establishing a reliable, stable, optimally functioning and reasonably designed system for supply, production and distribution;

– management decisions concerning transportation within the logistics system (for example choice of distribution channels for raw materials and of distribution channels for finished goods) significantly influence the efficiency of the entire logistics system;

– transportation costs constitute the largest share in total logistics costs. Also, transportation expenses have high relative rate in the pricing of the prime and raw materials (especially for carriage over long distances). Accordingly, and the price of goods at the place of their consumption will depend on the level of transportation costs.

Features and requirements of loading, unloading and handling operations in road freight transport.

Road freight transport is connected with spatial movement of prime and raw materials. For this process it is specific, that it does not create new production in natural and tangible form, but only adds value of the transported goods. Freight transportation performance is measured, reported, analyzed, planned and forecasted by the product of transported tons and the distance at which they are transported, using for this purpose the two-component indicator ton-kilometer.

The main transportation mode in the country is road freight transport, as it serves a large part of domestic and international freight flows. Compared to rail transport it is preferred as freight transport both in domestic movements and in international transportation. For the last several years, the volume of transported goods and the performed work from road freight transport is larger many times than the corresponding volumes in the rail transport. Evidence of this is the presented data in the table below.

Table 1

Transported goods and performed work from transport

Transport modes	2010	2011	2012	2013	2014
	Transported goods – thousands of tons				
Road,	130 013	135 276	140 376	160 267	153 262
incl.:					
a) domestic transport	117 270	120 653	121 357	137 457	132 984
b) international transport	12 743	14 623	19 019	22 810	20 278
Rail,	12 940	14 152	12 470	13 539	13 691
incl.:					
a) domestic transport	9 252	10 016	8 953	10 152	10 361
b) international transport	3 688	4 136	3 516	3 387	3 330
	Performed work – millions of ton-kilometers				
Road,	19 454	21 212	24 387	27 237	27 922
incl.:					
a) domestic transport	6 119	6 516	6 299	7 192	6 826
b) international transport	13 334	14 696	18 089	20 045	21 096
Rail,	3 064	3 291	2 908	3 246	3 439
incl.:					
a) domestic transport	2 100	2 237	2 011	2 376	2 557
b) international transport	964	1 054	896	870	882

Source: National statistical institute,
http://www.nsi.bg/content/1704/transport.

Data in Table 1 reveals the significant advantage of road transport for carrying out freight transportation. To great extent this is due to its technical and economic characteristics, which represent its advantages and disadvantages determined by the technical design of vehicles and from the way of operations' organization.

The most important advantages of road transport are the following:

– vehicles are highly flexible and maneuverable, allowing transportation of goods to be carried out directly from the point of loading to the point of unloading;

– a lot of possibilities exist in regard to routes and schemes of deliveries;

– there is possibility of combining with all other transportation modes;

– deliveries are performed with relatively high speed, especially in transportation over short distances;

– effective for transportation of small-batch goods over short distances;

– the cost of start-up and finishing operations (for example loading and unloading) are low;

– relatively small capital investments are required.

To the main disadvantages of road transport belong:

– high transportation cost over long distances;

– operating costs are much higher compared with rail and water transport;

– less loading capacity compared to other transportation modes;

– great use of energy – consumes large amounts of liquid fuels, thus harmfully affecting the environment.

Technical and economic characteristics of road transport in their essence represent its qualitative features (which at one or another extend determine its consumers' value) and due to them it is preferred transportation mode for many freight providers, who rely on it for the timely distribution of their production at the domestic and international markets.

Significant part of all related to road transport activities are carried out through various types of vehicles and related to them loading, unloading and handling equipment and facilities. This determines the important place that road transport and logistics play in the logistics system. They contribute to the physical movement of material flows between the different links of the logistics system as well as inside them. Transport logistics organizes and performs all operations in regard to loading, moving, unloading, temporary storage of goods and materials and so on, using a variety of vehicles and equipment.

For effective implementation of the freight strategy, except information about the transportation modes that can be used, it is also required and analysis of the goods that need to be transported. This

requires them to be systematized and classified. In different transportation modes there are settled various specific features and methods of classification of loads. Especially for road transport loads are classified based on several essential criteria:

– load state – with or without packaging;

– weight and divisibility of load – divisible up to 250 kg and indivisible up to 500 kg; divisible over 250 kg and indivisible from 500 kg up to 30 tons; heavy (divisible and indivisible over 30 tons);

– consolidation – common-sized and consolidated;

– physical and chemical properties – liquid, bulk, at pieces;

– batch size – small, medium and large-scale;

– features of the load – perishable, hazardous, live animals, health harmful, with general purpose and others.

Other commonly used signs of classification are: load types; size of batches; geographic sign; uniformity degree, degree of centralization, time sign. In the next figure it is shown the accepted classification of loads for road transport.

All this variety of different by type and by characteristics loads requires specific material base at the places of loading of vehicles and respectively at the places of their unloading. In most cases, these places in road freight transport appear to be the warehouses, where usually the goods are stored, sorted, assembled, and also there are carried out other specific technological operations before they reach the point of consumption. For the technological process of loading, unloading and related handling in warehouses however it is typical that they are associated with higher risk of damaging loads and causing damages to vehicles on the one hand and on the other – partial or complete loss of health, working capacity or lives of persons engaged in loading and unloading activities and handling operations. Widely used method to reduce this risk in practice is the trucks to be loaded and unloaded in specially intended for that purpose places and platforms. However, as a rule, these activities must be performed as fast as possible (in order to free the vehicles) which is connected with the use of different lifting equipment. And all these activities require the implementation of a more special working organization in order to secure the safety loading and unloading operations of vehicles. That's why, on the one hand, the warehouses must possess specialized facilities and equipment (warehousing and transportation vehicles), loading, unloading and handling equipment and so on. On the other hand, the personnel involved in the loading, unloading and handling activities needs to possess specific qualifications and skills.

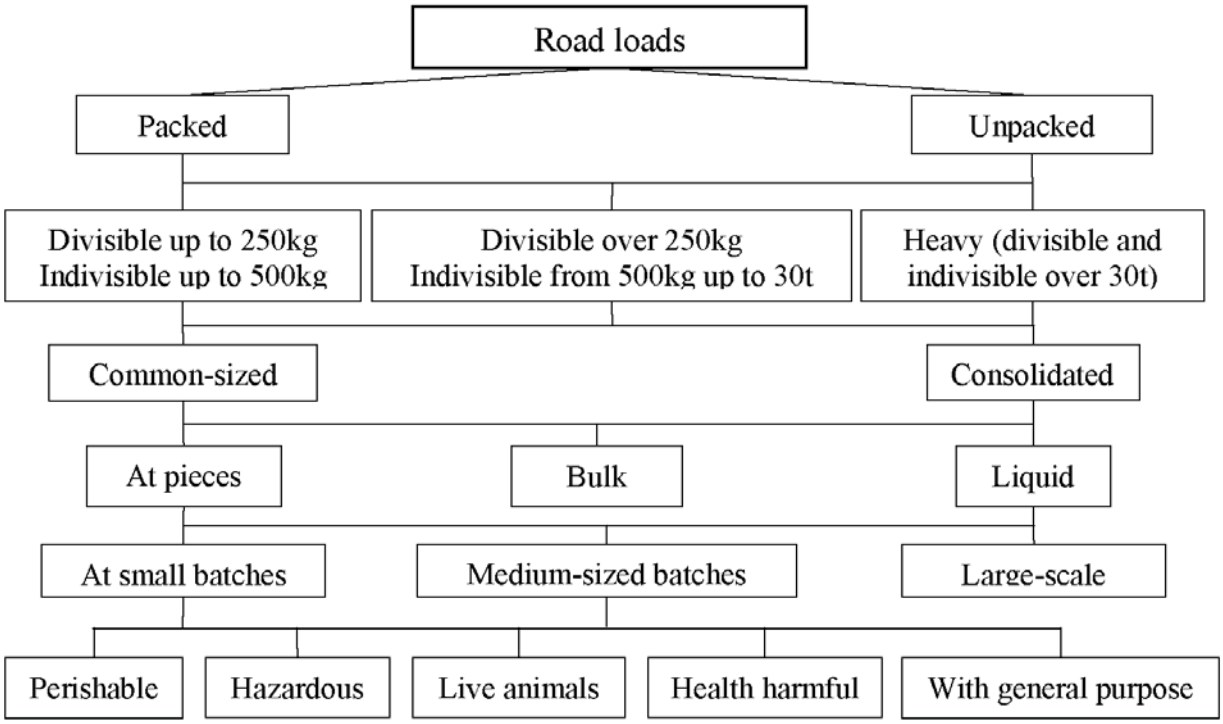

Fig. 1. Classification of loads for road transport

For performing loading and unloading activities in road transport greatest application find different types of forklift trucks (FLTs), which have relatively high driving speeds and are used for horizontal and vertical displacement of the loads. In performing their normal operational activities, forklift trucks move both with loads and without loads. In loaded state they usually transport goods which are with great weight and volume, which is a prerequisite for a longer stopping distance and reduced visibility of the driver when moving forward. In empty state forklift trucks are with less total weight, which results in a shorter stopping distance, as well as the visibility of driver during forward movement is good. However, this is a precondition to be reached higher driving speeds. Nevertheless, if the forklifts are moving in loaded or in empty state, the existing risk cases are much various and in any case should not be underestimated. Most often, the conflict situations which may occur are the following:

– collision between two forklift trucks;

– hit between forklift truck and passing in front of it or close to it persons;

– collision of forklift with freight truck;

– dropping of loading units, also over close to forklifts persons.

On one side, listed conflict situations bring real risk of occurrence of partial or complete loss of health, working capacity, or life as well as of the persons involved in loading and unloading activities as well of the drivers of vehicles. On other side, there is a possibility to occur damages and losses of the loads themselves. Very often in practice, in order to accelerate these processes, vehicles are loaded, respectively unloaded not only from the one side (single-sided unloading/loading), but simultaneously from both sides (double-sided unloading/loading). In those cases, for servicing of one vehicle are used several forklifts at a one time. However, this working scheme significantly complicates the entire organization of loading and unloading activities and related handling in regard to their safety processing. Practice shows that the separation of special dedicated places for loading and unloading as well as the use of qualified personnel is not enough to guarantee the safety of the persons engaged in these activities on one hand, and the integrity of loads – on the other hand. This is imposed by the fact, that the technological process in the warehouses is a combination in particular sequence of all main and auxiliary processes and operations, related to the processing, moving and loading, respectively unloading of products, which start from the entrance of the system (the entrance for vehicles) and finish on its exit (exit of vehicles).

That's why it is necessary to be analyzed carefully all related to loading, unloading and handling processes, and this to be done on the basis of certain integrated approach which is grounded on linking the incoming and outgoing flow, plus taking into consideration the influencing factors.

Best practices for improving safety during loading and unloading operations in road freight transport

The sequence of the technological process in the warehouses begins with the entrance of vehicles, i.e. risk of conflict situations exists since the entrance of the system. Good practice in this regard is developing an instruction for safe work and behavior during loading, unloading and transport activities within the warehouse, with which the drivers of vehicles to get acquainted before entering into it. Instruction is usually obligatory by nature and includes at least the following basic requirements:

– they must strictly follow the traffic rules within warehouses and follow the corresponding markings and road signs (speed limits, one-way roads, forbidden movement backward, etc.);

– they must possess and have to wear personal protective equipment. Usually safety shoes[1] and high visibility vest are mandatory. Depending on the type and characteristics of the loads there may be additionally requested use of masks, helmets, goggles, protective gloves and others;

– during loading and unloading activities they must remain in the vehicles or stand in specially designated for them places at a safe distance from the routes of forklifts;

– when it is necessary to visit other offices or the sanitary rooms in the warehouse they should move only in the designated pedestrian paths;

– they must switch-off the engines of trucks when they are not in use or are under the process of loading and unloading operations. When the truck is left unsupervised it is forbidden to leave the keys in the ignition.

– they must park vehicles within the determined for that purpose areas. Pedestrian paths and routes as well as emergency equipment should never be blocked. It is forbidden disassembling and assembling of trucks outside the designated areas.

The list of requirements could be extended according to the specific characteristics and properties of goods. However experience shows, that despite of how much and what requirements underlie in the

[1] Working shoes with steel toe-cap, which prevents drivers from different hits. Very often, these shoes have an insole against stepping over sharp objects.

instruction for safe work and behavior during loading, unloading and transportation activities within the warehouse, this is not always effective enough. Good practice in this regard (especially when it is also used rented freight transport) is drivers to sign a declaration that they are properly acquainted with the rules for safe work and behavior during loading, unloading and transportation activities in the warehouse and will comply strictly with these requirements.

The listed requirements ensure at a high level safe work and behavior of drivers during the transportation, loading and unloading activities. However, during the loading and unloading processes and related handling, also participate and drivers of forklifts and other warehouse employees, whose safety must also be ensured. As a rule, these employees are also required to use high visibility vests and safety shoes, but in most cases this is not enough. Good practice in this direction is pedestrian paths and areas to be clearly marked and walking to be performed only on them, especially from those persons who do not wear high visibility vests and safety shoes. Special attention should be paid as well to pedestrian paths and areas to be marked in bright color, as well as they not to be blocked by placed over them products or by parked there truck. Another good practice is the storage premises to be equipped with spherical mirrors at the places, where technological process imposes crossing of forklifts lines with pedestrian paths, and also at the intersection lines between forklifts. Thus through providing wide visibility angle is ensured better visibility and predictability of possible conflict situations. Very suitable option is also placing of traffic signs at some distance before the different freight and passenger flows crossings, as well as indicating whether a given flow is with priority and respectively it has right of way. Independently of this, forklifts should also move only within provided for that purpose corridors, follow the appropriate markings and traffic signs, and to observe the rules of movement (speed, priority, etc.)

Examined good practices cause significant difficulties on the overall organization of transportation, loading and unloading processes and their implementation is a serious challenge. This is also due by the fact that these processes should be monitored regularly in order to take preventive actions that will lead to the appearance of less accidents at work and to less damages of loads and other property. Good practice in this regard is the development of dedicated table in which conflict situations that have arisen in relation to loading, unloading and transportation activities to be recorded and reported. It is accepted they to be classified into several groups according to their importance, as follows:

– accident – an instantaneous, unplanned and undesired work-related event which results in death or personal injuries involving loss of working time;

– incident – an instantaneous, unplanned and undesired work-related event which causes personal harm or other damage and requires only medical treatment without lost working day;

– near miss – an instantaneous, unplanned and undesired work-related event that, under slightly different circumstances, could have caused an accident or incident.

Practice shows that each accident causing as partial or complete loss of health, working capacity or lives of persons engaged in loading and unloading activities and as well of drivers of vehicles is preceded by more similar events which didn't cause injuries. That's why primary task is to find the root causes that led to the appearance of these unfavorable events and on this basis to be taken the appropriate corrective and preventive measures to prevent their reappearance. An excellent practice and of extremely great benefit in this regard is the development of "5-why?" analysis. It is based on the concept, that the root causes of a problem are the origin of a chain of events leading to the problem itself. The structure of "5-why?" analysis is given on the figure below.

Performing the "5-why?" analysis is not difficult. The technology of carrying out consists of answering 5-times the question why, going increasingly in depth to define effective countermeasures. At first place the problem should be identified, and after that starting from the problem the question "why?" have to be asked. Normally there are always some possible answers, but the analyst must try not to guess, but to gather evidences. At any level, it is started and tried to be completed with the most likely leg. Afterwards the other legs are explored. The technology of performing the analysis is revealed on the next figure.

Analysis requires answers to be short, simple and to be as precise as possible. The made statements also should be evaluated and if possible quantified. Important rule is not stopping the analysis if why could be asked again. Root causes are found when it is possible to link the causes to actions that will remove them forever.

However, in order "5 why?" analysis to be performed objectively and properly, there must be respected several fundamental rules:

– the place, at which event occurred have to be visited;

– the object, subject of analysis, have to be touched and examined;

– facts and figures have to be checked, supported by the relevant data.

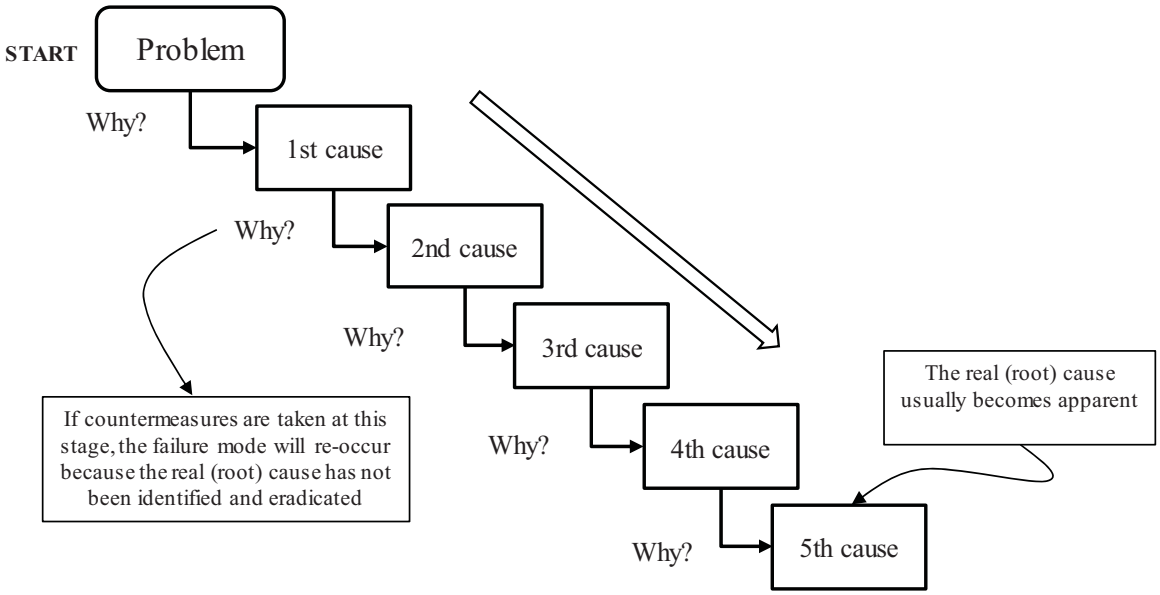

Fig. 2. Structure of the „5-why?“ analysis

Problem	Why?	Why?	Why?	Action
Problem	Cause 1	Cause 1.1		Action 1.1
	Cause 2	Cause 2.1	Cause 2.1.1	Action 2.1.1
		Cause 2.2	Cause 2.2.1	Action 2.2.1
			Cause 2.2.2	Action 2.2.2
			Cause 2.2.3	Action 2.2.3
	Cause 3			

Fig. 3. Performing technology of “5 why?” analysis

The analysis can be considered terminated only then when there are no more available answers of question “why?” for every single level analyzed and when all the causes at the root of the problem have been identified, and from there a series of effective countermeasures will stem. However, carrying out the analysis keeps certain risks it to be not accurately performed and conclusions to be irrelevant. The most common mistakes are related to the following:

– jumping to a conclusion at the very early stages of analysis performing;

– attacking the symptoms, not the causes;

– working with insufficient evidences and information;

– working on problems too general or too large;

– analyzing from distance, without direct observation and analysis of the place where the problem originated;

– not involving in the analysis all the relevant people, etc.

Road freight transport has a major impact on the rhythm of modern society life. It is an important factor for rhythmic and timely supply of commercial network with goods in order to meet the everyday needs of population. However, the trend is that consumers become more sensitive and demanding in regard to the quality of products – they have to be delivered without damages and in perfect condition to the place of their consumption. But all this must be accomplished in a reasonable and controlled way through the entire supply chain network, in order to preserve the health and lives of persons engaged in transportation, loading and unloading activities and related handling. Considering the reviewed directions will ensure to a great extent safe and secure carrying out of loading and unloading processes and related handling.

Bibliography:

1. Dimitrov, P., Tolev, M., Todorov, Ph., Velichkova, E., Korbankoleva, I., Logistic systems, "Stopanstvo", S., 2010.

2. Patrik Jonsson, Logistics and Supply Chain Management, McGraw-Hill, 2008.

3. Coyle, J., Bardi, E., Langley, C., The Management of Business Logistics, South-Western, 2003.

4. David E. Mulcahy, Warehouse Distribution & Operations Handbook, Mc-Graw-Hill, Inc., 1994.

5. Blagoev, Bl. and others, "Business Logistics", „Science and Economics", Varna, 2009.

6. F. Robert Jacobs, Richard B. Chase, Rhonda R. Lummus, Operations and Supply Chain Management, thirteenth edition, McGraw-Hill, Irwin, 2011.

7. Rakovska, M., "Theoretical aspects of the of the supply chain management", Scientific papers of UNWE, vol. 2, "Stopanstvo", S., 2009.

8. Dragomirov, N., "Information systems and technologies in logistics", Publishing complex – UNWE, S., 2015.

9. Internet site of Ministry of transport, information technology and communications – https://www.mtitc.government.bg.

ТЕНДЕНЦИИ В ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ИНФОРМАЦИОННИ СИСТЕМИ И ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИИ В ЛОГИСТИКАТА

Гл.ас. д-р Николай Драгомиров,
катедра „Логистика“

В условията на информационен и технологичен бум е почти невъзможно да се реализира ефективна стопанска дейност без помощта на различни системи и технологии. Използването на информационните системи в бизнеса има създадени устойчиви практики и е немислимо редица дейности да бъдат извършени без тях. Системите, които са приложими в логистиката, имат своите особености и донякъде следват определени тенденции на развитие. Тези системи са насочени към специфични логистични информационни проблеми и респективно имат своите характеристики. Тяхното използване е информационен въпрос, свързан с обмена на информация и в голяма степен е предетерминирано от редица световни технологични тенденции, както и от непрекъснато променящите се изисквания и потребности на стопанските организации. Неоспоримо една от тези тенденции е високата степен на използване на световната мрежа интернет като място за изнасяне и осъществяване на различни информационни процеси и в частност използването на споделени ресурси в електронна среда – облачен компютинг (cloud computing), който предоставя коренно различен подход към използването на софтуер.

Същност на информационните системи в логистика

Информационните системи в логистиката са особен вид системи, които имат своите характерни особености и се отличават по своя специфичен обхват и цели от общото разбиране за подобни системи[1]: 1) Фокусирани са върху управлението на информационните потоци, съпътстващи материалните; 2) Целят подобряване на ефективността на логистичните дейности; 3) Възможно е да обхващат дейности, характерни както за отделната организация, така и за цялата верига на доставките. Информационните системи в логистиката подпомагат управлението на логистичните дейности и в действителност могат да бъдат много разнообразни: 1) Системи за управление на взаимоотношенията с клиенти – Customer Relationship Management (CRM); 2) Системи за управление на взаимоотношенията с доставчици – Supplier Relationship Management (SRM); 3) Системи за планиране на ресурсите на предприятието – Enterprise Resource Planning (ERP); 4) Системи за управление на транспорт – Transport Management Systems (TMS); 5) Системи за управление на склад – Warehouse Management Systems (WMS). Този списък не е изчерпателен и е възможно да бъде продължен значително, ако се налага по-висока конкретизация.

Развитие на интернет технологиите

Разширеното използване на световната мрежа е факт и предопределя появата на различни видове технологични решения. Едно от тях, което има водещо значение, е облачният компютинг (cloud computing), който е нов начин за използване на интернет технологиите. Подходът намира бързо приложение в практиката и променя изцяло класическите подходи за изграждане и използване на информационни системи в логистиката. Вече не е задължително технологичното оборудване да бъде физически локализирано при неговия ползвател, отпада и необходимостта от закупуване и поддръжка на хардуер и софтуер, както и издържане на цяло IT звено. Облачният компютинг е алтернатива, при която редица дейности и оборудване се аутсорсват при специализиран доставчик на IT услуги. На пазара за облачен софтуер съществуват и редица иновативни подходи, а именно такива, обхващащи не единични, а целящи синхрон между редица различни системи, използвани в логистиката. Подобно решение е представено на фиг. 1.

[1] Драгомиров, Н. (2014). Информационни системи в логистиката – състояние и тенденции в използването. София: Издателски комплекс – УНСС, с. 27.

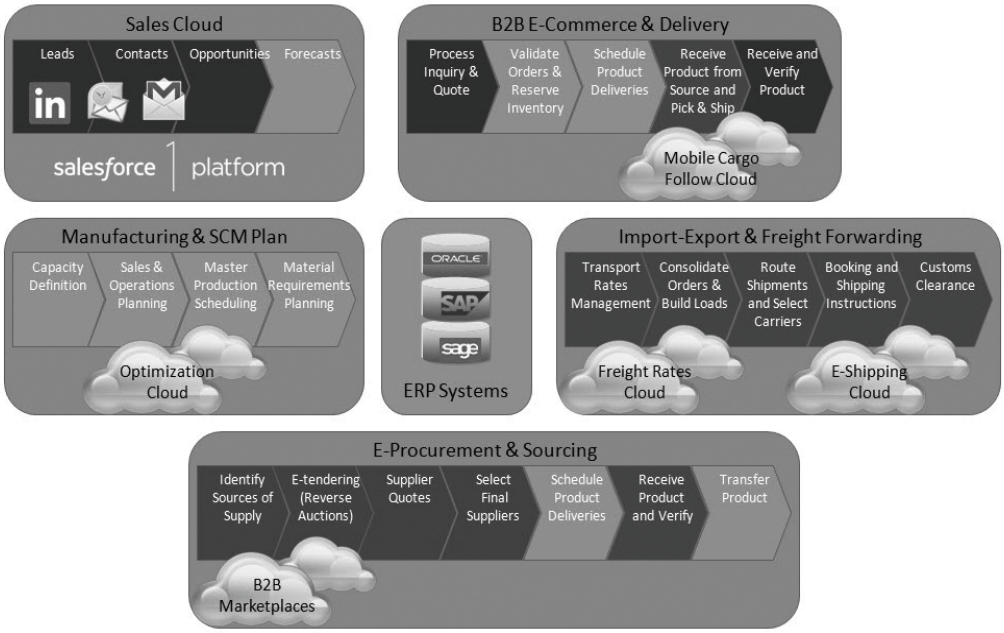

Фиг. 1. Интеграция на различни информационни системи в облачна среда

Източник: www.neurored.com[1]

Клиентът заплаща част от стойността на тази поддръжка, а използва система с пълни възможности. В практиката подобен подход се среща за почти всички видове по-разпространени системи. Различни облачни услуги се предлагат и от софтуерните лидери Oracle, които в своя пакет от продукти включват различни решения за финансови анализи, снабдяване, управление на проекти и пр.[3] SAP също предлагат множество облачни решения за снабдяване, маркетинг, финанси, човешки ресурси и пр.[4], включително и за платформата – SAP HANA[5]. Облачните услуги могат да са под различни форми: 1) Инфраструктура като услуга (Infrastructure as a Service – IaaS) – предоставяне на хардуер под наем на отдалечен компютър. 2) Платформа като услуга (Platform as a Service – PaaS) – включва използването на универсални софтуерни приложения за създаване и ползване на собствени програми. 3) Софтуер като услуга (Software as a Service – SaaS) – напълно функциониращи готови решения. В практиката по-широко приложение имат готовите решения SaaS; част от техните предимства са определени от IBM като[6]: 1) Бързо въвеждане и еластичност на ресурсите според текущите потребности; 2) Заплащане единствено за използваните ресурси; 3) Лесна администрация на системата. В нашето съвремие мрежата се развива дори отвъд посочените решения и се трансформира от среда за споделяне, електронна търговия и социална мрежа в среда на свързани устройства, като се очаква до 2022 г. те да са над 14 милиарда[7]. Това са предпоставки за осъществяването на съвременна логистика и търсенето на подобни информационни решения ще нараства.

Методология

За целите на изследването са използвани различни вторични данни. С цел да се проследи развитието в използването на информационни системи в контекста на интернет технологиите са обхванати данни от няколко последователни изследвания, посветени на проблемите на логистиката. Обхванатите показатели са свързани със степента на използване на различни информационни системи и технологии в логистиката. Особено внимание се обръща на степента на инвестиции и внедряване на различни информационни системи, като: 1) системи за управление на пред-

[2] Neurored. *Cloud Computing for E-Business & Supply Chain Management*. [online] Neurored.com. http://www.neurored.com [Достъпна на 3.09.2015].

[3] Oracle, *ERP Cloud | Oracle Cloud*. [online] https://cloud.oracle.com/erp-cloud [Достъпна на 3.09.2015].

[4] SAP, Cloud Computing SAP. [online] http://go.sap.com/solution/cloud.html [Достъпна на 3.09.2015].

[5] SAP, HANA Cloud Plattform. [online] http://hcp.sap.com [Достъпна на 3.09.2015].

[6] IBM, *What Is Cloud Computing* [online] http://www.ibm.com/cloud-computing/us/en/what-is-cloud-computing.html [Достъпна на 3.09.2015].

[7] Bosch Software innovations, *What is the Internet of Things?* [online] https://www.bosch-si.com/internet-of-things/iot/iot.html [Достъпна на 3.09.2015].

приятието; 2) системи за подпомагане на взаимоотношенията с доставчици и клиенти.

В частта технологии се цели обследване на тенденцията за пренасяне на част от процесите в интернет среда: а) използване на cloud computing; б) развитие на бизнес в интернет среда; в) използване на уеб-базирани каталози и фирмен интернет сайт. За целите на статията са използвани данни от изследвания, обхващащи периода от 2006 до началото на 2015 г.:

- Развитие на логистиката в българските преработвателни и търговски предприятия[8].
- Информационни системи в логистиката – състояние и тенденции в използването[9].
- Самостоятелно изследване на автора, свързано с изследване на проблемите на логистиката в българските търговски и преработвателни предприятия в периода 2014 – 2015 г., обхващащо приблизително 90 организации, които могат да бъдат определени като 41,1% –микро- и малки, 37% –средни, и 21,9% –големи предприятия.

Резултати

При събирането на първичната информация не са използвани стандартни серии от въпроси, които да се задават на определени периоди от време, което е характерно за следящите изследвания[10]. Въпреки че са използвани сходни въпроси, отговорите на които са в петстепенни оценки, се налагат определени ограничения в анализа. Едно от тях е свързано с развитието на въпроси в детайли във времето. Ако в началото са задавани в по-общ вид – например за степента на инвестирани ресурси в системи за интеграция с доставчици и клиенти, във времето въпросът се развива и се събират данни отделно за доставчиците и отделно за клиентите. Също така, въпреки че смисловото значение на някои от въпросите е сходно, те са зададени с малки различия. Съществуват и въпроси, които са напълно нови и се срещат в последните изследвания, каквито са тези, свързани с използване на облачни технологии. Затова трябва да се отбележи, че получените резултати имат по-скоро за цел да открояят посоката на развитие, а не толкова изчисляване на точен количествен тренд.

Първият обхванат показател е свързан със степента на използване на информационни системи в организациите. За целите на анализа са използвани две оценки, свързани със системите за взаимоотношения с доставчици и клиенти и със системите за управление на ресурсите на предприятието. Резултатите са допълнени от намеренията на респондентите, посочени в изследванията от 2013 – 2014 г. и 2014 – 2015 г. (фиг. 2).

Определено може да се твърди, че развитието на отделните видове системи е положително. Започвайки от средни оценки, гравитиращи около 2,3 (по-скоро не), в началото на 2015 г. те се приближават до средната неутрална оценка. Същевременно намеренията на организациите в близките няколко години са те да се доближат до оценки, показващи по-скоро въведени системи за управление на ресурсите на предприятието и за подпомагане на взаимоотношенията с доставчиците. По-ниската оценка за степента на внедряване през 2014 – 2015 г. и съответните намерения в абсолютни стойности е много малка, което може да се обясни с колебания в извадката. Данните, свързани с ERP системите, определено показват съществуване на устойчива посока в развитието, която дори се очаква да се засили. Един от основните двигатели на това развитие са преработвателните компании и техните цели за повишаване на ефективността на процесите в организацията.

При построяването на стандартен регресионен линеен модел въз основа на данните и за двете променливи е възможно да се продължи развитието и да се направи предположение за устойчиво и положително развитие. В тази връзка е възможно да се проследят и потенциалните спънки в процеса на въвеждане на информационни системи в логистиката. Отговорите на въпроса, свързан с пречките пред внедряване на ERP системи, се проследяват в две от проучванията в периода 2012 – 2015 г. Данните са представени в таблица 1.

От представените данни проличава, че част от отговорите не са се променили съществено. Това са: 1) Недобро познаване на същността на ERP системите; 2) Последващо обучение на персонала; 3) Не съществуват пречки. Други от тях обаче са се изменили в по-висока степен, а именно: 1) Нарастване на бюджетните ограничения; 2) Трудната интеграция с фирмената дейност; 3) Надеждността и сигурността на ERP системите. Тези данни показват все по-сериозно обмисляне от страна на фирмите на възможността за внедряване на ERP системи, което води със себе си и до задаване на по-конкретни въпроси за осъществяването на този процес.

---

[8] Раковска, М., Н. Драгомиров и М. Воденичарова, (2014). Развитие на логистиката в българските преработвателни и търговски предприятия, София: Издателски комплекс – УНСС.

[9] Драгомиров, Н., (2014). Информационни системи в логистиката – състояние и тенденции в използването. София: Издателски комплекс – УНСС.

[10] Желев, С., (2000). Маркетингови изследвания за маркетингови решения. София: изд. „Тракия-М“ с. 26.

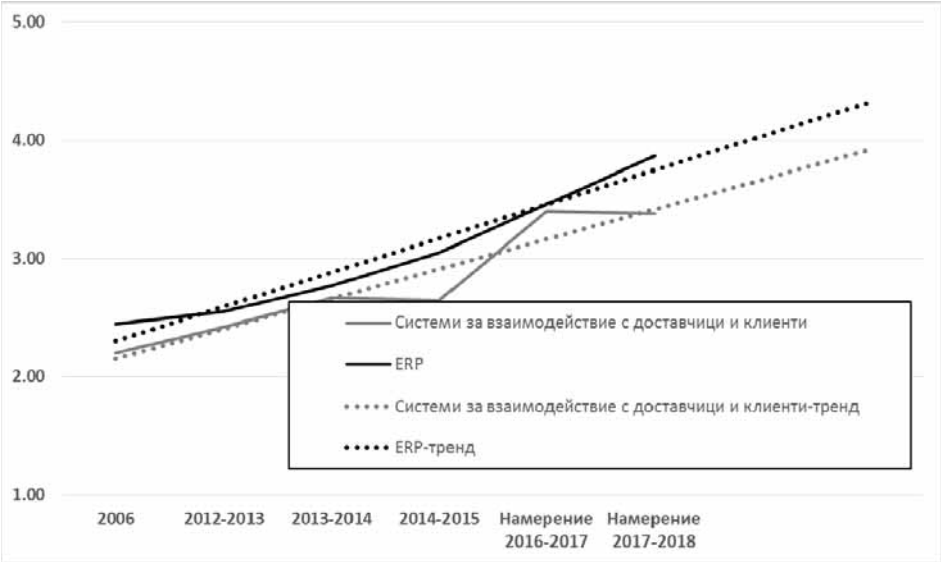

Фиг. 2. Степен на използване на информационни системи в организациите

Таблица 1.

Средни оценки при отговор на въпроса: „До каква степен посоченото е пречка пред Вашата фирма за внедряване на ERP система?“

	2012 – 2013 г.	2014 – 2015 г.
Бюджетни ограничения	2,98	3,20
Ограничени IT ресурси	2,70	2,85
Интеграция с фирмената дейност	2,58	2,82
Недобро познаване на същността на ERP системите	2,79	2,80
Последващо обучение на персонала	2,60	2,59
Надеждност и сигурност на EPR системите	2,06	2,28
Не съществуват пречки	2,27	2,31

Другият показател е свързан с информационните технологии и по-конкретно с интернет. Посоката на общото развитие на системите и технологиите предопределя и тяхното използване в логистиката. Ако организацията използва интернет технологиите като цяло, в определен момент е очаквано да направи опит за използване и в логистиката. Неслучайно в данните от последното изследване, проведено в периода 2014 – 2015 г., силата на корелационните връзки между използване на облачен компютинг и системи за управление на работата с клиенти или с доставчици могат да бъдат определени като значителни – съответно 0,54 и 0,61 (и двете при значимост 0,01), а със системите за управление на ресурсите на предприятието като умерени – 0,45. Успоредно с развитието на облачния компютинг организациите все повече проявяват интереси и в области, като бизнес в интернет среда и представяне на организациите в интернет посредством уеб каталози и интернет сайтове. Данни, свързани с използването на посочените насоки, включително линейна регресионна прогноза, са показани на фиг. 3.

Въз онова на данните е възможно да се направи заключението, че предстои разширяване на използването на различни интернет решения в бизнеса, което ще се отрази и на логистиката. Определено всяко едно от тях предстои да увеличи значението си, но в определена последователност. Най-бързо се очаква да бъдат въведени в употреба различни подходи за представяне на организацията в интернет, след това развитие в облачния компютинг и впоследствие преминаване все повече към осъществяване на бизнес процеси в интернет среда. Това се проследява и по света, защото съвременните компании имат нужда от децентрализирани, хибридни решения, съчетаващи предимствата на комбинацията от облачни и традиционни системи[11].

[11] Hessman, T. (2015). ERP Goes Postmodern. *Industry Week*. [online] http://www.industryweek.com/technology/erp-goes-postmodern [Достъпна на 3.09.2015].

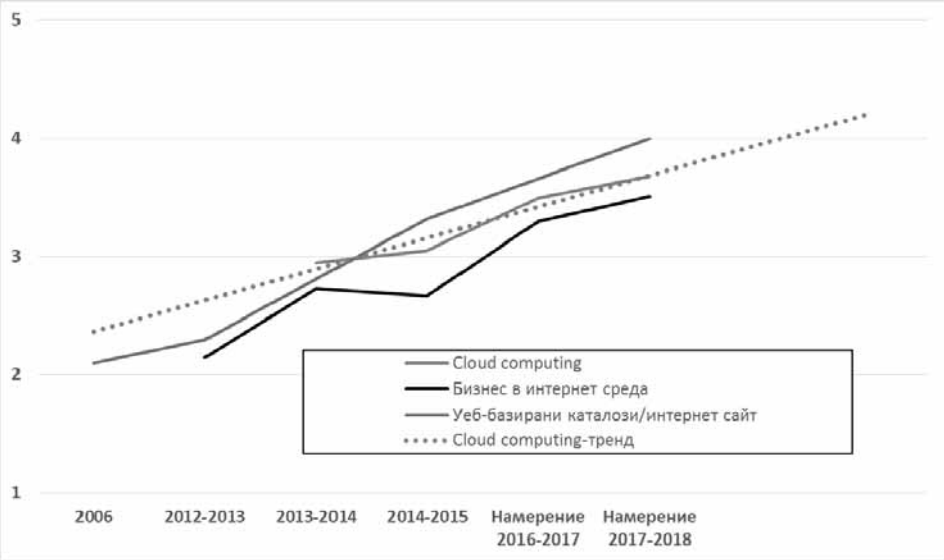

Фиг. 3. Степен на използване на интернет технологии в логистиката

Като цяло данните показват развитие на приложението както на информационните системи, така и на интернет технологиите. Между тях съществува значима връзка и е съвсем очаквано все повече логистични информационни процеси да бъдат осъществявани в дигитална среда. Разкрива се и общата тенденцията за поява на постмодерни ERP системи в облачна среда[12], която най-вероятно ще се прояви и у нас.

Изводи

Резултатите от направено изследване въз основа на използване на вторични данни от редица предходни изследвания като цяло потвърждават бъдещото развитие както на информационните системи в логистиката, така и на използваните интернет технологии. Анализите показват, че настъпва времето на облачните информационни системи в логистиката и по-важните изводи са:

- Развитието на интернет технологиите предоставя възможност за използване на различни системи в облак. Съществуват условия както за системите за взаимодействие с доставчици и клиенти, така и за системите за управление на ресурсите на предприятието.
- Облачните технологии предоставят редица предимства за логистиката, свързани с гъвкавост, бързо внедряване и значително по-ниска инвестиция. Същевременно се наблюдават и притеснения, свързани с надеждността и сигурността на тези системи.
- Високата степен на внедряване на различни интернет технологии е предпоставка за развитие на нови конкурентни предимства и реално осъществяване на бизнес в електронна среда.

В статията остават неизяснени различни въпроси и те са потенциална възможност за осъществяване на бъдещи изследвания в областта. Един от тях е разширен анализ на факторите, въздействащи върху използването на различни интернет технологии в логистиката, а другият е свързан с по-точно определяне на конкретните логистични дейности, които се планират да бъдат обхванати от тези технологии.

Литература

1. Драгомиров, Н., (2014). Информационни системи в логистиката – състояние и тенденции в използването. София: Издателски комплекс – УНСС.

2. Желев, С., (2000). Маркетингови изследвания за маркетингови решения. София: изд. „Тракия-М“.

3. Раковска, М., Н. Драгомиров и М. Воденичарова, (2014). Развитие на логистиката в българските преработвателни и търговски предприятия, София: Издателски комплекс – УНСС.

4. Bosch Software innovations, *What is the Internet of Things?*. [online] https://www.bosch-si.com/internet-of-things/iot/iot.html [Достъпна на 3.09.2015].

5. Gartner, (2014). Gartner Says By 2016, the Impact of Cloud and Emergence of Postmodern ERP Will Relegate Highly Customized ERP Systems to "Legacy" Status [online] http://www.gartner.com/newsroom/id/2658415 [Достъпна на 3.09.2015].

[12] Gartner, (2014). Gartner Says By 2016, the Impact of Cloud and Emergence of Postmodern ERP Will Relegate Highly Customized ERP Systems to "Legacy" Status [online] http://www.gartner.com/newsroom/id/2658415 [Достъпна на 3.09.2015].

6. Hessman, T. (2015). ERP Goes Postmodern. *Industry Week*. [online] http://www.industryweek.com/technology/erp-goes-postmodern [достъпна на 3.09.2015].

7. IBM, *What Is Cloud Computing* [online] http://www.ibm.com/cloud-computing/us/en/what-is-cloud-computing.html [Достъпна на 3.09.2015].

8. Neurored. *Cloud Computing for E-Business & Supply Chain Management*. [online] Neurored.com. http://www.neurored.com [Достъпна на 3.09.2015].

9. Oracle, *ERP Cloud | Oracle Cloud*. [online] https://cloud.oracle.com/erp-cloud [Достъпна на 3.09.2015].

10. SAP, Cloud Computing SAP. [online] http://go.sap.com/solution/cloud.html [Достъпна на 3.09.2015].

11. SAP, HANA Cloud Plattform. [online] http://hcp.sap.com [Достъпна на 3.09.2015].

TRENDS IN USING INFORMATION SYSTEMS AND INTERNET TECHNOLOGIES IN LOGISTICS

Chief Assist. (Ph.D.) Nikolay Dragomirov,
Department "Logistics"

At times of information and technological boom, it is almost impossible to realize efficient business activities without the aid of various information systems and technologies. The use of information systems in business has established sustainable practices and it is unthinkable to perform some activities without them. The systems, which are applicable in logistics, have their own peculiarities and follow certain defined trends of development. These systems are aimed at specific logistics information issues and all have their own characteristics. Their usage is an information problem related to information exchange and it is predetermined by a number of worldwide technological trends, as well as by the constantly changing requirements and needs of the business organizations. It is indubitable that one of these trends is the high degree of use of the World Wide Web (WWW) as a means of exporting and performing various information processes. Of particular importance is the use of shared computer resources – cloud computing – which provides a radically different approach to the use of software.

Information systems in logistics

Information systems in logistics are special systems that have their own characteristic peculiarities and differ in their specific scope and purposes, as compared to information systems generally. These differences are[1]: 1) They are focused on information flows, which manage material flows; 2) They aim to improve the efficiency of logistics activities; 3) It is possible for them to include activities, connected both to an individual organization, as well as to the whole supply chain. The information systems in logistics support the management of logistics activities and can actually be very varied. There are different systems: 1) Customer Relationship Management (CRM); 2) Supplier Relationship Management (SRM); 3) Enterprise Resource Planning (ERP); 4) Transport Management Systems (TMS); 5) Warehouse Management Systems (WMS). The above list is not comprehensive and may be considerably extended if required.

Development of web-based technologies

The widespread use of the worldwide web is a fact which predetermines the appearance of various types of technological solutions. One of these solutions, which has leading importance, is cloud computing, which is a new way to use web-based technologies. This approach has found rapid implementation in practice and has changed completely the classic approach to the building and use of information systems in logistics. It is no longer necessary to have the technological equipment physically based at the facilities of its user. Moreover, there is no longer any need to purchase and maintain hardware and software, or to support a whole IT department. Cloud computing is an IT alternative in which certain activities and equipment are outsourced to a specialized IT services provider. In the cloud computing services market there are many innovative approaches. By using the cloud, it is possible to run separate systems or to achieve synchronization between various different systems used in logistics. An example of such a solution is presented in Fig. 1.

The customer pays a small charge for technical support, while using the whole capacity of the system. In practice, such an approach can be found for practically all types of widely distributed systems. Various cloud services are also being offered by the software leaders, for example Oracle, which includes in its product packages various solutions for financial analyses, supplies, project management etc.[2] SAP also offers a number of cloud solutions for supplies, marketing, finances, human resources, etc.[3], including for the SAP HANA platform[4]. The cloud services can be offered in various forms: 1) Infrastructure as a Service (IaaS) – Provision of hardware on lease on a remote computer. 2) Platform as a Service (PaaS) – Includes the use of universal software applications for creation and use of own programs. 3) Software as a Service (SaaS) – fully functional, ready to use solutions. In practice, the most widely used ones are

[1] Dragomirov, N., (2014). Informatsionni sistemi v logistikata – sastoyanie i tendentsii v izpolzvaneto. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS, s. 27.

[2] Oracle, ERP Cloud | Oracle Cloud. [online] https://cloud.oracle.com/erp-cloud [accessed on 3.09.2015].

[3] SAP, Cloud Computing SAP. [online] http://go.sap.com/solution/cloud.html [accessed on 3.09.2015].

[4] SAP, HANA Cloud Plattform. [online] http://hcp.sap.com [accessed on 3.09.2015].

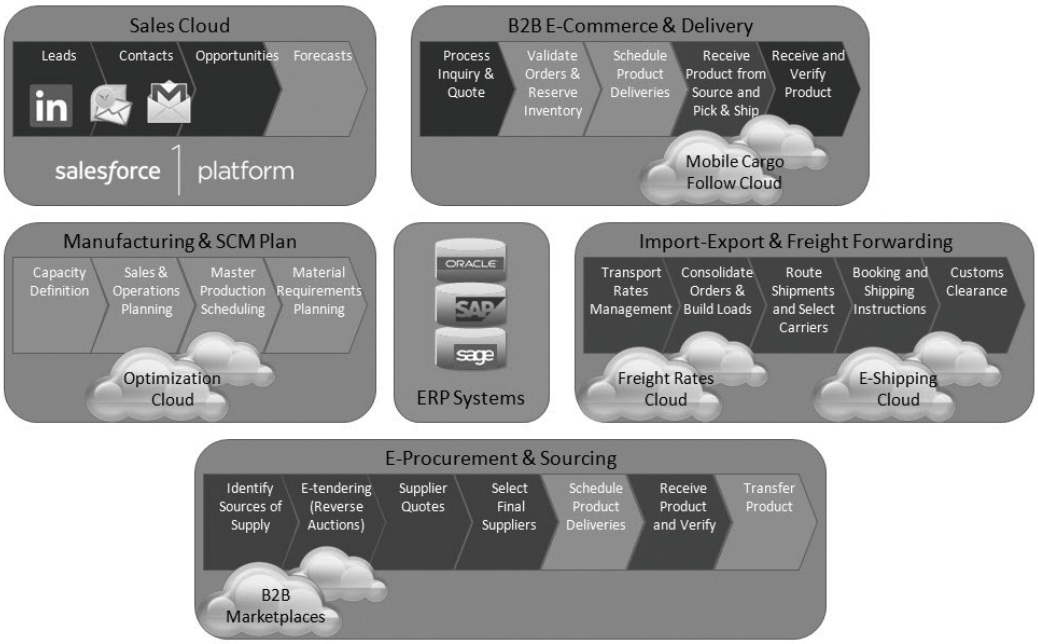

Fig. 1. Integration of various systems in a cloud environment (source: www.neurored.com)[5]

the ready to use solutions of the SaaS type. Some of the advantages of this type are defined by IBM as[6]: 1) Elastic resources - Scale up or down quickly and easily to meet demand. 2) Pay for use - Metered service so you only pay for what you use. 3) Self-service - All the IT resources you need with self-service access. These days, the web is being transformed into something bigger. After file sharing, e-commerce, and social media, the next generation of the internet will involve connecting things and devices: the Internet of Things (IoT). These devices range from sensors and security cameras to vehicles and production machines, and the expectations are that there will be 14 billion connected devices by 2022[7]. All of the above are the prerequisites for performing contemporary logistics, and the demand for such solutions is expected to grow.

Methodology

For this study, various data from previous research has been used. For the purpose of following the development of the information systems' use in the context of the web-based technologies data were included from several consecutive studies, focused on the problems of logistics. Parameters were included that were related to the degree of utilization of the various information systems and technologies in the field of logistics. Special attention was paid to the degree of investment and implementation of various information systems, such as: 1) Enterprise management systems and 2) Customer/Supplier relationship management systems. The technological part of the study aims to investigate the trends in transferring some of the processes in the web environment, namely: 1) the use of cloud computing; 2) the development of business in the internet environment; 3) the use of web-based catalogues and company websites. For the purposes of the present article data were used from studies encompassing the period from 2006 until the beginning of 2015, as follows:

– Development of logistics in Bulgarian manufacturing and trade enterprises[8].

– Information systems in logistics – status and trends of their use[9].

– Individual studies by the author, related to the issues of logistics in Bulgarian trade and manufacturing enterprises during the 2014 - 2015 period, encompassing approximately 90 organizations, which could be defined as 41.1% -

[5] Neurored. Cloud Computing for E-Business & Supply Chain Management. [online] Neurored.com. http://www.neurored.com/ [accessed on 3.09.2015].

[6] IBM, What Is Cloud Computing [online] http://www.ibm.com/cloud-computing/us/en/what-is-cloud-computing.html [accessed on 3.09.2015].

[7] Bosch Software innovations, What is the Internet of Things? [online] https://www.bosch-si.com/internet-of-things/iot/iot.html [accessed on 3.09.2015].

[8] Rakovska, M., N. Dragomirov i M. Vodenicharova, (2014). Razvitie na logistikata v balgarskite prerabotvatelni i targovski predpriyatia, Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS.

[9] Dragomirov, N., (2014). Informatsionni sistemi v logistikata – sastoyanie i tendentsii v izpolzvaneto. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS.

micro and small enterprises, 37% - medium ones and 21.9% - large enterprises.

Results

During the collection of primary information, no standard series of questions was used, to be asked at specific times, which is characteristic of monitoring studies[10]. Notwithstanding the fact that similar questions were used, the replies to which were used to form assessments in five rating scale categories, certain restrictions were required in the analysis. One of these was related to the development of more detailed questions during the time. At the beginning, the questions were asked of a more generalized type, e. g. concerning the degree of invested resources in the systems for integration with the suppliers and customers, while at a later time, the questions were developed and the data was collected separately for the suppliers and for the customers. In addition to the above, notwithstanding the fact that the meaning of some of the questions was similar, the same ones were asked with various small differences. There were also questions that were completely new and were asked during the latest studies, such as questions related to the use of cloud computing. Therefore, it should be noted that the obtained results serve more for defining the general direction of the development, and not so much for making quantified calculations.

The first research parameter is related to the degree of use of information systems in companies. For the purposes of the analysis, two assessments were used, related to the systems supporting the relationship between a company and its suppliers and customers, and to the enterprise resources' planning systems. The results also reveal the intentions of companies found in the studies of 2013-2014 and 2014-2015. (Fig. 2).

We can definitively state that the development of the individual types of systems is positive. Starting from the medium marks awarded, gravitating around 2.30 (meaning rather no), at the beginning of 2015 they started to approach medium neutral assessments. Moreover, in the near future, the organizations intend to introduce much greater implementation of enterprise resources' management systems and systems for supporting their relationship with the suppliers/customers. The rather lower assessment of the degree of implementation during the 2014-2015 period and the respective intentions in absolute values is very small and can be explained by fluctuations in the research sample. The data, related to ERP systems, definitively indicate the existence of a steady trend in the direction of the development, which can even be expected to grow. One of the main engines for this development is the processing companies and their attempts to improve the efficiency of their intra organizational processes.

During the construction of the standard regression linear model on the basis of the data for both variables, it is possible to continue the development and to reach forecasts for sustainable and positive development. With reference to the above, it is also possible to trace the potential obstacles in the process of implementation of the information systems in logistics. There are two studies in the 2012-2015 period that include questions related to the implementation of ERP systems and the potential obstacles. The average scored of the answers are presented in Table 1.

As can be deduced from the presented data, some of the replies have not changed significantly. These include: 1) Insufficient knowledge of the substance of the ERP systems; 2) Required consequent training of the personnel; 3) No obstacles foreseen. Other replies, however, have changed to a greater degree. These include: 1) Growth of the budget restrictions; 2) Difficult integration with the company operations; 3) Reliability and security of the ERP systems. The above data indicate a growing seriousness in assessment by companies of the possibilities for implementation of ERP systems, which leads to the necessity to reply to even more specific questions on the execution of the said process.

Another parameter is related to information technologies and, more specifically, to the internet. The direction of systems' and technologies' development predetermines their use in the field of logistics. If an organization uses internet-based technologies, at a certain moment it can be expected to attempt to use them in the field of logistics. It is not by chance that in the data from the last survey, conducted during the 2014-2015 period, the strength of the correlation between the use of cloud computing and the use of systems supporting customers/suppliers relationship can be defined as significant, at 0.54 and 0.61 (both significant at 0.01) respectively, while those for the enterprise resources management systems are moderate at 0.45. Simultaneously with the development of cloud computing, however, the organizations show increasing interest in fields such as business in an internet environment, presentation of the organizations on the web, and usage of web-based catalogues and websites. The data related to the use of the pointed fields, including the linear regression forecast, are shown in Fig. 3.

[10] Zhelev, S., (2000). Marketingovi izsledvania za marketingovi reshenia. Sofia: izd. „Trakia-M" s. 26.

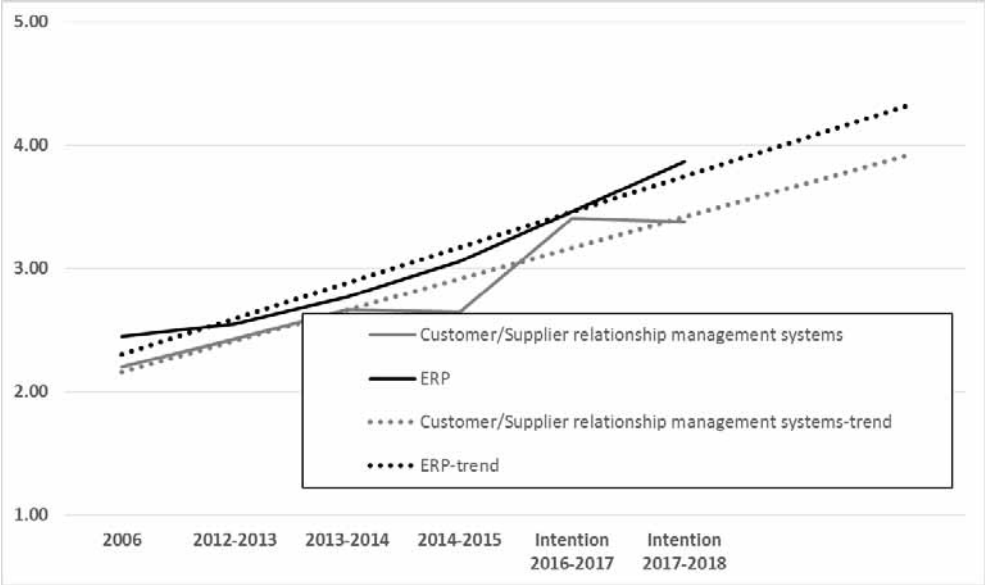

Fig. 2. Degree of use of information systems by the companies

Table 1

Average results reply to the question: "To what degree are the indicated issues obstacles for the implementation of an ERP system in your company?" (Average scores of the answers)

	2012-2013	2014-2015
Budget restrictions	2.98	3.20
Restricted IT resources	2.70	2.85
Integration with the company operations	2.58	2.82
Insufficient knowledge about ERP systems	2.79	2.80
Required consequent training of the personnel	2.60	2.59
Reliability and security of the EPR systems	2.06	2.28
No obstacles foreseen	2.27	2.31

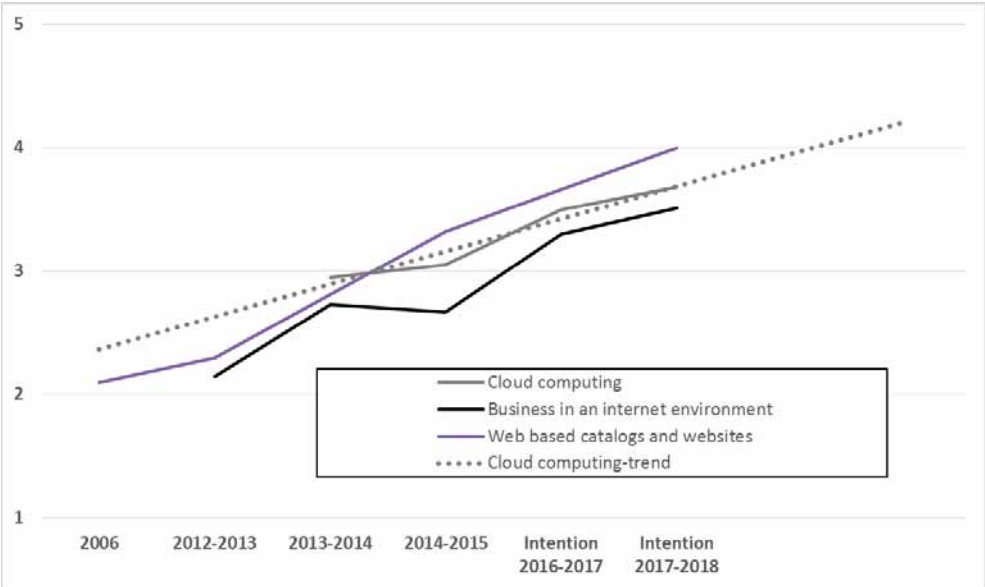

Fig. 3. Degree of use of web-based technologies in the field of logistics

On the basis of the reviewed data, the conclusion can be reached that an expansion of the use of various web-based solutions in business can be expected, which will also include logistics. It is certain that each of these solutions can be expected to grow in importance, but in a specific sequence. The most rapidly growing fields can be expected to be those related to the implementation into use of various approaches for presentation of the organizations in the internet environment, then those related to the cloud computing. Later, it can be expected that there will be a transition to performing more business processes within the internet environment. The above can be seen all around the world, since contemporary companies need decentralized, hybrid solutions which combine the advantages of the combinations of cloud and traditional computing systems[11].

As a whole, the data indicate the development of both information systems and of web-based technologies. There is considerable inter-dependence between them and it can be expected that more and more logistics-related informational processes will be performed in the digital environment. A general trend can be observed in the appearance of new type post-modern ERP systems in a cloud environment[12], which is expected to appear in our country as well.

Conclusions

The results of the study, on the basis of the used data from a number of preceding studies, as a whole confirm the future development both of information systems in the field of logistics and of currently used web-based technologies. The analyses reveal that the future is for logistics information systems based in the cloud, and the most important conclusions include the following:

– The development of the use of web-based technologies provides the possibility for the use of various systems in the cloud. There are possibilities for customer/supplier relationship management systems as well for enterprise resource planning systems.

– The cloud technologies provides a number of advantages for logistics, related to the flexibility, quick implementation and considerably lower required investment. Simultaneously, potential problems can be observed, related to the reliability and security of the systems.

– The high degree of implementation of the various web-based technologies is a prerequisite for the development of new competitive advantages and for transferring business processes in a digital environment.

The present article leaves various questions, and these are potential subjects for future research. One of these would be a more detailed analysis of the factors affecting the use of the various web-based technologies in the field of logistics; another could be a work to provide a more specific definition of the precise logistics operations that can be planned to be supported by these technologies.

References

1. Dragomirov, N., (2014). Informatsionni sistemi v logistikata – sastoyanie i tendentsii v izpolzvaneto. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS.

2. Rakovska, M., N. Dragomirov i M. Vodenicharova, (2014). Razvitie na logistikata v balgarskite prerabotvatelni i targovski predpriyatia, Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS.

3. Zhelev, S., (2000). Marketingovi izsledvania za marketingovi reshenia. Sofia: izd. „Trakia-M“.

4. Bosch Software innovations, What is the Internet of Things? [online] https://www.bosch-si.com/internet-of-things/iot/iot.html [accessed on 3.09.2015].

5. Gartner, (2014). Gartner Says By 2016, the Impact of Cloud and Emergence of Postmodern ERP Will Relegate Highly Customized ERP Systems to "Legacy" Status [online] http://www.gartner.com/newsroom/ id/2658415 [accessed on 3.09.2015].

6. Hessman, T. (2015). ERP Goes Postmodern. Industry Week. [online] http://www.industryweek.com/technology/erp-goes-postmodern [accessed on 3.09.2015].

7. IBM, What Is Cloud Computing [online] http://www.ibm.com/cloud-computing/us/en/what-is-cloud-computing.html [accessed on 3.09.2015].

8. Neurored. Cloud Computing for E-Business & Supply Chain Management. [online] Neurored.com. http://www.neurored.com/ [accessed on 3.09.2015].

9. Oracle, ERP Cloud | Oracle Cloud. [online] https://cloud.oracle.com/erp-cloud [accessed on 3.09.2015].

10. SAP, Cloud Computing SAP. [online] http://go.sap.com/solution/cloud.html [accessed on 3.09.2015].

11. SAP, HANA Cloud Plattform. [online] http://hcp.sap.com [accessed on 3.09.2015].

[11] Hessman, T. (2015). ERP Goes Postmodern. *Industry Week*. [online] http://www.industryweek.com/technology/erp-goes-postmodern [accessed on 3.09.2015].

[12] Gartner, (2014). Gartner Says By 2016, the Impact of Cloud and Emergence of Postmodern ERP Will Relegate Highly Customized ERP Systems to "Legacy" Status [online] http://www.gartner.com/newsroom/ id/2658415 [accessed on 3.09.2015].

ЦЕННОСТТА – ФИРМЕН ЦЕНООБРАЗУВАЩ ФАКТОР В ТЪРГОВИЯТА

Проф. д-р Й. Владимирова
Катедра «Икономика на търговията», УНСС

В пазарната икономика всяка стопанска единица има правото сама да установява и свободно да договаря цените на продукцията си. По своята природа пазарните цени са и конкурентни. В известна степен те се образуват под влияние на пазарната конкуренция и най-пълно отчитат търсенето и предлагането на даден пазар. Наред с тях в пазарната икономика съществуват и фирмените цени, респ. цените на фирмите и компаниите. Фирмени (офертни) са цените, които фирмите определят, като вземат под внимание конкуренцията, търсенето (потребителите) и собствените си икономически интереси, свързани с разходите и печалбата. Тези три детерминанти възпроизвеждат елементите на пазарния механизъм на микроикономическо равнище. Те са опорни точки и задължителни координати, когато действат пазарни принципи на ценообразуване и пазарът е безкомпромисният съдник на ценовите решения на фирмите. Формулата разходи-търсене-конкуренция е позната в специализираната литература под две наименования - „ефектът на трите С-та" (costs, competition, customers) или "магически триъгълник на фирменото ценообразуване". Както и да бъде наричана тази комбинация от определящи ценообразуващи фактори, тя е основополагаща при определяне на фирмените цени. В каква степен фирмената цена ще бъде ориентирана повече към разходите или към пазарните сили зависи от:

- положението на фирмата на конкретния отраслов пазар;
- собеностите на пазара и състоянието на пазарната конюнктура;
- особеностите на фирмения продукт и неговите позиции на пазара.

Или разходите, конкурентните цени и търсенето са критериите, които определят равнището на фирмените цени. В съответствие с тези критерии в теорията и в практиката на пазарното ценообразуване са известни два подхода на определянето им.

Първият е свързан с отчитане на разходите за производство и реализация на продукцията и е известен като разходен подход в ценообразуването. Чрез него стопанските единици защитават собствените си икономически интереси. За тях е характерно предварително включване на печалбата в цената. Затова се счита, че този подход е основан на фирмени критерии. При втория се вземат под внимание пазарните условия (конкуренцията и търсенето) и той е известен като пазарно ориентиран подход. При него е заложено правилото „според зададени от пазара цени". В повечето случаи такива са крайните пазарни цени. Преминаването от тях към началото на ценовата верига, а така също и от образуваната цена на производител към печалбата и разходите, е по обратен път. По-конкретно, определянето на печалбата се извършва като от формираната според пазарните реалности цена се приспадат разходите за производство и реализация на дадената стока. Така печалбата се свързва с т. нар. „регресивно калкулиране".

Фирмите, които прилагат пазарно оринетирания подход, са ограничени в ценовите си действия от пазарните цени. Те не могат да определят по-високо равнище от тях, поради което се стремят да редуцират разходите, да повишат качеството или да обновят асортимента. Така пазарният подход допринася за ценообразуване, свързано с пазарното поведение на фирмите.

Отчитането на силата на въздействие на отделните ценообразуващи фактори е една от основните позиции при избора на съответния ценообразуващ подход. В процеса на ценообразуване тези два подхода трябва задължително да бъдат координирани и балансирани, защото:

- всеки от тях е ясно разграничен в целевата си насоченост, а фирменото ценообразуване трябва да намери баланса между фирмените интереси и пазарните реалности. Едностранното, еднопосочното разработване на фирмените цени е силно рисково. То води до нереалистични резултати. Нито един от двата етапа не може да бъде определящ, а още по- малко единствен;
- при пазарното ценообразуване всички цени са тясно свързани с условията на производство (чрез разходите) и с обективните условия на пазара. Посочените етапи и подходи дават възможност да се осигури тази взаимообвързаност в цените;
- цените в пазарната икономика са вътрешно свързани в единна ценова система, зависими са една от друга, взаимно се допълват и предопределят.

Ето защо взаимната връзка между двата подхода (респ. и етапа) на ценообразуване, е обективна и задължителна по отношение на цялата стокова продукция, за всеки стокопроизводител и търговец. "Независимо каква цена се има предвид - дали е цена, която се определя на борса и търг, или е цена, която се определя чрез договаряне между конт-

рагентите на вътрешния пазар, или е цена, която се офертира от една фирма - щом тя се формира в условията на конкурентен пазар, вгражда в себе си разходните и пазарноориентирани подходи". В този смисъл те са универсални.

В същото време всеки от посочените подходи на ценообразуване е свързан с прилагането на различни методи за определяне на цените.

Методите за ценообразуване, известни още като ценови формули, са техниките и начините на изчисляване на конкретни цени. *Разходните методи* прилагат най-общо принципа "от разходите към цената", като се основават на прогресивното калкулиране. *Пазарно ориентираните методи* използуват техники, основани на отчитането на пазарните условия и по-конкретно на конкурентите и потребителите. Не съществува единна техника за ценообразуване, която да е задължителна, подходяща и общовалидна за всички стопански субекти. Причините са много, но по-важните са:

а) сложната природа на цените в пазарни условия и многообразието от фактори, които влияят върху тяхното равнище и динамика;

б) богатството в икономическата литература на теории за същността на цената, нейната основа и функции. Многомерната теоретична характеристика на цената, която дава представа за сложната съвкупност от връзки и зависимости, съдържащи се в нея, също е предпоставка за разработването и самостойното значение на всеки етап и метод за ценообразуване;

в) съвременното разглеждане на цената като сложна маркетингова променлива. Върху нея влияят голям брой фактори, различни по характер, разнопосочни по действие и трудно предвидими в процеса на управлението. Маркетинговият подход към ценообразуването изисква многовариантност на методите за образуване на цените;

г) характерът и предназначението на продукцията. В стопанския оборот на всяка стопанска единица участват както стоки, предназначени за крайна употреба, така и изделия, които са само етап от една производствено-технологична верига и поради това са обект на производствено потребление. Факторите, които оказват влияние върху равнището на тези две относително самостоятелни групи стоки, са различни, което обуславя многообразието от методи за ценообразуване.

Следователно, от една страна, са налице два подхода и многовариантност на методите за ценообразуване, при които се имат предвид и отделните фактори, влияещи върху фирмените цени, а от друга, се изисква осигуряване на обвързаност, комбинираност и балансираност между тях с цел максималното им доближаване до пазарните цени. За да се избере оптимален метод обаче, е необходимо доброто познаване на всеки от посочените фирмени фактори. При това търговските мениджъри трябва да подходят към ценообразуването от стратегически позиции. А стратегическото ценообразуване се изразява в координация на връзките между маркетинговите, конкурентните и финансовите решения с цел постигане от търговските фирми на цени, които осигуряват тяхното успешно развитие. То изисква търсене на равновесие между желанието на потребителите да придобият ценни за тях стоки и услуги и потребностите на фирмите да покрият направените разходи, и да формират желаната печалба, т. е. да защитят чрез цените своите икономически интереси.

Исторически защитата на собствените икономически интереси чрез цената се осъществява чрез ценообразуване по формулата „разходи плюс", т. е. чрез разходното ценообразуване. То има фундаментален характер, тъй като нито една търговска фирма не би осъществявала процеса на продажби, ако чрез своите цени не осигури получаването на положителен финансов резултат. Приложението на разходното ценообразуване обаче в съвременните условия на остра конкурентна борба, на нарастващи изисквания на потребителите към изгодата от извършваната покупка, както и високата информираност на потребителите относно качеството, равнището на цените и предлагането на алтернативни стоки променят мястото и ролята на разходите като ценообразуващ фактор в процеса на фирменото ценообразуване.

Потребителите стават все по информирани и взискателни към качеството на стоките и услугите, които закупуват, към равнището на цените, обслужването и другите характеристики на търговския продукт. Осъзнавайки максимално своите потребности, при ограничеността на паричните си доходи, те все по-често търсят изгодата (респ. ценността) от извършване на покупката.

Тази нова парадигма изменя мястото и ролята на ценообразуващите фактори в процеса на формиране и изменение на цените в търговията на дребно и по-конкретно в търговските вериги за бързооборотни стоки. Ценообразуването е фокусирано не върху разходите, а върху потребителите и конкуренцията. Ориентацията към потребителите изисква изследване в дълбочина на техните субективни възприятия за ценност и цена, при ясно изведеното изискване за отчитане на реакцията на конкурентите и на техните цени като ориентири (жалони) в ценностното ценообразуване.

Категорията ценност има съществено място в специализираната литература по маркетинг, където отделните автори влагат определено съдър-

жание. Ще се спрем накратко на по-съществените от тях, систематизирани в следващата таблица 1.

Таблица 1

Дефиниции за ценността

Автор	Определение
Бери и др. [1]	Ценността представлява получените от клиента ползи за понесените с твърдост жертви – като цена, неудобно разположение, недоброжелателни служители или неатрактивни възможности на услугата.
Смит и Нагел[2]	Възприеманата цена на ползите, получени от потребителите в обмяната срещу цената, платена за предлагания продукт.
Лапиер [3]	Възприеманата ценност е една обобщаваща потребителска оценка на полезността на един продукт, основана на това, какво е получено и какво е дадено.
Сирон и Мак Лъфлин[4]	Ние дефинираме ценността като това, което сте получили, за това, което сте платили.
Антипина [5]	Ценността е по-цялостно и комплексно понятие, което отразява процес на оценяване. Използва се при потребителския избор за оценяване на различни продуктови алтернативи.
Липсиц, Рязанова [6]	Ценността – общата икономия или удовлетворение, получавано от потребителите в резултат на употребата на придобитото благо.
Данченок и др. [7]	Ценността – това е ползата, която носи на потребителя единица благо.
Портър [8]	Ценността се измерва със стойността, която потребителите са готови да заплатят за стоките и услугите.
Нэгл, Холден [9]	Икономическата ценност на стоките се състои от две компоненти: относителна стойност н диференциална стойност. Относителната стойност –това е стойността на всяка конкуриращa ги стока, най добрият заместител на оценяваната стока от гледна точка на потребителите. Диференциална стойност – това са характерните свойства на стоката, по които тя се отличава от свойствата на най-добрия заместител.
Котлър[10]	Стойността (придобита) за клиента е разликата между общата стойност за купувача и общите му разходи.
Доланд, Саймон [11]	Възприеманата ценност от потребителите е максималната цена, която те са готови да заплатят. Тази ценност потребителите възприемат различно.
Котлър [12]	Стойността за потребителя (клиента) е преценката на потребителя за ценността на продукта, който удовлетворява неговите потребности.
Берман, Еванс[13]	Ценността е съвкупност от материални и нематериални атрибути на стоките или услугите, предлагани на потребителите. От гл. т. на потребителите това е възприятието им за конкретната верига за формиране на ценността.
Гълъбова [14]	Стойността за потребителите е субективна оценка, тя е възприемана стойност. Свързана е с два основни фактора – предимства и цена.
Фляйшер, Бенсуссан [15]	Потребителската ценност се определя като разлика между общите изгоди и общите разходи, свързани с владеенето на стоката.

Представените автори дават основание да обобщим техните становища в следните групи:

Първо, автори, които пряко дефинират и характеризират ценността – към тази група се отнасят Антипина, Бери, Липсиц, Данченко, Берман и Еванс, Сирон и МакЛъфлин;

Второ, автори, които свързват понятието ценност със стойността за клиента – Котлър, Гълъбова.

Трето, автори които свързват ценността с понятието възприемана ценност и възприемана цена на ползите – Доналд и Саймон, Смит и Нагел, Лапиер.

---

1 Berry, Pdrasuraman, Zeithaml, Improving service quality in America: lessons learned, Academy of Management Executive, 1994, 8, p. 34.

2 Smith, G., T. Nagle, “Frames of reference and buyer s perception of price and value”, California Management Review; Berkeley, fal 1995, l vol. 38, issue 1, p. 26.

3 Lapierre, J., ” What does Value Mean in Business to business Professional Services?” International Journal of Service Industry Mangement, vol. 8, issue 5, 1997, p. 379.

4 Sirohi, N., E. McLaughlin, ” A model of consumer perceptions and store Ioyalty intentions for a supermarket retailer”, Journal of Retailing, Summer 98, vol. 74, issue 2, p. 231.

5 Антипина, О., Диалектика стоимости в постиндустриальном обществе, МЭМО, 1998, кн. 5, с. 48

6 Липсиц, И., О. Рязанова, Управление ценами в ритейле, ЭКСМО, 2008, с. 129

7 Данченок, Л., А. и др. Маркетинговое ценообразование, политика, методы, практика, ЭКSMO, 2008, с. 38.

8 Портър, М., Конкуренция, М., 2001, с. 86.

9 Нэгл, Т., Р. Холден, Стратегия и тактика ценообразования, Питер, Москва-Сант Петербург, 2001, с. 164

10 Котлър, Ф., Управление на маркетинга. Структура на управлението на пазарното предлагане, второ издание, 2005, с40

11 Доланд, Р., Г. Саймон, Эфективное ценообразование, Экзамен, М., 2005., с. 33

12 Котлър, Ф., Управление на маркетинга, част първа,

13 Берман, Б., Дж. Эванс, Розничная торговля. Стратегический подход, Вильямс, М., 2003, 1163

14 Гълъбова, В., Ключови маркетингови фактори за успех на търговията на дребно, УИ Ст., 2007, с. 87.

15 Фляйшер, К., Б. Бенсуссан, Стратегический конкурентный анализ – методы и средства конкурентного анализа в бизнесе, БИНОМ, 2009, с. 231.

Общото между трите групи автори е това, че независимо от наименованието (ценност, стойност за клиента, възприемана ценност), като основно съдържание се извеждат: комплексност на понятието; субективна оценка, която може да се изрази и с икономически измерители; ползи и жертви, които получава и прави потребителят в процеса на покупката; стойност за потребителя. Известно противоречие е налице при Ф. Котлър, който разглежда стойността за клиента в два аспекта – от една страна като разлика между общата полза и общите разходи, а от друга, като преценка на потребителя за ценността на стоката. По-задълбоченото му разглеждане обаче разкрива именно съдържанието на понятието ценност за потребителя – положителната разлика между ползите и разходите, а това е онази част от потребителската ценност, която се предоставя безплатно на купувача и която е свързана с конкурентоспособността на стоката, или търговския обект[16]. От гл.т. на потребителя ценността представлява изгодата и преимуществата, които той получава при извършване на покупката. По-конкретно, потребителят определя ценността на основата на изгодите и преимуществата, получени в резултат на извършената покупка в сравнение с цената, която той заплаща и допълнителните разходи, свързани с употребата на съответния продукт. Тук ценността се свързва с постигането на определено конкурентно предимство и необходимостта фирмите (в т.ч. и търговските) да разработят конкурентни стратегии, свързани с компонентите и разбиранията на потребителите за ценността на определено предлагане (търговски продукт).

Цитираните дефиниции показват още, че при изясняване на ценността, дискусиите са свързани с ценообразуването, с акцента върху момента на размяната между потребителското възприятие за получаваните ползи и свързаните с това жертви (респ. разходите, които прави потребителят). Тук се открояват две позиции на авторите. Едната акцентира върху чисто монетарните компоненти на ползите и жертвите, които потребителите правят, за да придобият един или друг продукти или услуга (Доналд и Саймон; Смит; Нэгл и др.). Другата позиция е свързана с по-задълбочената интерпретация на позите и жертвите, в които вече са включени и такива нематериални фактори като: време, емоции, усилия и пр., които са и основен акцент и проблем на фирменото ценообразуване в съвременните условия.

Обобщавайки гореизложеното, следва да се изложи и авторовата позиция за ценността.

Първо, ценността е тясно свързана с оценката на потребителя за стоките и предлаганите услуги и на тази основа извеждаме и понататък за целите на изследването ще използваме категорията ценност за потребителя.

Второ, ценността за потребителя е субективна, което дава основание тя да се разглежда като възприемана ценност за потребителя.

Трето, потребителската ценност е комплексна категория със свои вътрешни атрибути – ползи и жертви (разходи). Ползите се свързват със стойността за потребителя, а жертвите – с разходите, които той извършва в процеса на покупката и употребата на стоката или услугата. А това означава, че потребителската ценност може да има положително или отрицателно значение за потребителя на даден продукт, т.е. тя е отношение и то разменно отношение, което възниква в процеса на размяната (респ. покупката). Тя е разменна сила.

Четвърто, потребителската ценност за потребителя е индивидуална за всеки потребител. Зависи от голям брой фактори. За нейното оценяване е необходимо задълбочено да се изследват и анализират нагласите на потребителите по отношение на цена, характеристики на предлагания търговския продукт, жертвите които правят потребителите (икономически, емоционални, физически) и другите атрибути на ценността.

Пето, ценността за потребителя се създава от фирмите, участващи в процеса на производство и каналите на разпределение на продуктите (т. е. производител, търговец на едро и търговец на дребно). Те формират веригата за създаване и предоставяне на стойност (ценност) за потребителя.

Шесто, за правилното определяне на ценноста за потребителя и разкриване на връзката й с цената и с процеса на ценообразуване в търговията на дребно е необходимо да се разкрият и анализират атрибутите (респ. характеристиките), които я формират и изразяват.

От проведения анализ на авторовите становища, свързани със същността и съдържанието на ценността за потребителя, ясно се очертава, че в специализираната литература не съществува единно становище по отношение на атрибутите (респ. на компонентите) й. Едни автори я характеризират с двете големи групи компоненти – ползи и жертви (Монро, Бери и др.). Втора група автори извеждат като атрибути очаквани ползи и очаквани разходи. Трета група автори разчленяват в по-голяма степен компонентите на потребителската ценност и извеждат сред тях възприеманата цена, месторазположение, материални и немате-

[16] Владимирова, Й., Методологически аспекти на конкурентоспособността на фирмите в търговията, Авангард, С., 2010

риални атрибути, максимална цена като основни съставни части на комплексната категория ценност за потребителя. Много трудно е да се направи ясна и категорична съпоставка между различните автори.

Ще се спрем на *четири модела на потребителската ценност*, които по-обстойно и задълбочено са представени в литературата.

Първо, модел очаквани ползи/очаквани разходи

Основните аспекти на този модел са разработени от Нойман (1995 г.) и са доразвити от К. Фляйшер и Б. Бенсуссан[17]. Той е един от най-широко използваните модели на потребителската ценност.

Очакваните ползи според тях се състоят от атрибутите на стоките и услугите, които се обособяват в три основни групи:

- Препродажбени атрибути, които включват в себе си материалните свойства на стоките и техните характеристики, които потребителя може да оцени в процеса на покупката. Например по време на покупката купувачът на персонален компютър може да оцени неговите свойства и възможности, както и да поработи на него, за да получи информация за изгодите от владеенето му и разходите по поддържането му;
- Следпродажбени атрибути – нематериалните свойства на стоките и услугите, които могат да се оценят след процеса на продажбата, т.е. в процеса на използването им в течение на времето;
- Продължителни следпродажбени атрибути, които включват свойствата на стоки и услуги, ценността на които може да се оцени след продължително използване.

Пазарите, основани на предпродажбените атрибути, изпитват много по-силно интензивността на ценовата конкуренция, тъй като голяма част от материалните свойства лесно се имитират от конкурентите. И обратно, пазари, основани на следпродажбените и продължителните следпродажбени атрибути, осигуряват по-голям шанс за получаване на конкурентно предимство на тези фирми, които успешно ги предлагат.

Очакваните разходи също се състоят от три групи атрибути:

- Транзакционни разходи – тук се отнася ценоразписната цена на стоките или услугите;
- Разходи на потребителя по време на владеенето на стоката – при различните видове стоки те са различни. Например при покупка на стоки за бита тук се отнасят разходите за ел. енергия, на вода, разходите за сервизно обслужване и т.н.
- Риск – това са разходи, които се правят от потребителите, когато фактическите разходи са по-големи от очакваните. Рискът обикновено е по-висок в случаите, когато срокът на употреба на закупените стоки е по-дълъг.

***Второ*, модел цел/мотивация на потребителската ценност**

Този модел е известен като модел на йерархията на потребителската ценност, разработен от Вудруфформ (1997 г.). Той се използва след прилагане на модела очаквани ползи/очаквани разходи. Негови атрибути са *желана потребителска ценност /удовлетворение на потребителя от получената ценност***.** Разглежда се като най-високо равнище на абстракция, тъй като се конструира върху мотивите на потребителите за покупка, за разлика от модела ползи/разходи, който само анализира проявите на тези мотиви. Освен това той е динамичен модел, тъй като се основава на динамиката на съзнанието и усещанията на потребителите в процеса на покупката и потреблението. От тази гл.т. потребителската ценност може да бъде характеризирана като постоянно изменяща се. В схематичен вид моделът цел/мотивация е представен на фиг.1.

Фиг. 1. Модел на йерархията на потребителската дейност

Моделът цел/мотивация е с изключителна практическа значимост, тъй като той дава отговор на въпроса – защо потребителите са неудовлетворени от своите покупки. А това означава, че потребителската ценност може да бъде достигната само тогава, когато фирмата удовлетворява или превишава очакванията на потребителите относно качеството на стоките и услугите, и цената. Ако отсъства само един от ат-

[17] Фляйшер, К., Б. Бенсуссан, Стратегический конкурентный анализ – методы и средства конкурентного анализа в бизнесе, БИНОМ, 2009, с. 231-232.

рибутите, фирмата не може да предостави потребителската ценност. Или в основата на анализа на потребителската ценност лежи взаимовръзката между цената – качеството на стоките – качеството на услугите. По тези причини тясната връзка с потребителите е най-важната част на анализа на потребителската ценност. Освен това моделът на потребителската ценност предоставя важни дългосрочни цели за завоюване и задържане на целевите потребители. Предимството му е в неговата ориентация към бъдещето, чрез проучване на целите на потребителите (на основата на тясна връзка с тях чрез преговори и интервюта), анализ на потребителската ценност (на основата на модела разходи-ползи), разработване на карта на потребителската ценност и осигуряване на ресурси за нейното повишаване [18]. Само така се постига удовлетворение на клиента, което по думите на Ф. Котлър е функция на фактическата (респ. функционалната) полезност и очакваната. „Ако функционалността не изпълни очакванията, клиентът е неудовлетворен. Ако тя съвпадне с очакванията, клиентът е удовлетворен, а ако надхвърли очакванията, клиентът е силно удовлетворен[19]. В тази връзка като основополагащи принципи при анализа на потребителската ценност се извеждат:

- Потребителската ценност (качество на стоките, качество на услугите и цената) се определя от потребителите;
- Потребителската ценност се определя на основата на съпоставка на атрибутите с предлагането на конкурентите;
- Потребителската ценност се променя с течение на времето;
- Потребителската ценност се създава чрез участието на всички по веригата на стойността;
- Потребителската ценност е резултат от усилията на всички работещи във фирмата.

Трето, модел общи разходи за клиента/обща стойност за клиента

Той е разработен от Ф. Котлър[20]. В съответствие с него ценноста за потребителя, която той определя като придобита стойност за клиента, се определя като разлика между общите разходи на клиента и общата стойност (полза) за клиента. В схематичен вид моделът има вида:

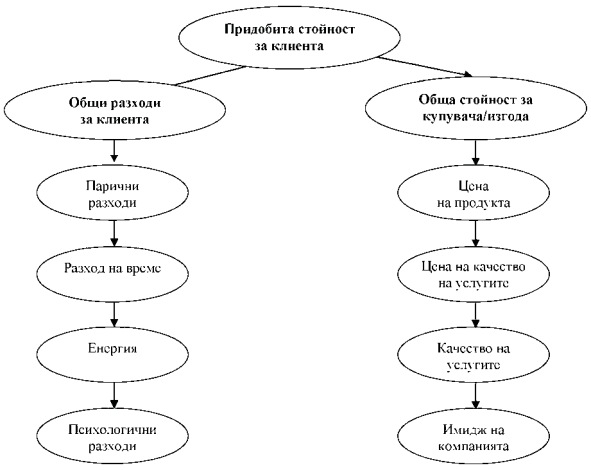

Фиг. 2. Общи разходи/обща полза за клиента

Общата стойност за клиента е сборът от изгоди, които той очаква от даден продукт или услуга, както е показано на фиг. 2. Общите разходи на клиента са сборът от разходи, които той очаква да направи в процеса на оценката, придобиването, използването и освобождаването си от даден продукт или услуга.

Очевидно основната отличителна черта на модела на Ф. Котлър от модела „очаквани ползи/очаквани разходи“ е в:

- в общите разходи са включени не само тези, които имат монетарен, но и тези с немонетарен характер (разход на време, на енергия и психологични загуби);
- в общата полза се включва имиджът на компанията и качеството на персонала на продавача.
- в разходите, респ. и в изгодите, се включва нова характеристика, свързана с освобождаването на клиента от дадения продукт. Този атрибут не е отразен в другите модели.

С други думи моделът, предложен от Ф. Котлър, е по-богат по обхват и съдържание от класическия. Той е приложим за много ситуации тъй като дава богати възможности за проява на професионализъм от страна на мениджърите на фирмата. Ценното в този модел е, че сравнението с конкурентните за определяне на ценността за потребителя е за всеки атрибут от предложението, за да може да се определи къде се намира нейното собствено предложение в съзнанието на клиента. Освен това, когато фирмата е в понеизгодна позиция по отношение на конкурента, може да потърси възможност или да увеличи общата стойност на купувача, или да намали общите му разходи. В тази връзка Ф. Котлър отбелязва, че компанията може да продаде, ако подобри предложението си в три насоки:

- да увеличи изгодите;

[18] Пак там, с. 237-249.

[19] Котлър, Ф., Управление на маркетинга. Структура на управлението на пазарното предлагане, 2005, с. 43.

[20] Пак там, с. 40-42.

- да се намалят паричните разходи на купувача;
- да се намалят непаричните разходи на купувача – времето, енергията и психологичното натоварване.

В обобщение на изложените три групи модели за ценността за потребителя може да се посочи:

Първо, по отношение на ползите, които получава потребителя

- ползите за потребителя се разглеждат като изгоди, които той получава от придобиването, притежанието и използването на даден продукт или услуга;
- тъй като тези ползи се оценяват от потребителите, те се разглеждат като възприемани ползи. Към тях най-често се отнасят: физическите атрибути на продукта, атрибути на услугите, имиджът на фирмата, търговската марка, ценността на обслужващия персонал. Тук ориентацията е към позицията, че възприеманите ползи се оценяват от потребителите за качеството на продукта, за услугите, предлагани от фирмата и за други компоненти. Всички те влияят комплексно върху потребителите и върху тяхната оценка;
- приемаме, че една част от тези ползи имат монетарен характер, а другите – немонетарен – психологически, емоционален, социален и пр.

Второ, по отношение на разходите, които прави потребителят във връзка с придобиването и използването на продукта или услугата, се придържаме към понятието възприемани разходи, към които могат да се отнесат възприятията за цена, за разход на време, за психологическа енергия (респ. емоционални разходи). В тази връзка възприетите разходи могат да се категоризират като:

- икономически разходи;
- социални разходи;
- емоционални разходи;
- разходи от монетарен характер;
- разходи от немонетарен характер.

Обобщавайки, също следва да се отбележи, че ценността за потребителя съдържа два основни атрибута – възприети ползи и възприети разходи. Те се определят от възприемането на различни атрибути, свързани с избора, покупката на стоката и нейното използване. Субективният характер на ценността изисква да подчертаем, че тук нямаме предвид простата разлика между възприетите ползи и възприетите разходи, а преди всичко за едно съотношение, което варира в зависимост от влиянието на различни фактори. Различна е и структурата на компонентите на потребителската ценност във всяка от двете групи за оценката на потребителската ценност. Тя се предопределя от изискванията на потребителите и тяхната субективна оценка за всеки от компонентите. Някои потребители отдават по-голямо значение на цената (т. е. потребители, ориентирани към цената), други, към удобството при покупката или употребата (потребители, ориентирани към удобството) и т. н. В тези случаи възприеманата полза или разход ще доминира върху възприятието за потребителската ценност.

Четвърто, концептуален модел на потребителската ценност в търговията на дребно

В условията на пазарно стопанство и висока степен на конкуренция, където ценността лежи в основата на определяне на конкурентоспособността, определянето на ценността за потребителя е изключително важно за всеки стопански субект, независимо от предмета на неговата дейност. Особено голямо значение обаче определянето й има за търговските фирми на дребно, защото:

- предоставянето на висока ценност на своите клиенти е задължение на всеки търговец на дребно. Потребителят винаги трябва да бъде уверен, че не е загубил средства при извършване на покупката. Това изискване важи както при покупка на стока за 2 лв., така и за 200 лв.
- осигуряването на ценност е необходимо за всички потребители без изключение. Всеки от тях обаче влага в нея собствен смисъл и съдържание.
- потребителите винаги могат да сравняват цените на интересуващите ги стоки, използвайки както рекламните материали на търговските фирми, така и собствени наблюдения. Това принуждава търговците да сближават равнището на цените на предлаганите стоки.
- за конкурентоспособността на търговската фирма е най-важно нейните търговски обекти да бъдат различни от другите, да притежават отличителни конкурентни предимства, които другите все още не притежават и които осигуряват предоставянето на по-висока ценност за потребителите.
- необходимо е непрекъснато да се определя и анализира съотношението ценност-цена.
- разширяването на характеристиките на конкурентните предимства трябва да води до максимизиране на обема на продажбите и на печалбата, т.е. да се анализира и съотношението изгода-разходи при формиране на отделните конкурентни предимства.

Предоставянето на висока ценност за потребителя рефлектира и върху икономическите резултати на търговската фирма, които намират израз в:

- нарастване обема на продажбите, общо и по стокови групи;
- увеличаване обема на продажбите на кв. м. търговска площ;
- увеличаване средната стойност на една покупка;

• нарастване доходността на предлаганите стокови групи и рентабилността на продажбите;

• нарастване възвращаемостта на инвестициите, свързани с постигане на конкретни конкурентни предимства.

Посочените по-горе модели и обобщения за потребителската ценност са характерни основно за индустриалните и други стопански субекти. В търговията на дребно те имат своите специфични характеристики и проявления, произтичащи от:

• характера на потребителските стоки;

• изискванията и мотивите за покупка от потребителите на тези стоки;

• условията, при които се извършва покупката;

• степента на конкуренция в търговията на дребно;

• други фактори като: глобализацията в търговията на дребно, културни фактори, регионални фактори, покупателната способност на потребителите и т.н., които влияят върху диференциацията на потребителите.

Всеки от посочените фактори има определено влияние върху потребителската ценност в търговията на дребно. Една част от тях влияят върху атрибутите на търговския продукт, други върху значимостта на отделните атрибути за потребителя, а трети – комплексно върху общата оценка на потребителската ценност.

Ползите и разходите, които получават потребителите в търговските обекти, са непосредствено свързани с атрибутите на търговския продукт, който се предлага от търговската фирма, т.е. както в търговските й обекти, така и извън тях в процеса на потреблението.

В специализираната литература се отделя значително място на същността на търговския продукт и на атрибутите, които го формират[21]. Изхождайки от изложеното до тук за категорията ценност за потребителя и отчитайки прегледа на литературата, синтезираме следното виждане за търговския продукт: съвкупност от атрибути, свързани с ползите, които потребителите получават в процеса на покупката, пребиваването в търговския обект и в процеса на потреблението на закупените стоки и услуги. В тази връзка атрибутите, които формират търговския продукт, могат да бъдат обобщени в следните пет групи:

• Атрибути, свързани с предлагания търговски асортимент, към който могат да се отнесат – дълбочина, широчина, дължина и плътност на търговския асортимент, качество на предлаганите стоки (вкл. опаковка, дизайн, съответствие на модна линия и др. естетически показатели), които осигуряват възможност да се задоволят потребностите и изискванията на потребителите от гл. т. на вид, количество, качество и марки продукти. Те дават възможност на търговската фирма да увеличи изгодата чрез: добавяне на нови продукти, които разширяват продажбения микс; удължаване на всяка асортиментна гама; добавяне на нови варианти на продукти, както и чрез по-голяма плътност на асортимента.

• Атрибути, свързани с цените на стоките и услугите – към тях могат да се включат равнището на цените на предлаганите стоки в обекта, равнището на цените на аналогични стоки в конкурентни обекти, ценовите промоции (по отношение на обхват в търговския асортимент, размер на отстъпките, срок на провеждане), сезонни разпродажби, промоционални брошури и тяхното оформление и пр.

• Атрибути, свързани с комплекса от услуги в търговския обект – достъпност на стоките, осветление, интериор, щандове за топли храни и напитки, брой касови възли, квалификация на персонала, местоположение и т. н. Всички те осигуряват удоволствие (респ. неудоволствие), икономия на време (или загуба) от процеса на престоя на потребителите в магазина.

• Атрибути, свързани с комплекса от услуги, предлагани в процеса на потреблението. Към тях могат да се отнесат доставка на стоки по телефона, гаранционен срок за закупуваните стоки за бита, поддръжка и консултация на потребителите и др.

• Атрибути на програмите за лоялност, които включват явни и скрити стимули за постоянни клиенти. Това са привилегии, съдействащи за формиране на интерактивни отношения с потребителите. Към тях се отнасят специални предложения за допълнителни привилегии, проспекти и акции, организирани допълнително само за участниците в програмата.

Предлаганите пет групи атрибути се отличават от предлаганите в литературата по:

Първо, самостоятелното извеждане на атрибутите, свързани с цените. В литературата обикновено цените се включват в атрибутите, свързани с търговския асортимент. Това е необходимо, за да се обоснове по-нататък връзката цена-ценност на стоките в търговията на дребно.

Второ, обособяване на самостоятелна група на атрибути, свързани с комплекса от услуги, предлагани в процеса на потреблението. В случая имаме предвид, че те пряко участват във форми-

[21] Подробен преглед на литературата за търговския продукт и извеждане на собствено становище за него е направен от В. Гълъбова, Ключови фактори за успех в търговията на дребно, УИ Стопанство, 2008, с. 86-87; Цоников, Г., Съдържание и структура на търговския продукт, Сб. Съвременни предизвикателства пред търговията, 2003; Берман и Еванс, Розничная торговля – стратегический подход, 2003, и др.

раване на ценността за потребителя.

Трето, извеждане в самостоятелна група и на атрибути на програмите за лоялност, които в съвременните условия не само осигуряват привързаност на потребителите към дадена търговска фирми и нейните обекти, но и получаване на определени ползи за тях.

Следователно атрибутите на търговския продукт и неговите вътрешни елементи са изключително многообразни и широкообхватни. Всеки от тях може да осигури изгоди или разходи за потребителите в зависимост от комбинацията полза/разходи, както и от вътрешната им структура. В същото време е необходимо да се направи известна *приоритетност* (респ. значимост) на отделните атрибути, от гл.т. на силата им на влияние върху ценността за потребителя.

Според Ф. Котлър ценността за потребителя трябва да включва 5 равнища[22]. Преходът от едно равнище към друго следва да се разглежда като процес на увеличаване на ценността на стоката за потребителя, а всички заедно формират йерархията на потребителската ценност (фиг. 3).

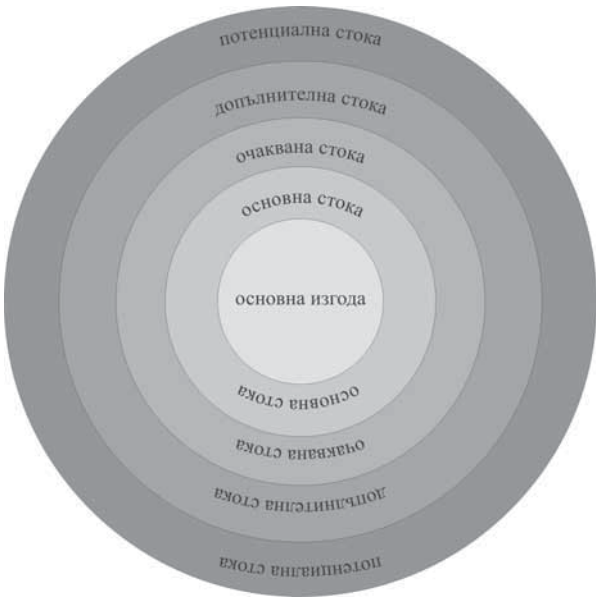

Фиг.3. Адаптирана по Ф. Котлър[23]

От фигурата е видно, че в основата на потребителската ценност лежи основната изгода, която иска да получи потребителят чрез акта на извършваната от него покупка. От гл.т. на търговската дейност това е задоволяването на конкретна потребност – от храна, жилище и пр. На второто равнище е основната стока. Ако е задоволяване на потребността от храна, то това е конкретният продукт – месо, хляб и др., който се предлага в търговския обект. На третото равнище е очакваната стока, т.е. наборът от свойства и условия, които потребителят очаква да получи при покупката на стоката. Например в магазина за хранителни стоки той очаква да намери полуфабрикати, място за паркиране на транспортното средство, добър мърчандайзинг и пр. Четвъртото равнище се формира от допълнителни условия, които превишават обикновените очаквания на потребителя. В условията на остра конкурентна борба между търговските фирми печели тази, при която добавянето на стойност е главно на четвъртото и петото равнище. Петото равнище е свързано с решението на потребителя за покупка на съответната стока и всички съпътстващи я услуги в търговския обект. В тази връзка Т. Левит още в далечната 1969 г. отбелязва „съвременната конкуренция се развива не между това, което съвременните компании произвеждат в своите заводи, а между това, което те добавят към своята продукция във вид на опаковка, консултация на потребителите, реклама, условия за доставка, финансиране и други значими за потребителя ценности."[24]

Пречупено през призмата на търговията, четвъртото и петото равнище на формиране на ценност за потребителя обхваща изключително широк кръг от услуги и условия, които търговските фирми предоставят на потребителите в процеса на покупката.

Берман и Еванс предлагат две равнища на потребителската ценност – основно и разширено. Основното равнище включва атрибути, без които не може да се осъществи актът на покупката от страна на потребителя. Те не уточняват обаче кои атрибути следва да обхване това ниво на потребителската ценност. Към разширеното се отнасят допълнителните елементи, които отличават една търговска фирма от друга. Например търговската компания Target Stores се отличава от Wal Mart по такива допълнителни елементи като: паркиране на личния автомобил от служител на компанията, безплатна доставка, ексклузивни търговски марки, персонал с висока квалификация и програми за лоялност[25]. Разширените елементи допълват, но не могат да заменят очакваните от потребителите ползи. Доколкото разширените елементи отличават търговската фирма от нейните конкуренти, те имат клю-

[22] Котлер, Ф., К. Келлер, Маркетинг мениджмент, изд. Питер, 2006, с. 399.

[23] Котлер Ф., К. Келлер, Маркетинг, мениджмент, изд. Питер, 2006, с. 399.

[24] Левит, Т., Маркетинг, 1969, с. 2.

[25] Виж Берман, Б., Дж. Эванс, Розничная торговля. Стратегический подход, 2004, с. 82.

чова роля при формиране кръга на постоянните клиенти.

Според нас потребителската ценност, от гл. т. на приоритетите, които отдават потребителите в търговията на дребно, с отчитане на възможността някои от атрибутите да осигуряват постигане на уникално конкурентно предимство, може да има три нива с конкретно съдържание – базисно, съпътстващо и стратегическо. Фигура 4. дава възможност нагледно да се илюстрират тези три равнища на зоната на потребителската ценност.

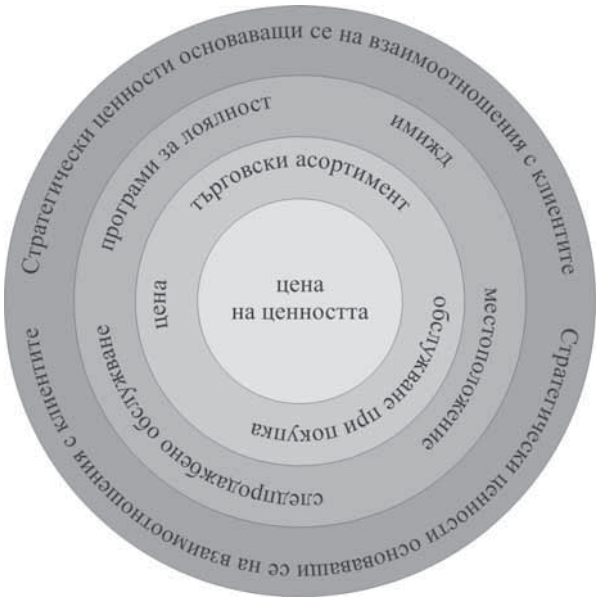

Фиг. 4. Зони на ценността в търговията на дребно

Базисното ниво на потребителската ценност включва атрибутите на търговския асортимент, цената и обслужването на потребителите в процеса на покупката. Те имат базисен характер, защото без тях потребителите не могат да задоволят своите основни потребности (по йерархията на потребностите на Маслоу).

Съпътстващо ниво, включва четирите групи атрибути: следпродажбеното обслужване, местоположение, имиджа и програмите за лоялни клиенти. То разширява зоната на ценностите, добавяйки преимущества към базисните атрибути. Трябва да се има предвид обаче, че съпътстващите ценности няма да имат значение, ако базисната зона на ценността не е разработена в нейната цялост.

Стратегическо ниво – обхваща ценности, които все още не са разработени от нито една търговска фирма и осигуряват уникално конкурентно предимство. При формиране на атрибутите в това най-високо ниво на зоната на ценността пряко участие вземат и потребителите, т.е. на основата на тясното сътрудничество между двете страни – търговеца на дребно и клиентите. Имаме предвид силно изменената роля на клиентите в съвременните условия – потребителите, по-рано изолирани, неосведомени и пасивни, днес те са изключително активни на основата на: големия и пряк достъп до информация за предлаганите продукти във всяка търговска верига и в Интернет пространството; глобален поглед върху действията и реакциите на потребителите от цял свят; обединения в мрежи и пр.

Анализът на компонентите на търговския продукт показва, че в създаването на ценността за потребителите участват не само търговските фирми на дребно. Веригата за формиране на ценността включва всички изгоди и преимущества, предлагани на потребителя чрез канала на разпределение. Приемаме постановката на Берман и Еванс, че в модела за формиране и предоставяне на ценността в търговията на дребно „участват всички страни, занимаващи се с производството, доставката и продажбата на конкретните потребителски стоки и услуги”[26]. За да се формира положителна разлика между ползите и разходите (респ. ценността за крайния потребител), е необходимо всеки от участниците да създава конкретна ценност, свързана с извършването на определени дейности. Така достигаме до веригата за създаване на ценността (известна още като верига на стойността) на стоките и услугите, предлагани в търговията на дребно. Тя обединява в себе си:

- Веригата за създаване на ценност за потребителя от производителя;
- Веригата за създаване и добавяне на ценност от търговеца на едро;
- Верига за създаване и добавяне на ценност от търговеца на дребно.

В схематичен вид тя е представена на фиг. 5.

Всяка от тези вериги се характеризира с набор от последователни процеси за създаване на ценност за клиента и за постигане на определен финансов резултат. Този набор от дейности, съгласно веригата за създаване на ценността на М. Портър, включва два вида дейности – основни и спомагателни. Първите включват закупуване на материалите, трансформирането им в стоки, разпределение, маркетинг и обслужване. Спомагателните дейности са насочени към поддържане на основните дейности, осигуряващи своевременно закупуване на материалите, разработване на технологиите, използвани в процеса на производство

[26] Пак там, с. 102.

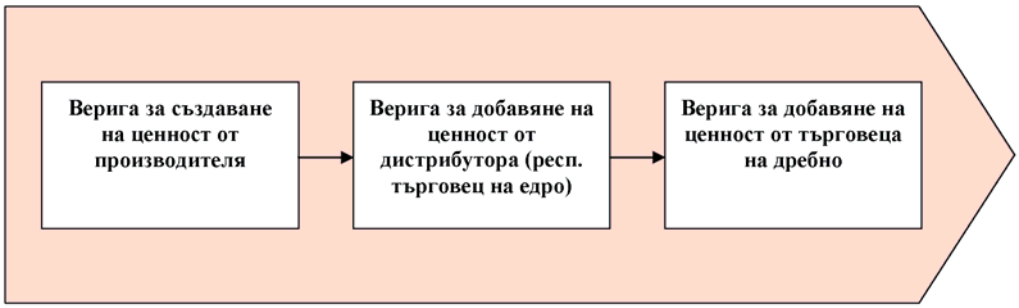

Фиг. 5. Верига за създаване на добавена ценност за крайния потребител

на стоките, подбор, развитие и мотивация на персонала на фирмата, а също и изпълнение на административни функции в областта на мениджмънта, финансите и планирането[27].

Без да влизаме в дискусия относно пригодността на модела за търговската практика, предлагаме един общ модел, който може да бъде адаптиран от фирмите при създаване на тяхната верига на ценността за потребителя. Този модел е разработен от Р. Каплан и Л. Нортън[28] и включва три основни процеса:

- Иновации;
- Операции;
- Обслужване.

Иновационният процес е свързан с изучаване на новите пазари, новите потребители и потребностите на новосъздаващите се или скрити нужди на вече съществуващите потребители[29]. След проучване на търсенето и потребностите се създават нови продукти или услуги, които помагат на фирмата да завоюва нови пазари и клиенти и да удовлетвори потребностите на всички свои клиенти. Разбира се иновациите винаги са участвали в създаването на стойност за потребителите (модела за стойностната верига на М. Портър), но тук те се извеждат на първо място, те са във „фокуса на изследването, свързано с вътрешните бизнес процеси"[30].

Иновационният процес дава отговор на два важни въпроса:

- Каква ценност иска да получат клиентите утре;
- Как фирмата, прилагайки иновациите, може да изпревари конкурентите като предложи на пазара стоки и услуги, които потребителите желаят.

В резултат на това процесът на разработване и развитие на нови продукти се превръща в най-важния елемент на веригата създаване на ценност за потребителя от фирмата. Въпреки че е много трудно да се предвидят вложените средства и получените резултати при разработване и развитие на даден продукт, тези трудности не могат да бъдат пречка пред фирмите при създаване на веригата на ценността за потребителите.

Оперативен процес – той се определя като кратката вълна от веригата за създаване на ценността от производителя. Започва от момента на получаване на поръчката на клиентите до доставката на стоката или услугата до потребителите. Главното в този процес е ефективното, своевременно и бързо предоставяне на вече произведените продукти на съществуващи клиенти.

Следпродажбено обслужване – това е последната фаза във веригата за създаване на ценността от производителя. Големите компании се опитват да увеличат стойността на този процес, като предлагат бърза и надеждна система за сервиз с цел намаляване до минимум на разходите чрез периодична поддръжка и ремонт. Главният елемент е бързо, надеждно, гаранционно и извънгаранционно обслужване. Всички тези действия прибавят ценност, свързана с използваните от клиентите продукти.

В схематичен вид веригата за създаване на ценността в една бизнес единица е на фиг. 6

Атрибутите на ценността, създадена от производствената фирма, са:

- Ценоразписна цена;
- Качество на произведения продукт;
- Система на отстъпки от цената в процеса на договаряне;

---

[27] Вж. Портър, М., Конкуренция, Вильямс, М., 2001., с. 321. Не отразяваме схематично веригата за създаване на ценността с нейните процеси, поради факта, че тя е много добре позната.

[28] Каплан, Р., Л. Нортън, Балансирана система от показатели за ефективност. Как да превърнем стратегията в действие., 2005, с. 130

[29] Провеждането на маркетингови изследвания преди разработването на продукта дава възможност на компаниите да приложат метода на преките разходи /trager costing/, по време на реалното създаване на продукта, така че желаната от клиентите комбинация от качество, функционалност и цена да бъде получена при такава себестойност, при която компанията може да спечели. Вж. Владимирова, Й., Цени и ценообразуване, УИ Стопанство, 2009, с. 118-119.

[30] Пак там, с. 132.

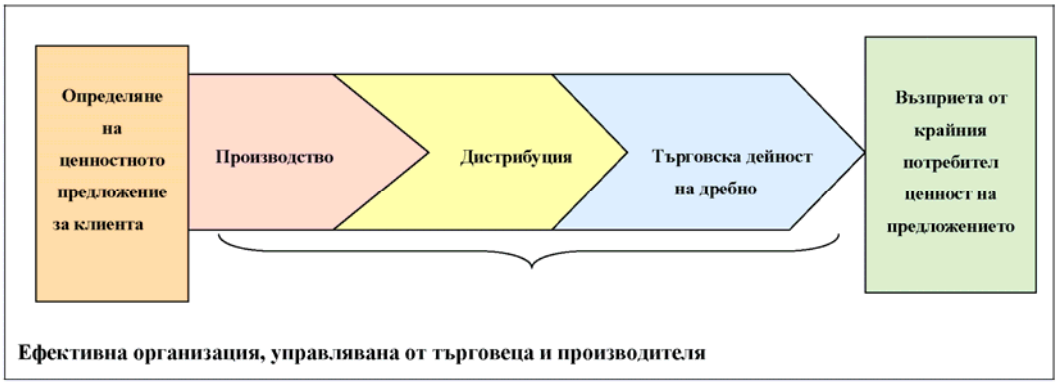

Фиг. 6. Модел за създаване и доставяне на ценност за потребителя от търговеца и производителя

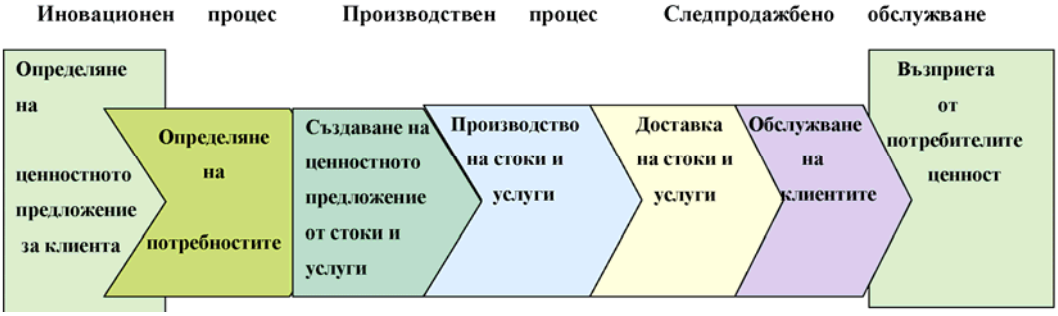

Фиг. 7. Общ модел на веригата за създаване на ценността за клиента

- Начини и форми на плащане;
- Търговска марка на продукта;
- Имидж на фирмата.

Следователно, моделът на Каплан и Нортън за създаване на ценност за клиентите, се отличава от класическия модел на М. Портър по извеждане на иновационния процес, на първо място във веригата за създаване на ценността, свързан с проучване на търсенето и разработването на нови продукти, които да удовлетворяват максимално изискванията на крайните потребители. Взаимодействието клиент-производител в този модел е „формиращата се реалност в създаване на стойността за потребителя”[31]. В тази връзка инвестициите в управление на отношенията с клиентите са ключови за успеха на фирмата. Защото вложените инвестиции се отразяват пряко върху атрибутите на възприеманата от потребителя ценност и по-конкретно върху равнището на цената, качеството на произвеждания продукт, търговската марка на продукта и имиджа на фирмата. С други думи, създадената от производителя ценност за потребителя трябва да съответства на очакваната.

Моделът на Каплан и Нортън следва да бъде прилаган и от големите фирми за търговия на дребно (респ. търговски вериги супермаркети). А това означава те предварително да инвестират средства за изучаване на очакванията на потребителите на съответния целеви пазар, който обслужват, за разработване и създаване на ценностното предложение с изведените по-горе атрибути на търговския продукт, организиране на търговския процес и предоставяне на ценностното предложение на клиентите. Предлагаме моделът да има вида[32] (фиг. 7).

При прилагането му е необходимо да се отчитат:

- Всеки от участниците в канала на разпределение е в пряка зависимост от участниците в него. В тази връзка особено значение има координацията на взаимо-отношенията по между им;
- Участниците в системата за предоставяне на ценност предварително да определят и договарят по между си своите дейности по нея. Така се създава възможност не само да се изградят партньорски взаимоотношения, но и да се увеличи ценноста за крайните потребители.
- Управлението на категориите да се осъ-

[31] Прахалд, К., В. Рамсавин, Будущее конкуренции. Создание уникальной ценности вместе с потребителям, Олимп Бизнес, 2006, с. 12.

[32] Големите търговски вериги изграждат собствени дистрибуционни центрове. В съвременните условия този процес се забелязва и при някои стокопроизводители.

ществява като координиран процес между производителите (респ. дистрибуторите) и търговците на дребно. На тази основа се създава по-голяма ценност за крайния потребител и по-добри финансови резултати за участниците в него.

- Необходимостта от постигане на синергиен ефект от модела за създаване и предоставяне на ценност за потребителите в търговията на дребно;
- Характеристиките (атрибутите) на търговския продукт да бъдат позиционирани в съзнанието на крайните потребителите и в зависимост от ранга, който получават да се отразят във веригата за създаване на ценността.

В обобщение следва да се посочи, че фирмените продукти осигуряват различна ценност за клиентите. За да е успешна обаче ценовата стратегия на фирмите, те трябва да най-напред да създадат тази ценонст. Клиентите искат да бъдат удовлетворени от извършената покупка, но да не заплащат допълнително за това. И когато цената е факторът определящ решението за покупка, клиентите често пъти са склонни да се откажат от някои ползи в замяна на по-приемливи цени. Ето защо считаме, че от изключителна важност какъв подход ще възприеме фирмата за измерване и отчитане на ценността при определяне на своите офертни цени.

СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ДИСТРИБУЦИЯТА НА ПРИРОДЕН ГАЗ В БЪЛГАРИЯ

Мирослав Стефанов, докторант
Катедра „Стопанска логистика", УНСС

Резюме: *В настоящата статия се разглежда състоянието на дистрибуцията на природен газ в страната. В изложението са разкрити динамиката и основните тенденции в употребата на природен газ в България, формирани в последните 20 години. В резултат на извършения анализ, са очертани основните проблемни области, засягащи дистрибуцията на синьо гориво и са идентифицирани някои перспективи за развитие и ускоряване на процесите на дистрибуция на природен газ у нас.*

Ключови думи: *дистрибуция, природен газ, дистрибуция на природен газ, газоразпределителна мрежа, въглероден отпечатък, консумирана първична енергия, генерирани вредни емисии.*

Въведение

Въпросът за развитие на дистрибуцията на природен газ в България е един от фундаменталните проблеми на българската икономика. Неговата същност се състои в противоречието между изискванията на пазара и изискванията на ЕС за увеличаване употребата на природен газ от една страна, и от друга страна – в невъзможността да бъдат задоволени тези изисквания, поради слабо и неравномерно развитата газоразпределителна мрежа, която затруднява достъпа на нови потребители и създава условия за диспропорции в развитието на регионите в страната. Разглежданият в настоящата статия въпрос е с висока степен на значимост за следните групи заинтересовани страни: *обществото, бизнеса*[1]*, държавата, ЕС и научната общност*. Неговата актуалност в съвременните условия се обуславя и от изискванията, наложени от *„карбоновата икономика"*[2], както и от нуждата да се възстанови българската икономика от последиците на икономическата криза, което ще изисква прилагането на неконвенционални технологии и осигуряването на по–евтина енергия в близките години, с оглед създаване на условия за достъп на повече потребители до природен газ.

1. Състояние на дистрибуцията на природен газ в България

Разкриването на състоянието на дистрибуцията на природен газ у нас може да се осъществи чрез провеждането на ситуационен анализ. Той може да се извърши на база следните основни показатели:

1.1 Брой газоразпределителни предприятия

Общият брой на газоразпределителните предприятия в България към м. февруари 2014 г. е 34[3].

1.2 Гъстота на газоразпределителната мрежа в България

Общата дължина на газоразпределител-ната мрежа у нас е 3 500 км. Тя се експоатира от 34 газоразпределителни предприятия, които притежават лицензии за разпределение и снабдяване с природен газ за 162 общини или 61 % от общините на територията на страната. Газоразпре-делителната мрежа обаче, покрива и позволява достъп на потребителите, разположени на територията на едва 40 или 15 %[4] от общините в България да ползват природен газ. За сравнение, равнището на този показател в страните от ЕС е около и над 80 %[5].

1.3. Степен на газификация на битовите потребители и малките предприятия

Към 2013 г. едва около 3 %[6] от битовите потребители у нас са газифицирани, докато в

---

1 Тук терминът *„бизнес"* се употребява в широк смисъл, като съвкупност от юридически лица: фирми, потребяващи природен газ в своята дейност; фирми доставчици на природен газ; фирми доставчици на газово оборудване, както и фирми, оказващи услуги по поддръжка на газовата инфраструктура.

2 Залегнали в цели 2030 и 2050 на ЕС – към 2030 и 2050 г. емисиите на парникови газове трябва да бъдат намалени спрямо равнищата им през 1990 г., съответно с 40 % и 80 – 95 % [2, с.3], което изисква увеличаване на дела на екологичните горива, като природен газ, в енергийния микс на икономиката ни.

3 *„Справка за издадените лицензии от ДКЕВР за осъществяване на дейности по чл. 39 ал. 1, т. 2 - 4, 7, 9 и 10 от ЗЕ"*, Дирекция „Регулиране и контрол", отдел „Лицензии и цени", ДКЕВР, С., март, 2014 г.;

4 *„Национална стратегия за регионално развитие на Република България за периода 2012 – 2022 г."*, „Министерство на регионалното развитие и благоустройството", С., 2012 г., приета с РМС 696/24.08.2012 г., стр. 68;

5 Пак там;

6 "*Bulgaria: Options to improve Security of Gas Supply"*, The World Bank, Report № ACS4278, June 2013, p. 3;

7 Пак там, p.13;

страните от ЕС повече от 50 % от домакинствата имат достъп до природен газ. През 2013 г. малките индустриални и търговски предприятия потребяват едва 13.7 %[7] от общото количество консумиран природен газ в страната.

1.4. Показатели за динамиката на консумацията на природен газ

Данни за динамиката на консумацията на природен газ са поместени в табл. 1 и фиг. 1. От оценката на средните значения за изследвания период може да се направят следните изводи:

1.4.1. Средният размер на консумирания природен газ в България за периода 1994 – 2013 е 3,265 млрд м^3;

1.4.2. Средногодишният абсолютен прираст показва, че за периода 1994 – 2013 г. се наблюдава намаление на средногодишната консумация на природен газ в България в размер на – 0,079 млрд. м^3.

Табл. 1

Показатели за динамика на консумацията на природен газ в България, за периода 1994 – 2013 г., в млрд. м^3

Година	Консумация на природен газ в млрд. м^3	Абсолютен прираст за периода в млрд. м^3		Темп на растеж в %		Темп на прираст в %		Абсолютен размер на 1 % прираст в млрд. м^3
		базисен	верижен	базисен	верижен	базисен	верижен	
1994	**4,10**	-	-	-	-	-	-	-
1995	5,00	0,90	0,90	121,95	121,95	21,95	21,95	0,04
1996	5,20	1,10	0,20	126,83	104,00	26,83	4,00	0,05
1997	4,10	0,00	-1,10	100,00	78,85	0,00	-21,15	0,05
1998	3,50	-0,60	-0,60	85,37	85,37	-14,63	-14,63	0,04
1999	3,00	-1,10	-0,50	73,17	85,71	-26,83	-14,29	0,04
2000	3,30	-0,80	0,30	80,49	110,00	-19,51	10,00	0,03
2001	3,00	-1,10	-0,30	73,17	90,91	-26,83	-9,09	0,03
2002	2,70	-1,40	-0,30	65,85	90,00	-34,15	-10,00	0,03
2003	2,80	-1,30	0,10	68,29	103,70	-31,71	3,70	0,03
2004	2,80	-1,30	0,00	68,29	100,00	-31,71	0,00	0,00
2005	3,10	-1,00	0,30	75,61	110,71	-24,39	10,71	0,03
2006	3,20	-0,90	0,10	78,05	103,23	-21,95	3,23	0,03
2007	3,20	-0,90	0,00	78,05	100,00	-21,95	0,00	0,00
2008	3,20	-0,90	0,00	78,05	100,00	-21,95	0,00	0,00
2009	2,30	-1,80	-0,90	56,10	71,88	-43,90	-28,13	0,03
2010	2,60	-1,50	0,30	63,41	113,04	-36,59	13,04	0,02
2011	2,90	-1,20	0,30	70,73	111,54	-29,27	11,54	0,03
2012	2,70	-1,40	-0,20	65,85	93,10	-34,15	-6,90	0,03
2013	2,60	-1,50	-0,10	63,41	96,30	-36,59	-3,70	0,03
Общо:	**65,30**	-	-	-	-	-	-	-

Източник: *Таблицата е съставена по данни от* BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014.

Фиг. 1 Динамика на консумацията на природен газ в България в млрд. м^3 за периода 1994- 2013 г.

2. Прогноза за консумацията на природен газ в България

Прогнозата за консумацията на природен газ в България може да бъде изготвена с помощта на аналитични процедури, извършени чрез SPSS. Динамичният ред в табл. 1 графично е представен с помощта на линейна диаграма на развитие във фиг. 1. От нея и автокорелационната функция се установява, че динамичният ред се характеризира с наличие на тренд и случаен компонент, т.е. ***консумацията на природен газ в България по години = f (T, ε).*** Изследваният динамичен ред притежава нелинеен тренд и низходящо развитие. Прогнозата е изготвена посредством метода на експоненциалното изглаждане при хоризонт на прогнозата, равняващ се на 25 % от дължината на динамичния ред, т.е. за периода 2014 – 2018 г. или 5 години. Равнището на из-

глаждащата константа α = 0,999959. Това означава, че по – голяма тежест в прогнозата имат крайните значения на динамичния ред, които отразяват последните тенденции.

Табл. 2

Прогноза за консумацията на природен газ в България, за периода 2014 - 2018 г., в млрд. м^3

Години	2014	2015	2016	2017	2018
Прогноза	2,51	2,41	2,32	2,22	2,13
UCL	3,53	3,85	4,09	4,26	4,41
LCL	1,49	,97	,55	,18	-,15

Графичното представяне на прогнозата, е онагледено чрез фиг. 2:

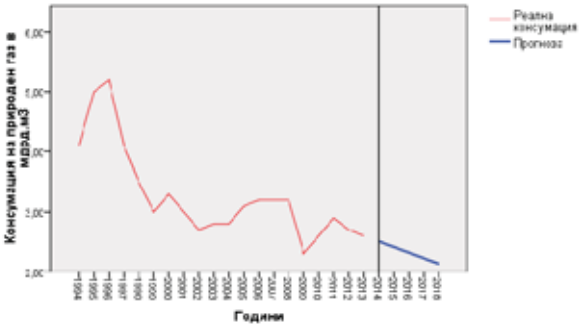

Фиг. 2 Прогноза на консумацията на природен газ в България в млрд. м^3 за периода 2014 – 2018 г.

От табл. 2 и фиг. 2 е очевидно, че ако се запази установената тенденция в потреблението на природен газ в България от последните 10–15 години може да очакваме, че в близките 5 години потреблението на природен газ у нас ще се колебае около 3 млрд. м^3 (в интервала от 2 до 3 млрд. м^3). Това показва, че са необходими спешни мерки за насърчаване употребата на природен газ в енергийния микс на икономиката ни. Резултатите от тези мерки в крайна сметка ще зависят до голяма степен от прилаганите решения в областта на дистрибуцията на природен газ, която съдейства за създаването на *„пространствената“* и *„времева“* полезност на продукта за клиента.

3. Основни проблемни области в развитието на дистрибуцията на природен газ в България

Изложените факти за състоянието на дистрибуцията на природен газ у нас ни позволява да откроим няколко основни проблемни области:

3.1. ***Слаборазвита газоразпределителна мрежа*** – страната ни е в процес на развиваща се газификация и зараждане на либерализиран газов пазар;

3.2. ***Газоразпределителната мрежа в България е с неравномерна гъстота, което е предпоставка за създаване на допълнителни различия и диспропорции в развитието на икономическите региони***. Липсата на достъп на голяма част от потребителите до газоразпределителната мрежа затруднява дистрибуцията на природен газ;

3.3. Наблюдава се ***ниска степен на газификация в областта на битовия сектор и в сектора на малките предприятия***.

Освен посочените проблемни области, внимание заслужават и ясно очертаните проблеми, свързани с неактуалното законодателство в областта на дистрибуцията на природния газ, както и липсата на целенасочена политика за стимулиране употребата на природен газ в автомобилния транспорт, които са посочени по-долу.

3.4. ***Неактуално законодателство в областта на дистрибуцията на природен газ.*** Промените в конюнктурата на пазара налагат редица промени в действащото законодателство (*законови и подзаконови нормативни актове*), тъй като дейността по доставка на природен газ е сравнително нова за нашата страна и нормативната база все още не е достатъчно пълна и изчерпателна. Аргументите за това твърдение може да се търсят в следните основни направления:

3.4.1) *законодателството не отразява спецификата на алтернативните методи за транспорт и дистрибуция, като доставката на компресиран и втечнен природен газ, което се отразява на атрактивността на отрасъла*[8]*;*

3.4.2) дистрибуторите на компреси-ран и втечнен природен газ не могат да се регистрират като търговци по чл. 57 а от „Закона за акцизите и данъчните складове”, което затруднява тяхната дейност и утежнява крайната цена, с размера на акцизната ставка;

3.4.3) в момента подзаконовите нормативни актове не предвиждат признаване на естествени фири и загуби при транспорта и съхранението на природен газ, чрез конвенционални и алтернативни методи, поради което те не са признати за данъчни цели, а на практика са обичайни за дейността[9]*. Така дистрибуторите на природен газ са принудени да поемат не само разхода на естествената фира и загуба, но и данъците върху тях, което утежнява дистрибуционните разходи.*

3.5. ***Към настоящият момент, в България***

[8] Понастоящем в нашето законодателство не са отразени съвременните норми в областта на проектирането, изграждането и експлоатацията на съоръжения за втечнен природен газ, например;

[9] Така например, според действащата в момента *„Наредба № 4 от 28.06.2006 г. за нормите на пределните размери на естествените фири на акцизните стоки*”, природният газ не е включен в номенклатурата и не е признат като ***„енергиен продукт”***.

липсва целенасочена държавна политика за стимулиране употребата на природен газ в автомобилния транспорт, каквито политики и стимули съществуват в страните от Централна, Западна Европа, Северна Америка и Азия. Това ограничава използването на автомобили на природен газ, независимо че те покриват най–съвременните норми в областта на екологията – Евро 6.

Посочените проблемни области оказват негативен ефект и се отразяват неблагоприятно върху бизнес средата, като преките резултати от това са свързани с:

- *ограничаване на възможностите за използване на екологично чиста енергия от индустрията и домакинствата;*
- *задълбочаване на проблемите, свързани с енергийната ефективност в индустрията, битовия сектор и транспорта;*
- *ограничаване на възможностите за употреба на по-евтина енергия;*
- *замърсяване на околната среда, особено в градовете с масов градски транспорт*[10]*;*
- *ограничват се възможностите индустриалните фирми да участват в търговията с емисии;*
- *ограничава се възможността за интеграция на националната ни транспортна система към транспортните системи на страните членки на ЕС, чрез забавяне на ръста и употребата на превозни средства, използващи природен газ.*

Изложените дотук факти показват, че са необходими бързи действия за развитие на дистрибуцията на природен газ в България. Предвид факта, че строителството на газопроводи е скъп и продължителен във времето процес, то се налага да се изучат алтернативните методи за транспорт, съхранение и доставка на природен газ, с цел да се идентифицират възможностите за развитие на дистрибуцията на природен газ у нас, както и да се формулират областите и мероприятията, които трябва да се предприемат от бизнеса и държавата, за да се осигури благоприятна среда за ускоряването на този процес.

4. Последствия и рискове от забавяне развитието на дистрибуцията на природен газ в България

Настоящите темпове на развитие на дистрибуцията на природен газ в България са изключително бавни, което създава редица рискове пред икономическото развитие на страната ни, по-важните от които могат да се търсят в следните основни направления:

4.1**.** ***Загуба на конкурентоспособност на българската икономика, породена от невъзможността малките и средни предприятия да ползват по-евтиния природен газ*** за своето производство в сравнение с петролните горива, в условията на следкризисно възстановяване на икономиката ни;

4.2. ***Задълбочаване на различията и диспропорцията в икономическото развитие на регионите с развита и тези с неразвита и развиваща се газификация в страната***;

4.3. ***Съществува непосредствен риск от забавяне на процесите на преструктуриране на флота в областта на автотранспорта с автомобили, ползващи екологични горива като природен газ.*** Този риск произтича от изискването за използване на 20 % екологични горива в транспорта до 2020 г, както и в дългосрочен аспект – от целта за намаляване на емисиите на парникови газове, генерирани от автомобилния, железоптния, вътрешния воден и въздушния транспорт, с 54 % до 67 % от равнищата им през 1990 г., до 2050 г.[11];

4.4. ***В дългосрочен аспект след 2020 г., ако дистрибуцията на природен газ в страната се развива със същите темпове, съществува допълнителен риск от загуба на конкурентоспособност на българската продукция, който е свързан с добавянето на „въглероден отпечатък" в цените на крайните продукти.*** Той е обусловен от емисиите, които българските предприятия, използващи конвенционални горива като мазут, газьол и въглища трябва да купуват, за да продължат да произвеждат, след като изчерпат своите квоти.

Ако не се създадат условия за нарастване на дела на природния газ в енергийния микс на българската икономика в следващите 10–15 г., ще се създаде допълнителен проблем, свързан с нарастване на *„въглеродния отпечатък"* върху цените на крайните продукти, тъй като страната ни няма да може да покрива рестриктивните изисквания, наложени от *„карбоновата икономика"*, с използването на петролни продукти.

Нека проследим ситуацията с консумираната енергия в България в последните години. За целта ще си послужим с фиг. 3[12]:

[10] Също така анализите на експерти показват, че газификацията на 30 % от домакинствата в България, би спестила 4 млн. т. емисии CO_2 годишно [1].

[11] *„Пътна карта за постигане до 2050 г. на конкурентоспособна икономика с ниска въглеродна интензивност"*, ЕК, Брюксел, 8.3.2011 COM(2011) 112 final, стр. 6;

[12] Графиката е изготвена по данни от *BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014.*

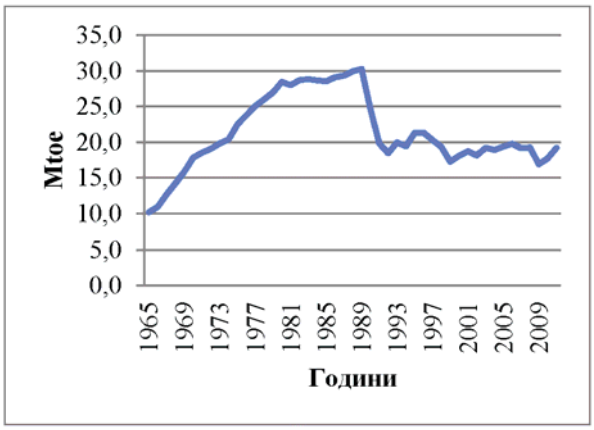

Фиг. 3 Динамика на консумирана първична енергия в България в млн. тона нефтен еквивалент (Mtoe) за периода 1965 - 2013 г.

От фиг. 3 е очевидно, че консумираната първична енергия в България след 1990 г. е относително постоянна – около 20 Mtoe годишно. Това се дължи основно на намалението на промишленото производство, особено в областта на тежката и химическа промишлености.

За същия период фиг.4[13] показва, че генерираните вредни емисии следват тенденцията на консумираната първична енергия. Те са относително постоянна величина след 1990 г. и средногодишно се колебаят около 50 $Mtco_2$. Тази тенденция е напълно обяснима, предвид намалението на енергоемкото промишлено производство от тежката и химическа промишленост, след 1990 г.

Фиг. 4 Динамика на генерираните вредни емисии в България в млн. тона въглероден диоксид (Mtco2) за периода 1965 - 2013 г.

Към 2011 г. страната ни вече изпълнява поетите ангажименти към ЕС за намаление на емисиите на парникови газове спрямо равнището им от 1990 г. с 20 %, в посока на преизпълнение, което към 2011 г. се равнява на 6 пункта[14].

Ако се запази тенденцията на консумираната първична енергия от последните 20 г., т.е. около 20 Mtoe годишно и в бъдеще, в следващите 10–15 г., страната ни няма да може да изпълни целите за намаление на емисиите на парникови газове към 2030 г., които трябва да намалеят с 40 %, особено в контекста на тенденцията за намаляване на употребата на природен газ в България, изразена в табл. 1 и огналедена във фиг.1.

Това показва, че ако не се намери начин за повишение на продажбите на природен газ чрез развитие на алтернативни методи на дистрибуция, които да позволят газа да достигне до потребителя в желаното място и в точното време, то в следващите 10–15 г. нашата икономика ще продължи да губи своята конкурентоспособност, тъй като в условията на нарастващи изисквания на *„карбоновата икономика"*, след 2020 – 2025 г., ще се увеличи *„въглеродния отпечатък"* в себестойността на произвежданите изделия.

5. Перспективи за развитие на дистрибуцията на природен газ в България

Перспективите за развитие на дистрибуцията на природен газ в България са свързани от една страна с прилагането на мерки за стимулиране на неговата употреба, а от друга страна – с усвояване на възможностите на логистиката за ефективно управление на процеса на физическата му дистрибуция.

5.1 ***Стимулиране употребата на природен газ*** – може да се извърши чрез редица мерки от страна на държавните и местни власти. Такива мерки са:

- ***данъчни облекчения*** за газификация на дома и/или употребата на един или повече автомобили на природен газ в домакинството. Те се изразяват в съзнателно намаляване или тотална амнистия на *„данък сгради"* и *„данък върху превозните средства"* за определен период, и изискват законодателни промени в *„Закона за местните данъци и такси"*;
- ***получаването на еднократни финансови стимули,*** в определен размер, при газификация на дома или личния автопарк;
- ***осигуряване на възможност за нисколихвено финансиране*** *на инвестициите в газови уреди и уредби за автомобили на природен газ;*
- ***други -*** *осигуряване на безплатни места за паркиране, както и достъп в центъра на града.*

[13] Графиката е изготвена по данни от *BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014.*

[14] По данни от *BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014;*

Бизнесът също може да стимулира употребата на природен газ чрез редица промоционални кампании, касаещи сключените нови договори и цените на услугите по газификация на нови потребители.

Особено значение за дистрибуторите на природен газ имат и мерките, свързани със строителството на компресорни станции като например: опрощаване на такси за смяна на предназначението на земята; осигуряване на данъчна амнистия на *„данък сгради"* за обекта за определен период; облагане с намалена ставка на корпоративния данък за определен период; освобождаване или редуциране на митническите ставки за внос на оборудване за развитие на газификацията от страни извън ЕС, с цел стимулиране на предприемачеството и инвестициите в разглежданата област.

5.2 ***Ефективно управление на процеса на физическа дистрибуция на природен газ*** – свързано е с усвояване на потенциала на логистиката за ефективна организация на дейностите по физическа дистрибуция на природен газ, при постигане на оптимални разходи.

Развитието на алтернативни методи за транспорт и съхранение на природен газ в компресирано състояние и прилагането на логистичния инструментариум за ефективно управление на дистрибуционните разходи позволяват да се преодолее инфраструктурната ограниченост на населените места от газопреносната мрежа. Това създава условия за ускорена газификация на отдалечени от преносните газопроводи населени места в лицензията на газоразпределителните дружества, чрез изграждане на локална газоразпределителна мрежа в населеното място, която да се захранва с компресиран природен газ, от компресорна станция собственост на газоразпределителното дружество. Именно при решението на тази задача, прилагането на логистичния подход, може да допринесе за очертаване на границите на ефективна доставка: чрез анализ и формулиране на насоки за ефективно управление на разходите за дистрибуция, както и чрез създаване на модели за ефективно прогнозиране на потребностите на клиентите, така че да бъде задоволено търсенето с най-оптимално равнище на разходите.

Заключение

Въпросът за развитие на дистрибуцията на природен газ в съвременните условия се отличава с висока степен на актуалност за България. Ускоряването на този процес изисква съвместни усилия от страна на държавните и местни власти, газоразпределителните предприятия, притежаващи лицензии и извършващи дистрибуцията на природен газ в населените места, доставчиците на нови алтернативни технологии и оборудване за транспорт и съхранение на природен газ, както и научната общност. Целта на тези усилия е да се създадат условия за генериране на идеи, за идентифициране на решения, за проучване, обмен и адаптиране на добри практики в областта към българските условия, които да осигурят възможност повече потребители да използват предимствата на природния газ. Важна роля за интегриране на услията на всички участници в процеса играе приложението на логистичанта концепция. Дистрибуционните разходи представляват важен елемент от крайната цена на газа, а при използване на алтернативни методи за транспорт и съхранение на природен газ те са от съществено значение за осигуряване на ефективността. Поради тази причина е необходимо разходите за дистрибуция системно да се изучават и анализират, за да може да бъдат управлявани рационално с помощта на инструментариума на логистиката.

Литература

1. Диловска, И., *„Природният газ – горивото на прехода към нисковъглеродна икономика"*, кръгла маса *„Природният газ - инструмент на нисковъглеродната икономика"*, „Българска асоциация природен газ", С., 10 май 2011 г.;

2. „*Зелена книга – рамка за 2030 година за политиките в областта на климата и енергетиката*", Европейска комисия, Брюксел, 27.03.2013, COM (2013) 169 final; 3. *„Пътна карта за постигане до 2050 г. на конкурентоспособна икономика с ниска въглеродна интензивност"*, ЕК, Брюксел, 8.3.2011 COM(2011) 112 final;

4. *„Справка за издадените лицензии от ДКЕВР за осъществяване на дейности по чл. 39 ал. 1, т. 2 - 4, 7, 9 и 10 от ЗЕ"*, Дирекция „Регулиране и контрол", отдел „Лицензии и цени", ДКЕВР, С., март 2014 г.;

5. *„Наредба № 4 от 28.06.2006 г. за нормите на пределните размери на естествените фири на акцизните стоки"*;

6. *„Национална стратегия за регионално развитие на Република България за периода 2012 – 2022 г."*, „Министерство на регионалното развитие и благоустрой-ството", С., 2012 г., приета с РМС 696/24.08.2012 г.;

7. *BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014,* достъпен на адрес: http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of world-energy.html > available 01.03.2015;

8. *„Bulgaria: Options to improve Security of Gas Supply"*, The World Bank, Report № ACS4278, June 2013.

STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF NATURAL GAS DISTRIBUTION IN BULGARIA

Miroslav Stefanov, PhD student
Department of Logistics, UNWE

Summary: *The present article focuses on the state of natural gas distribution in Bulgaria. The dynamics and the key trends in the use of natural gas in Bulgaria over the past 20 years are discussed. The results of the analysis outline the key issues concerning the distribution of natural gas and certain prospects for the development and acceleration of the processes of distribution of natural gas in the country are reviewed.*

Key words: *distribution, natural gas, distribution of natural gas, gas distribution network, carbon footprint, consumed primary energy, generated harmful emissions*

Introduction

The question about the development of natural gas distribution in Bulgaria is of crucial importance to the Bulgarian economy. Its essence lies in the juxtaposition between the needs of the market and the EU requirements related to the increase in the consumption of natural gas, on the one hand, and on the other – the inability to meet these requirements due to the underdeveloped gas distribution network, which hinders the access of new consumers and creates imbalances in the development of various regions of the country. The issue discussed in this article is of fundamental importance to the following stakeholders: society, business[1], the state, EU and the scientific community. The relevance of the issue in today's conditions is based on the requirements determined by 'the carbon economy'[2] and the need for restoring the Bulgarian economy from the aftermath of the economic crisis which requires the implementation of unorthodox technologies and the supply of cheaper energy in the near future, aiming to provide better access for more consumers to natural gas.

1. State of natural gas distribution in Bulgaria

Describing the state of natural gas distribution in our country can be based on the results from a situational analysis. It can be conducted with reference to the following key indicators:

1.1. Number of gas distribution companies

The total number of natural gas companies in Bulgaria by February 2014 was 34[3].

1.2. Density of gas distribution network in Bulgaria

The total length of the gas distribution network in our country is 3 500 km. It is operated by 34 natural gas companies which have licences for distribution and supply of natural gas to 162 municipalities or 61% of the municipalities on the territory of the country. The gas distribution network, however, covers and provides access to natural gas for consumers on the territory of just 40 or 15%[4] of the municipalities in Bulgaria. In comparison, this indicator for the EU member states exceeds 80%[5].

1.3. Degree of gasification of households and small enterprises

By 2013 only 3%[6] of all households in our country were gasified, whereas in the EU countries more than 50% of the households had access to natural gas. In 2013 the consumption of natural gas by small industrial and commercial enterprises amounted to only 13.7%[7] of the total amount of natural gas consumption in the country.

---

1 The term *''business''* is used to refer to a totality of legal entities: firms, using natural gas in their operations; firms supplying natural gas; firms supplying natural gas equipment, as well as firms providing services to maintain the natural gas infrastructure.

2 As set forth in EU 2030 - 2050 goals greenhouse gas emissions should be reduced by 40% and 80-95%, respectively from their 1990 levels [2,p.3], which requires an increase in the share of renewable fuels such as natural gas, in the energy mix of our economy.

3 *"Information about Licences issued by SEWRC for performing activities under article 39, para 1, item 2 – 4, 7 9 and 10 of the Energy Act",* Directorate "Regulation and Control", Department "Licences and prices", SEWRC, S., March 2014;

4 *''National strategy for regional development of Republic of Bulgaria for 2012 – 2022''*, "Ministry of Regional Development and Public Works", S., 2012, adopted with Decision of the Council of Ministers 696/24.08.2012, p. 68;

5 Ibid;

6 „Bulgaria: Options to improve Security of Gas Supply", The World Bank, Report № ACS4278, June 2013, p. 3;

7 Ibid, p.13;

1.4. Indicators of the dynamics of natural gas consumption

The data on the dynamics of natural gas consumption can be seen in Table 1 and Figure 1. The evaluation of the mean values for the studied period allows for the following conclusions to be drawn:

1.4.1. The mean amount of consumed natural gas in Bulgaria for the period 1994 – 2013 was 3.265 billion m^3;

1.4.2. The average absolute increase for the year shows that in the period 1994 – 2013 there was a decrease in the average consumption of natural gas on annual basis in Bulgaria to the amount of 0.079 billion m^3.

Table 1

Indicators of the dynamics of natural gas consumption in Bulgaria for 1994 – 2013, billions m^3

Year	Natural gas consumption, billions м3	Absolute growth for the period, billions м3		Growth rate, %		Increase rate, %		Absolute amount of 1% increase, billions м3
		base	chain	base	chain	base	chain	
1994	**4,10**	-	-	-	-	-	-	-
1995	5,00	0,90	0,90	121,95	121,95	21,95	21,95	0,04
1996	5,20	1,10	0,20	126,83	104,00	26,83	4,00	0,05
1997	4,10	0,00	-1,10	100,00	78,85	0,00	-21,15	0,05
1998	3,50	-0,60	-0,60	85,37	85,37	-14,63	-14,63	0,04
1999	3,00	-1,10	-0,50	73,17	85,71	-26,83	-14,29	0,04
2000	3,30	-0,80	0,30	80,49	110,00	-19,51	10,00	0,03
2001	3,00	-1,10	-0,30	73,17	90,91	-26,83	-9,09	0,03
2002	2,70	-1,40	-0,30	65,85	90,00	-34,15	-10,00	0,03
2003	2,80	-1,30	0,10	68,29	103,70	-31,71	3,70	0,03
2004	2,80	-1,30	0,00	68,29	100,00	-31,71	0,00	0,00
2005	3,10	-1,00	0,30	75,61	110,71	-24,39	10,71	0,03
2006	3,20	-0,90	0,10	78,05	103,23	-21,95	3,23	0,03
2007	3,20	-0,90	0,00	78,05	100,00	-21,95	0,00	0,00
2008	3,20	-0,90	0,00	78,05	100,00	-21,95	0,00	0,00
2009	2,30	-1,80	-0,90	56,10	71,88	-43,90	-28,13	0,03
2010	2,60	-1,50	0,30	63,41	113,04	-36,59	13,04	0,02
2011	2,90	-1,20	0,30	70,73	111,54	-29,27	11,54	0,03
2012	2,70	-1,40	-0,20	65,85	93,10	-34,15	-6,90	0,03
2013	2,60	-1,50	-0,10	63,41	96,30	-36,59	-3,70	0,03
Total:	**65,30**	-	-	-	-	-	-	-

Source: The table is based on data provided by BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014.

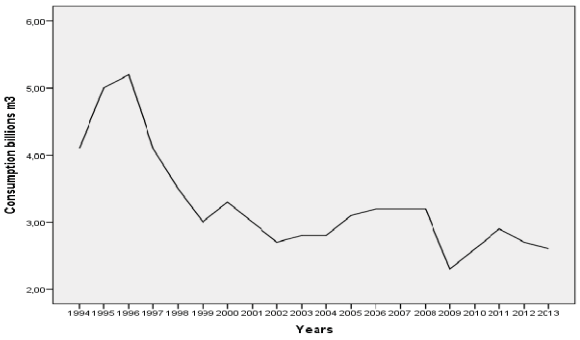

Figure 1 Dynamics of natural gas consumption in Bulgaria, billions m3 for the period 1994 – 2013

2. Forecast for natural gas consumption in Bulgaria

The forecast for natural gas consumption in Bulgaria can be prepared by using analytical procedures carried out through SPSS. The dynamic order in Table 1 is graphically represented through a linear development diagram in Figure 1. This data and the autocorrelation function show that the dynamic order is characterized with the presence of a trend and an irregular component, i.e. **natural gas consumption in Bulgaria by year = f (T, ε).** The studied dynamic order illustrates non-linear trend and downward movement. The forecast implements the method of exponential smoothing with forecast horizon equaling 25% of the length of the dynamic

order, i.e. for 2014 – 2018 or 5 years. The value of the smoothing parameter α = 0.99959. This means that the end values of the dynamic order, which reflect the lastest trends have greater importance in the forecast.

Table 2

Forecast for natural gas consumption in Bulgaria for the period 2014 – 2018, billions m3

Years	2014	2015	2016	2017	2018
Forecast	2,51	2,41	2,32	2,22	2,13
UCL	3,53	3,85	4,09	4,26	4,41
LCL	1,49	,97	,55	,18	-,15

The graphic representation of the forecast is illustrated in Figure 2

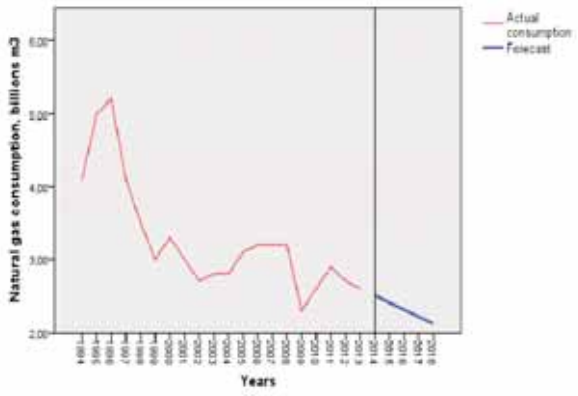

Figure 2 Forecast for natural gas consumption in Bulgaria, billions m3 for the period 2014 – 2018.

The data in Table 2 and Figure 2 show that if the trend in natural gas consumption in Bulgaria observed over the past 10 – 15 years continues, we can expect that in the next 5 years natural gas consumption will be around 3 billion m^3 (in the 2 – 3 billion m^3 range). This indicates that urgent measures should be taken to stimulate natural gas consumption as part of the energy mix in our economy. The results from these measures will ultimately depend on the decisions made in the field of natural gas distribution, which facilitates the creation of "*place*" and „*time*" utility of the product for its client.

3. Major problem areas in the development of natural gas distribution in Bulgaria

The facts about the state of natural gas distribution in our country show that several key problem areas can be identified:

3.1. Underdeveloped gas distribution network – gasification is in progress and a liberalized natural gas market is being developed;

3.2. The gas distribution network in Bulgaria is characterized with uneven density which is a prerequisite for the existence of additional differences and discrepancies in the development of the economic regions. The fact that a significant part of consumers do not have access to the gas distribution network hinders the distribution of natural gas;

3.3. There is a ***low level of gasification of households and of small enterprises***.

Further to the above mentioned problem areas, special attention should be paid to the clearly defined problems related to the outdated legislation in the sector of natural gas distribution, as well as the lack of a policy focused on stimulating the use of natural gas in the automobile industry as it is illustrated later in the article.

3.4 ***Outdated legislation in the natural gas distribution sector***. The changes in the market situation call for a number of changes in the current legislation (primary and secondary regulations) which is due to the fact that the delivery of natural gas is a relatively new activity in our country and the legislative framework is still incomplete and incomprehensive. Arguments which can be used to support this statement can be found in the following key areas:

3.4.1) *the legislation does not reflect the specific characteristics of the alternative methods for transport and distribution such as the supply of compressed and liquefied natural gas which has impact on the positive characteristics of the industry*[8]*;*

3.4.2) *distributors of compressed or liquefied natural gas cannot be registered as traders under article 57 of the Excise Duty and Tax Warehouses Act, which hinders their activity and adds the amount of the excise duty rate to the end price;*

3.4.3) *currently the secondary legislative regulations do not provide for the recognition of natural waste and losses during transport and storage of natural gas by implementing conventional methods and therefore they are not recognized for tax purposes but are rather considered typical of the activity*[9]*. Thus, distributors of natural gas are forced to bear not only the cost related to natural waste and loss, but also the taxes imposed which further increases the distribution costs.*

---

[8] Currently, the Bulgarian legislation does not provide information about the contemporary norms in the area of design, construction and exploitation of liquefied natural gas equipment;

[9] For instance, according to "Order № 4 of June 28 2006 on the norms of the margins on the amount of natural waste on excise goods" currently in force, natural gas is not included in the nomenclature and is not recognized as ***„energy product***".

3.5 ***At present there is no clear state policy directed at stimulating the use of natural gas in automobile transport*** as is the case with the policies and incentives which exist in Central and Western Europe, North America and Asia. This limits the use of natural gas vehicles NGV although these vehicles comply with all the environmental standards – Euro 6.

The discussed problem areas have adverse impact and affect unfavourably the business environment and lead to the following direct results:

- *limiting the possibilities for using clean energy by the industry and the households;*
- *aggravating problems related to energy efficiency in industry, households and transport;*
- *limiting the opportunities for using cheaper energy;*
- *pollution of the environment, especially in cities with public transport*[10]*;*
- *limiting the possibilities for industrial companies to take part in carbon emission trading;*
- *restricting the possibility to integrate the national transport system into the transport systems of the EU member states by slowing down growth and the use of natural gas vehicles NGV.*

All these facts show that immediate actions should be taken in the field of developing natural gas distribution in Bulgaria. Given the fact that the construction of pipelines is an expensive and time-consuming process, the need to study alternative methods of transport, storage and supply of natural gas arises in order to identify the opportunities for the development of natural gas distribution in our country and also to determine the areas and the activities to be undertaken by the business and the state to secure a favourable environment to speed up the process.

4. Consequences and risks resulting from the delay in the development of natural gas distribution in Bulgaria

The current rate of development of natural gas distribution in Bulgaria is extremely slow which poses a number of risks for the economic development of the country and the most serious ones can be found in the following spheres:

4.1. Loss of competitiveness of the Bulgarian economy, resulting from the inability of small and medium enterprises to use the cheaper natural gas in their production in the wake of the crisis when the economy is recovering;

4.2. Deepening the differences and the disproportions in the economic development of the regions in the country with developed gasification and those with underdeveloped one;

4.3. There is a potential risk of delaying the processes of restructuring the automobile transport by introducing natural gas vehicles NGV. This risk ensues from the requirement for using 20% eco fuels in transport by 2020 and the long-term aspect – the goal to reduce greenhouse emissions, generated by automobile, railroad, inland waterway and air transport by 54% from their 1990 levels to 67% by 2050[11];

4.4. In the long term, beyond 2020, if natural gas distribution in the country continues to develop at the same rate, there is a further risk for loss of competitiveness of Bulgarian production which is related to adding a 'carbon footprint" component to the prices of end products. It is formed on the bases of the carbon credits that Bulgarian enterprises, using conventional fuels such as fuel oil, gas oil and coal, have to buy in order to continue to work after having used all their quotas.

If conditions are not created for increasing the share of natural gas in the energy mix of the Bulgarian economy over the next 10 – 15 years, additional problem will arise related to increasing the impact of the "*carbon footprint*" on the prices of the final products because our country, will not be in a position to meet the restrictive requirements, imposed by the "carbon economy" due to using oil products.

Let us consider the situation with energy consumption in Bulgaria over the past years. To do this we will look at Figure 3[12].

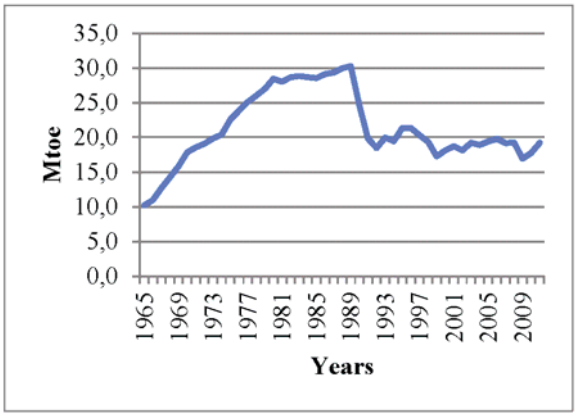

Figure 3 Dynamics of primary energy consumption in Bulgaria, mln tonnes oil equivalent (Mtoe) for the period 1965 – 2013.

[10] Expert analyses show that the gasification of 30% of the households in Bulgaria would reduce 4 mln tonnes of CO_2 annually [1].

[11] *"Roadmap for moving to a competitive low-carbon economy in 2050"*, EC, Brussels, 8.3.2011 COM(2011) 112 final, p. 6

[12] The chart is based on data provided by BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014.

Figure 3 shows that primary energy consumption in Bulgaria after 1990 is a relatively constant value – approximately 20 Mtoe a year. This is due primarily to the drop in industrial manufacture, especially in the area of heavy and chemical industry.

Figure 4[13] shows that for the same period the level of generated harmful emissions follows the trend observed in the consumption of primary energy. After 1990 these levels are a relatively constant value and they average 50 $Mtco_2$ on year basis. This trend is quite understandable considering the decrease in the energy-intensive industrial manufacture in the heavy and chemical industry after 1990.

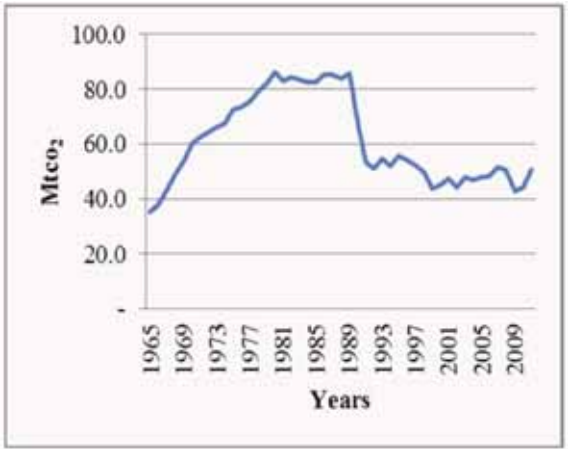

Figure 4 Dynamics of the generated harmful emissions in Bulgaria, mln tonnes carbon dioxide (Mtco2) for the period 1965 – 2013.

In 2011 Bulgaria was already meeting the commitments it had taken on to the EU to reduce the greenhouse gasses relative to their 1990 levels by 20%, which in 2011 was the equivalent of 6 points[14].

Should this trend in primary energy consumption observed over the past 20 years be preserved, i.e. around 20 Mtoe annually and in the future, over the next 10 – 15 years, Bulgaria will not be able to achieve the goals in reducing greenhouse gas emissions by 2030, which have to drop by 40%, especially with reference to the tendencies towards reducing natural gas consumption in Bulgaria, as shown in Table 1 and illustrated in Figure 1.

This shows that if no way is found to increase sales of natural gas through the development of alternative methods of distribution in order to make it possible for the gas to reach consumers in the right place at the right time, in the next 10 – 15 years our economy will continue to lose competitiveness because in the conditions of increasing requirements that „*carbon economy"* poses after 2020 – 2025 the share of the „*carbon footprint"* in the cost price of the manufactured goods will increase.

5. Prospects for development of natural gas distribution in Bulgaria

The prospects for the development of natural gas distribution in Bulgaria are related to, on the one hand, the implementation of measures to stimulate its consumption and, on the other, taking up the opportunities logistics offer for the efficient management of the process of its physical distribution.

5.1. Stimulating natural gas consumption – a number of measures can be taken by central and local authorities. Such measures include:

5.2. tax breaks for the gasification of households and/or owning one or more natural gas vehicles in a household. These could include reducing or entirely removing „*property tax"* and „*tax on vehicles"* for a period of time and require legislative amendments to the „*Local Taxes and Fees Act"*;

5.3. allocating one-time financial stimuli, fixed amounts for the gasification of the household or the private fleet of vehicles;

- ***providing low interest financing*** of investments in gas appliances and natural gas car tanks;
- ***other*** – providing free parking spaces and access to the city centre.

Businesses, too, can stimulate natural gas consumption by organizing a number of campaigns to promote newly signed contracts and the prices of services related to the gasification of new consumers.

It is of particularly great importance to natural gas distributors that measures related to the construction of compressed natural gas stations be taken. Such measures could be: remitting fees to be paid for changing the use of the land; guaranteeing tax relief on "*property tax*" on the real estate for a period of time; lower rate of the corporate tax for a period of time; exemption or reduction of duty rates on import of equipment needed for the development of gasification from non-EU countries aiming to stimulate entrepreneurship and investments in the industry.

5.4. Efficient management of the process of physical distribution of natural gas – this is related to using the capacity of the logistics for the efficient organization of the activities associated with natural gas distribution and achieving optimum costs.

The development of alternative methods of transport and storage of compressed natural gas and the implementation of the logistics set of tools in order to achieve effective management of distribution

[13] The graph is based on data provided by *BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014.*

[14] Data provided by *BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014.*

costs eliminate the obstacles posed by infrastructural restrictions in the residential areas, part of the gas transmission network. This creates conditions for accelerated gasification of remote from the pipelines residential areas, which are included in the licence of the gas distribution company. This can be done by building local gas distribution network in the residential area which can be powered with compressed natural gas from the compressed natural gas fueling station owned by the natural gas distribution company. It is when resolving this problem that the implementation of the logistics approach can contribute to outlining the boundaries of efficient delivery: through analysis and formulation of directions for efficient management of distribution costs, as well as establishing models for efficient forecasts of consumer needs in order to meet demand at optimum cost levels.

Conclusion

The question about the development of natural gas distribution nowadays is of considerable priority in Bulgaria. The acceleration of this process requires the joint efforts of the central and local authorities, the natural gas distribution companies that hold licences and supply natural gas to residential areas, the suppliers of new alternative technologies and equipment for natural gas transport and storage, as well as the academic community. The goal of these efforts is to create conditions to generate ideas, to identify solutions, to do research, exchange and adapt good practices to the conditions in Bulgaria, which can create opportunities for more consumers to take advantage of natural gas. The implementation of the logistics concept plays a key role in the process of integrating the efforts of all participants. The distribution costs are a key component of the final price of natural gas and when alternative methods of natural gas transport and storage are used, this is of great importance to guaranteeing efficiency. This is why it is very important that distribution costs be regularly studied and analyzed and thus efficiently managed with the set of tools logistics has at its disposal.

References

1. Dilovska, I., "*Natural gas – the fuel of the transition to low-carbon economy*" – round table "*Natural gas – an instrument of low-carbon economy*", "Bulgarian natural gas association", S., May 10th 2011;

2. "*Green Book – 2030 policy framework for climate and energy"*, European Commission, Brussels, 27.03.2013, COM (2013) 169 final;

3.*"Roadmap for moving to a competitive low - carbon economy in 2050", EC, Brussels, 8.3.2011 COM (2011) 112 final.*

4. "*Information about Licences issued by SEWRC for performing activities under article 39, para 1, item 2 – 4, 7 9 and 10 of the Energy Act*", Directorate "Regulation and Control", Department "Licences and prices", SEWRC, S., March 2014;

5. „*Order № 4 of June 28th 2006 on the norms of the margins on the amount of natural waste on excise goods";*

6.„*National strategy for regional development of Republic of Bulgaria for 2012* – 2022', "Ministry of Regional Development and Public Works', S., 2012, adopted with Decision of the Council of Ministers 696/24.08.2012;

7. *BP Statistical Review of World Energy Full Report, June 2014*, available at: http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of world-energy.html>available 01.03.2015;

8. *„Bulgaria: Options to improve Security of Gas Supply*", The World Bank, Report № ACS4278, June 2013.

КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЪВРЕМЕННИТЕ АСПЕКТИ В РАЗВИТИЕТО НА ЛОГИСТИЧНИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ[1]

Доц. д-р Мирослава Раковска
Катедра „Стопанска логистика“

Увод

Аутсорсингът на логистичните дейности е водеща тенденция в развитието на логистиката в света, която повишава сложността на веригите на доставките с включването на нови участници в лицето на фирми, специализирани в предлагането на логистични услуги. Логистичният сектор и негово развитие представляват особен изследователски интерес поради специфичната роля и място на логистичния сектор в икономиката. Той е не само функция от приложението на логистиката в производствените и търговските фирми, но и е важен фактор за нейното развитие.

Изследване на логистиката в производствените и търговските предприятия в страната ни през 2012-2013 г. разкрива нарастваща степен на аутсорсинг на логистичните дейности[2]. Редица чуждестранни изследвания потвърждават бурното развитие на логистичния сектор в света и протичането в него на някои съвременни процеси. *Първо,* клиентите на логистичния сектор осъзнават, че способността на сектора да предоставя високи нива на обслужване играе съществена роля за управлението на веригите да доставките. Ето защо доставчиците на логистични услуги се насочват към търсенето на подходящи критерии и изграждане на адекватна система от показатели за обслужване, а също и към дефинирането на основните фактори за успех. *Второ,* бурното развитие на информационните системи и технологии в областта на логистиката е последвано от тяхното широко внедряване в логистичните компании и реализирането на ползи както за тях, така и за техните клиенти в резултат на подобрената комуникация и прозрачност – намаляване на нивата на запасите и разходите във веригата, ускоряване на движението на материалните потоци, повишаване на конкурентоспособността. *Трето,* нарастващата обществена загриженост за опазването на околната среда и социалните аспекти на бизнеса доведоха до все по-широко внедряване на устойчиви практики в логистичния сектор.

В България е проведено едно изследване на логистичния сектор в контекста на присъединяването ни към ЕС[3]. Имайки предвид, че развитието на сектора е еволюционно, определен изследователски интерес представлява неговото развитие във времето. Освен това, много малко изследвана област в литературата представляват възможностите за усъвършенстване на обслужването на клиентите, оценени през призмата на способностите и ресурсите на доставчиците на логистични услуги. Изследователски интерес предизвикват и въпросите доколко компаниите от българския логистичен сектор са внедрили и използват успешно съвременните информационни системи и технологии в областта на логистиката и дали прилагат практики, които повишават устойчивостта на логистичните услуги.

Целта на статията е да представи концептуална рамка за изследване и оценка на съвременните аспекти в развитието на логистичния сектор в България в контекста на тенденциите в света. Рамката служи за основа при разработването на система от показатели за анализ и оценка на развитието на логистичния сектор в страната ни при осигуряването на съпоставимост с предходни изследвания.

1. Същност и характерни черти на логистичния сектор

Логистичният сектор е съвкупност от доставчици на логистични услуги, действащи в рамките на определена икономика[4]. Според Комисията за външна търговия на САЩ *логистичните услуги* са част от икономиката и включват различни свързани помежду си дейности, целящи ефективното движение на суровини, компоненти и готова продукция[5]. Димитров и кол.[6] отъждествяват

---

[1] Публикацията съдържа резултати от изследване, финансирано със средства от целева субсидия за НИД на УНСС по договор № НИД НИ 1-1/2014.

[2] Раковска, М., Н. Драгомиров, М. Воденичарова, Развитие на логистиката в българските преработвателни и търговски предприятия, Издателски комплекс - УНСС, С., 2014.

[3] Димитров, П., Е. Величкова, М. Раковска, Развитие на логистичния сектор в България, Университетско издателство „Стопанство”, С., 2008.

[4] Пак там, с.13.

[5] U.S. International Trade Commission, Logistic services: An overview of the global market and potential effects of removing trade impediments, Publication 3770, May 2005.

[6] Димитров, П., Е. Величкова, М. Раковска, Развитие на логистичния сектор в България, С. УИ“Стопанство“, 2008.

логистичните услуги с всички услуги, свързани с осъществяването на логистични дейности, в т.ч. и управленски, които могат да бъдат възложени за изпълнение на външна фирма. Така освен дейностите по транспорт и съхранение и свързаните с тях манипулиране, опаковане и т.н., други логистични дейности, които могат да бъдат възложени на външна фирма, са обслужване на клиентите, управление на запаси, планиране на производството, закупуване и др. управленски услуги.

Направени са различни класификации на логистичните услуги, като най-често те се разделят на физически и административни. Друго разграничение е спрямо степента на сложност. С най-ниска степен на сложност са основните физически дейности като транспорт, складиране, експедиране, които изискват притежаването на съответните базови активи и известни организационни умения. По-комплексните дейности, отнасящи се до допълнителна обработка, като например крос-докинг, са свързани с наличие и на сериозни организационни умения. Административните услуги, най-вече тези с висока степен на сложност като прогнозиране и управление на запасите, внедряване на логистични решения и др., изискват и притежаването на управленски умения. Гудехус и Коцаб[7] разширяват класификацията на логистичните услуги с включването на услуги, добавящи стойност като например опаковане, етикетиране, монтаж, демонтаж, рециклиране, качествен контрол и др.

Според Димитров и кол.[8] и Койл и кол.[9] *доставчик на логистични услуги* (Logistics Service Provider - LSP) е фирма, която предлага една, няколко или целия набор от логистични услуги. Съветът на професионалистите по управление на веригата на доставките дава по-широко определение за доставчик на логистични услуги: "Всеки бизнес, който представя логистични услуги"[10]. Предвид голямото разнообразие на логистичните услуги, последната дефиниция показва значителните мащаби на логистичния сектор. Популярен термин във връзка с доставчиците на логистични услуги е „Трети партньор в логистиката" (Third Party Logistics Provider - 3PL). Според Димитров и кол. това е голямо разнообразие от фирми – от такива, предлагащи няколко услуги, обвързани в пакет, до фирми, които предлагат целия набор от услуги за управление и осъществяване на логистичните дейности на клиентите, например управление на снабдяването, управление на дистрибуцията[11].

Въпреки че често компаниите предлагат голямо разнообразие от логистични услуги, все пак те могат да бъдат класифицирани в някоя от следните категории, в зависимост от основната услуга, върху която се фокусират[12]:

- *Транспортно-базирани* – това са организации, чиято основна дейност е свързана с транспорта. Те могат да притежават транспортни средства, но също така могат и да използват наети транспортни средства.
- *Базирани на складова/дистрибуционна дейност* - това са организации, чиято основна дейност е свързана със складиране, управление на запасите, дистрибуция.
- *Базирани на спедиция* – по същество организациите, попадащи в тази категория не притежават активи. Тяхната основна дейност е свързана с партнирането с широк кръг други доставчици на логистични услуги, чрез което предлагат най-подходящия пакет услуги на своите клиенти, включително „от врата до врата".
- *Базирани на консултантска и финансова дейност* – организации, предлагащи консултации, свързани с изготвяне и реализиране на проекти в областта на управлението на веригата на доставките, реинженеринг на процеси и др., както и услуги като заплащане на превоза, одит, осчетоводяване и контрол на логистичните разходи.
- *Интернет базирани* - това са организации, предлагащи уеб базирани платформи за търсене и предлагане на логистични услуги като транспорт, складиране, митническо представителство или услуги „от врата до врата".

Тези типове доставчици на логистични услуги основават дейността си или на активи или на умения. Все пак, съществуват и доставчици (и техният брой нараства непрекъснато), които трудно могат да бъдат отнесени само към някоя от тези категории, тъй като притежават характеристики, присъщи за две, три, дори четири от тях (например транспорт, складиране, спедиция и консултации).

---

[7] Gudehus, T., H. Kotzab, Comprehensive Logistics, Springer, 2009, p. 805.

[8] Димитров, П., Е. Величкова, М. Раковска, Развитие на логистичния сектор в България, С. УИ "Стопанство", 2008, с. 13.

[9] Coyle, J., Ed. Bardi, C. J. Langley, The Management of Business Logistics: A Supply Chain Perspective (7th edition), South-Western Cengage Learning, 2003, p. 425.

[10] Vitasek, K. (ed.), Supply Chain Management Terms and Glossary, Council of Supply Chain Management Professionals, August 2013, p. 117.

[11] Димитров, П., Е. Величкова, М. Раковска, Развитие на логистичния сектор в България, С. УИ"Стопанство", 2008, с.13.

[12] Адапт. по Coyle, J., C. J. Langley, R.A. Novack, B.J Gibson, Managing Supply Chain: A Logistics Approach (9th edition), South-Western Cengage Learning, 2013, p. 120.

2. Съвременни аспекти в развитието на логистичния сектор

2.1. Обслужване на клиентите, предоставяно от логистичния сектор

Логистичното обслужване е свързано с осигуряване на пространствена и времева полезност чрез различни дейности, които влияят върху материалните и информационните потоци преди, по време и след продажбата, с което се добавя стойност за крайния клиент. Очакванията на клиентите в логистичния сектор варират от спазването на стандарти като например точност на доставките, през ефективност на операциите (като например намаляване на разходите) до стратегически цели като навлизане на нови чуждестранни пазари. Формулираните в литературата изисквания на клиентите за обслужването са обобщени в Таблица 1.

Таблица 1.

Изисквания на клиентите за обслужване[13]

Изисквания за обслужване	Описание
Време за доставка	Времето от даването на поръчката на клиентите до нейното получаване
Гъвкавост	Способност да се променят параметрите на поръчката по отношение на срок на доставка, количество, по желание на клиентите
Надеждност	Способност да се изпълняват поръчките в рамките на сроковете на доставка
Редовност	Отклонението от средната стойност на реалното време за доставка
Пълнота	Способност да се изпълняват поръчките в цялост, когато клиентите изискват
Безаварийност	Избягване на грешки и повреди в процеса на изпълнение на поръчката на клиентите
Наличност	Дял на продуктите в наличност при получаването на поръчката на клиентите
Точност	Избягване на грешки в доставените продукти
Сигурност	Избягване на повреди в доставените продукти
Производителност	Брой на произведените единици за определен период от време
Честота	Брой на извършените доставки за определен период от време
Управление на рекламациите	Процес, следващ разкриването на грешки в осигуряваното обслужване, който позволява преразглеждане на стандартите за обслужване.

Удовлетворяването на посочените изисквания на клиентите от страна на доставчиците на логистични услуги оказва съществено влияние върху веригата на доставките. Като трета страна в изпълнението на сделката между продавачите и купувачите, доставчиците на логистични услуги влияят пряко върху целия цикъл на изпълнение на поръчката, който се състои от дейностите по приемане на поръчката, обработване на информацията и подготовка на документацията, подготовка на стоките за доставка (вземането им от склада, комплектуване, етикетиране и т.н) и самата физическа доставка чрез използването на различните видове транспорт. Ето защо високото качество на предоставяните от тях услуги повишава ефективността на логистиката, осъществявана от техните клиенти – производствени и търговски компании.

2.2. Информационни системи и технологии в логистичния сектор

Информационните системи в логистиката са вид системи, които имат своите особености, отразени в техния обхват и цели[14]:

- Фокусирани са върху управлението на информационните потоци, съпътстващи материалните такива;
- Целят подобряване на ефективността на логистичните дейности;
- Възможно е да обхващат дейности, характерни както за отделната организация, така и за цялата верига на доставките.

Най-широко приложение в логистичния сектор намират *системите за управление на транспорт* (Transport Management System – TMS) и *системите за управление на склад* (Warehouse Management System - WMS), като нараства и използването на *Системи за управление на взаимоотношенията с клиенти* – Customers Relationship Management (CRM) и *Системи за управление на взаимоотношенията с доставчици* – Suppliers Relationship Management (SRM). Тези системи могат да бъдат внедрени самостоятелно или са интегрирани с други информационни системи в организацията.

Системите за управление на склад (WMS) имат за цел да подпомагат процесите в склада по отношение на административната дейност (ускорение на документооборота при приемане и експедиране на складови позиции), автоматизацията на процесите (чрез използването на технологии за автоматична идентификация) и

[13] Liao, C.N., H.P. Kao, An evaluation approach to logistics service using fuzzy theory, quality function development and goal programming. Computers & Industrial Engineering, 68, 2014, pp. 54–64.

[14] Драгомиров, Н., Информационни системи в логистиката – състояние и тенденции в използването, С., Издателски комплекс - УНСС, 2014, с. 27.

оптимизацията на складови площи и операции (посредством оптимизационни предложения за намаляване на манипулационните дейности и оптимално използване на капацитета)[15]. Бъдещото развитие на WMS системите е насочено към тяхното трансформиране в *облачни решения* (cloud computing), нарастваща автоматизацията на дейността на складовете и по-висока интеграция с останалите информационни системи в организацията, което позволява обмен на данни между различните функционални области в реално време.

Системите за управление на транспорт (TMS) включват данни за капацитет на транспортните средства, тяхната експлоатация, разходи за поддръжка, водачи и съответно кои превозни средства управляват, административни задачи – фактуриране и др. Тези системи позволяват повишаване на ефективността на управлението на транспорта посредством оптимално планиране на транспортните маршрути, проследяване на вече планираните дейности и движението по график на всяко превозно средство, както и изчисляване на редица показатели, свързани с измерване на ефективността. По-специфична система, целяща оптимизация на движението на транспортните средства при тяхното разтоварване и натоварване, е Системата за управление на открити площи (Yard management system - YMS).

2.3. Устойчиви логистични услуги

*У*стойчивата логистика е насочена към търсене на баланс между икономическите, екологичните и социалните аспекти при вземането на логистични решения за удовлетворяване на изискванията на клиентите. Под въздействието на определени външни (въздействие на конкурентите, браншови организации, клиенти, държавни институции) и вътрешни фактори (етични, свързани с осигуряване на конкурентното предимство) доставчиците на логистични услуги все повече насочват усилията си към въвеждане на принципите и практиките на устойчивата логистика.

Значителна част от устойчивите логистични практики са свързани с вредните емисии във въздуха, които най-често са причинени от транспорта. Изследванията показват, че съвременните тенденции в транспорта противоречат на устойчивото развитие и водят до високи социални разходи[16]. Интермодалните превози и интелигентите транспортни системи са от съществено значение за намаляването на въглеродните емисии в транспорта. Към устойчивия транспорт спадат и практики като еко-шофиране, обновяването на автопарковете, използването на по-малко изкопаеми горива в транспорта, избягване на задръстванията в пикови часове, софтуерно планиране на маршрута и използване на GPS технологии, които допринасят за избягване на натоварени пътища.

Проблемът обаче не може да се разглежда едностранно - въглеродните и други емисии се образуват и в резултат на други логистични дейности като складиране, опаковане, манипулация на материалите. При тях по-голямо внимание се отделя на енергийната ефективност и намаляване обема на използваните ресурси. След решенията за брой на складовете и тяхното месторазположение, при което се отчитат и социални фактори като влияние върху шума и трафика, от съществено значение са също енергийната ефективност на сградите и складовите технологии, пълноценното използване на пространството, височината и разположението на помещенията в зависимост от вида стоки, които се съхраняват в тях, решенията за управление на запасите и опаковането. Практики като събиране и съхранение на дъждовна вода, пречистването на отпадъчни води и повторното използване на водата и ползване на слънчеви панели могат да подобрят ефективността на складовото стопанство и да допринесат за порационалното използване на ограничените ресурси. Към тези и ред други екологични практики могат да се добавят и социалните подобрения, свързани с обучението на персонала и тяхната ангажираност към опазване на околната среда, подобряване условията на труд и квалификацията на служителите.

Значително приложение намират и устойчивите практики по отношение на обратните потоци във веригата на доставките, често осъществявани и управлявани от доставчици на логистични услуги. Те са свързани с цялостния жизнен цикъл на продуктите и многократната употреба, рециклирането или частичното използване и връщане в производството на излезли от употреба продукти. В това отношение между клиенти и доставчици на логистични услуги могат да бъдат внедрени програми за връщане на опаковките или на продуктите от крайните потребители.

[15] Пак там, сс. 35-36.

[16] Nikolova, Ch., Macroeconomic Impacts and Economic Sustainability of Transport in the EU, 19th ITS World Congress, 2012.

3. Подходи и методи за изследване на логистичния сектор

Специализираната литература изобилства с изследвания, касаещи логистичния сектор и взаимовръзките между доставчиците на логистични услуги и техните клиенти. В тях се открояват три подхода на изследване:

1. Макроикономически изследвания (въз основа на статистически данни);

2. Обзорни изследвания чрез въпросници;

3. Изследвания чрез казуси (въз основа на изследване на конкретни доставчици на логистични услуги);

Макроикономическите изследвания чрез статистически данни са насочени към разкриване на големината на пазара на логистични услуги и тенденциите в неговото развитие[17]. Традиционни в това отношение са ежегодните изследвания за състоянието на логистиката в САЩ, провеждани от Съвета на професионалистите за управление на веригата на доставките - Council of Supply Chain Management Professionals (CSCMP)[18], в които се привеждат данни за големината и тенденциите в развитието на пазара на логистични услуги в стойност (щатски долари). Подобни изследвания се правят и в Европа. Така например, Центърът за приложни изследвания Fraunhofer в Германия очертава европейския пазар за логистични услуги, както и на основните участници в него[19]. През 2012 г. логистичният сектор генерира около 930 милиарда евро оборот, като на първо място е Германия, където логистичният сектор с 230 милиарда евро оборот и 2,85 милиона служители представлява третият най-голям икономически сектор в Германия след търговията и автомобилостроенето. В това изследване намира място и българският логистичен сектор с 2,5 милиарда евро оборот. Логистичните фирми, предлагащи пакет от логистични услуги, заемат повече от 1/3 от европейския логистичен пазар. Посочват се и разходите за логистични услуги като % от БВП, които за 2012 г. са 6,7%. Редица консултантски фирми също привеждат данни за логистичния сектор в различни райони. Например Armstrong & Associates определя, че през 2013 г. пазарът на логистични услуги в САЩ генерира 146 милиарда щатски долара оборот[20].

При *обзорните изследвания чрез въпросници* предметът на изследванията е разнообразен: причини за аутсорсинг на логистичните дейности, видове дейности, които се аутсорсват, критерии за избор на доставчик на логистични услуги, ползи и рискове от аутсорсинга, качество на логистичните услуги, ефективност и др. Разнообразието от тези изследвания се допълва и от възможността един и същи проблем да се изследва от три гледни точки, които могат да се обособят в следните групи:

- гледната точка на клиентите на логистичния сектор;
- гледната точка на доставчиците на логистични услуги;
- изследване общо на доставчиците и техните клиенти.

Преобладаващата част от престижните и широко известни обзорни изследвания на логистичния сектор се основават на първия подход, т.е. на данни, събрани от потребителите на логистични услуги. Най-представителни в това отношение са изследванията на консултантската компания Capjemini в сътрудничество с образователни институции (Georgia Institute of Technology, Penn State University), логистични компании, както и консултантската Eyefortransport[21]. Тези изследвания обхващат фирми от различни региони на света като Северна Америка, Европа, Латинска Америка, Азиатско-тихоокеанския регион и др.

Редица изследователи от всички части на света също представят резултатите от своите изследвания на клиентите на логистични услуги в периодичната литература. Те се отнасят до причините за аутсорсинг, дейностите, предоставени на доставчиците на логистични услуги, дела на разходите за аутсорсинг от общите логистични разходи, влияние на аутсорсинга върху разходите, обслужването на клиентите, взаимоотношенията на сътрудничество с доставчиците на логистични услуги. Всички тези изследвания показват растящ интерес към аутсорсинга и тенденция на развитие на дългосрочни взаимоотношения на сътрудничество с доставчиците. Очакванията на клиентите са най-общо доставчиците да разширят обхвата на предоставяните услуги и да интернационализират дейността си, за да може с една точка на

---

[17] Димитров П., Величкова Е., М. Раковска, Развитие на логистичния сектор в България, Университетско издателство „Стопанство", С., 2008, с. 18.

[18] Wilson, R., 25 Annual State of Logistics Report, Council of Supply Chain Management Professionals, 2014.

[19] Kille, C., M. Schwemmer, The TOP 100 in European Transport and Logistics Services 2013/2014, Fraunhofer Center for Applied Research.

[20] Armstrong & Associates, Inc., U.S. 3PL Market Size Estimates, http://www.3plogistics.com/3PLmarket.htm, достъпно към 27.11.2014.

[21] Langley, J., 2014 Third-Party Logistics Study: The State of Logistics Outsourcing Results and Findings of the 18th Annual Study, 2014.

контакт клиентите да управляват по-голям брой и с по-голям географски обхват логистични дейности.

Макар че в литературата съществуват множество изследвания на логистичния сектор от гледна точка на клиентите на сектора, значително по-малко са изследванията, основани на данни от доставчиците на логистични услуги и в редки случаи могат да се открият изследвания, основани на данни и от доставчиците и от клиентите на логистични услуги. Повтарящо се през годините е изследването на Lieb, професор по управление на веригата на доставките в Northeastern University, САЩ, което е спонсорирано от компанията Penske[22]. В тези изследвания мениджърите на топ 25-те логистични фирми в Северна Америка, а впоследствие се включват и по-голям брой фирми от Европа и Азиатско-тихоокеанския регион, отговарят на въпроси във връзка с еволюцията на сектора, услугите, които се предлагат, динамиката в продажбите и бъдещите перспективи.

Обзорните изследвания чрез въпросници позволяват обхващането на значителен брой фирми, но съществен техен недостатък е ниската надеждност и достоверност на данните, т.е. те се стремят към осигуряване на външна и вътрешна валидност на резултатите, но се губи задълбочеността на направените изводи.

Специализираната литература през последните години изобилства и с детайлни изследвания на конкретни логистични фирми *чрез казуси*, с които се проучват добрите практики и проблемните области. Те позволяват да се разкрие проявлението на някои общи проблеми и тенденции в отделна фирма. Обхващат в дълбочина разглежданите проблеми, както и вътрешната валидност, свързана най-често с установяването на причинно-следствени връзки, но не може да се правят обобщения за друга среда. Основен недостатък на този тип изследвания е, че резултатите трудно могат да бъдат генерализирани за по-голям брой обекти, поради което не може да се придобият знания за общото състояние на логистичния сектор на национално/международно равнище.

Проведеното в България изследване на логистичния сектор през 2005-2008 г. разкрива предизвикателствата пред сектора в контекста на присъединяването ни към ЕС, но очертава и неговото състояние[23]. То се основава на данни, събрани чрез два въпросника - един общ за разкриване на състоянието и тенденциите в развитието на логистичния сектор и един специализиран – за разкриване предизвикателствата пред него в контекста на присъединяването към ЕС. Разработени са и 5 казуса за водещи логистични фирми. Изследването показва, че секторът е в процес на развитие и преструктуриране. В подкрепа на това твърдение са приведени редица аргументи, по-важните от които са[24]:

Първо, в страната функционира голям и нарастващ брой фирми (в т.ч. чуждестранни), предлагащи разнообразни логистични услуги. Голямата част от тях разширяват техническите си възможности чрез сдобиване със собствени складове и транспортни средства.

Второ, макар и малко по относителен дял (около 20% от активно действащите фирми), в страната действат логистични фирми от типа "Трети партньор".

Трето, налице е тенденция на увеличаване на предлагането на комплексни логистични услуги за сметка на единичните.

Резултатите от това изследване са важни и формират представа за общото състояние и проблемите на сектора за съответния период от време. Определен изследователски интерес представлява развитието във времето на логистичния сектор, както и до каква степен са решени проблемите и следвани очертаните перспективи.

4. Концептуална рамка за измерване и оценка на съвременните аспекти в развитието на логистичния сектор

Проучването на теоретичните постановки за същността, еволюцията на логистичния сектор и тенденциите в неговото развитие, както и на използваните в емпиричните изследвания показатели на различните видове логистични услуги, нива на обслужване, ресурсна осигуреност и устойчиви практики, се стигна до възприемането на концептуалната рамка за оценка на съвременните аспекти в развитието на логистичния сектор, отразена на Фиг. 1. В изграждането на концептуалната рамка е отразена гледната точка на доставчиците на логистични услуги.

---

[22] Lieb, B., 21st Annual Survey of Third-Party Logistics, http://www.penskelogistics.com/newsroom/2014_9_22_pl_3pl_study.html, достъпно към 27.11.2014.

[23] Димитров П., Величкова Е., М. Раковска, Развитие на логистичния сектор в България, Университетско издателство „Стопанство", С., 2008.

[24] Пак там, с. 143.

Фиг. 1. Концептуална рамка за измерване и оценка на съвременните аспекти в развитието на логистичния сектор

Обслужване на клиентите на логистичния сектор възниква в резултат на предоставянето на логистични услуги от доставчиците. Реализирането на логистичните услуги се основава на използването на комбинация от *ресурси* – материални и нематериални. Wernerfelt идентифицира пет различни вида ресурси, които осигуряват конкурентни предимства на доставчиците на логистични услуги: физически ресурси, човешки ресурси, информационни технологии, знания и взаимоотношения[25]. Физическите ресурси са материални активи на доставчика, свързани с физическото преместване и съхранение на продукти - терминали, складове, транспортни средства, складово-манипулационна техника. Информационните технологии, както и физическите ресурси, също често изискват големи капиталови инвестиции. Поради съществото значение на информационните системи и технологии за съвременното развитие на логистичния сектор, те са разгледани като отделен аспект.

Човешките ресурси представляват хората, които изграждат организацията със своя опит и квалификации. Ефективното използване на човешките и физическите ресурси се свързва най-често със притежаване на определени знания и умения. Друга важна предпоставка за обслужването на клиентите е способността за изграждане и поддържане на взаимоотношения с клиентите и с други организации от сектора. Взаимоотношенията на сътрудничество предполагат обмен на знания и информация, чрез които се намалят разходите и се подобрява обслужването на клиентите.

Резултатът от обвързването на ресурсите представляват услугите, които доставчиците предлагат на своите клиенти. *Логистичните услуги* могат да бъдат физически – услуги, свързани с дейностите по транспортиране и съхранение или услуги, добавящи стойност (крос-докинг, пикинг, опаковане, етикетиране и др.). Към логистичните услуги се отнасят и други дейности, административни и управленски, които не са свързани физически с материалния поток, като управление на запасите, администриране на поръчките и др.

Обслужването на клиентите е крайният резултат от предоставените услуги и основните негови измерения са време, надеждност, гъвкавост, комуникации и иновации. В първото измерение попадат показатели, свързани с времената за изпълнение на дейности, съставляващи цикъла на поръчката, например време за отговор при запитвания от кли-

[25] Wernerfelt, B., A resource-based view of the firm, Strategic Management Journal, 5(2), 1984, 171-180.

ентите, време за потвърждение на поръчката/доставката, транзитни времена, свързани с транспорта, време за обработване на искове и др. Надеждността е свързана със способността на доставчика да изпълнява поетите ангажименти. Типичен показател е например делът на навременните доставки от общия брой доставки. Надеждността може да се свърже с гъвкавостта – предлагането на различни видове транспорт от доставчика в дадена релация спомага за повишаване на надеждността на доставките. Измерението комуникации включва предоставянето на точна и навременна информация на клиентите и възможността за обмен на информация между отделите, а също и с други логистични партньори. Иновация е всяко подобрение на оперативната ефективност или предлагане на подобро обслужване на клиентите на базата на технологии, знания и взаимоотношения, като например бързото и адекватно предлагане на нови услуги и разширяване на географското покритие.

Вторият аспект от развитието на логистичния сектор засяга **информационните системи и технологии**. В това отношение рамката включва проучване най-напред на *степента на внедряване* на специализирани софтуерни продукти в логистичния сектор (TMS, WMS, YMS, SRM, CRM), което позволява да се оцени най-общо нивото на прилаганите методи за управление, както и *причините, възпрепятствали* тези от фирмите, които нямат внедрени подобни продукти. Предвижда се също изследване на *специфичните технологии* (баркодове, радиочестотна идентификация, облачен компютинг и др.), които използват най-популярните за логистичния сектор системи – за управление на складовото стопанство (WMS) и за управление на транспорта (TMS), както и *степента на интеграция* на тези системи с други, внедрени във фирмата.

Устойчивите логистични услуги се оценяват в три измерения, съответстващи на измеренията на устойчивото развитие - екологично, социално и икономическо. *Екологичното измерение* е разгледано в два аспекта: вътрешен и външен. Вътрешният аспект обхваща екологични практики, насочени към служителите и мениджърите във фирмата, и включва следните направления:

- *Транспорт и дистрибуция - и*зползване на алтернативни горива, на по-нови и опазващи околната среда транспортни средства, подобрена горивна ефективност на превозните средства, използване на електрически, хибридни превозни средства, намаляване скоростта на превозните средства, ефективна консолидация на товарите и пълно натоварване на транспортните средства, оптимизиране на маршрутите, избягване на пиковите часове и др.
- *Складиране и зелено строителство* - екологично проектиран склад, енергийно ефективно складово и манипулационно оборудване, подобряване на енергийната ефективност на товароразтоварните процеси, използване на алтернативни източници на енергия, пълно използване на капацитета на складовете и др.
- *Потребление и рециклиране* - намаляване на отпадъците от опаковките и др. материали, рециклиране на материали, намаляване на потреблението, повторно използване на материали;
- *Опаковане* - рециклиране и повторно използване на опаковки, използване на опаковки от биоразградими или рециклируеми материали;
- *Управление* - програми за еко съответствие по ISO 140000, подобрени програми за техническо обслужване и поддръжка, измерване и контрол на резултатите от еко практиките, обучаване на шофьорите/водачите на ефективно управление на превозните средства, програми за обучение и мотивиране на друг персонал и др.

Външният аспект на екологичното измерение изисква прилагането на подход на сътрудничество с *клиентите* (например внедряване на препоръки на клиентите, помагане на клиентите да постигнат еко целите си, сътрудничество с клиентите във връзка с техните програми за рециклиране и обратна логистика), и *с други логистични фирми* (избор на доставчици, основан на критерии, свързани с околната среда, съвместно внедряване на практики, щадящи околната среда, обмен на информация във връзка с предоставянето на устойчиви логистични услуги).

Социално измерение включва оценката на *работно място* от гледната точка на служителите, като тук се засягат наличните условия на безопасност при транспорта, при извършването на складовите дейности и защитата на здравето на служителите на работното им място, а също и предвидените мерки за подобряване условията на безопасност (медицински прегледи, обучения, подобрения на системите за сигурност на транспортната и складова техника и др). Социалното измерение включва и отношението на фирмите към *обществото*, което може да намери израз в дарения или друга подкрепа за социални проекти, обучения на инвалиди, на стажанти, наемане на дългосрочно безработни, промотиране на еко проекти.

Икономическото измерение включва оценка на постигнатите резултати от приложението на устойчиви логистични практики по отношение на *ефективност и ефикасност* (намаляване на разходите, подобряване на качеството на услугите и процесите, подобряване на производителността, иновации в услугите и процесите), *финансови ре-*

зултати, които са отразени в промяната в печалбата след въвеждане на устойчиви логистични практики, и *пазарни резултати* (увеличаване на пазарния дял, навлизане на нови пазари, придобиване на нови клиенти, повишаване на корпоративния имидж и др.)

Заключение

Поради нарастващото значение на предоставяното от логистичния сектор обслужване за конкурентоспособността на цели вериги на доставките, е необходимо да се проучи не само какви дейности извършват доставчиците на логистични услуги, за да осигурят обслужването на своите клиентите, но и какви ресурси използват за тези дейности. Съществено значение сред тези ресурси заемат съвременните информационни системи и технологии в областта на логистиката, чието състояние е нужно да се проучи в по-големи детайли, тъй като те са необходимото средство за предоставяне на по-високи нива на обслужване и повишаване на конкурентоспособността. И накрая, тенденцията за устойчиво развитие, регулациите в тази връзка и нарастващата роля на сектора за формирането и функционирането на устойчиви вериги на доставките пораждат необходимостта от проучване на устойчивите практики, които прилагат доставчиците на логистични услуги.

Предложената концептуална рамка е основа за извършването на обзорно изследване чрез въпросник на включените в нея съвременни аспекти, както и на изследване с казуси. Въпросникът, както и указанията за извършването на наблюдения в конкретни фирми, следва да съответстват на различните измерения на съвременните аспекти в развитието на логистичния сектор. Въпросниците също трябва да осигурят тематична и методическа съпоставимост с провежданите в нашата и други страни изследвания посредством включването на въпроси, използвани в тези изследвания. Целта на наблюденията във водещи логистични фирми е да се разкрие проявлението на добрите практики в предоставянето на логистичното обслужване, ползването на съвременни информационни технологии и системи и прилагането на устойчиви логистични услуги с оглед на по-задълбочен качествен (в някои случаи и количествен) анализ, който е полезен за доизясняване на определени въпроси, възникнали при анализа на данните от въпросника.

Библиография

1. Димитров П., Величкова Е., М. Раковска, Развитие на логистичния сектор в България, Университетско издателство „Стопанство", С., 2008.

2. Драгомиров, N., Информационни системи в логистиката – състояние и тенденции в използването, С., Издателски комплекс - УНСС, 2014.

3. Раковска, М., Н. Драгомиров, М. Воденичарова, Развитие на логистиката в българските преработвателни и търговски предприятия, София, 2014.

4. Armstrong & Associates, Inc., U.S. 3PL Market Size Estimates, http://www.3plogistics.com/3PLmarket.htm, достъпно към 27.11.2014.

5. Coyle, J., C. J. Langley, R.A. Novack, B.J. Gibson, Managing Supply Chain: A Logistics Approach (9th edition), South-Western Cengage Learning, 2013.

6. Coyle, J., Ed. Bardi, C. J. Langley, The Management of Business Logistics: A Supply Chain Perspective (7th edition), South-Western Cengage Learning, 2003.

7. Gudehus, T., H. Kotzab, Comprehensive Logistics, Springer, 2009.

8. Kille, C., M. Schwemmer, The TOP 100 in European Transport and Logistics Services 2013/2014, Fraunhofer Center for Applied Research.

9. Lambert, D.M., J.R. Stock, Strategic Logistics Management, Richard D. Irwin, Homewood, IL, 1993.

10. Langley, J., 2014 Third-Party Logistics Study: The State of Logistics Outsourcing Results and Findings of the 18th Annual Study, 2014.

11. Liao, C.N., H.P. Kao, An evaluation approach to logistics service using fuzzy theory, quality function development and goal programming. Computers & Industrial Engineering, 68, 2014.

12. Lieb, B. 21st Annual Survey of Third-Party Logistics, http://www.penskelogistics.com/newsroom/2014_9_22_pl_3pl_study.html, достъпно към 27.11.2014.

13. Nikolova, Ch., Macroeconomic Impacts and Economic Sustainability of Transport in the EU, 19th ITS World Congress, 2012.

14. U.S. International Trade Commission, Logistic services: An overview of the global market and potential effects of removing trade impediments, Publication 3770, May 2005.

15. Van Huss, S.H., Effective customer service. B & E Rev. (July–September), 1993.

16. Vitasek, K. (ed.), Supply Chain Management Terms and Glossary, Council of Supply Chain Management Professionals, August 2013.

17. Wernerfelt, B., A resource-based view of the firm, Strategic Management Journal, 5(2), 1984.

18. Wilson, R., 25 Annual State of Logistics Report, Council of Supply Chain Management Professionals, 2014.

A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR STUDYING THE CONTEMPORARY ASPECTS OF BULGARIAN LOGISTICS SECTOR DEVELOPMENT[1]

Assoc. Prof. Miroslava Rakovska, Ph.D.
University of National and World Economy, Department of Business Logistics

Introduction

A leading trend in logistics development in the world is logistics outsourcing which increases supply chain complexity with the inclusion of new members such as companies that are specialized in the supply of logistics services. Logistics sector and its development are of specific research interest due to the special role and place of the logistics sector in the economy. The sector is not only a function of the logistics concept application in manufacturing and trading companies, but it is also an important factor for its development.

A study on logistics in manufacturing and trading companies carried out in 2012-2013 reveals an increasing extent of logistics outsourcing[2]. A number of foreign studies confirm the rapid development of world logistics sector and the progress of some contemporary processes in it. *First*, logistics sector's customers realize that the sector's capability to provide high service levels plays a significant role in supply chain management. That is why logistics service providers strive to find the proper criteria, to establish an adequate system of service indicators and to define the key success factors. *Second*, the rapid development of logistics information systems and technologies is followed by their wide implementation in logistics companies and benefits not only for them but for their customers too as a result of the improved communication and visibility – reduction of supply chain inventory levels and costs, material flows acceleration, increased competitiveness. *Third*, the increased concern of society about environment protection and the social aspects of business lead to wider application of sustainable practices in the logistics sector.

A study on Bulgarian logistics sector is carried out in the context of our accession to the EU[3]. Taking into consideration that the sector's development is evolutionary, this development during the past years is of great research interest. Furthermore, still not very well researched areas in literature are the possibilities of customer service improvement evaluated in the light of the capabilities and resources of logistics service providers. The research interest is provoked also by the questions whether the companies from the Bulgarian logistics sector have implemented and have been successfully using contemporary logistics information systems and technologies, and also whether they apply practices that increase the sustainability of logistics services.

The aim of the article is to present a conceptual framework for studying and evaluating the contemporary aspects of Bulgarian logistics sector development in the context of the world trends. The framework serves as a base for developing a system of indicators for analysis and evaluation of logistics sector development in our country while ensuring comparability with previous studies.

1. Nature and characteristic features of the logistics sector

The logistics sector is a set of logistics service providers operating within an economy[4]. According to the U.S. International Trade Commission *logistics services* are part of the economy and involve a range of related activities intended to ensure the efficient movement of production inputs and finished products[5]. Dimitrov et al.[6] define logistics services as all services connected with logistics activities fulfillment including the management ones that can be outsourced. In this way, besides transportation and warehousing activities and the related handling,

---

[1] The article contains results from a research project, financed by the fund "Scientific Research Activity of UNWE" under contract №SRA SR 1-1/2014.

[2] Rakovska, M., N. Dragomirov, M. Vodenicharova, Logistics Development in Bulgarian Manufacturing and Trading companies, Publishing Complex - UNWE, Sofia, 2014.

[3] Dimitrov, P., E. Velichkova, M. Rakovska, Logistics Sector Development in Bulgaria, University Publishing House „Economy", Sofia, 2008.

[4] Ibid, p. 13.

[5] U.S. International Trade Commission, Logistic services: An overview of the global market and potential effects of removing trade impediments, Publication 3770, May 2005.

[6] Dimitrov, P., E. Velichkova, M. Rakovska, Logistics Sector Development in Bulgaria, University Publishing House „Economy", Sofia, 2008.

packaging and etc., other logistics activities that can be outsourced are customer service, inventory management, production planning, purchasing and other management services.

There are a number of classifications of the logistics services and most often they are divided into physical and administrative services. Another distinction is in relation to their complexity. The lowest complexity is characteristic for the basic physical services such as transportation, warehousing, expediting, which require the possession of adequate assets and some organizational skills. The more complex activities, including additional handling and sorting like cross-docking, are connected with the possession of advanced organizational skills. Administrative services, mostly those with high complexity such as forecasting, inventory management, logistics projects implementation, etc., require the possession of management skills. Gudehus and Kotzab broaden logistics services classification adding a category of value added services like packaging, labeling, assembly, recycling, quality control, etc.

According to Dimitrov et al.[7] and Coyle et al.[8] a logistics service provider (LSP) is a company that provides one, several or the whole set of logistics services. The Council of Supply Chain Management Professionals offers a broader definition of LSP: "Any business which provides logistics services"[9]. Having in mind the great diversity of logistics services, the last definition shows the considerable size of the logistics sector. A popular term concerning LSP is "Third Party Logistics Provider - 3PL". Dimitrov et al. define it as a great variety of companies – from those providing several services bounded in a package to companies providing the whole set of services for management and fulfillment of customers' logistics activities, for example, purchasing management, distribution management, etc.[10].

Although companies often provide various logistics services, they still can be classified in one of the following categories depending on the main service in focus[11]:

- *Transportanion Based.* The activity of these firms is mostly connected with transportation. They may own assets or they may use the assets of other companies.
- *Warehouse/Distribution Based.* These organizations are basically involved in inventory management, warehousing, distribution, and so on.
- *Forwarder Based.* Essentially these firms are nonasset owners. They deal with a wide range of LSPs, thus providing the most appropriate packages of services to their customers including "door-to-door".
- *Consultancy and Financial Based.* These are organization offering consultancy concerning the preparation and fulfillment of projects in the field of supply chain management, process reengineering, as well as services like freight payment, auditing, cost accounting and control.
- *Internet Based.* These organizations provide web based platforms for offering and purchasing logistics services like transportation, warehousing, customs brokerage and "door-to-door services".

These types of LSPs base their activity either on assets or on skills. Nevertheless, it is difficult to refer to one of these categories a continuously increasing number of providers that have characteristics typical for two, three or even four of the categories (for example, transportation, warehousing, forwarding and consultancy).

2. Contemporary aspects of logistics sector development

2.1. Customer service provided by the logistics sector

Logistics customer service is connected with ensuring space and time utility through various activities which influence material and information flows before, during and after sales, and in such a way value is added for the final customer. Customer requirements in the logistics sector vary from adhering to standards such as prompt deliveries, through operations effectiveness (like cost reduction) to strategic goals like servicing new foreign markets.

The customer service requirements defined in literature are summarized in Table 1.

---

[7] Dimitrov, P., E. Velichkova, M. Rakovska, Logistics Sector Development in Bulgaria, University Publishing House „Economy", Sofia, 2008, p. 13.

[8] Coyle, J., Ed. Bardi, C. J. Langley, The Management of Business Logistics: A Supply Chain Perspective (7th edition), South-Western Cengage Learning, 2003, p. 425.

[9] Vitasek, K. (ed.), Supply Chain Management Terms and Glossary, Council of Supply Chain Management Professionals, August 2013, p. 117.

[10] Dimitrov, P., E. Velichkova, M. Rakovska, Logistics Sector Development in Bulgaria, University Publishing House „Economy", Sofia, 2008, p. 13.

[11] Adapted from Coyle, J., C. J. Langley, R.A. Novack, B.J Gibson, Managing Supply Chain: A Logistics Approach (9th edition), South-Western Cengage Learning, 2013, p. 120.

Table 1.

Customer service requirements[12]

Service requirements	Description
Lead-time	Time period passing from customer's order until receipt
Flexibility	Capability to modify orders in terms of due date and quantity when required by customers
Reliability	Capability to deliver orders within the due date
Regularity	The dispersion around the mean value of the delivered lead-time
Completeness	Capability to deliver full orders when required by customers
Accuracy	Avoidance of mistakes and damages in orders delivered process
Fill rate	The percentage of units available when requested by customers
Correctness	Avoidance of mistakes in orders delivered
Harmfulness	Avoidance of damages in orders delivered process
Productivity	Number of item produced in a given time period
Frequency	Number of deliveries accomplished in a given time period
Organization accessibility	Customer's opportunity to establish a contact with firm's staff

Satisfying the above customer requirements by LSPs influences significantly supply chains. As a third party in transaction fulfillment between sellers and buyers LSPs have a direct impact on the entire order cycle, which consists of activities like order entry, order information processing and documents preparation, order preparation (order picking, packaging, labeling, and so on), and the physical delivery through the usage of different transportation modes. For that reason, high logistics service quality increases logistics performance of LSPs' customers – manufacturing and trading companies.

2.2. Information systems and technologies in the logistics sector

Logistics information systems are systems that have specific characteristics reflected in their scope and goals[13]:

- They are focused on the management of information flows related to material ones;
- Their goal is to improve the effectiveness of logistics activities;
- They may involve activities, concerning the individual organization or the entire supply chain as well.

Two systems are most widely applied in the logistics sector - Transport Management System (TMS) and Warehouse Management System (WMS), but there is a trend for increased application of Customers Relationship Management systems (CRM) and Suppliers Relationship Management systems (SRM). These systems can be implemented independently or they can be integrated with other information systems of organizations.

Warehouse Management Systems (WMS) aim to support warehouse processes concerning administration activities (accelerating documentation processing when receiving and dispatching products), processes automatization (through the usage of technologies for automatic identification), and optimization of warehouse space and operations (through optimization decision systems for reduction of handling activities and optimal capacity usage)[14]. The future development of WMS systems is directed towards their transformation into cloud computing, increased automatization of warehouse activities and higher integration with other information systems of organizations that allows sharing data between functions in real time.

Transport Management Systems (TMS) encompass data for vehicles capacities, their usage, maintenance costs, drivers and the vehicles they drive, administrative tasks like invoicing, etc. These systems allow increasing the effectiveness of transportation management through optimal routing, tracing planned activities and the movement of each vehicle according to schedule, as well as calculating a number of performance indicators. A specific system aiming to optimize vehicles loading and unloading is Yard Management System (YMS).

2.3. Sustainable logistics services

Sustainable logistics is directed towards finding the balance between economic, environmental and social aspects when taking logistics decisions for satisfying customer requirements. Under the influence of some internal (pressure from competitors, industry organizations, customers, government institutions) and external factors (ethical or connected with gaining competitive advantage) LSPs strive more towards implementing the principles and practices of sustainable logistics.

[12] Liao, C.N., H.P. Kao, An evaluation approach to logistics service using fuzzy theory, quality function development and goal programming. Computers & Industrial Engineering, 68, 2014, pp. 54–64.

[13] Drangomirov, N., Logistics Information Systems – State and Usage Trends, Sofia, Publishing Complex - UNWE, 2014, p. 27.

[14] Ibid, pp. 35-36.

A large part of sustainable logistics practices are related to carbon emissions due to transportation. Research shows that current megatrends in transport are at odds with a sustainable development and lead to high social costs[15]. Intermodal transportation and intelligent transportation systems are of considerable importance for reducing carbon emissions. Sustainable transportation also includes practices such as eco-driving, auto parks renewal, usage of less fossil fuels in transportation, avoiding traffic jams in peak hours, computer aided routing and usage of GPS technologies, which contribute to avoidance of high traffic roads.

However, the problem is not one-sided – carbon and other emissions are generated as a result of other logistics activities like warehousing, packaging, materials handling. Following the decisions of warehouse number and location, where social factors like impact on traffic and noise are reflected, significant attention is also paid to energy efficiency of buildings and warehouse technologies, full space and height utilization and warehouse layout depending on stored products, inventory management decisions and packaging. Practices like collecting and storing rain water, treatment of refuse waters and usage of solar panels, can improve the efficiency of warehousing and contribute to more rational utilization of scarce resources. These and a number of other environmental practices can be added to some social improvements related to personnel training and their engagement in environmental issues, improvement of labour conditions and employees qualifications.

There is considerable application of sustainable practices in relation to supply chain reverse flows which are often fulfilled and managed by LSPs. These flows concern the entire product life cycle and the multiple usage, recycling or partial reuse and remanufacturing of obsolete products. In this respect, programmes for products and packages return from final customers can be implemented between LSPs and their customers.

3. Approaches and methods for studying the logistics sector

Specialized literature abounds in studies concerning the logistics sector and the relationships between LSPs and their customers. Basically three approaches can be outlined:

1. Macroeconomic studies (on the basis of statistical data);
2. Questionnaire surveys;
3. Case studies (on the basis of studying concrete LSPs).

Macroeconomic studies on the basis of statistical data are directed towards revealing the size of the logistics services market and its development trends[16]. In this respect, the yearly studies of the state of USA logistics are traditional. They are carried out by Council of Supply Chain Management Professionals (CSCMP)[17] and reveal data for the size of and development trends in logistics services market in US dollars. Similar studies are carried out in Europe too. For example, the Center for Applied Research Fraunhofer in Germany outlines the European logistics services market and its main players[18]. In 2012 the European logistics sector generates a turnover of 930 billion euros lead by Germany where the logistics sector with a turnover of 230 billion euros and 2,85 million employees is the third largest economic sector in Germany following trade and automotive manufacturing. This study also states the Bulgarian logistics sector turnover - 2,5 billion euros. Logistics companies that provide a package of logistics services represent more than 1/3 of the European logistics market. Logistics costs as a % of GDP are pointed out and they are 6,7% for 2012. A number of consultancy companies also provide data for the logistics sector in different regions. For example, Armstrong & Associates, Inc. determines that in 2013 the US logistics services market makes a turnover of 146 billion US dollars[19].

Questionnaire surveys relate to various research issues: motives for outsourcing, types of outsourced activities, criteria for selecting LSPs, benefits and risks of outsourcing, logistics services quality, efficiency, etc. The diversity of these studies is supplemented by the possibility one and the same issue to be researched from three different points of view, which can be differentiated in the following categories:

- The point of view of logistics sector customers;
- The point of view of logistics service providers;
- Studies on LSPs and their customers.

The prevailing part of the prestigious and well-known questionnaire surveys of the logistics sector are based on the first approach, i.e. on data collected from the logistics services customers. The most

[15] Nikolova, Ch, Macroeconomic Impacts and Economic Sustainability of Transport in the EU, 19th ITS World Congress, 2012.

[16] Dimitrov, P., E. Velichkova, M. Rakovska, Logistics Sector Development in Bulgaria, University Publishing House „Economy", Sofia, 2008, p. 18.

[17] Wilson, R., 25 Annual State of Logistics Report, Council of Supply Chain Management Professionals, 2014.

[18] Kille, C., M. Schwemmer, The TOP 100 in European Transport and Logistics Services 2013/2014, Fraunhofer Center for Applied Research.

[19] Armstrong & Associates, Inc., U.S. 3PL Market Size Estimates, http://www.3plogistics.com/3PLmarket.htm, accessed 27.11.2014.

representative in this respect are the studies of the consultancy company Capjemini in cooperation with educational institutions (Georgia Institute of Technology, Penn State University), logistics companies and the consultancy company Eyefortransport[20]. These studies encompass firms from different regions in the world such as North America, Europe, Latin America, Asian-Pacific region, etc.

A number of researchers from all over the world also present their research results in periodicals. They concern the motives for outsourcing, outsourced activities, the percentage of outsourcing costs of total logistics costs, impact of outsourcing on costs, customer service, and relationships of collaboration with LSPs. All of these studies show an increasing interest in outsourcings and a trend towards developing long-term collaborative relations with LSPs. Customers generally expect their suppliers to broaden services scope and to internationalize their activity so that they can manage with one contact point more logistics activities with larger geographical scope.

Although there are many studies in literature on the logistics sector from the point of view of logistics sector customers, considerably less are the studies based on data from logistics service providers and in rare cases studies can be found based on data from logistics service providers and customers. A yearly study is the one carried out by Lieb, a supply chain management professor at Northeastern University, USA, and sponsored by the company Penske[21]. This study encompasses managers from the top 25 logistics companies in North America, and subsequently a larger number of companies from Europe and Asian-pacific region are included. They answer questions on the sector evolution, provided services, sales changes and future perspectives.

Questionnaire surveys allow the inclusion of a great number of companies but their essential drawback is the lower reliability of data, i.e. they aim to ensure internal and external validity of results but the depth of the conclusions made is not sufficient.

In recent years specialized literature abounds in detailed case studies which present best practices and problematic areas in concrete logistics companies. They allow revealing cases of some common problems and trends and thoroughly evaluate the discussed problems, as well as the internal validity related most often to proving causal relationships, but conclusions cannot be referred to another environment. The main drawback of this kind of studies is that results can hardly be generalized for a larger number of companies, and for this reason knowledge cannot be gained for the general state of the logistics sector on a national/international level.

The logistics sector study carried out in Bulgaria in 2005-2008 reveals the challenges in front the sector in the context of the accession of our country to the EU but also outlines its state[22]. It is based on data collected through two questionnaires – one for researching the state and trends in logistics sector development and one for researching the challenges in front the logistics sector in the context of the accession to the EU. Five case studies for leading logistics companies are done. The research shows that the sector is in a process of developing and restructuring. To support this statement a number of arguments are pointed out, some of which are the following[23]:

First, there is a large and increasing number of firms in the country (including foreign ones) that provide various logistics services. Most of them improve their technical capabilities through acquiring own warehouses and vehicles.

Second, there are 3PL firms, although with a relatively small share (around 20% of the functioning companies).

Third, there is a trend of increasing the supply of complex logistics services at the expense of single ones.

The results of this research are important and form a picture of the general state and problems of the sector in the corresponding time period. Research interest is raised towards the development of the logistics sector during the years as well as the question whether companies have solved the revealed problems and followed the outlined perspectives.

4. A conceptual framework for measuring and estimating the contemporary aspects of the logistics sector development

The research of theory about logistics sector nature, evolution and development trends and of different studies about measures for various logistics services, levels of customer service, company resources and sustainable practices, lead to the formation of a conceptual framework for estimating the contemporary aspects of the logistics sector development (Fig. 1). This framework reflects the point of view of the logistics service providers.

[20] Langley, J., 2014 Third-Party Logistics Study: The State of Logistics Outsourcing Results and Findings of the 18th Annual Study, 2014.

[21] Lieb, B., 21st Annual Survey of Third-Party Logistics, http://www.penskelogistics.com/newsroom/2014_9_22_pl_3pl_study.html, достъпно към 27.11.2014.

[22] Dimitrov, P., E. Velichkova, M. Rakovska, Logistics Sector Development in Bulgaria, University Publishing House „Economy", Sofia, 2008.

[23] Ibid, p. 143.

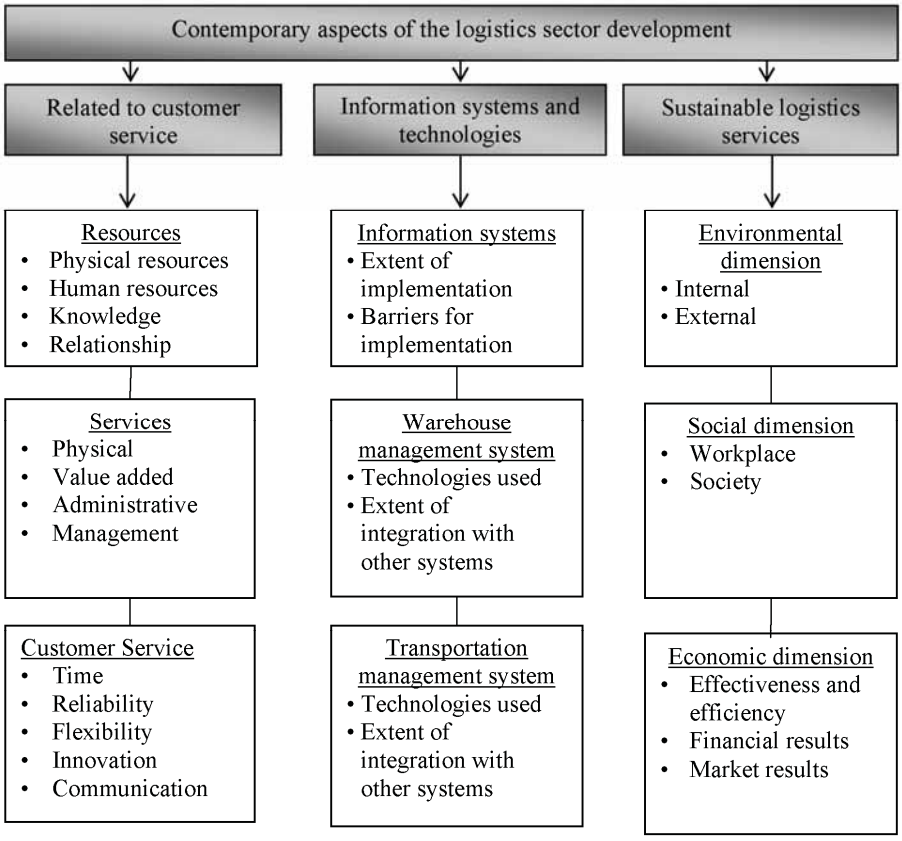

Fig. 2. A conceptual framework for measuring and estimating the contemporary aspects of the logistics sector development

Customer service in logistics sector happens as a result of providing logistics services by the companies in the sector. The provision of logistics services is based on the usage of a combination of resources – material and non-material. Wernerfelt identifies five different types of resources that ensure competititve advantage for logistics service providers: physical resources, human resources, information technologies, knowledge and relationships[24]. Physical resources are LSPs' material assets connected with the physical movement and storage of products – terminals, warehouses, vehicles, handling equipment. Information technologies, like physical resources, also very often require large capital investments. Due to the significant role of information systems and technologies for the logistics sector contemporary development, they are considered as a separate aspect.

Human resources are the people that form the organization with their experience and qualification. Effective usage of human and physical resources is associated most often with the possession of some knowledge and skills. Another important prerequisite for customer service is the capability to build and maintain relationships with customers and other organizations from the sector. Collaborative relationships relate to knowledge and information sharing which decreases costs and improves customer service as well.

The results of combining resources are services that LSPs offer to their customers. *Logistics services* can be physical – these are services related to transportation and warehousing or value added services (cross-docking, picking, packaging, labelling, etc.). Logistics services are also administrative and management ones, which are not related physically to material flows – inventory management, order administration, etc.

Customer service is the final result of provided services and its main dimensions are time, reliability, flexibility, communication and innovations. The first dimension includes measures of the time for activities constituting the order cycle such as responding to customer requirements, confirming delivery, transportation, claims processing and so on. Reliability concerns the provider's capability to fulfil undertaken engagements. For example, a typical indicator is the percentage of on time deliveries from the total number of deliveries. Reliability can be related to flexibility – offering different

[24] Wernerfelt, B., A resource-based view of the firm, Strategic Management Journal, 5(2), 1984, 171-180.

transportation modes to a destination helps the LSP increase delivery reliability. The communication dimension includes providing accurate and on time information to customers and the possibility to share information between departments and with other logistics partners. Innovation is every performance improvement or offering higher customer service levels on the basis of technology, knowledge and relationships, like fast and adequate introduction of new services and enhancement of geographical coverage.

The second aspect of the logistics sector development concerns ***information systems and technologies***. In this respect the framework includes studying firstly the *extent of implementation* of specialized software products in the logistics sector (TMS, WMS, YMS, SRM, CRM), which allows the evaluation of the applied management methods, as well as the *barriers* hindering those firms that have not implemented such products. It is envisaged also to study the specific *technologies* (barcodes, RFID, cloud computing, etc.) that are used in the most popular logistics information systems – for warehouse management (WMS) and for transportation management (TMS), and the *extent of these systems integration* with other systems implemented in companies.

Sustainable logistics services are evaluated in three dimensions corresponding to the sustainable development dimensions – environmental, social and economic. *The environmental dimension* is viewed in two aspects – internal and external. The internal aspect encompasses environmental practices directed towards company employees and managers and includes the following areas:

- *Transportation and distribution* – using alternative fuels, new and environment friendly vehicles, electric or hybrid vehicles, improving fuel efficiency of vehicles, reducing vehicle speed, efficient cargo consolidation and full vehicle loading, routes optimization, avoiding rush hours, etc.
- *Warehousing and green construction* – ecologically designed warehouse, energy efficient warehouse and handling equipment, improving the energy efficiency of handling processes, using alternative energy sources, full usage of warehouse capacity, etc.
- *Material consumption and recycling* – reducing packaging and other materials waste, materials recycling, reducing consumption, reusing materials;
- *Packaging* – recycling and reusing packaging, using packaging made of bio disposable or recyclable materials;
- *Management* – programmes for environmental compliance with ISO 140000, improved programmes for technical repair and maintenance, measuring and controlling environmental practices results, training drivers in efficient vehicle driving, training and motivating other personnel, etc.

The external aspect of the environmental dimension requires the application of the collaborative approach with *customers* (for example, implementing customers recommendations, helping customers to achieve their environmental goals, collaboration in relation to customers' recycling programmes and reverse logistics) and with other *logistics companies* (choosing suppliers on the basis of environmental criteria, mutual implementation of environmental programmes, information sharing concerning the provision of sustainable logistics practices).

The social dimension includes evaluation of *the workplace* from employees' point of view, namely available safety conditions in transportation and warehousing and employees health protection at their workplace, as well as stipulated measures for improving safety conditions (medical examinations, training, improvement of transportation and warehouse equipment's safety systems, etc.). The social dimension includes also company attitude towards society, which can be expressed in donations or some other support to social projects, disabled persons or students training, ensuring employment for long-term unemployed, and promoting environmental projects.

The economic dimension includes evaluation of the achieved results from the application of sustainable logistics practices and concerns *effectiveness and efficiency* (cost reduction, improvement of service quality and processes, improvement of productivity, service and process innovation), *financial results* that are reflected in profit change after the implementation of sustainable logistics practices, and *market results* (market share increase, entering new markets, gaining new customers, company image improvement, etc.).

Conclusion

Due to the increasing importance of the logistics sector service for the competitiveness of entire supply chains, it is necessary to study not only what activities are performed by LSPs to provide service for their customers, but also what resources they use for these activities. Substantially important among these resources are the contemporary logistics information systems and technologies. It is necessary to research their state in greater details because they are a prerequisite for providing higher service levels and increasing competitiveness. Finally, the trend

towards sustainable development, the regulations in this area and the increasing sector's role for the establishment and functioning of sustainable supply chains, raise the necessity to research sustainable practices applied by LSPs.

The proposed conceptual framework is a basis for carrying out a questionnaire survey on the included contemporary aspects and case studies as well. The questionnaire and the instructions for studying concrete firms should reflect the different dimensions of the contemporary aspects of the logistics sector development. Questionnaires should ensure subject and methodological comparativeness with Bulgarian and foreign studies through the inclusion of questions used in these studies. The aim of the case studies in leading logistics companies is to reveal the display of best practices in providing logistics customer service, in using contemporary information systems and technologies and in applying sustainable logistics services. They ensure more extensive qualitative (and in some cases quantitative) analysis which is useful for clarifying some issues raised during the analysis of questionnaire data.

References:

1. Armstrong & Associates, Inc., U.S. 3PL Market Size Estimates, http://www.3plogistics.com/3PLmarket.htm, достъпно към 27.11.2014.

2. Coyle, J., C. J. Langley, R.A. Novack, B.J. Gibson, Managing Supply Chain: A Logistics Approach (9th edition), South-Western Cengage Learning, 2013.

3. Coyle, J., Ed. Bardi, C. J. Langley, The Management of Business Logistics: A Supply Chain Perspective (7th edition), South-Western Cengage Learning, 2003.

4. Dimitrov, P., E. Velichkova, M. Rakovska, Logistics Sector Development in Bulgaria, University Publishing House „Economy", Sofia, 2008.

5. Drangomirov, N., Logistics Information Systems – State and Usage Trends, Sofia, Publishing Complex - UNWE, 2014.

6. Gudehus, T., H. Kotzab, Comprehensive Logistics, Springer, 2009.

7. Kille, C., M. Schwemmer, The TOP 100 in European Transport and Logistics Services 2013/2014, Fraunhofer Center for Applied Research.

8. Lambert, D.M., J.R. Stock, Strategic Logistics Management, Richard D. Irwin, Homewood, IL, 1993.

9. Langley, J., 2014 Third-Party Logistics Study: The State of Logistics Outsourcing Results and Findings of the 18th Annual Study, 2014

10. Liao, C.N., H.P. Kao, An evaluation approach to logistics service using fuzzy theory, quality function development and goal programming. Computers & Industrial Engineering, 68, 2014.

11. Lieb, B. 21st Annual Survey of Third-Party Logistics, http://www.penskelogistics.com/newsroom/2014_9_22_pl_3pl_study.html, достъпно към 27.11.2014.

12. Nikolova, Ch., Macroeconomic Impacts and Economic Sustainability of Transport in the EU, 19th ITS World Congress, 2012.

13. Rakovska, M., N. Dragomirov, M. Vodenicharova, Logistics Development in Bulgarian Manufacturing and Trading companies, Publishing Complex - UNWE, Sofia, 2014.

14. U.S. International Trade Commission, Logistic services: An overview of the global market and potential effects of removing trade impediments, Publication 3770, May 2005.

15. Van Huss, S.H., Effective customer service. B & E Rev. (July–September), 1993.

16. Vitasek, K. (ed.), Supply Chain Management Terms and Glossary, Council of Supply Chain Management Professionals, August 2013.

17. Wernerfelt, B., A resource-based view of the firm, Strategic Management Journal, 5(2), 1984.

18. Wilson, R., 25 Annual State of Logistics Report, Council of Supply Chain Management Professionals, 2014.

КОРУПЦИЯТА – ПОДКУПИ, ИЗМАМИ И ТЯХНОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БИЗНЕСА И ИКОНОМИКАТА

д-р Милка Йосифова
катедра „Национална и регионална сигурност" УНСС

Резюме: *Всяко едно от обявените в Наказателния кодекс престъпления – измама, подкуп, документни престъпления, изнудване, търговия с влияние и трафик на хора имат съществено взаимодействие, отношение и съставна част от корупцията, а тя от своя страна върху бизнеса и икономиката. В преамбюла на Конвенцията на Организацията на обединените нации срещу корупцията (UNCAC) е поставена сериозността на проблемите и опасностите, свързани с корупцията, сигурността и стабилността на обществата, демокрацията, правовия ред и етичните ценности. Държавите страни по конвенцията*[1] *са убедени, че корупцията вече не е явление, характерно само за една държава, а транс национален феномен, които засяга всяка страна и нейната икономика, финанси, сигурност и благосъстояние на гражданите, което изисква международно сътрудничество и мултидисциплинарен подход за предотвратяване и контролиране.*

Актуалност на темата: *Измамите, подкупа, документните престъпления, изнудване, конфликт на интереси, търговия с влияние и трафик на хора са характеристики с различно развитие и обхват на явлението* ***корупция,*** *срещу която в продължение на 25 години България ненамира ефективния способ за противодействие.*

Обект *са причините в нормативната уредба създаващи предпоставки за подкуп и измами.*

Предмет - *влиянието на корупционните практики върху икономическото развитие на страната.*

Целта е *да се очертаят и извадят на светло традиционни нарушения поддържащи корупцията на високи нива във всички сфери на обществения живот.*

В статията са изследвани нормативните причини на компонентите подкуп и измами развиващи се в съдържанието на понятието корупция, създали монополите, нарушенията при усвояване на европейските фондове, сивата икономика, високата безработица поддържащи нивото на България, като най-бедната и най-корумпирана държава в Европейския съюз.

Ключови думи: *корупция, подкуп, измами.*

Увод

На 27 юни 2001 г. България представи три преговорни позиции и отваря главите „Данъчна политика", „Околна среда" и „Правосъдие и вътрешни работи". Европейският парламент на 13 април 2005 г. гласува с абсолютно мнозинство (522 гласа **„за"**, 70 гласа **„против"** и 69 **„въздържали се"**) в подкрепа на подписването на Договора за присъединяване на България към ЕС от 1 януари 2007 г. До влизане в ЕС българското правителство не успя да затвори глава 24 „Правосъдие и вътрешни работи", което наложи ЕК да задейства „Механизма за сътрудничество и проверка" (МСП) с петгодишно споразумение по въпросите за корупцията и организираната престъпност.

В крайният отчетен доклад на Европейската комисия от януари 2014 г. по МСП е направила извода, че остават в изходни позиции нерешените проблеми от 2007 г., неосъществените реформи в съдебната система, борбата с корупцията и организираната престъпност. Това наложи ЕК да продължи действието на механизма за неопределено време, като оцени борбата с организираната престъпност като ***„крехък напредък"*** и борбата с корупцията с ***„нулев резултат".*** Корупционните проблеми в съдебната система, в държавната администрация, в здравеопазването, в политическите партии и корупционните измами в обществените поръчки, продължават да са водещи за България. Единствената положителна оценка на ЕС по МСП, е че в отделни моменти е имало налице политическа воля за противодействие на корупцията. Само воля без смелост и решителност за радикални реформи, резултата винаги е нулев.

Корупцията - 25 годишно предизвикателството

Въпреки, че корупцията е един от основните проблеми, в българското законодателство липсва раздел и дефиниция „що е корупция" в Наказателния кодекс. От тук идва и отговора защо няма осъдени за корупция. Една голяма част от държа-

[1] Конвенцията на ООН срещу корупцията е ратифицирана със закон, приет от 40-то Народно събрание на 3.08.2006 г. - ДВ, бр. 66 от 15.11.2006 г. Издадена от Министерството на правосъдието, обн., ДВ, бр. 89 от 3.11.2006 г., в сила за Република България от 20.10.2006 г.

вите-членки на ЕС, за разлика от България, са взаимствали определения за корупцията редактирани в Конвенцията ООН срещу корупцията (UNCAC), Конвенцията за борба с корупцията, в която са въвлечени служители на ЕО или служители на държавите-членки на ЕС, Гражданската конвенция за корупцията, която дава определение най-близко до действащото в момента българското законодателство.

Има и други международни конвенции за борба с корупцията, но всички призовават държавите да обявят корупцията за престъпление, с което България се е съгласила и ратифицирала, но все още не е изпълнила.

Съгласно чл. 1, ал. 2 от НК основната задача на НК е да определи кои обществеоопасни деяния са престъпления и какви наказания се налагат за тях. Без дефиниция, корупцията не е определена за престъпление като обществеоопасно деяние, няма предвидено наказание в НК, няма подведени под отговорност за корупция, няма превенция срещу нейното разпространение. Има само множество държавни органи, институции призвани по закон да се борят с корупцията, обезпечени за тази цел с огромни средства от държавния бюджет, без някои да изисква от тях отчет за реално постигнатата ефективност. За изминалите 25 години корупцията в демократична България, създаде над 30 % сива икономика захранваща политическите партии за купуване на гласове и контролиран избирателен вот, над 11-13 % безработица принудила над 2 милиона българи да търсят работа, препитание и подобър живот в ЕС и САЩ.

Корупцията не е от днес и вчера, различни са способите за нейното противодействие. Авторът Румен Даскалов в „Българско общество 1878-1939 – държава, политика, икономика" (ИК „Гутенберг", София 2005г.), цитира британски пътешественик, според който: *„Балканската бюрокрация се корени във византийската и турската концепция с присъщите им своеволие и диктаторство, но строгостта бива отслабена от неефективност и корупция. Дребната корупция (сред ниските чиновнически рангове) не била толкова опасна и се явява дори необходимост за чиновника, който при това лошо заплащане просто не можел да издържа семейството си без странични доходи, докато много по-сериозна била корупцията във високите сфери и висшите класи".* Преди 119 години българското правителство търси решение да се справи с корупцията, като приема Закон за преследване на незаконно обогатените чиновници, който е действал с обратна сила.

Докладите на ЕК продължават да са крайно критични, а проведените в началото на 2014 г. анализ на прокуратурата за делата за корупция от 2007 до 2013 г. показва серия от пропуски и несъвършенства на системата. Незначителният брой осъдени по високите етажи на властта за подкуп не могат да окажат влияние на високия корупционен индекс. Завеждането на дела е кампанийно, обикновено след избори и смяна на една властта, което предопределя техния провал в съда. През месец юни 2014 г. стартира съвместен проект с държавното обвинение „Гражданско наблюдение върху ефективността на прокуратурата да разследва корупционни престъпления" на стойност 56 114.95 евро с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009-2014 г. Задачата е да разгледат делата приключени през 2012, етапите през които минава всяка една жалба за корупция и резултатите от тях.

Най-активна дейност срещу корупцията се отчита непосредствено след приемане на България в ЕС. За корупция са образувани 37 дисциплинарни производства за корупция от които 9 служители са уволнени в Агенция „Митници". Прокуратурата е приключила 1700 досъдебни производства, свързани с корупция[2], но няма как да бъдат осъдени за корупция без правна норма в НК.

Подкупа – престъпление но с минимално разкритие

Правната уредба на понятието „подкуп" датира още от Османския наказателен кодекс (чл. 67) и действа почти двадесет години след създаване на Третата българска държава (1878 г.). След него са приети три наказателни закони и последния от 1 май 1968 г. Определението за подкуп е намерило своето развитие, но винаги е отъждествявал незаконно даване или искане на облага за постигане на определена цел, която по закон не би следвало да е дължима.

Във всички случаи следва да се отчита, че винаги подкупът е корупция, но не всяка корупция е подкуп. В Наказателният кодекс подкупа, в различните му хипотези е развит в раздел IV от чл. 301 до 305а.

Законодателят предвижда наказание и глоба само спрямо длъжностно лице. Длъжностно лице, съгласно определението дадено в чл. 93 от НК *„е това, на което е възложено да изпълнява със заплата или безплатно, временно или безплатно служба в държавно учреждение"* Държавен

[2] http://www.dnes.bg/politika/2007/09/20/dojiviahme-osydiha-dvama-za-korupciia.41504

служител, е и този които изпълнява ръководна работа или работа, свързана с пазене или управление на чуждо имущество в държавно предприятие, кооперация, обществена организация, друго юридическо лице или при едноличен търговец, както и на нотариус и частен съдебен изпълнител и техните помощници.

Подкуп е налице в случаите когато: „*Длъжностно лице, което поиска или приеме дар или каквато и да е облага, която не му се следва, или приеме предложение или обещание за дар или облага, за да извърши или да не извърши действие по служба или загдето е извършено или не е извършено такова действие*, **се наказва за подкуп с лишаване от свобода до шест години и глоба до 5 хиляди лева".** Същото наказание се налага и на чуждо длъжностно лице, което поиска или приеме подкуп или приеме предложение или обещание за подкуп.

Подкупът най-често се включва и отъждествява с корупцията, поради факта, че съдържа в най-голяма степен признаците на корупционно поведение. Макар и тясно свързани подкупът е част от корупцията. Корупцията може да се осъществи от едно лице, използвайки своето служебно положение или власт, или от неограничен кръг лица, които действат съвместно за постигане на съвместен интерес, за разлика от подкупа, за които се изискват поне две лица или повече за постигане на същия съвместен интерес, като търговска сделка.

Не само които поиска дар или облага може да бъде подведен под отговорност за подкуп. Със същата отговорност носи и който предложи, обещание или даде дар или каквато и да е облага на длъжностно лице, за да извърши или да не извърши действия по служба, за което правната норма в чл. 304 от НК предвижда наказание лишаване от свобода до 6 години и глоба до 5 хиляди лева. В случаите когато длъжностното лице е нарушило служебните си задължения, наказанието се завишава до 8 години и глоба до 7 хиляди лева.

През 2014 г. е регистрирано най-високото равнище на административна корупция и корупционен натиск от страна на администрацията в периода след 1999 г., което представлява 29.3 % от пълнолетното население на страната или около 1.9 млн. граждани признават, че са давали пари, подарък или услуга на служители в обществения сектор.[3] От 2008 г. устойчиво расте делът на хората, които сами предлагат подкуп и облаги на служителите от публичния сектор. Около 70% от гражданите признават, че са склонни да участват в корупционни сделки, убедени в практическата ненаказуемост , което я превръща в печеливша стратегия за решаването на всеки проблем. Ако през 2001 г. около 79 % от гражданите са убедени, че е възможно да им бъде поискан подкуп или облага, то през 2014 г. процента е 94. По тези причини за последните 25 години е записано в доклада, че между 100-150 случая годишно се разглеждат от правоохранителната система, но липсват данни колко окончателно са осъдени за подкуп по години, което лишава гражданите от информираност, прозрачност и усещане за навременно и ефективно правосъдие.

Измамите – елемент на корупцията с цел облага

Съгласно чл. 209 от НК, „*Който с цел набавяне за себе си или за другиго имотна облага възбуди или поддържа у някого заблуждение и с това причини нему или другиму имотна вреда, се наказва за* ***измама*** *с лишаване от свобода от 1 до 6 години".* Когато със същата цел се използва заблуждението, неопитността или неосведомеността на някого и с това причини нему или другиму имотна вреда се наказва с лишаване от свобода до 5 години, а за маловажни случаи наказанието е лишаване от свобода до една година или пробация. Видове измами:

- Финансови измами.

Европейската комисия подготвя "драконовски" парични санкции за фирми и физически лица, които администрират и манипулират "критичните" световни финансови показатели и пазари. Законопроектът предлага да се предоставят на Европейския регулатор за ценни книжа и пазари (ESMA) правомощията да налага глоби на администраторите на индексите и лицата при наличие на нарушения. Текущите глоби в рамките на Европейския съюз (ЕС) варират от минимум 5 000 евро до максимум 10 млн. евро, като размерът зависи от годишния оборот на администратора. Според документа глобата никога не трябва да надвишава 10 млн. евро, или 20% от оборота, освен ако администраторът не се е облагодетелствал финансово от нарушението.

По информация на Върховна касационна прокуратура от 26 март 2014 г. са арестувани в САЩ 16 български граждани заради пране на пари, банкови измами с кредитни карти за милиони долари. Двама са задържани у нас. Българите са сред организираната група от общо 30 души задържани в предградието на Чикаго. Номерата на

[3] http://dnes.dir.bg/news/bulgaria-koruptzia-17300189 - доклад на Център за изследване на демокрацията.

кредитни карти от Европа са крадени със скимиращи устройства, а след това изпращани до участниците в престъпната група в САЩ по електронен път - с имейл или Skype. След това номерата са били монтирани със специални устройства в гифткарти. Така са източени хиляди сметки за милиони долари.

Варненският апелативен съд на 06.06.2014 г. потвърди решението за екстрадицията на 50-годишния българин Антон Донев във Франция, за да бъде разследван от компетентните власти за измама и подправяне на платежни инструменти, извършена от престъпна група.

- Данъчни измами и укриване на данъци.

Данъчната измама е форма на умишлено укриване на данъци или информация от данъчните органи, която обикновено е наказуема по наказателноправен ред, като незаконни действия. Включва ситуации, при които умишлено се подават неверни декларации или се представят фалшиви документи с цел плащане на по-малко данъци или непращане, чрез укриване на доходи.

Борбата с данъчните измами и укриването на данъци е от значение както за защитата на държавния бюджет, така и за доверието на гражданите в справедливостта и ефективността на данъчната система. Те ограничават способността на държавите-членки да събират приходи и да провеждат своята икономическа политика. Оценките показват, че десетки милиарда евро са държани в офшорни зони, често недекларирани и необлагани данъци, което намалява националните данъчни приходи. ЕС е разработил обширен набор от инструменти, за да подобри способността на държавите-членки за борба с данъчните измами и укриването на данъци. Данъчните приходи могат да бъдат увеличени чрез систематични действия за намаляване на сенчестата икономика и за повишаване ефикасността на данъчната администрация.

Корпоративни измами

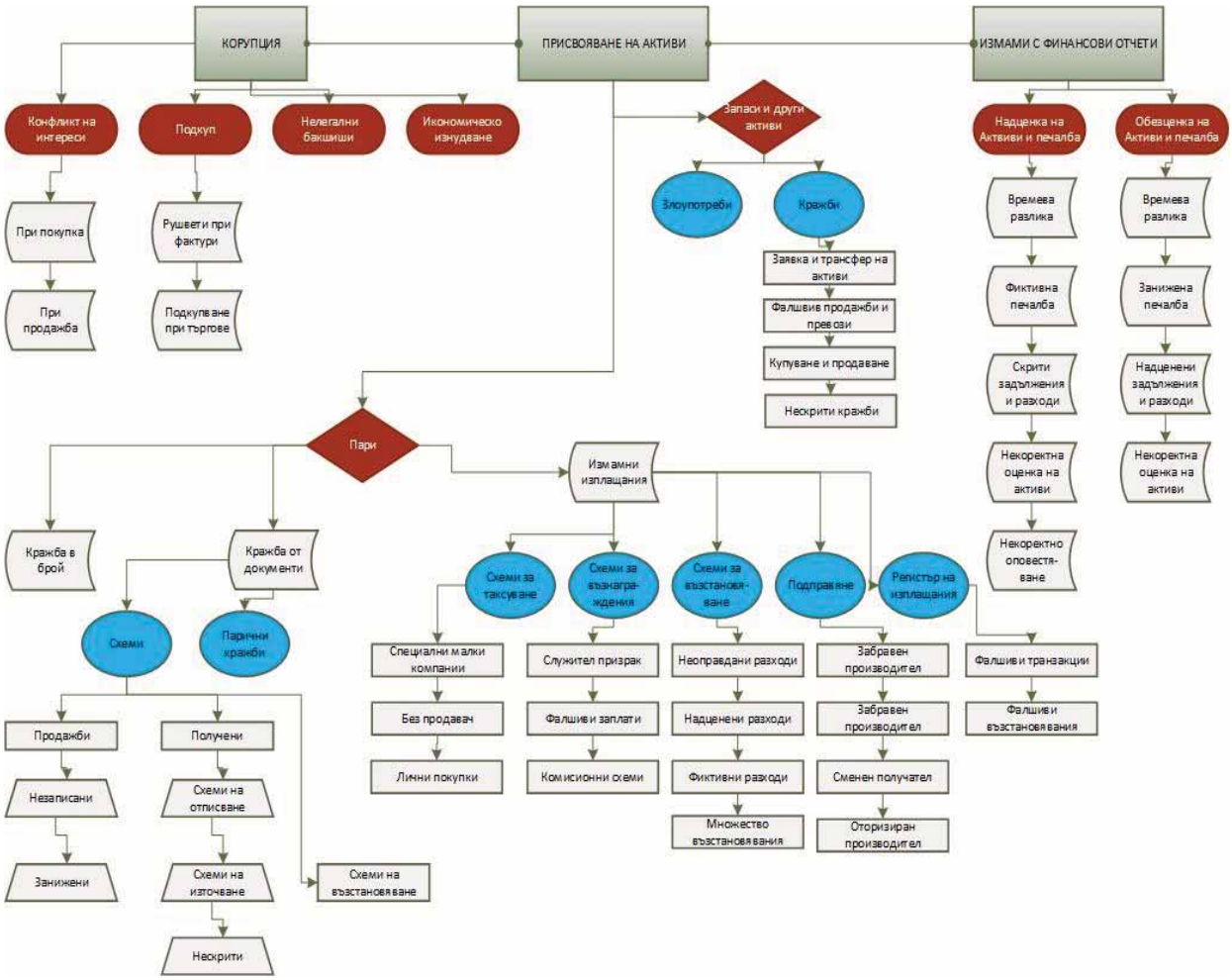

Източник:Асоциация на сертифицираните експерти по разкриване на измами (АСЕРИ)-www.acfe.org

- Корупция при измами с ДДС.

ДДС измамите значително надвишават останалите данъчни измами. Въпреки това България няма установена методика за тяхната оценка. Действителният размер според оценките на администрацията в средногодишен размер надвишава между 30 и 55 % приходите от ДДС. Освен щетите за публичния сектор измамите с ДДС нанасят значителни щети и на частния сектор, водят до нелоялна конкуренция и пазарни изкривявания. По този начин се спъва нормалния бизнес и оцеляват фирми, които не са достатъчно производителничиято фирмена стратегия е насочена към предоставяне на продукти с по-добро качество на по-ниски цени, а тези които имат смелост да скрият повече данъци и ползват политически или административни покровителство. Първата група на измамите с ДДС е свързана с методите за укриване на данъчни задължения по ДДС и втората група в методи за източване на ДДС чрез фиктивни сделки и фирми.

- Измами при възлагане на обществени поръчки.

Една от най-разпространената форма на измама след присъединяване на България към ЕС. Дължи се вследствие подходяща и неконтролирана среда, примамливи стимули поради възможността за усвояване на голям финансов ресурс, занижен контрол който предоставя увереност, че няма да бъде разкрит и не на последно място по важност липса на бързи, ефективни, справедливи наказания.

Извод:

Публичните финанси спешно трябва да се реформират, за да се поддържат системите за социална закрила и обществените услуги, да се ограничат разходите за рефинансиране на държавата и на другите публични органи, както и за да се избегне разпространяването на проблемите в останалата част от икономиката, чрез ефективна стратегия за превенция, противодействие и борба с корупцията.

Предложения:

1.Най-бързият и ефективен способ за борба с корупцията в държавната администрация е отмяна на чл. 307 от НК за подбудителство към подкуп, което предложение многократно е поставяно на вниманието на редица поред народни събрания и правителства.

2.Създаване само на един контролен орган за борба с корупцията с участието на експерти от гражданското общество (50% на 50 %) за да се ограничи възможността за политическо и икономическо въздействие върху техните действия избирателно да прилагат антикорупционното законодателство.

Използвана литература, нормативни актове и публикации

1. Грей, Ч., Кауфман Д., Икономическа цена на корупцията, Коалиция 2000, С.,1999.

2. Даскалов, Р., Българско общество 1878-1939 – държава, политика, икономика" , ИК „Гутенберг", С., 2005

3. Динев, Д., Икономическите измами. Схемите на корупция, АПИИ, С., 2006.

4. Клитгард, Р.,Контролиране на корупцията, С., 2012

5. Наказателен кодекс.

6. Технически указания на Министерство на финансите, Индикатори за нередности и измами.

7. http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/tax_bg.pdf , Борба с данъчните измами и укриване на данъци, заседание на Комисията към ЕС от 22 май 2013 г.

8. http://dnes.dir.bg/news/bulgaria-koruptzia-17300189 - доклад на Център за изследване на демокрацията.

9. http://www.kaminata.net/koruptsionni-sdelki-t61171.html, Корупционни измами, 16 юни 2011г.

10. http://frognews.bg/news_12098/Obvineniiat_za_podkup_I_Vladimirov_Magistratite_jertvaha_nevinen_zaradi_pokazna_borba_s_koruptsiiata/, Обвинение за подкуп, 18 май 2009 г.

11. http://www.dnes.bg/politika/2007/09/20/doji viahme-osydiha-dvama-za-korupciia 41504данъци

BRIBERY, CORRUPTION, FRAUD AND THEIR IMPACT ON BUSINESS AND THE ECONOMY

Dr. Milka Yosifova
Department "National and Regional Security" World Economy

Summary: *Each of the stated in the Criminal Code offenses - fraud, bribery, document fraud, extortion, influence peddling and human trafficking have significant interaction terms and integral part of the corruption, and in turn, on business and the economy. In the preamble to the Convention of the United Nations Convention against Corruption (UNCAC) is discussed the seriousness of the problems and dangers of corruption, security and social stability, democracy, rule of law and ethical values. States Parties[1] are convinced that corruption is not a phenomenon unique to one country but a transnational phenomenon that affects every country and its economy, finance, security and welfare of the citizens, which requires international cooperation and multidisciplinary approach to prevention and control.*

Actuality of theme: *Fraud, bribery, documentary offenses, blackmail, conflict of interest, influence peddling and human trafficking are characteristics of different development and scope of corruption against which for 25 years Bulgaria has not found an effective way to counter.*

Object *causes in the legislation creating the preconditions for bribery and fraud.*

Subject *is the impact of corruption on economic development.*

The aim *is to highlight and bring to light the traditional violations supporting high levels of corruption in all spheres of public life.*

The article examines the statutory cause of bribery and fraud components developing the content of the concept of corruption, created monopolies, distortions in the absorption of EU funds, the gray level of the economy supporting Bulgaria, as the poorest and most corrupt country in the European Union.

Keywords: *corruption, bribery, fraud.*

Introduction

On June 27, 2001 Bulgaria presented three negotiating positions and opening chapters "Taxation", "Environment" and "Justice and Home Affairs". The European Parliament on 13 April 2005 voted with an absolute majority (522 votes **"for"**, 70 votes **"against"** and 69 **"abstentions"**) in favor of signing the Treaty of Accession of Bulgaria to the EU on January 1, 2007. By the time of EU accession Bulgarian government has not managed to close chapter 24 "Justice and Home Affairs", which required the Commission to trigger "mechanism for cooperation and verification" (SMEs) with a five-year agreement on the issues of corruption and organized crime.

In the final report to the European Commission in January 2014 SME concluded that the starting positions remain unresolved issues from 2007- unrealized judicial reform, fight against corruption and organized crime. This forced the Commission to extend indefinitely the facility, assessing the fight against organized crime as ***"fragile progress"*** and the fight against corruption with ***"zero-sum"***. Corruption problems in the judiciary, public administration, healthcare, political parties and corruption in public procurement fraud, continue to guide Bulgaria. The only positive assessment of EU SMEs is that at some points there was a political will to combat corruption. But only will without courage and determination for radical reforms will always end with a zero result.

Corruption - 25 year challenge

According to the World Bank report *"Corruption cripples development, undermining the rule of law and weakening the institutional foundation on which economic growth depends."*

Although corruption is one of the main problems in Bulgarian legislation it lacks definition and section "What is corruption" in the CC. Hence the answer why no convictions of corruption. A large majority of the Member States, unlike Bulgaria, have borrowed definitions of corruption edited in the UN Convention against Corruption (UNCAC), Convention against corruption involving officials of the EC or officials of Member States, EU Civil Law Convention on Corruption, which defines the closest to the operative Bulgarian legislation. There are other

[1] United Nations Convention against Corruption was ratified by a law passed by the 40th National Assembly on 3.08.2006 - SG. 66 of 15.11.2006 issued by the Ministry of Justice, Prom. SG. 89 of 3.11.2006 in force in the Republic of Bulgaria 20.10.2006

international conventions on the fight against corruption, which call on all States to criminalise the corruption with which Bulgaria has agreed and ratified, but not yet implemented.

According to Art. 1, para. 2, the main task of the Criminal Code is to identify which socially dangerous acts are crimes and what penalties are imposed on them. Undefined in the Criminal Code, corruption is not defined as a socially dangerous criminal act with no punishment and sanction, no indictations for corruption, no prevention against it and prevention against its spread. There are many government bodies and institutions recognized by law to fight corruption secured for this purpose with huge funds from the state budget without the requirement to report actually achieved efficiency. For the past 25 years, corruption in democratic Bulgaria, provided more than 30% of the gray economy to power vote-buying of political parties and controlled electoral vote which resulted to over 11-13% unemployment and forced more than 2 million Bulgarians to seek employment, livelihood and a better life in the EU and the United States.

Corruption is long existing phenomena and there are different ways of its countermeasures. As quoted author Rumen Daskalov in "Bulgarian Society 1878-1939 - state politics, economics" (IC "Gutenberg", Sofia 2005.) *"Balkan bureaucracy rooted in the Byzantine and Turkish concept inherent arbitrariness and dictatorship, but the severity is weakened by inefficiency and corruption. Petty corruption (among the lowest clerical grades) was not so dangerous and appears even necessary for the clerk, who in this poorly paid country simply could not support his family without side income, while more serious was corruption in the high spheres and upper classes".* One hundred and nineteen years ago Bulgarian government seeks solution to tackle corruption by adopting laws to prosecute illegal fortified officials who acted retroactively.

EC reports continue to be extremely critical and at the beginning of 2014 conducted an analysis of the prosecution of corruption cases from 2007 to 2013 which shows series of gaps and deficiencies in the system. Negligible number of convictions in high profile cases of bribery can not affect the high corruption index. Prosecution is sporadic, usually after an election and change of power, which determines their failure in court.[2]

Bribe - a crime but with minimal disclosure

The legal framework of the term "bribe" dates back to the Ottoman Criminal Code (Art. 67) and acts almost twenty years after the establishment of the Third Bulgarian State (1878). After that time three criminal laws have been accepted the last being from May 1, 1968 The definition of bribery has found its development, but always identify illegally giving or requesting a favour, which by law should not be payable. In all cases it should be recognized that bribery is always corruption, but not all corruption is bribery.

In CC bribery in its various hypotheses is developed in section IV of art. 301 to 305a. The law provides punishment and fine only for the official. Officer, as defined in Art. 93 CC *"is who is assigned to perform against a salary or free, or free temporary office in a state institution"* A civil servant is the one who has a leading position or work related to custody or control of the property of another state enterprise, cooperative, public organizations, other legal entity or sole trader, and the notary and bailiff and their assistants.

Bribery exists when: *"An official who requests or accepts a gift or any benefit that is not due, or accepts an offer or promise of a gift or benefit to perform or not perform an act or service because he has committed or not committed such an act,* **shall be punished for bribery by imprisonment of up to six years and a fine up to 5000 lev".** The same penalty shall be imposed on a foreign public official requests or accepts a bribe or accepts an offer or promise for bribery.

Bribery is most often equated with corruption, because it contains the greatest extent signs of corrupt behavior. Although closely related bribery is part of corruption. Corruption can be done by a person using his official position or authority, or by the public, which act together to achieve a common interest, as opposed to bribery, which require at least two persons or more to achieve the same joint interest as a commercial transaction.

Not only the person who request a gift or benefit can be indicted for bribery. The same responsibility goes also for who offers, promises or gives a gift or any advantage to an official to perform or not to perform official functions, for which the legal norm in art. 304 of the Penal Code provides for imprisonment up to 6 years and a fine up to 5000 lev. In cases where the official has violated his duties, the penalty is increased to 8 years and fine of up to 7000 lev.

In 2014 is registered the highest level of administrative corruption and corruption pressure by the administration in the period after 1999, which represents 29.3% of the adult population or about 1.9

[2] In June 2014 was launched a joint project with the state prosecution "Monitoring the effectiveness of the prosecution to investigate corruption offenses" worth € 56 114.95 with the financial support of the program to support NGOs in Bulgaria under the Financial Mechanism of the European Economic Area 2009- 2014 The task is to consider the cases closed in 2012, the stages through which any complaint of corruption and the results thereof, whose results are expected.

million. Citizens say they have given money, gifts or service to employees in the public sector.[3] Since 2008, sustainable growing proportion of people who themselves offer bribes and benefits to public sector employees. About 70% of the people admit that they are willing to participate in corrupt deals, convinced of the practical impunity, making it a winning strategy for the solution of every problem. In 2001 about 79% of people are convinced that it is possible that they be asked for a bribe or advantage, when in 2014 the percentage is 94. For these reasons, the last 25 years are recorded in a report which states that there are between 100-150 cases per year which are considered by the law enforcement system, but no data exists how definitively are convicted of bribery in years, which deprives citizens of information, transparency and sense of timely and effective justice.

Fraud - element of corruption in order to benefit

According to Art. 209 of the Penal Code, *"Whoever with the purpose of obtaining for himself or for another person benefit excite or maintain a false belief and thus cause him or somebody else property damage, shall be punished* ***for fraud*** *with imprisonment from 1 to 6 years."* When with the same purpose, a delusion, inexperience or ignorance of someone is used and thus causing him or property damage to another shall be punished with imprisonment of up to five years, and for minor cases the punishment is imprisonment of up to one year or probation. More important types of corruption scams:

- Financial fraud.

The European Commission is preparing a "draconian" financial penalties for companies and individuals who administer and manipulate "critical" financial performance and world markets. The bill proposes to give the power to the European regulator Securities and Markets Authority (ESMA) to impose fines on the indexes administrators and persons in case of violations. Current penalties within the European Union range from a minimum € 5,000 to a maximum of 10 million euro, the amount depends on the annual turnover of the controller. According to the document the fine should never exceed 10 million euro, or 20% of turnover unless the administrator has not benefited financially from the infringement.

According to the Supreme Court of Cassation of 26 March 2014 16 Bulgarian citizens have been arrested in the United States because of money laundering and bank fraud with credit cards for millions of dollars. Two were detained in the country. There are also Bulgarians among the organized group of 30 people arrested in the suburbs of Chicago. Credit card numbers are stolen from Europe with scanning devices and then electronically sent to the participants in the criminal group in the United States - by email or Skype. The numbers have been fitted with special devices GiftCard. Thousands of accounts for millions of dollars were drained that way.

Varna Court of Appeal of 06/06/2014, confirms the decision on the extradition of 50-year-old Bulgarian Anton Donev in France, to be investigated by the competent authorities for fraud and forgery of payment instruments, carried out by a criminal group.

- Tax fraud and tax evasion of taxes.

Tax fraud is a form of intentional tax evasion or information from the tax authorities, which is usually punishable by criminal law, as illegal activities and includes situations where deliberately submitted false statements or present false documents in order to pay less tax evasion or by concealment of income.

Combating tax fraud and tax evasion is important for the protection of the state budget and for citizens' confidence in the fairness and efficiency of the tax system. They limit the ability of Member States to collect revenue and to conduct their economic policies. Estimates show that tens of billions of euros are held offshore, often unreported and untaxed taxes, which reduces the national tax revenue. The EU has developed a comprehensive set of tools to improve the ability of Member States to combat tax fraud and evasion. Tax revenues can be increased by systematic action to reduce the shadow economy and to increase the efficiency of tax administration.

- Corruption in VAT fraud.

VAT fraud significantly exceed the remaining tax evasion. However, Bulgaria has no established methodology for their evaluation. The actual amount estimated by the administration in the average size exceeds 30 to 55% VAT revenues. Besides damage to public sector VAT fraud cause substantial damage to the private sector, leading to unfair competition and market distortions. Thus hindering the normal business and the survival of companies that are not productive enough and whose corporate strategy is aimed at offering products with better quality at lower prices, against those who have the courage to hide more taxes and use political and administrative patronage. The first group of VAT fraud is related to methods of tax evasion on VAT and the second group in methods for VAT draining through fictitious transactions and companies.

[3] http://dnes.dir.bg/news/bulgaria-koruptzia-17300189 - Report of the Center for the Study of Democracy

Corporate fraud

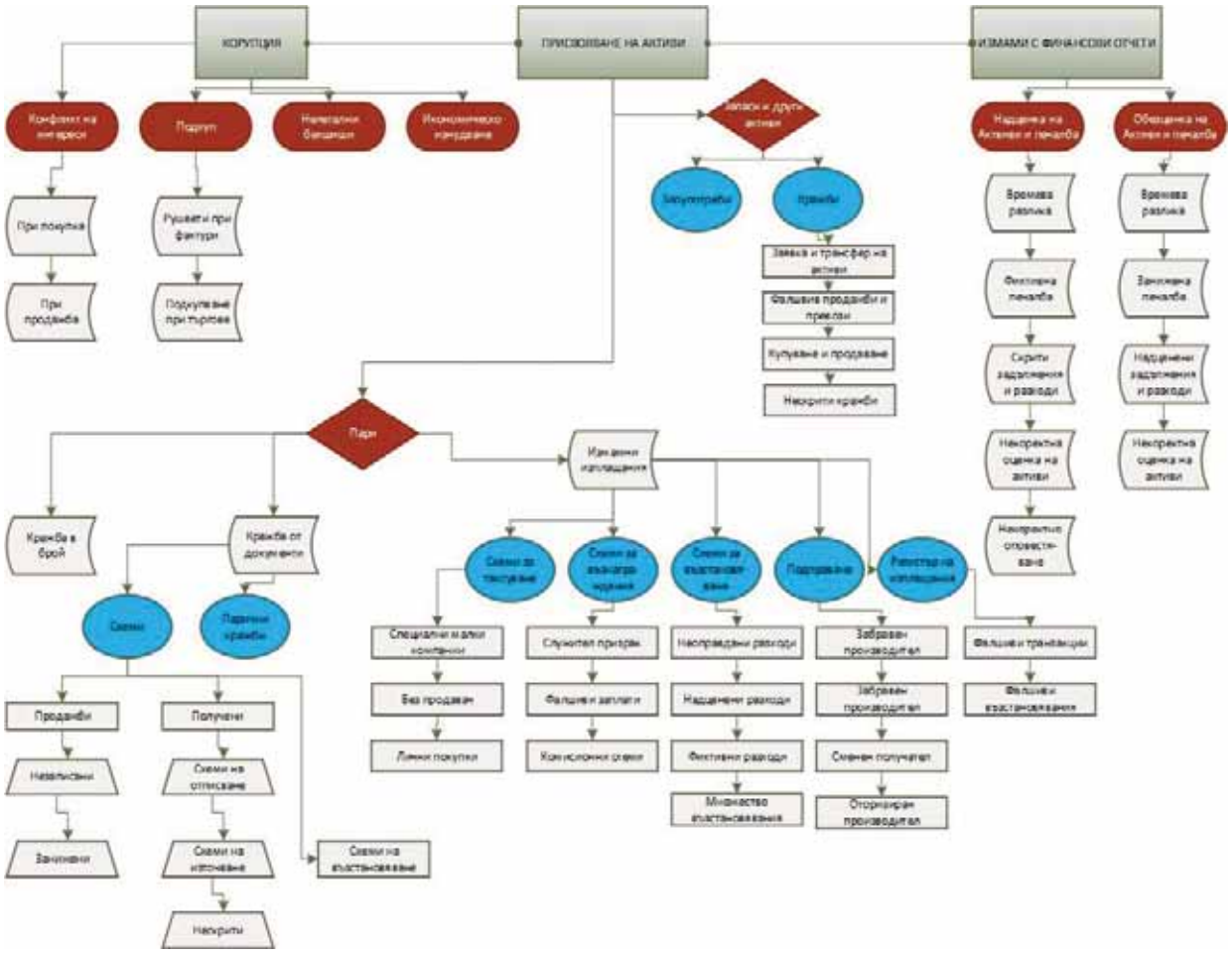

Source: Association of certified experts in fraud detection (ACER) -www.acfe.org

- Fraudulent procurement.

This is the most common form of fraud after the accession of Bulgaria in EU. Its existence is due to suitable and uncontrolled environment, attractive incentives of the possibility of absorption of large financial resources, poor control that provides confidence that will not be revealed, and last but not least, the lack of rapid, efficient, fair punishment.

Conclusion:

Urgent need of reform in the public finance, in order to maintain social protection systems and public services to reduce the cost of refinancing the state and other public authorities as well as to avoid the spread of the problems in the rest of the economy through effective strategy to prevent, suppress and combat corruption.

Suggestions:

1.The fastest and most effective way to combat corruption in the state administration is to abolish art. 307 of the Penal Code for incitement to bribery, which has repeatedly proposed to the attention of a number of consecutive Bulgarian national assemblies and governments.

2. Create only one control body to combat corruption with the participation of experts from civil society (50% to 50%) to limit the possibility of political and economic impact on their activities and selectively apply anti-corruption legislation.

References, regulations and publications

1. Grey, C., D. Kaufman, Economic Price of Corruption Coalition 2000, S. 1999.

2. Daskalov, R., Bulgarian society from 1878 to 1939 - State, Politics, Economics, "IC" Gutenberg ", Sofia, 2005

3. Dinev, D., economic fraud. Schemes of corruption, Appia, S., 2006.

4. Klitgard, R., Controlling Corruption, S., 2012

5. Criminal Code.

6. Tehnichal instruction of the Ministry of Finance Indicators of irregularities and fraud.

7. http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/tax_bg.pdf, Combating tax fraud and tax evasion, a meeting of the EU Commission by May 22, 2013

8. http://dnes.dir.bg/news/bulgaria-koruptzia-17300189 - Report of the Center for the Study of Democracy.

9. http://www.kaminata.net/koruptsionni-sdelki-t61171.html, fraud Corruption, June 16 2011.

10. http://frognews.bg/news_12098/Obvineniiat_za_podkup_I_Vladimirov_Magistratite_jertvaha_nevinen_zaradi_pokazna_borba_s_koruptsiiata/ , Charges of bribery, May 18, 2009

11. http://www.dnes.bg/politika/2007/09/20/dojiviahme-osydiha-dvama-za-upciia.41504 **pean crimes**

ПРОБЛЕМАТИЧНИ ЯДРА И РИСКОВЕ В БЪЛГАРСКАТА МЕДИЙНА СРЕДА

Ина Димитрова, докторант в катедра „Медии и обществени комуникации”

1. Натиск и влияние в медийната работна среда

Проблемите в българската медийна среда се появяват след 1989 г, когато българският медиен пазар започва своето развитие. Периодът е белязан с непостоянен курс на либерализация, бавно развитие на рекламния сектор и сравнително късното пристигане на чуждестранните инвеститори, чието присъствие е ограничено през първото десетилетие на трансформацията. Двадесет и пет години по-късно ситуацията в мединия сектор е усложнена заради растящото влияние на медийния бизнес върху медийните политики, ниска ефективност на медийната регулация и стеснени зони на свободното слово. Не остава скрит фактът и за грубия политически натиск върху медиите, заплашени от косвени икономически интереси, без надежда за възможна еманципация от политическите партии. Освен всичко изброено, все по-явна става намесата на собствениците в редакционното съдържание, налагането на теми табу, насаждане на страх чрез пряк или непряк натиск върху журналисти, както и наличие на корупция.

Темата за проблемите и рисковете в българските електронни и печатни медии е с безспорна актуалност за съвременните социални изследвания. Това се дължи на няколко основни предпоставки. От една страна те са свързани със заплахите пред независимостта на медиите, със загубените ценности като свобода на словото, с липсата на прозрачност на собствеността и финансирането на медиите. От друга страна с реализиране на идеята за мерките, които трябва да се вземат, за да се преустанови политическия контрол върху тях и да се създаде устойчива медийна среда.

Един от често срещаните проблеми на българските медии е ниското професионално ниво на журналистите. Този факт се отнася за по-младите кадри, които обикновено не са достатъчно компетентни, за да подготвят качествен материал. В повечето случаи улесняват работата си като правят "копи - пейст" на прессъобщения или текстове на техни колеги, вместо да напишат нещо ново, аналитично и интересно за читателите. Масова практика е да не проверяват източниците на готово намерената информация, като разчитат повече на обем и бързина, вместо на стойностно съдържание.

Като негативен факт може да отчетем и липсата на професионалисти, а в наши дни е твърде трудно да се намерят квалифицирани хора. Вместо това случайни такива биват назначавани без дори да притежават необходимите способности и компетенции за професията журналист. Причината за лошото усвояване на журналистическите практики е слабо развитият медиен пазар в България. Грешките идват от самите медии, които следват стратегически бизнес план и следователно управлението им не е свързано с установяване на дългосрочни ефективни модели.

Слабата конкуренция също може да бъде отбелязана като характеристика на българската медийна среда, въздействаща отрицателно върху качеството на медйната практика и продукт. Зависимостта от собствениците и спонсорите на дадената медия е един от значимите фактори за влияние, което усложнява развитието на медията и профанизира журналистическите принципи. Според мненията на експерти медиите в България са създадени като платформа за комерсиалните интереси на собственика и тяхната цел е популяризиране на неговите позиции, а не предствяне на конкурентна бизнес идея.

2. Медийни изследвания на проблематичните ядра в българския медиен сектор

Редица медийни изследвания на български и международни организации, като (фондация Медийна демокрация, Български хелзински комитет, фондация Фридрих Науман, Репортери без граници, Freedom House, Държавния департамент на САЩ, фондация Фридрих Еберт (Балкански медиен барометър), фондация Отворено общество), установяват структурни проблеми, подриващи устоите на медийната среда в България. Повечето от тях се отнасят до растящото влияние на медийния бизнес върху медийните политики, ниска ефективност на медийната регулация и стеснени зони на свободното слово. Заради всичко това най-много страда критичният тон и гледната точка в предавания, статии, репортажи, новини и анализи. Върху журналистите редовно се оказва икономически, политически и редакционен натиск и в тази негативна ситуация са отчетени намесата на собствениците в редакционното съдържание, налагането на теми табу, насаждане на страх чрез пряк или непряк натиск върху журна-

листи, както и наличие на корупция. Корупцията много често не е с финансов израз, а има формата на символичен бартер - [1]медиен комфорт на управляващите с гарантиране на спокойни условия за развитие на медийния бизнес.

За да бъдат намерени сходствата в позициите на различните медийни организации, ще предложа три примера за сравнение, в които ясно се идентифицират нередностите и пропуските в българските медии.

2.1 Проучване на „Асоциацията на европейските журналисти – България“ за свободата на словото

[2]Проучването на „Асоциацията на европейските журналисти – България“ по проблемите за свободното слово се провежда в периода 10 май – 10 юни 2013 г. То е осъществено чрез онлайн въпросник, изпратен до 1 402 действащи журналисти с молба за участие по имейл, без да е задължително да се отбелязват имената им. От общия брой запитани, 169 журналисти са дали своите отговори. Основната му цел е да констатира проблемните зони по отношение на свободата на медиите в България. Запитването е мотивирано от тенденцията, при която българските журналисти редовно стават жертви или свидетели на натиск в медиите, в които работят. Както отвътре – от страна на редактори и собственици, така и отвън – от рекламодатели, политически и икономически субекти.

Журналистката от БНР Ирина Недева споделя, че въпреки обстоятелствата „все повече журналисти проявяват смелост да защитават авторските си позиции пред собствениците и рекламодателите“. Освен това все повече хора участват неанонимно в анкетите по проблемите на техните издания. Тя допълва, че във времена на кризи ролята на обществено-правните медии като разпространители на нецензурирана информация нараства съществено, а за частните медии това е същински лукс заради тежките зависимости, с които са обвързани. Същевременно от проучването на Асоциацията на европейските журналисти става ясно, че основен обект на опит за оказване на политически натиск са държавните медии и журналистите в провинцията. В изследването се изтъква също така, че в провинцията натискът над журналистите е доста по-брутален, а зависимостите, на които са подложени те – са още по-големи в сравнение с работната среда в столичните медии. Пример, който посочват авторите на изследването, е че „работещите в регионалните медии могат значително по-трудно да критикуват рекламодатели в сравнение с колегите си от националните медии".

Открита е разлика в работните практики между частните и обществените медии. Що се отнася до частните, на журналистите често се забранява да пишат и да допускат излизане на материали за определени фирми, хора, действия и процеси, свързани с разнопосочната дейност на собствениците на медията, в която работят. Спират им се материали без обяснения, тъй като без да искат са засегнали интереси на собственик, главен редактор или негов външен партньор. При такива условия на работа, журналистите просто свикват и се научават да се автоцензурират, а в най-лошия случай биват изхвърлени. Ето защо огромна част от частните медии загубват статуса си на морален коректив на властта и на бизнеса и постепенно придобиват функциите на техен PR. Тези медии са профанизирани, цинично сравнявани с обикновен магазин „за плод и зеленчук“, по израза на Красимир Гергов, откъдето всеки си купува каквото му трябва. И вместо да се насърчава плурализма, той бива ограничаван. Сляпото придържане към пазара в крайна сметка води до доминацията на онези няколко основни продукта, които най-добре се продават. Така от медийната сергия постепенно изчезват различното мнение, анализът, културният продукт, а на негово място изпъкват реалити формати, сериали и шоу програми.

В обществените медии натискът е сравнително рядко явление. „По-свободните“ журналисти получават едни от най-ниските възнаграждения в медийния сектор. Това е причината голяма част от работещите там да не намират мотивация за създаване на истинска разследваща журналистика и за стойностни материали.

В българската медийна среда съществува добре развита „култура на натиска“, в рамките на която медиите са интегрирали и институционализирали канали, по които външното влияние се предава пряко в редакциите. Това показват резултатите от проучването на Асоциацията на европейските журналисти – България за свободата на словото през 2013 г. Според резултатите 86.98% от участниците в анкетата считат опитите да се повлияе на съдържанието на журналистическите материали за практика в българския медиен пей-

---

[1] Лозанов. Г., Медиите и политиката, Фондация „Медийна демокрация“, С., 2011 г

[2] http://www.aej-bulgaria.org/2013/05/%D0%B0%D0%B5%D0%B6-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D0%BF%D1%80%D0%BE/

заж. Нито един респондент не е определил натиска над медии и журналисти като „несъществуващо явление“. Най-често срещаният тип натиск, според журналистите (близо 70%) е индиректният натиск отвън, упражняван от работодатели и собственици, услужливо защитаващи интересите на приближени до тях политически и икономически субекти. На директен натиск от страна на политици, рекламодатели и представители на различни икономически кръгове са подлагани малко над 30% от анкетираните. Относно натиска вътре в редакциите, над 60% от участниците в проучването посочват, че той е честа практика на техните ресорни или главни редактори, а други 30% дори нямат нужда от намеса и напомняне какво могат да отразяват– те просто редовно се самоцензурират.

Над половината от участниците в анкетата – 52%, оценяват свободата на словото в България като лоша, а 40% поставят задоволителна оценка. А 46.15% от респондентите заявяват, че се били обект на натиск, докато 53.85% твърдят, че не се сблъсквали с подобно явление.

Освен анкетното проучване, Асоциацията на европейските журналисти изразява своята тревога относно идеята за нов НК, в който се предвижда да се криминализира фотографирането и записването без позволение, включително на публично място. Нейните членове приемат този факт за притеснителен, тъй като „подобна разпоредба може да бъде използвана за натиск върху журналисти и фоторепортери в работата им, резултатите от която представляват обществен интерес“. Така формулиран, текстът в новият Наказателен кодекс може да навреди и върху развитието на гражданската журналистика”.

2.2 Freedom House

[3]Позициите на България относно медийна свобода слизат все по-надолу и в класацията на Freedom House. За 2013 година страната вече е на 78-о място, като пада от 77-о за 2012 година. Докладът показва, че българските медии остават частично свободни. На нивото на България са още Индия, Черна гора, Антигуа и Барбуда, Салвадор, а по-ниско се нареждат Хърватия (83), Румъния (84), Гърция (92), Албания, Косово, Босна и Херцеговина и Македония, Турция, Украйна и Русия.

Според Дженифър Уиндзър, изпълнителен директор на организацията „Фрийдъм хаус”, която всяка година измерва степента на свобода на медиите по света, „журналистическата професия днес е притисната и се бори да оцелее, като натискът от правителствата, на други мощни играчи и на световната икономическа криза оказва огромно влияние”. В страни като България например, журналистите са притискани и сплашвани, за да бъдат защитени определени икономически, политически и криминални интереси. Тези действия често остават безнаказани, което води до някакъв вид автоцензура, отбелязва „Фрийдъм хаус” (2010). Организацията смята, че България е отстъпила трайно завоюваните през 2001 и 2002 г. позиции, когато за първи път авторитетната международна организация оценява медиите й като „свободни”.

През 2009, както и през 2008 г., тя е с „частично свободни” медии и заедно с Индия се класира на 76-о място от 196 държави. С всяка изминала година България получава все по-малко точки и несъмнено ниската оценка ни говори, че най-големият проблем за българските медии е политическият натиск.

Резултатите за дестабилизираната медийна среда не са такива само сега, а са градация на натрупани негативи от няколко години. Повече от две десетилетия след 1989-а България продължава да е в състояние на „полу-консолидирана демокрация“, заедно с Румъния, Сърбия, Македония и Хърватия. За разлика от тях централноевропейските и балтийските държави са се развили до консолидирани демокрации, сочи годишният доклад "Страни в преход" на американската неправителствена организация Freedom House.

След влошаването на показателя за независимост на медиите през 2009 г., в последвалите години България продължава да се намира на същото ниво. През 2011, 2012 и 2013 г. продължава да расте концентрацията на собствеността на медии, както и обвиненията за припокриване между медийни и политически интереси.

Друг критерий, по който няма съществена промяна, е борбата с корупцията, където България е на едно и също ниво от 2009 г. – „Системата от структури, чиято задача е да се борят с корупцията, продължава да страда от липса на достатъчно координация и ясни отговорности и отчетност.“

Становищата на доклада отново ни отвеждат към извода, че да се открият истинските притежатели на дадена медия, особено по-голяма, е трудно. Освен това наблюдаваме спад в медийната свобода не само на национално, но и на глобално равнище, предопределен от усилията на правителствата да контролират словото и да накажат тези, които го разнасят. Все повече правителства и частни „изпълнители“ нападат репортери, блокирайки физическия им достъп до дос-

[3] http://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/bulgaria#.U6c6cpR_uSo

тойни за отразяване събития, цензурирайки съдържанието и нареждайки политически мотивирани уволнения на журналисти.

В доклада си за състоянието на демокрацията по света, „Фрийдъм хаус“ констатира, че „през 2012 г. продължава да се влошава положението с независимостта на медиите в България. Засилва се концентрацията на собственост и водещи издатели се обвиняват взаимно в корупционни отношения с правителството, данъчни измами и други престъпления.”

Като пример може да посочим неудобните издатели, с които се захваща прокуратурата, а на послушните се дава аванта – пари за популяризиране на оперативните програми на ЕС. Няма да е пресилено, ако търсим причината за състоянието на българските медии не само в политическия натиск. Голяма вина имат и самите те. В тях така и не се наложи ясна ценностна система, а порочният модел на собственост се вписва много добре в утвърдената система на политически клиентелизъм.

2.3 Доклад на Център за либерални стратегии

На базата на резултатите от международния изследователски проект МЕДИАДЕМ[4], който анализира медийната регулация в България и в още 13 членки и кандидат-членки на ЕС, екипът на Центъра за либерални стратегии подготвя доклад, целящ насърчаване свободата и независимостта на медиите в България. Проектът се фокусира върху три основни теми: държавното финансиране на медии – частни и обществени, етични стандарти на професията, концентрацията и прозрачността на медийната собственост.

2.3.1 Политически влияния

Анализът на медийния пазар от началото на 2000 г. до днес показва, че политическите партии преминават през период на криза, която води до забележимо отслабване на прекия политически натиск над медиите. Той бива заменен от по-фини форми на влияние. Политическите партии се опитват да запазят близките си връзки с медиите не чрез пряк контрол върху обществените медии, а най-вече чрез финансиране и даване на лицензи на политически свързани бизнесмени.

За разлика от 90-те години, когато политическите играчи се опитват да доминират медиите, тясната връзка между медии и политика през последните няколко години става чрез взаимно привличане, сложни корпоративно-политически игри, а понякога и с открито сливане между политически играчи и медии - например партия "Атака" – тв "Атака".

Формулирането и прилагането на медийни политики е все по-зависимо от политически свързани корпоративни интереси. Това е добре илюстрирано от практиката по издаване на лицензи на медийните регулатори – независимият Съвет за електронни медии (СЕМ) и Комисията за регулиране на съобщенията (КРС). Тази тенденция продължава да се задълбочава и през противоречивия, оспорван и бавен процес на дигитализация.

2.3.2 Корпоративна зависимост

Според доклада на Центъра за либерални стратегии, като главни структурни проблеми на медиите в България се отчитат медийната собственост, нейната непрозрачност и прекомерната ѝ хоризонтална и вертикална концентрация. Трябва да се обърне внимание, че по отношение на всички видове медии няма специални правила срещу завишена концентрация, нито са въведени специални тестове за медиен плурализъм при определяне на злоупотребата с господстващо положение на медийния пазар. Такава злоупотреба се установява от Комисията за защита на конкуренцията (КЗК), която има пълни права да решава, без да прилага никакви специални тестове, отнасящи се специално до медийните пазари, нито е длъжна да се ръководи от някакви специални изисквания към медийната пазарна среда.

Въпреки присъствието на множество медийни компании, в България се отчита липса на липсва истинско разнообразие на съдържание. Това отчасти се дължи на нарастващата концентрация на медийна собственост и на влиянието на бизнеса и политическите партии върху медиите. Самите медии също имат своята роля в този процес – притиснати от падащите тиражи и от конкуренцията за пазарен дял, различните медийни компании започват все повече да произвеждат повтарящо се съдържание и идентични медийни формати. Нещо повече - то се характеризира и с растяща таблоидизация и с подмяна на сериозните анализи с т.нар инфотейнмънт – поднасянето на информация под формата на забавление.

Силната конкуренция не е предпоставка за високо качеството на журналистическия продукт, нито за наличие на плурализма и разнообразието на медиите, поради широко разпространените практики на автоцензура и търговия с влияние. Ниските стандарти оказват влияние не само върху журналистите, но и върху редакторите и издателите - заради спадащите печалби, те често се поддават на корпоративен натиск от бизнес кръгове. Друг източник на натиск върху журналисти-

[4] http://www.mediadem.eliamep.gr/wp-content/uploads/2012/09/D3.2.pdf

те са нездравите връзки между пресата и електронните медии в България, от една страна, и ПР и рекламните агенции, от друга, се казва още в доклада.

3. Изводи:

От анализа на резултатите в проучванията на медийните организации може да направим извода, че триединството пари – медии – власт води до деформации на медийния пазар в България. И в тези деформации се открояват проблемите за медийната концентрация, за непрозрачността на медийната собственост, за икономическа, политическата и редакционна зависимост на медиите, за декаданса на разследващата журналистика, за липсата на ефективна законова и правна защита за журналистите. За изграждането на стабилна медийна среда и възраждането на една подостойна и морална журналистика е необходимо предприемането на някои мерки, отнасящи се до инициативност не само от страна на държавата, но и от страна на гражданското общество като цяло.

1. Да се въведат ясни прагове на хоризонтална и вертикална медийна концентрация в Закона за защита на конкуренцията, както и прагове за притежаване на различни видове медии от една компания. Също така да бъде въведен тест за медиен плурализъм, който задължително да бъде прилаган от КЗК при определяне на злоупотреба с господстващо положение, при купуване и сливане на медийни компании;

2. Да се създадат прозрачни условия за финансиране на медии по линия на европейските фондове. Това би предотвратило непрозрачното финансиране на медиите, излагащо сектора на опасност от навлизане на сенчести капитали за прокарване на бизнес интереси, практикуване на търговия с влияние, черен PR срещу конкуренти и т.н;

3. Да се създаде работещо законодателство за защита на журналистическата работа и най-вече – ефективна съдебна система, която да го прилага. Освен това, да се изготвят санкции за журналисти и собственици на медии, нарушаващи международните етични и професионални стандарти;

4. Да се въведат правила за двойна безпристрастна проверка на журналистически материал, извършена както от редактор, така и от главен редактор на медия отдела, с цел да се предложи точно, ясно и достоверно съдържание;

5. Да се установи ясна регулация на политическата реклама в медиите и да се гарантира честното медийно отразяване на предизборните кампании. В България практически няма никакви ограничения за достъпа на партии и политици до пресата както по време, така и извън предизборни кампании;

Използвана литература:

1. Лозанов. Г., Медиите и политиката, Фондация „Медийна демокрация“, С., 2011 г

2. Медии и демокрация: Свобода, плурализъм, право; Жил Руе, Орлин Спасов, Рудолф Барч – съставители; Фондация „Медийна демокрация”, София 2013 г.

3. Тодоров, П., Власт на медиите и власт над медиите, Научни трудове, Том 3, УНСС, София 2013 г.

4. Цанкова, С., Периодичният печат в България – съвременни пазарни асиметрии (2010-2012г), Научни трудове, Том 3, УНСС, София 2013 г.

5. Freedom of speech in South East Europe: Media Independence and Self-Regulation; South East European Network for Professionalization of Media; Media Development Center, Sofia, Bulgaria, 2007;

6. A Mapping Study of Media Concentration and Ownership in Ten European Countires (David Wart), Netherlands, 2013

7. Media Accountability and Transparency in Europe (MediaAcT), Klaus Bichler, Halliki Harro-Loit, Matthias Karmasin, Daniela Kraus, Epp Lauk, Urmas Loit

8. http://media-journal.info/

9. http://www.newmedia21.eu/

10. http://nellyo.wordpress.com/

11. http://www.indexoncensorship.org/

12. http://www.aej-bulgaria.org/2013/05/%D0%B0%D0%B5%D0%B6-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D0%BF%D1%80%D0%BE/

13. http://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/bulgaria#.U6c6cpR_uSo

14. http://www.mediadem.eliamep.gr/wp-content/uploads/2012/09/D3.2.pdf

PROBLEM CORES AND RISKS IN THE BULGARIAN MEDIA ENVIRONMENT

Ina Dimitrova PhD student Departament of "Massmedia"

1. Pressure and Influence In Bulgarian Media Environment

Problems in the Bulgarian media environment occur after 1989, when the Bulgarian media market starts its development. The period is marked by inconstant course of liberalization, slow development of the advertising industry and relatively late arrival of foreign investors, whose participance is limited during the first decade of the transformation. Twenty-five years later, the situation in the media sector gets complicated because of the influence of media business on media policies, low efficiency of media regulation and narrowed zones of free speech. There are also facts about gross political pressure on media, which are threatened by indirect economic and political interests. Furthermore there is growing interference of the media owners on the editorial content, imposition of themes taboos, direct and indirect pressure on journalists and corruption.

The theme about the problems and risks in the Bulgarian electronic and print media has an actual character for the contemporary social research. This is due to several key prerequisites. On one hand they are related with the threats about media independence, with the lost values such as freedom of speech, the lack of transparency of media ownership and funding. On the other hand, they are related with the idea about the measures which should be taken to suspend the political control over them and to create a sustainable media environment.

One of the basic problems of the Bulgarian media is the low professional level of journalists. This fact refers to the younger employees who are usually not competent enough to prepare qualitative articles. In most cases they facilitate their work by doing "copy - paste" from press releases or texts of their colleagues instead of writing something original, analytical and interesting to the readers. Common journalistic practice is not check the sources of the found information and to rely more on volume and quickness instead of valuable content.

As a negative fact we may take into account the lack of professionals, but nowadays it is very difficult to find high-grade people. Instead of this random ones are being appointed without having the necessary skills and competencies for the journalist profession. The reason for the bad assimilation of journalistic practices is the poorly developed media market in Bulgaria. The errors come from the media themselves, which follow strategic business plan and therefore their management doesn't aim establishing long-term efficient models.

Weak competition could also be noted as a characteristic of Bulgarian media environment, affecting negatively over the quality of media practices and products. One of the significant factors for influence is the dependence of owners or sponsors of a certain media and that complicates the development of media and degrades the journalistic principles. According to the experts' opinion media in Bulgaria are created as a platform for the commercial interests of the owner and their purpose is promoting its positions rather than presentation of competitive business idea.

2. Media researches of the problem cores in the Bulgarian media sector

A number of media research in Bulgarian and international organizations, such as (Foundation Media Democracy, Bulgarian Helsinki Committee, Friedrich Neumann Foundation, Reporters Without Borders, Freedom House, the U.S. State Department, the Friedrich Ebert Foundation (Balkan media barometer), the Open Society Foundation), found out structural problems undermining the basis of the media environment in Bulgaria. Most of them refer to the growing influence of the media business on media policies, low efficiency of media regulation and narrow zones of free speech. In that situation what suffers the most is the critical tone and point of view in broadcasts, articles, reports, news and analysis.

Regularly there is an economic, political and editorial pressure on journalists. Interference of the owners on the editorial content, the imposition of taboo themes, spread fear through direct or indirect pressure on journalists and corruption are reported in this negative situation. Corruption doesn't have a financial character, but has the form of symbolic barter - [1]media comfort on the ruling cicles for ensuring favorable conditions for the media business.

To find similarities in the positions of the various media organizations I offer three examples for comparison, which clearly identify the

[1] Lozanov. G, The Media and The Politics "Media Democracy" Foundation, Sofia, 2011

irregularities and gaps in the Bulgarian media.

2.1 "Association of European Journalists - Bulgaria" - Research about the freedom of speech

[2] The research of the "Association of European Journalists - Bulgaria" on the issues about freedom of speech is carried out in the period May 10th – June 10th 2013. It was conducted by an online questionnaire sent to 1402 working journalists who were asked to participate via email, without compulsory indicating of their names. 169 of the total number of respondents gave their answers. The objective was to state the problem areas regarding media freedom in Bulgaria. The survey was motivated by the trend in which the Bulgarian journalists often become victims or witnesses of pressure in the media they work in - it comes from editors and owners on one hand and from advertisers, political and economic actors on the other hand.

Radio journalist Irina Nedeva shares that despite the circumstances, "more and more journalists have the courage to protect their author's positions from owners and advertisers." Besides that more and more people participate in non-anonymous surveys, related to problems of their issues. She adds that in crisis times the role of the public legal media as distributors of uncensored information increases significantly, but for the private media that is a real luxury because of the strong dependencies they are bound with. At the same time the study of the Association of European Journalists proves that the main object of political pressures is the state media and journalists in the province. The research also points out that in the province, the pressure on journalists is quite brutal, and the dependencies on which they are exposed are even stronger than the working environment in the capital media.

The authors of the study use the example showing that "people who work in the regional media can criticize much harder their advertisers than their colleagues from the national media." A difference in the work practices between private and public media is found out in the research. In the private media the journalists are often prohibited to write and to allow publishing of materials for certain companies, people, actions and processes related to the divergent activities of the media owners they work in. They stop journalists' materials without any explanation when the interests of the owner, editor, or a foreign partner are affected. The journalists accept to work under such conditions, learn how to use self-censorship and in the worst case they could be dismissed.

That is why a great part of private media lose its status as a moral corrective of the government and business and gradually acquires the functions of their PR. These media are profane, cynically compared with ordinary shop "for fruit and vegetables, "where everyone buys whatever he needs", according to Krassimir Guergov's words. And the pluralism is restricted instead of stimulated. Thee blind adherence to the market eventually leads to the dominance of few basic best-selling products. Therefore different opinion, analysis, cultural product gradually start disappearing from the media stand and reality formats, series and shows swell out on its place.

Pressure is a relatively rare phenomenon in public media. Journalists who are "more free" receive one of the lowest wages in the media sector. This is the reason why the majority of the workers there couldn't find a motivation to create a real investigative journalism and valuable content. In the Bulgarian media environment there is a well developed "culture of pressure," where the media are integrated and institutionalized channels through which external influence is directly transmitted inside the newsrooms. These are the results of a survey of the Association of European Journalists - Bulgaria (AEJ) about the freedom of speech in 2013. According to the statistics 86.98% of the respondents considered the attempts for influence on journalists' press materials for a common practice in the Bulgarian media landscape. Nobody of all respondents has not determined the pressure on the media and journalists as a "non-existent phenomenon." According to the journalists (nearly 70%) the most common type of pressure is the indirect external pressure exerted by employers and owners who protect the interests of close associates such as political and economic persons.

Slightly over 30% of respondents suffer direct pressure from politicians, advertisers, and representatives of different economic circles. Over 60% of the respondents in the survey indicated that the pressure inside the offices is a common practice of their editors.The rest 30% of the journalists do not even need an intereference or a reminder what they could write - they just often practice self-censorship.

More than half of the respondents - 52%, value

[2] http://www.aej-bulgaria.org/2013/05/%D0%B0%D0%B5%D0%B6-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D0%BF%D1%80%D0%BE/

the freedom of speech in Bulgaria as poor and 40% gave satisfactory assessment. A 46.15% of the respondents state that they are a subject to pressure and 53.85% of them claim they do not suffered such phenomenon. In addition of the survey, the Association of European Journalists expresses its concern about the idea of a new Penal Code which purpose is to criminalize photographing and recording without permission, including a public place. The Association's members accepts this fact for embarrassing because "such a provision could be used for putting pressure on journalists and photographers at their work, the results of which are of public interest. So defined, the text in the new Penal Code could harm the development of citizen journalism.

2.2 Freedom House

[3]Bulgaria's positions on media freedom descent lower in the rankings of Freedom House. In 2013 the country is on the 78th place, falling from 77th in 2012. The report shows that Bulgarian media remains partially free. On the same level of Bulgaria are India, Montenegro, Antigua and Barbuda, Salvador and at a lower level are ranked Croatia (83), Romania (84), Greece (92), Albania, Kosovo, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Turkey, Ukraine and Russia.

According to Jennifer Windsor, an executive director of "Freedom House", which annually measures the degree of media freedom all over the the world, "journalism today is pressed and it struggles to survive as the pressure from governments, other powerful gamers and the global economic crisis has a huge impact. " In countries like Bulgaria journalists are oppressed and frightened to protect certain economic, political and criminal interests. These actions are often unpunished and that leads to some kind of self-censorship, notes "Freedom House". The organization claims that Bulgaria permanently gives in its high positions conquered in 2001 and 2002. That was the period when an authoritative international organization assessed its Bulgarian media as "free."

In 2009 and in 2008, Bulgaria has "partially free" media and it is ranked 76th out of 196 countries together with India. Every year Bulgaria is given fewer points and undoubtedly the low rating tells us that the great problem of the Bulgarian media is the political pressure.

The results about the destabilized media environment are not the same only for the current period, they are a gradation of negatives which have been piled up from several years. After 1989, more than two decades Bulgaria is still in a state of "semi-consolidated democracy" together with Romania, Serbia, Macedonia and Croatia. The annual report of Freedom House - "Nations in Stage" notes that in contrast to them, the Central European and Baltic countries developed as consolidated democracies.

In 2009, after the aggravation of the indicator for media independence, in the following years, Bulgaria is still ranked at the same level. In 2011, 2012 and 2013 the concentration of media ownership and accusation of overlap between media and political interests continue to grow.

Another criterion, on which there is no significant change, is the fight against corruption, where Bulgaria stays at the same level since 2009. "The system of structures which task is to fight against corruption continues to suffer from a lack of enough coordination and clear responsibility and accountability."

The position of the report leads us to the conclusion that it is hard to find the true owners of a media, especially the large ones. Furthermore, there is a decline in media freedom not only on national but also on a global level predetermined by the government's efforts to control speech and to punish those people who spread it. More and more governments and private "contractors" attack reporters by blocking their access on events which are worthy of reflecting, also by censoring content and ordering politically motivated dismissals of journalists.

In the report about the democracy status around the world, "Freedom House" notes that "In 2012, the situation with the media independence in Bulgaria continues to deteriorate. The concentration of ownership increases and leading publishers accuse each other of corruption with the government, tax fraud and other crimes.

As an example we can mention the inconvenient publishers who are attacked by the prosecution and the good ones who are given a free ride - money for the promotion of the EU operational programs. It wouldn't be exaggerated if we look for the cause of the Bulgarian media status, not only in political pressure. All that happens trough the fault of them, too. They do not have a clear system of values and the vicious ownership model fits very well to the established system of political clientelism.

2.3 Report of the Centre for Liberal Strategies

The Centre for Liberal Strategies prepares a report aiming to enhance media freedom and independence in Bulgaria. It is based on the results of

[3] http://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/bulgaria#.U6c6cpR_uSo

the international research project [4]MEDIADEM that analyzes media regulation in Bulgaria and 13 other member states and candidate member states of European Union. The project focuses on three main topics: public financing of private and public media, professional ethical standards, concentration and transparency of media ownership.

2.3.1 Political influences

The analysis of the media market from the early 2000s till nowadays shows that political parties go through a crisis period that leads to a noticeable weakening of direct political pressure on the media. Actually it is replaced by more subtle forms of influence. Political parties try to maintain close relationships with the media not by direct control over public media, but mainly by financing and authorizing of politically connected businessmen.

Unlike the 90's when the political players try to dominate the media, in recent years the close relationship between media and politics is fulfilled by a mutual attraction, complex corporate-political games, and sometimes by open fusion between political players and media - for example "Attack" party - TV show "Attack".

The formulation and implementation of media policy becomes more dependent on politically connected corporate interests. This is well illustrated by the practice on issuing licenses to media regulators - the independent Council for Electronic Media and the Communications Regulation Commission. This trend continues to grow even through the contradictory, controversial and slow process of digitalization.

2.3.2 Corporate dependency

According to the Center for Liberal Strategies the main structural problems of the media in Bulgaria are media ownership, media non-transparency and media excessive horizontal and vertical concentration. It should be noted that with regard to all types of media there are no rules against the greater concentration of media market and no special tests are introduced for media pluralism in case of determining the abuse of dominant position on the media market. Such an abuse is determined by the Commission for Protection of Competition which has full rights to make decisions without applying any special tests referring especially to media markets and is not obliged to follow any particular requirements in the media market environment.

Although the media market in Bulgaria is characterized by the presence of numerous media companies, there is a lack of genuine diversity of content.

This is partly due to the increasing concentration of media ownership and influence of business and political parties on the media. Media themselves also play a role in this process - squeezed by the falling circulation and competition for market share, the various media companies begin to produce more and more duplicate content and identical media formats. Moreover, it is characterized by the growing tabloidization and by the replacement of serious analysis with the so-called infotainment - when the information is presented as a form of entertainment.

The strong competition is not a prerequisite for a high-quality journalistic product, for the pluralism or for the media diversity because of the widespread practice of self-censorship and influence peddling. The lower standards affect not only journalists but also the editors and publishers - they often fall under the pressure of corporate business circles because of the falling profits. Another source of pressure on journalists are the unhealthy relations between the press and electronic media in Bulgaria, on the one hand, and the PR and advertising agencies on the other, says report.

3. Conclusions

From the analysis of the results in the studies of media organizations we can conclude that the trinity money - media - power leads to deformations of the media market in Bulgaria. In these deformations are identified the problems about media concentration, media ownership non-transparency, about the economic, political and editorial media dependence, the decadence of investigative journalism, the lack of effective regulatory and legal protection for journalists. For the building of a stable media environment and the revival of more worthy and moral journalism it is necessary to undertake certain measures initiated not only by the country but also by the civil society as a whole.

1. Introduction of clear thresholds about horizontal and vertical media concentration in the Law on Protection of Competition, as well as thresholds for possession of various types of media from one company. Also to be introduced a test for media pluralism which must be executed by the Commission for Protection of Competition in case of an abuse of dominant position and in case of purchasing and merge of media companies.

2. Establishing transparent conditions for financing of media trough the EU funds. This would prevent the non-transparent funding of media which brings a risk of entering the shady capitals for underlying business interests, practicing of influence

[4] http://www.mediadem.eliamep.gr/wp-content/uploads/2012/09/D3.2.pdf

peddling, and black PR against competitors;

3. Creation of working legislation for protecting journalists' work and most of all - building up of an effective judicial system able to apply it. Furthermore, there is a need of preparing sanctions for journalists and media owners who break the international ethical and professional standards;

4. Introducing rules for impartial double check-up of journalistic material performed by the editor and the editor-in-chief of the media department in order to offer precise, accurate and reliable media content;

5. Establishing a clear regulation for political advertising in the media and ensuring a fair media coverage of pre-election campaigns. Virtually in Bulgaria there is no restriction on the access of parties and politicians to the press media during and after the election campaigns;

References:

1. Lozanov. G., The Media and The Politics "Media Democracy" Foundation, Sofia, 2011

2. Media and Democracy: Freedom, pluralism, law; Gilles Rue, Orlin Spassov, Rudolf Bartsch - compilers; Foundation "Media Democracy", Sofia 2013

3. Todorov, P., The Power of the media and the power over the media, Scientific Works, Volume 3, University of National and World Economy, Sofia 2013

4. Tsankova, S., Periodical press in Bulgaria - modern market asymmetries (2010 to 2012), Scientific Works, Volume 3, University of National and World Economy, Sofia 2013

5. Freedom of speech in South East Europe: Media Independence and Self-Regulation; South East European Network for Professionalization of Media; Media Development Center, Sofia, Bulgaria, 2007;

6. A Mapping Study of Media Concentration and Ownership in Ten European Countires (David Wart), Netherlands, 2013

7. Media Accountability and Transparency in Europe (MediaAcT), Klaus Bichler, Halliki Harro-Loit, Matthias Karmasin, Daniela Kraus, Epp Lauk, Urmas Loit

8. http://media-journal.info/

9. http://www.newmedia21.eu/

10. http://nellyo.wordpress.com/

11. http://www.indexoncensorship.org/

12. http://www.aej-bulgaria.org/2013/05/%D0%B0%D0%B5%D0%B6-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D0%BF%D1%80%D0%BE/

13. http://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/bulgaria#.U6c6cpR_uSo

14. http://www.mediadem.eliamep.gr/wp-content/uploads/2012/09/D3.2.pdf

КОРУПЦИЯТА В ЕНЕРГЕТИКАТА

гл. ас. д-р Нончо Димитров, д-р Милка Йосифова
Университет за национално и световно стопанство
Катедра „Национална и регионална сигурност”

Резюме: *Най-силно изявеното гражданско недоволство в България е свързано с модела на ценообразуване при производството и потреблението на електрическата енергия. През последните години на светло излязоха някои договори, анекси, споразумения в областта на енергетиката, които повдигнаха редица въпроси, отговорите на които, все още не са убедили гражданите в тяхната целесъобразност, икономическа ефективност и антикорупционна обоснованост. В статията се разглежда европейската визия за развитие на този сектор, българските политики и стратегически действия за гарантиране на енергийната сигурност на страната в контекста на противодействие на корупцията.*

Ключови думи: *Корупция, корупционни практики, антикорупционни мерки, цени и ценообразуване, икономика, икономическа зависимост, икономически показатели, енергетика, енергийна сигурност, енергийна стратегия, енергийна независимост, енергийни доставки, криза и антикризисно управление и др.*

Въведение

Енергийната сигурност е една от основните дейности на икономиката и от съществено значение за вътрешната и национална сигурност. Енергийната стратегия е основополагащ документ на националната енергийна политика за европейско развитие на България до 2020 г., която трябва да отговаря на европейската рамка на енергийна политика и световните тенденции в развитието на енергийните технологии. Тази политика предполага развит вътрешен енергиен пазар и дългосрочни количествени цели, като 20-процентно намаляване на емисиите на парникови газове; 20-процентов дял на ВЕИ в общия енергиен микс с 20 – процента подобряване на енергийната ефективност и 10-процентов дял на енергия от възобновяеми източници в транспорта.

Управлението на енергийните компании и нарушената политическа последователност към големите инфраструктурни проекти показва липсата на основни законодателни правила за прозрачност, отчетност, отговорност и контрол, което поражда корупция, конфликт на интереси ощетяващи потребителите и застрашаваща енергийната сигурност на страната. Настъпилата финансова криза в страните на ЕС още „по-осторожно” налага изискването за национална политика, за обществен консенсус и ясна дългосрочна и средносрочна енергийна стратегия с реалистични изпълними приоритети при планиране бъдещето на енергийния сектор, изправен пред множество проблеми от правен, технически и институционален характер.

1. Политико - нормативни слабости.

Енергетиката е основната водеща система на икономиката и поддържането на устойчив растеж. Редица изследвания и публикации сочат 1991 г. като начало на корупцията в българската енергетика. Националните приоритети визирани в Концепцията за енергийна стратегия на България до 2020 г. поставя на първо място липсата на икономическа и политическа стратегическа обосновка на заложените цели и за всяко взето решение от съответното правителство. Така на практика популистично се обявяват прекалено много оптимистични цели и приоритети необвързани обезпечително, което обезсмисля стратегическото планиране.

На второ място е липсата на всякаква прозрачност за взети договорни решения, а често и липсата на такива, с което се допусна през последното десетилетие, явни съмнения за завладяване на държавната политика от частни интереси. Липсата на контрол и механизъм за търсене на отговорност подронват устойте на доброто управление, а чрез тях възможността да се изисква от отговорните институции оценка на постигнатите резултати.

Концепцията за енергийна стратегия на България до 2020 г. визира националните приоритети за развитието на енергетиката базирани на основните насоки на Европейската стратегия за развитие на енергетиката за същия период. Постигнатото в нормативната уредба непокрива липсата на финансово обвързване на всички планирани мерки в краткосрочен и дългосрочен период, съобразно средствата предвидени в държавния бюджет, и тези които се предвиждат да бъдат усвоени по европейски проекти.

Поддържан недостатък от всички правителства в България е липсата на нормативно въведено задължение министерството да се отчита пуб-

лично пред обществото за всяко изпълнено или неизпълнено мероприятие, за цената която е заплатена за него и ефективността, която е постигната от реализацията му към настоящия момент и очакваната полза за бъдещ период.

Отлагането от всяко правителство въвеждането на принципен механизъм, решенията за основните инвестиционни проекти да се предшестват от обоснован и прозрачен екологичен финансов, икономически и социален анализ са предпоставка за политически и корупционен натиск върху отговорните да вземат решения. Кои са поименно отговорните за всяко взето правителствено решение е основният въпрос, в който се корени зародиша на корупцията и организираната престъпност. Кой следва да бъде административно и наказателно преследван по отношение на висшия управленски ешелон особено при завишаване (често многократно) на стойността на проекти, безстопанственост, злоупотреби и конфликт на интереси. В своята съвкупност тези многоаспектни фактори създават непреодолима преграда за ефикасно противодействие на корупцията, за което непрекъснато ни напомня Европейската комисия проверяваща България по Механизма за сътрудничество и проверка вече 7 години и ще продължи за неопределено време.

Международният индекс на рисковете за енергийна сигурност, разработен през 2012 г. от Института за енергетика на 21-ви век към Американската търговска камара (*Index of U.S. Energy Security Risk*)[1], показва, че от 1980 г. насам България отчита средно по-високи разходи от тези на Организацията за икономическо развитие и сътрудничество (ОИСР). Индексът на рисковете за енергийната сигурност на България (ИРЕС) е нараснал от 2010 г. насам, което е тревожна тенденция за силното колебание на разходите за енергия, които според резултатите на ИРЕС са се увеличили повече от 10 пъти, достигайки през 2012 г. едно от най-високите нива след 1980 г. Това се дължи на високата зависимост от вноса, много високата концентрация на българския газов пазар и липса на прозрачност в сектора.[2]

България е включена в международния индекс в разширения списък на 75-те най-големи потребители на енергия в света. Тя е в уникално положение в Европейския съюз, като най-бедната страна-членка, което създава ограничение на нейните възможности за избор и прилагане на рационални политики при наличието на силна зависимост от руските ресурси и технологии и лошото управление от години наред.

Първата стратегия за национална сигурност на Р България от 2011 г. отбелязва, че най-голямата заплаха за националната сигурност е енергийната бедност, които са взаимосвързани.[3]

Между 50 – 125 милиона европейци се считат за енергийно бедни. Общо прието определение за енергийно бедно домакинство в Европейския съюз се използва техниката - двойно на медианата на разходите за горива, като част от дохода.[4] Във Великобритания прагът на бедност е 10 %, което България е възприела като норма видно от доклада на НЕК за 2009 г., където е записано, че показателя ***„енергийна бедност"*** се определя като: ***„използване на повече от 10 % от приходите на домакинството за сметка на електричество и вода".*** При тази норма, голям дял от населението на България попада в маржера, като енергийно бедни. Цените, които плаща крайния потребител за енергия в България продължава да е под средната стойност за Европейския съюз, но не и съпоставимо с техните доходи. По данни на Националния статистически институт домакинствата през 2008 г. са плащали 14% от приходите, или 360 000 от общо 2.9 милиона, разчитат на социални помощи за своите енергийни нужди. През 2013 г., 23 % от домакинствата или 1.5 млн. души в България имат доход на човек от домакинството под 215 лв, сочат резултатите от последното проучване на Института за социални и синдикални изследвания към КНСБ. При сегашната икономическа криза социалната тежест на сметките за електрическа енергия отново се понася от енергийно бедните потребители, което доведе до масовото недоволство на гражданите през началото на 2013 г. и намаляване цената на електроенергията. Независимо от извършените корекции на цената 47 % от населението на България не може да си позволи да поддържа ефективно топло жилището си. Това се отнася и за Литва, Гърция и Португалия. Средно 11 % от европейците са с недостатъчни доходи, за да си позволят по-високи разходи за разточителни сметки за ток.

---

[1] Института за енергетика на 21-ви век - Американската търговска камара, (2012), Международен индекс на риска за енергийната сигурност – оценка на риска на световния енергиен пазар.

[2] http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16635–ЦИД–„Индекс на рисковете за енергийната сигурност на България.

[3] Бузаровски-Бузар, Стефан, "Energy poverty in the EU: a review of the evidence", доклад, представен на семинара и конференцията за енергийна сигурност, Брюксел, Белгия, 29-30 ноември 2011.

[4] Грейсон Хефнър, Нина Кембъл, Оценка на ползите от енергийно ефективни програми за домакинства с ниски доходи, Международна Енергийна Агенция, Юни 2011.

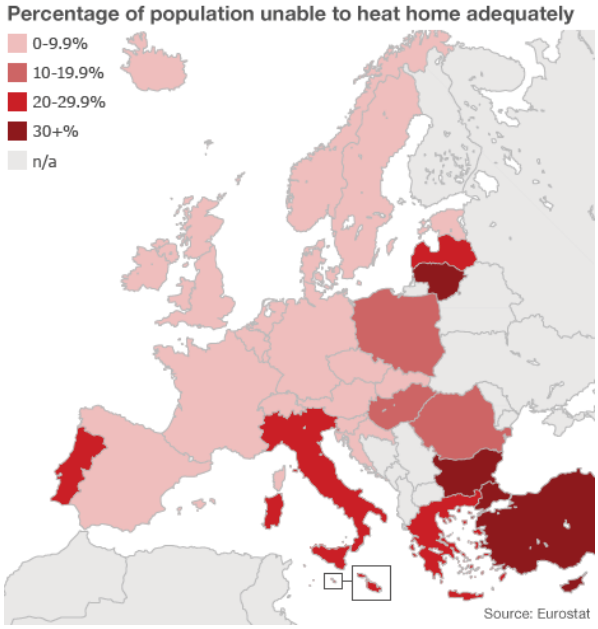

Източник: http://offnews.bg/news/277226-html- „Кой колко плаща за отопление в Европа"

Най-високите сметки за ток плащат домакинствата в Берлин, вследствие таксите и субсидиите, за да се стимулира използването на възобновяемата енергия.Таксите за зелена енергия представляват 33 % за разлика от домакинствата на Обединеното кралство, където зелените такси се равняват на 9 %, с очакване да спаднат до 3 %. В България цената на зелената енергия е 6 % от стойността на цялата сметка за ток.[5]

През 2013 г. България беше включена в Годишника на световната конкурентоспособност на Института за развитие на управлението – Швейцария. България заема 57-мо място от общо 60 икономики, което е 3 места по-надолу спрямо класацията за 2012 г. „*Това е най-слабото представяне на страната, откакто е включена в изследването през 2006 г., и е почти с 20 места по-слабо в сравнение с най-доброто представяне през 2009 г., когато заема 38-мо място".6* През изминалата година само 3 държави Хърватия, Аржентина и Венецуела се класират след България. Гърция и Украйна успяват да се изскачат преди България до 54 и 49 място през 2013 г.

Следващият недостатък е свързан с липсата на политическа воля за преследване на корупцията, престъпността и конфликта на интереси втъкали се през годините като зависимости в управлението. Въпреки изричното изискване на ЕК, в продължение вече на една година няма приета Стратегия за борба с корупцията и организираната престъпност, както няма осъдени за корупция, което създава условия за проникване на криминални и чуждестранни интереси във всички сфери на икономиката и предимно в енергетиката.

2. Управленско-организационни недостатъци

С влизане в Европейския съюз през 2007 г., България поема обвързващи ангажименти за намаляване на вредните емисии, за покриване на минимален дял на възобновяеми енергийни източници и намаляване на енергийния интензитет, съгласно европейския пакет „Енергетика – климат". Основният елемент на управленския процес в енергетиката е законовата рамка, която трябва да създава реални условия за съвместна и координирана дейност между държавните органи и компетентните институции.

Безспорно е, че енергийния сектор се регулира в повече от необходимото законови и подзаконови нормативни актове съдържащи транспонирани норми от пазари и режими, които кореспондиращи не съответстват на действителните условия и възможности в България, което води до сериозно разминаване между практика и законодателство и между националните и корпоративни интереси.

Организационната структура на управление не успява да създаде конкурентна среда в този сектор, до край да елиминира посредническите звена, да създаде европейски правила за регулиране и ефективен контрол на естествените монополи.

Не на последно място по значение на управленско-организационния процес е прозрачното функциониране на Държавната комисия за енергийно и водно регулиране (ДКЕВР), която трябва да убеди българските граждани, че има доказан регулаторен потенциал и управленска устойчивост да гарантира своята независимост и отделеност от изпълнителната власт.

Управлението на големи инфраструктурни проекти в българската енергетика за изграждане на нови мощности може да се определи като най-корумпираната практика. Все още остават без отговор редица въпроси по значими рискови начинания оказали съществено отражение върху националната икономиката през последните повече от десет години. Водещите разходи за консултантски услуги и експертните лобита с необективни оценки използвани многократно от всяко политическо управление прикривайки конфликта си на интереси.

---

[5] http://dartsnews.bg/News/41281- Плаща се двойно на ЕРП-тата

[6] http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16517–ЦИД– Българската икономика: Конкурентоспособност Policy Brief No. 39, юни 2013 г.

3. Същност на корупционните практики

3.1. Най-мащабният инфраструктурен проект АЕЦ „Белене" е ярко отражение на корупционните практики в България през последните 25 години, със стремежа да се монополизират ядрените политики в разрез с европейския принцип за „*енергийна сигурност чрез диверсификация"*. Все още остава неясен за българския данъкоплатец оценката за пазарното търсене на продукта, който ще произвежда и цената за неговото осъществяване тръгнала от 3-4 и стигнала до 10-12 млрд. евро по информация ширеща се в общественото пространство. Българите, подкрепят развитието на ядрената енергетика, колкото и да са определяни от политиците като некомпетентни по тези въпроси, но компетентни да бъдат подложени на допитване чрез референдум. Референдумът има само един положителен ефект. Доказа правото на гражданите да бъдат питани но на много висока цена по въпрос, който беше поставен без официално декларирана и доказана икономическа, финансова и пазарна обосновка.

3.2. Още един въпрос остава без достатъчна публична информация. Каква е позицията и целите на България с меморандума за създаване на смесена компания между НЕК и Росатом, подписан в края на 2010 г., респективно максимална изгода/разходи/печалба?

3.3. Проекта „Набуко", проекта „Южен поток", проекта за нефтопровод „Бургас-Александруполис", няколкото различни проекта за изграждане на нови реактори на площадката на АЕЦ „Козлодуй", свързването на националната газопреносна система с тези на съседните страни, изграждането на терминал за втечнен газ на Черно море или съвместно с южните ни съседки в Егейско море са безспорно доказателство за липсата на ясна и последователна политика за развитието на енергийния сектор.

3.4. Оценъчният анализ на управлението на съществени проекти в енергетиката като хидровъзел „Цанков камък" и ТЕЦ „Марица-изток 2" са показателен факт не само на безотговорно управление, липсата на предоставена навременна обществена информация и допускане на граждански контрол, но и на безотчетност и отсъствие на държавен контрол довело да многократно увеличение стойността на проектите в ущърб на потребителите.

3.5. Голяма корупция в енергетиката започва, продължава и се поддържа с обществените поръчки. „*Около 56 % от общия брой на всички процедури за възлагане на обществени поръчки, обявени в енергетиката, са неконкурентни. Ако се вземат предвид и договорите, сключени без процедура за обществена поръчка, ще се види, че избягването на пазарната конкуренция е по-скоро правило, отколкото изключение"*[7]

Изводът направен в това изследване на Центъра за изследване на демокрацията (ЦИД) е споделен от авторите, че „*Демонстрираната безконтролност и безстопанственост поставя под сериозно съмнение способността на държавата да управлява големи инфраструктурни проекти (с размер над 500 млн. евро) и съответно целесъобразността от планирането на подобни проекти изобщо"*, особено когато се съчетават с факти на многократно увеличаване на тяхната цена, липсата на разработени дългосрочни политики и предоставена обществена информация за контрол и обсъждане.

3.6. Съществена предпоставка за развитие на корупционни практики за всеки сектор на икономиката ни е наличието на дублиращи се функции и липсата на разделение на отговорностите и дейностите между структурите, особено характерни за енергетиката. Така на практика се размива отговорността и възможността да бъде потърсена персонална наказателна отговорност, въпреки наличието на чести публични обвинения между представителите на държавното управление.

3.7. Договорната дисциплина и прозрачност, изисква наличието на регистър за сключените договори до сега и проектодоговорите, които подлежат на сключване за да бъдат подложени на граждански контрол. Създадената възможност за договаряне на неприсъщи разходи с цел оптимизиране на финансовото състояние на държавните структури на енергетиката, реализира неконтролируем риск от корупционни практики при оценката за тяхното състояние, изразяващи се в следните характеристики:

- На първо място съществените направени разходи от всяко правителство за консултантски услуги за проекта АЕЦ „Белене", ако бъдат сравнени с действащите за тези периоди цени на европейския пазар;
- На второ място разходите за поддържането на затворените ядрени реактори на АЕЦ „Козлодуй;
- На трето място договарянето на охрана за ТЕЦ „Марица 2".

3.8. Зад увеличението на сметките за електроенергия в България стоят редица пазарни фактори като: цените на изчерпаемите енергийни из-

[7] http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=15500-Енергетика и добро управление. Тенденции и политики. Центъра за изследване на демокрацията.

точници; високите преференциални цени на новите енергийни източници, инвестициите за оборудване и изграждане на нови мрежи; лошото управление на държавните предприятия; гарантиране на монополни цени и ренти; множество разходи, злоупотреби и разхищения.

Същевременно референдумът относно ядрената енергетика показа на хората съществените разходи, които са направени в резултат на политическа корупция и лоши управленски решения, довели до високите сметки за ток, отразява в своя доклад ЦИД.[8]

3.9. На 4 април 2014 г. товарът в електрическа система е бил 4300 мегавата, а износът 250 мегавата, при общо инсталирани производствени мощности в страната от близо 12 хил. мегавата, което налага намаляване на производството от всички производители, включително на АЕЦ. От друга страна в момента язовирите са пълни и има голямо производство от ВЕЦ-овете. Износът на електроенергия е спаднал с 22.5% от началото на годината спрямо същия период на миналата година, за което има отношение и неконкурентните плащания за всеки мегават изнесена от страната ни електроенергия експортна **такса** от 17.50 евро, което обстоятелство изисква задълбочен анализ относно необходимостта от изграждане на нов ядрен реактор на площадката на АЕЦ „Козлодей"

3.10. Не ефективен квалифициран контрол от страна на Сметната палата и Агенцията за държавна финансова инспекция, както и вътрешен контрол на ниво министерство. Липсва от тяхна страна становища за оценка целесъобразността на обществените поръчки по показателите ползи/загуби и механизъм за носене на персонална отговорност за вземаните инвестиционни решения, т.е. разработване система от индикатори за обществен мониторинг, като мярка срещу корупционния риск и неговите стадии - идентифициране, анализ и оценка, реакция на риска, мониторинг и докладване.

Изводи:

1. През последните десетина година всеки кабинет и правителство обвиняват за проблемите в енергетиката предшестващите, като за големия брой дадени разрешителни за проекти за централи от възобновяеми енергийни източници (ВЕИ),чийто ток се изкупува задължително по закон на преференциално високи цени или за допускането да бъдат присъединени прекомерно много мощности от ВЕИ. Само реторика и обвинения без признания, че решенията на всички правителства в енергетиката са били недалновидни и некомпетентни, за което никой не носи наказателна отговорност.

2. Никой не изглежда склонен да признае, че държавата от дълги години несъздава условия за нормален пазар на електроенергия, което позволява всяко едно решение да бъде корупционно в интерес на определени икономически кръгове – фирми.

3. Като антикорупционна мярка и достъп до правото на обществено значима информация е належащо прозрачност, която може да се постигне с публикуване на:

- всички разходи на държавните дружества в енергетиката и кредитите, които обслужват;
- колко ще се плаща за парникови емисии от 2013 г.;
- приходите от производство на електрическа енергия от топлофикационните дружества;
- договорите и анексите към тях за ремонти и доставки в АЕЦ „Козлодуй" и конвенционалните централи от 2000-та година насам.

4. От началото на 2014 г. потреблението на ток е с тенденция на намаление около 2-3 пъти по-малко от инсталираните у нас мощности, за което трябва да се плаща. Прекомерният излишък на тока, така и недостигът според други мнения на специалисти може да се окаже сериозно влияние за енергийната система, което вече ни се е случвало – пълен разпад на енергосистемата (black out)[9], което изисква нова дългосрочна стратегия за развитие на енергийния сектор.

5. Европейският съюз е най-големият инвеститор в България с 13 млрд. лева, срещу които очаква да се вдигне жизненото равнище, да се постигне върховенство на закона, да се справи с корупцията и организираната престъпност, да се овладее сивата икономика, която е 31 % при 4 % за Европа и допуснатите 25 % корпоративен и купен вот на последните избори и да стопира контрабандата, което може при политическа воля да унищожи корупционните схеми и конфликта на интереси във всички сфери на обществения живот.

Предложения:

1. Предоставяне на обществен достъп до данните в информационната система за енергетика, от финансовите одити, годишни отчетни и доклади и други отчетни документи.

2. Да се преосмисли дейността на ДКЕВР

[8] http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16358–ЦИД „Защо се увеличават сметките за електроенергия в България"

[9] http://www.segabg.com/article.php?id=690983_20 март 2014_ Димитър Цигуларев „Държавата е истинската заплаха за националната и енергийната сигурност"

като независим орган и се подложи на обсъждане промени в Закона за енергетика, неговите членове да се избират от парламента чрез публично състезание за експертност.

3. Участието на България в национални, регионални и международни газови проекти, може да намали риска за енергийната й сигурност при ясни приоритети и обективен анализ „разходи/ползи".

4. Своевременно въвеждане на електронното управление във всички сфери на икономиката и възможност за ефективно взаимодействие между тях и контрол.

5. Цялостна реформа на управленските и регулаторни практики в енергийния сектор.

6. Неотложни ефективни мерки за борба със сивата икономика, пазара на труда, корупцията и организираната престъпност и допускане на граждански контрол върху дейността на всички политически, обществени и държавни структури.

Използвана литература

1. Актуализирана стратегия за извеждане от експлоатация на блокове 1 – 4 на АЕЦ „Козлодуй" – ЕАД (2006 г.);

2. Бузаровски-Бузар, Стефан, "Energy poverty in the EU: a review of the evidence", доклад, представен на семинара и конференцията за енергийна сигурност, Брюксел, Белгия, 29-30 ноември 2011;

3. Грейсон Хефнър, Нина Кембъл, Оценка на ползите от енергийно ефективни програми за домакинства с ниски доходи, Международна Енергийна Агенция, Юни 2011;

4. „Енергетика 2020. Стратегия за конкурентна, устойчива и сигурна енергетика"(м. ноември 2010);

5. Енергийна стратегия на Република България до 2020 г.;

6. Закон за безопасно използване на ядрената енергия (2008 г.);

7. Закон за възобновяемите и алтернативните енергийни източници и биогоривата (2008 г.);

8. Закон за енергетиката (2006 г.);

9. Закон за енергийната ефективност (2008 г.);

10. Изготвяне на прогнозен горивно-енергиен баланс на България за периода 2005 – 2025 г., „Институт по енергетика" – АД, юни 2006 г.;

11. Национална дългосрочна програма за използване на биомасата за периода 2008 – 2020 г.;

12. Национална дългосрочна програма за насърчаване използването на възобновяемите енергийни източници 2005 – 2015 г.;

13. Национална дългосрочна програма за насърчаване на потреблението на биогорива в транспортния сектор 2008 – 2020 г.;

14. Национална дългосрочна програма по енергийна ефективност до 2015 г.;

15. Предложение за регламент на Европейския парламент и на Съвета относно интегритета и прозрачността на енергийния пазар (10 декември 2010 г.);

16. Приоритети за енергийната инфраструктура за 2020 г. и по-нататък – план за интегрирана енергийна мрежа (17 ноември 2010 г.);

17. Прогнозен документ, съобразен с изискванията на Директива 2009/28/ЕО, МИЕТ, 2009г.;

18. Програма за прилагане на Директива 2001/80/ЕС относно ограничаване на определени замърсители на въздуха от големи горивни инсталации, март 2003 г.;

19. Първи тригодишен план за действие по енергийна ефективност (2008–2010г.);

20. Стратегия за управление на отработеното ядрено гориво и на радиоактивните отпадъци (2004 г.);

21. http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16635–ЦИД–„Индекс на рисковете за енергийната сигурност на България;

22. http://dartsnews.bg/News/41281- Плаща се двойно на ЕРП-тата;

23. http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16517–ЦИД– Българската икономика: Конкурентноспособност Policy Brief No. 39, юни 2013 г.;

24. http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=15500-Енергетика и добро управление. Тенденции и политики. Центъра за изследване на демокрацията;

25. http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16358–ЦИД „Защо се увеличават сметките за електроенергия в България";

26. http://www.segabg.com/article.php?id=690983_20 март 2014_ Димитър Цигуларев „Държавата е истинската заплаха за националната и енергийната сигурност".

CORRUPTION IN ENERGY SECTOR

Ch. Prof. Noncho Dimitrov, Dr. MilkaYosifova
University of National and World Economics
Department of „National and regional security"

Summary: *Most developed civil unrest in Bulgaria is related to the pricing model of the production and consumption of electricity. Last years, some contracts, annexes, agreements in energy sector came to light and raised a number of questions, the answers to which are not yet convincing the citizens in their appropriateness, cost effectiveness and anticorruption justification. The article examines the European vision about the development of this sector and the Bulgarian policies and strategic actions to ensure energy security in the context of combating corruption.*

Keywords: *Corruption, anti-corruption measures, prices and pricing, economics, economic dependence, economic performance, energy, energy security, energy strategy, energy independence, energy supply crisis and anti-crisis management and more.*

Introduction

Energy security is one of the main activities of the economy and it is essential to internal and national security. The Energy Strategy is a fundamental document of the national energy policy for the European Development of Bulgaria until 2020, and must comply with the European framework for energy policy and global trends in energy technology. This policy entails developing internal energy market and long-term targets, and a 20% reduction in greenhouse gas emissions; 20% share of renewable energy in the total energy mix to 20% improvement in energy efficiency and a 10% share of energy from renewable sources in transport.

The management of the big energy companies and policy coherence impaired to major infrastructure projects shows a lack of basic legal rules on transparency, accountability, responsibility and control, giving rise to corruption, conflict of interests detrimental effects on consumers and threatens the energy security of the state. The current financial crisis in the EU countries still need urgent requirement for a national policy for social consensus and a clear long-term and medium-term energy strategy with realistic achievable priorities in planning the future of the energy sector which is facing many problems of legal, technical and institutional character.

1. Policies - regulatory weaknesses.

Energy is the main guiding system of the economy which is maintaining sustainable growth. A number of studies and publications indicate 1991 as the start of corruption in the Bulgarian energy sector. National priorities put in The Energy Strategy Concept of Bulgaria until 2020, show on first place the lack of economic, political and strategic rationale of the objectives of any decision taken by the government. In that way, populist declare too optimistic goals and priorities unsecured,which renders all strategic planning.

Second is the lack of any transparency for contractual decisions taken and often the lack such decisions, which conceded in the last decade, express doubts about the conquest of the state policy by private interests. Lack of control mechanism for accountability undermine the foundations of good governance, and through them the option to requirefrom the responsible institutions an assessment of theresults.

The Energy Strategy Concept of Bulgaria until 2020 applies to national priorities for the development of energy-based guidelines for the European Strategy for Energy Development in the same period. All the achievements in the legislation does not cover the lack of financial commitment of all planned measures in the short and long term , according to the funds from the state budget , and those that are intended to be utilized due to European projects.

Supported shortcoming of all governments in Bulgaria is the lack of statutory obligation for the Ministry to be publicly accountable to society for each fulfilled or unfulfilled event, for the price that is paid for it, and efficiency that is achieved by its implementation at present and expected benefit for the future.

Postponement of any government to introduce the principle mechanism solutions for major investment projects to be preceded by a sound and transparent environmental, financial, economic and social analysis is a prerequisite for political and corruption pressure on those responsible to take decisions. Who are individually responsible for every government decision is the main question that lays the germ of corruption and organized crime. Who should be administrative and criminal proceedings against the senior management level especially in raising (often repeatedly) the value of projects,mismanagement, fraud and conflict of interest. Collectively, these factors create multifaceted insurmountable barrier to

effectively combat corruption, which is constantly reminded to us by the European Commission, who is checking Bulgaria through the Cooperation and Verification for 7 years already and will continue indefinitely. International Index of risks to energy security, developed in 2012 by the Institute for Energy of the 21st century, the American Chamber of Commerce (Index of US Energy Security Risk), shows that since 1980 Bulgaria has on average higher costs from those of the Organization for economic Cooperation and Development (OECD). Index of risks to energy security of Bulgaria (IRES) has increased since 2010, which is a worrying trend for strong fluctuation in energy costs, which according to the results of the IRES have increased more than 10 times, reaching in 2012 the highest levels since 1980. This is due to the high dependence on imports, very high concentration of Bulgarian gas market and lack of transparency in the sector.

Bulgaria is included in the international index in the extended list of the 75 largest energy consumers in the world. It is in a unique position in the European Union, the poorest member state, which creates a restriction on its choices and implementation of rational policies with strong dependence on Russian resources and technology and poor management for years.

The first National Security Strategy of Bulgaria from 2011 notes that the biggest threat to national security is energy poverty.

Between 50 and 125 million Europeans are considered to be energy-poor. Generally accepted definition of 'energy-poor' household in the European Union use the technique - double the median of energy costs as part of income.In the UK , the poverty threshold is 10 %, which Bulgaria has adopted as the norm , as evidenced by the report of the NEC in 2009, where it is written that the indicator " energy poverty" is defined as " *the use of more than 10% of the revenues of household expense of electricity and water*. "At this rate, a large proportion of the population of Bulgaria is in the "energy poor ". Price paid by the end-user forenergy in Bulgaria is still below the average of the European Union, but not comparable to their income. According to the National Statistics Institute households in 2008 has paid 14% of their income (360,000 out of 2.9 million) rely on social assistance for their energy needs. In 2013, 23% of households (1.5 million people) in Bulgaria have income per household under 215 lv, according to a recent study by the Institute for Social and Trade Union Studies at Confederation. In the current economic crisis, the social burden of electricity bills again suffers from poor energy consumers, which led to mass discontent of citizens in early 2013 and reduce the cost of electricity. Regardless of the adjustments of price 47% of Bulgaria's population cannot afford to maintain proper temperature in their homes. This applies to Lithuania, Greece and Portugal. Average of 11 % of Europeans hassufficient income to afford the higher cost of electricity.

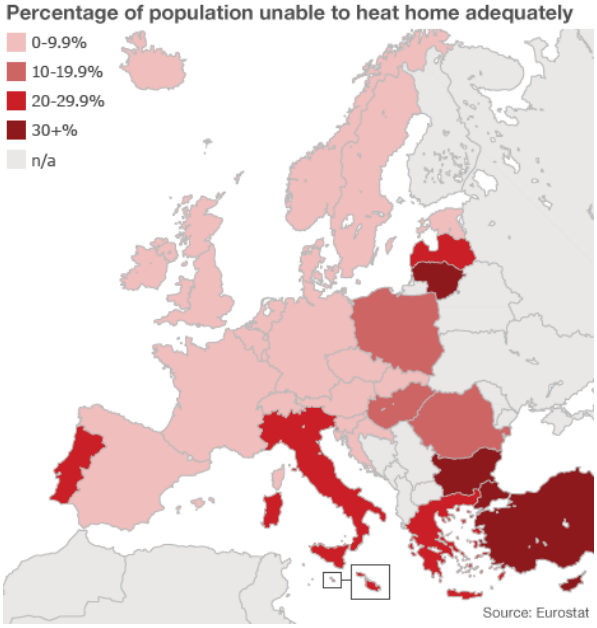

Source:http://offnews.bg/news/277226-html-
„What is paid for heating in Europe".

The highest pay bills households in Berlin following fees and subsidies to promote the use of renewable energy. Fees for green energy are 33% , as opposed to households in the United Kingdom, where green fees are equal to 9 % but expected to fall to 3%. In Bulgaria the cost of green energy is 6 % of the total bill for electricity.

In 2013 Bulgaria was included in the World Competitiveness Yearbook of the Institute for Management Development - Switzerland. Bulgaria is ranked 57th out of 60 economies, which is three positions down compared to the rankings for 2012 "*This is the weakest performance of the country since it was included in the survey in 2006, and nearly 20 people less compared to the best performance in 2009 when he took 38th place*. " In the past year, only three countries Croatia, Argentina and Venezuela are ranked behindBulgaria. Greece and Ukraine fail to Bulgaria before jumping to 54 and 49 places in 2013

The next disadvantage is the lack of political will to prosecute corruption, crime and conflict of interest settled over the years as a relationship management. Despite the explicit requirement of the EC, for already one year there is no strategy for the fight against corruption and organized crime, which creates conditions for penetration of criminal and

foreign interests in all spheres of the economy and mainly in the energy sector.

2. Managerial and organizational shortcomings

With the entry into the European Union in 2007, Bulgaria made binding commitments to reduce emissions, to cover the minimum share of renewable energy sources and reducing energy intensity , according to the European package " Energy - climate." The main element of the management process in the energy sector is the legal framework which should create conditions for the joint and coordinated actions between public authorities and competent institutions.

It is undisputed that the energy sector is regulated in more than it should be. Laws and regulations containing transposed rules of markets and regimes that do not correspond to the actual conditions and opportunities in Bulgariaare leading to a significant discrepancy between law and practice, and between national and corporate interests.

Organizational structure of the management failed to create a competitive environment in the sector, and in the end to eliminate intermediate links, create rules to regulate European and effective control of natural monopolies.

Last but not least in importance in the management and organizational process is transparent functioning of the State Energy and Water Regulatory Commission (regulator), which must convince Bulgarian citizens that it has proven potential regulatory and managerial resistance to ensure it's independence from the government.

Management of large infrastructure projects in the Bulgarian energy sector to build new capacity can be defined as the most corrupt practice. Still remain unanswered a number of questions on important ventures who had a significant impact on the national economy over the past ten years. Leading consultancy costs and expert lobbies with biased estimates are used repeatedly by each government to conceal a conflict of interest.

3.Nature of corruption.

3.1.The largest infrastructure project "Belene"is a bright reflection of corruption in Bulgaria in the past 25 years, seeking to monopolize nuclear policy at odds with the European principle of ' *energy security through diversification*. " Still remains unclear for Bulgarian taxpayer the assessment of market demand for the product that the project will produce , and the price for its implementation , started 3-4 and reached 10-12 billion euro ,according to more widespread information in the public domain. Bulgarians support the development of nuclear energy, as they are set by politicians as incompetent in these matters, but competent to undergo consultation by referendum. The referendum has only one positive effect. Proved the right of citizens to be asked at a very high price on an issue that was raised without officially declared and proven economic, financial and market justification.

3.2.Another question remains sufficient public information. What is the position and purpose of Bulgaria with the memorandum establishing a joint venture between NEC and Rosatom signed at the end of 2010, respectively maximum benefit / cost / profit?

3.3.The "Nabucco" project, "South Stream" project, "Burgas-Alexandroupolis" and several different projects to build new reactors at the Kozloduy "NPP", connecting the national transmission systems with those of neighboring countries, the construction of terminal LNG on the Black Sea or with our southern neighbors in the Aegean Sea are clear evidence of the lack of clear and consistent policy for the development of the energy sector.

3.4. Analysis of the management of major energy projects such as hydro power, "Tsankov stone" and "Maritsa Iztok 2" is a significant development not only of mismanagement, lack of timely public information provided and admission of civil control, but of unaccountability and lack of state control led to repeated increase in the value of the projects to the detriment of consumers.

3.5.Massive corruption in the energy begins and continues to maintain public procurement. "Around 56% of the total number of procedures for the award of public contracts declared energy isuncompetitive. If we take into account the contracts without procurement procedure will be seen that the avoidance of market competition is a rule rather than anexception".

The conclusion made in this study by the Center for the Study of Democracy (CSD) and shared by the authors is that "*demonstrated lack of control and mismanagement seriously calls into question the state's ability to manage large infrastructure projects (exceeding EUR 500 million) and the appropriateness planning of such projects at all* " , especially when combined with the fact of the multiplication of the price , the lack of developed long-term policies and provide public control information and discussion.

3.6.Essential prerequisite for the development of corrupt practices in every sector of our economy is the existence of overlapping functions and the lack of segregation of duties and activities between the

structures, particularly characteristic of energy. This effectively dilutes the responsibility and the ability to summon personal criminal liability, despite frequent public recriminations between representatives of the government.

3.7.Contractual discipline and transparency requires a register of contracts by now and the draft to be concluded to be subject to civilian control. Enable negotiation of extraneous costs to optimize the financial position of the governmental structure of energy, realized uncontrollable risk of corrupt practices in the assessment of their condition in terms of the following characteristics:

- First, the substantial costs incurred by each government for consultancy services for the project "Belene" if compared with current prices for these periods in the European market;
- Secondly the cost of maintaining the closed nuclear reactors of NPP "Kozloduy";
- Thirdly the contracts for security for "Maritza 2".

3.8. Behind the increase in electricity bills in Bulgaria remain a number of market factors such as prices of non-renewable energy sources; high feed prices of new energy sources , investment in equipment and construction of new networks; mismanagement of state enterprises; ensuring monopoly prices and rents; many costs , abuse and wasteful.

While the referendum on nuclear energy showed people the substantial costs incurred as a result of political corruption and mismanagement that led to high electricity bills, reflected in its report CSD.[1]

3.9. On April 4, 2014 in the electrical system load was 4300 MW and exports 250 MW in total installed generation capacity in the country of nearly 12 thousand megawatts, which requires a reduction of production by all producers, including the NPP. On the other hand at that time the dams are full and there is a large production of hydro power plants. Energy exports fell by 22.5% this year compared to the same period last year, which are relevant and non-competitive payments for each megawatt exported from our country electricity export fee of € 17.50, which circumstance requires thorough analysis of the need to build new nuclear reactor of NPP "Kozloduy"

3.10. Not qualified effective control by the Court of Auditors and the Agency for State Financial Control and Internal Control Department level. Missing from their side position to assess the appropriateness of procurement performance gains / losses and mechanism to carry personal responsibility for their investment decisions and developing a system of indicators for public monitoring, addressing corruption risk and its stages - identification, analysis and assessment, risk response, monitoring and reporting.

Conclusions:

1. The past ten years every government blamed for the problems the previous one as a large number of permits given to projects for power plants from renewable energy sources (RES), which buys electricity required by law preferential high prices and the assumption can be connected very excessive power from renewables. This is only rhetoric and accusations without admissions and decisions of all governments in energy sector have been short-sighted and incompetent for which no criminal liability.

2. Nobody seems willing to admit that the state many years does not create conditions for normal electricity market, allowing any decision to be corrupt in the interests of certain economic circles - companies.

3. As anti-corruption measure and the right of access to public relevant information is essential to have a transparency that can be achieved with the publication of:

- All costs of state-owned companies in the energy sector and loans serviced;
- How much we pay for greenhouse gas emissions by 2013;
- Revenue from the production of electricity from heating companies;
- Contracts and annexes for repairs and supplies in NPP "Kozloduy" and conventional power plants from year 2000 onwards.

4. Since the beginning of 2014, the power consumption tends to decrease about 2-3 times less than the installed capacity in the country, which must be paid. Excessive surplus of electricity and shortage according to other opinions of experts, can have a serious impact on the energy system, which has already happened - a complete breakdown of maximum energy system (black out), subject to a long-term strategy for energy sector development.

5. The EU is the largest investor in Bulgaria with 13 billion levawhich are expected to raise living standards, to achieve the rule of law, to eliminate corruption and organized crime, to control the informal economy, which is 31% for (4% for Europe) and 25% admitted corporate and bought votes in the last elections and stop smuggling, which may, in the political will to destroy the corrupt schemes and conflicts of interest in all spheres of public life.

[1] http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16358–ЦИД „Why increase electricity bills in Bulgaria "

Suggestions:

1. Providing public access to the information system data for energy, financial audits, annual reports and reporting and other accounting documents.

2. Activities to rethink the regulator as an independent body and undergo discuss changes in the energy, its members are elected by the parliament through a public competition andexpertise.

3. Bulgaria's participation in national, regional and international gas projects can reduce the risk for its energy security priorities clear and objective analysis “cost / benefit “.

4. Timely introduction of e- governance in all spheres of the economy and the effective interaction and control.

5. Comprehensive reform of the management and regulatory practices in the energy sector.

6. Urgent effective measures to combat the black economy, the labor market, corruption and organized crime and the admission of civilian control over the activities of all political, social and state structures.

References

1. Updated strategy for the decommissioning of units 1-4 of the NPP "Kozloduy” - EAD (2006);

2. Buzarovski - Buzar, Stefan, "Energy poverty in the EU: a review of the evidence", paper presented at the workshop and conference on energy security, Brussels, Belgium, 29-30 November 2011;

3. Greyson Hefner, Nina Campbell, Assessment of the benefits of energy efficiency programs for low-income households, International Energy Agency, June 2011;

4. " Energy 2020. Strategy for competitive, sustainable and secure energy “(November 2010);

5. Energy strategy of the Republic of Bulgaria by 2020;

6. Safe Use of Nuclear Energy (2008);

7. Renewable and Alternative Energy Sources and Biofuels Act (2008);

8. Energy Act (2006);

9. Energy Efficiency Act (2008);

10. Drafting of the projected fuel and energy balance of Bulgaria for the period 2005 - 2025, “Energy Institute " - AD , June 2006;

11. Term Program for the use of biomass for the period2008 - 2020 onwards;

12. Term Program for Promotion ofRES 2005 - 2015 onwards;

13. Term Program to encourage the consumption ofBiofuels in the transport sector 2008 - 2020 onwards;

14. Term Program for energy efficiency by 2015;

15. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council onIntegrityand transparency of the energy market (10 December 2010);

16. Energy infrastructure priorities for 2020 and beyond - A Blueprint forIntegratedenergy network (17 November 2010);

17. Estimated document complies with the requirements of Directive 2009/28/EC,MEET, 2009.;

18. Program for the implementation of Directive 2001/80/EC on the limitation ofCertain pollutants into the air from large combustion plants in March 2003;

19. The first three-year Action Plan for Energy Efficiency (2008, 2010).;

20. Strategy for the management of spent fuel and radioactive waste (2004);

21. Http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16635-ЦИД- “Index of risks to energy security of Bulgaria;

22. Http://dartsnews.bg/News/41281- paid double EDCs;

23. Http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16517-ЦИД- Bulgarian Economy: Competitiveness Policy Brief No. 39 June 2013;

24. Http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=15500- Energy and good governance.Trends and policies. Center for the Study of Democracy;

25. Http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=16358-ЦИД " Why increase electricity bills in Bulgaria" Http://www.segabg.com/article.php?id=690983_20 March 2014_ DimitarTsigularev"The state is the real threat tonational and energy security."

ХИМЕРА ЛИ Е ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ И РУМЪНИЯ КЪМ ШЕНГЕНСКОТО ПРОСТРАНСТВО

Милка Йосифова д-р
Университет за национално и световно стопанство
Катедра „Национална и регионална сигурност”

Резюме: *Остава открит въпроса, може ли България и Румъния да се присъединят към Шенгенското пространство през 2014 г. Отговорът на говорителя на Европейската комисия за Шенген е:* ***„Този въпрос е трудно да се прогнозира”.*** *През седемте години на действие на Механизма за сътрудничество и проверка (МСП) между България и Румъния съществува негласно „състезание” за по-добра оценка от Брюксел, вместо да обединят усилията си в борбата с корупцията. В статията са проследени и анализирани проблемите свързани с корупцията и организираната престъпност, които ЕК извежда като основни корупционни практики, нерешени от няколко правителства.*

Ключови думи: *корупция, присъединяване, Шенгенско пространство*

Въведение

Република България и Република Румъния се присъединяват към договора за създаване на Европейския съюз от 01.01.2007 г., след продължителен период на подготовка и работа за затваряне на отделните глави и привеждане на законодателството към регламентите и препоръките на Европейския съюз (ЕС). Едно от условията и изискванията към двете държави беше постигане на ефективно прилагане на европейските стандарти, които се противопоставят и отхвърлят корупцията и организираната престъпност. В преамбюла на Договора за Европейския съюз са заложени основополагащи принципи като свобода, демокрация и зачитане правата на човека и основните свободи, както и принципът на правовата държава, което изисква:

Да се засилва развитието на демократичното и ефикасно функциониране на институциите, така че да имат възможност в единна институционална рамка, по-успешно да осъществяват поверените им задачи.

Да се насърчава икономическия и социален напредък на своите народи, както и да прилагат практики, които да осигуряват паралелен напредък в икономическата интеграция и в останалите области, с цел да се постигне укрепване и сближаване на своите икономики и създаване на икономически и паричен съюз, обща външна политика, политика на сигурност и тясно сътрудничество в областта на правосъдието и вътрешните работи. "Европейската икономическа общност", заменена по-късно с наименованието "Европейска общност" поставя към държавите-членки общи европейските изисквания, които имат препоръчителен характер, но са барометър за оценка на всяка страна за напредъка, демокрацията и икономическо развитие.

Обектът на изследване е корупцията в двете страни и организираната престъпност за България.

Предмет е нивото и обхвата на корупцията в наблюдаваните сфери от ЕК.

Целта е да бъдат обяснени причините за корупцията, възпрепятстващи влизането на страните в Шенгенското пространство и предложени мероприятия за тяхното преодоляване. За постигане на целта са реализирани задачи свързани с изследване проблемите и неизпълнените препоръки на ЕК в посока борбата с корупцията и организираната престъпност.

Ограничение: от 1 януари 2007 до 1 февруари 2014 г.

Шенгенско пространство

Подписването на Договора за Европейски съюз и регионално сътрудничество за присъединяване на България и Румъния към Шенгенското пространство (ШП), поставя началото на една процедура, която и към днешна дата не може да бъде предвидена кога ще бъде осъществена.

Шенгенското пространство или шенгенската зона представлява територия от 4 312 099 кв. км. и над 400 млн. души население на 25 европейски държави, които със споразумение са премахнали граничния режим помежду си. Наименованието на Шенгенското споразумение произлиза от името на люксембургското село Шенген и е подписано на 14 юни 1985 г. на борда на кораба „Принцеса Мария-Астрид”, от 5 членки на Европейската общност (ЕО) – Франция, Западна Германия и страните от Бенелюкс - Белгия, Нидерландия и Люксембург. Договорът за Прилагане на Шенгенското споразумение е подписан по-късно на 19 юни 1990 година, а пълното прилагане започва от юли 1995 година. Шенгенското споразумение не се прилага от Великобритания и Северна Ирлан-

дия по своя вътрешна политика. Други държави, които не са членки на Европейския съюз, като Швейцария, Норвегия, Исландия и Лихтенщайн прилагат шенгенските правила.

Шенгенските правила въвеждат премахване на граничния контрол с другите страни-членки и задължителен граничен контрол за държавите, които не са от шенгенското пространство. Правилата включват осигуряване на обща политика за краткосрочно пребиваващите граждани на трети страни, съгласуване на външния граничен контрол, полицейското и съдебно сътрудничество.

България депозира през месец септември 2007 година пред Генералния секретар на Съвета на Европейския съюз (ЕС) Декларацията си за готовност за започване на оценките по Шенген, считано от 01.01.2008 г., със срок за приключване 2011 г.

Взаимодействие и сътрудничество на България и Румъния по пътя за Шенген

Корупцията е сериозно предизвикателство, а това е предпоставка за нарушено доверие на гражданите към МВР, капацитета на съдебната система, прозрачността в работата на магистратите, частните партньорства и огромните щети, които нанася явлението корупция на икономиката и общественото развитие. За постигане ефект от борбата срещу корупцията, правителствата на двете държави подписват споразумение за взаимодействие, което на практика не постига очаквания резултат поради липсата на разполагаем арсенал от инструменти за ефективно взаимодействие както срещу корупцията, така и в усилията за присъединяване към Шенген. Това включва ясни законодателни разпоредби, пълно прилагане на международните стандарти и активно участие на гражданското общество в дейността на държавната администрация, правителството и парламента.

Оценка на ЕК за корупцията в двете страни - основна пречка към Шенген

За България и Румъния, Европейската комисия (ЕК) към Съвета на Европа осъществява мониторинг по МСП за напредъка на двете страни в борбата с корупцията, а за България и за организираната престъпност. Договорното споразумение е със сила на действие за 5 години. Първият доклад на Комисията излезе на 27 юни 2007 г., а последният на 18 юли 2012 г. изпълнявайки ролята на обобщителен доклад за резултата от пет годишният мониторинг. Общата оценка е незадоволителна за България и с малко по-добри резултати за Румъния, въпреки наличието на политическа вола управляващите на двете страни да решат проблемите с корупцията. По тези причини механизмът беше продължен за неопределено време.

В докладът на ЕК за периода юли 2010 г. - юли 2011 г. се визира, че на България и Румъния са необходими по-нататъшен напредък в съдебната реформа и борбата с корупцията. Комисията прави редица препоръки за по-нататъшни действия и конкретни мерки, които да намерят място в националните стратегии за борба с корупцията. Резултата от тяхното изпълнение и цялостната оценка за напредъка по МСП за петгодишния период от присъединяването на страните към ЕС са предмет и на доклада от юли 2012 г.

Основните заключения на извършеното през петте години и оценката за постигнатия напредък остава незначителен и незадоволителен.

По отношение на България е налице съществуването на трайна политическа воля и ангажимент на българското правителство да продължи изпълнението на стратегията си за реформа в съдебната система, за укрепване на законодателството в областта на закона за конфликт на интереси и започналата структурна реформа на полицията и системата на наказателните съдилища. В същото време е отбелязано, че борбата с корупцията по високите етажи на властта не е довела до убедителни резултати, както и в борбата с организираната престъпност. Ръководството на съдебната система трябва да покаже реален ангажимент за провеждането на съдебната реформа, значителни подобрения в отчетността и професионалната практика в съдебната власт и разследващите органи за да могат да бъдат постигнати убедителни резултати в тези сфери. Цялостният напредък обаче все още не е достатъчен и сигурен. Обществото доверие зависи до голяма степен от развитието на ключови моменти, когато дадени решения или събития са достатъчно важни, за да събудят по-голям интерес в обществеността.

Важно е да се постигнат реални подобрения по отношение на назначенията, оценяването и уменията в съдебната система, за да се изградят ефективни структури за разглеждане на делата, свързани с организираната престъпност.

Шестте показателя, определени за наблюдение от Комисията за България през пет годишния период от приемане на страната в ЕС са:

1. Изменения на Конституцията, като бъдат премахнати всички двусмислия по отношение независимостта и отчетността на съдебната система.

2. Гарантиране на прозрачен и ефективен съдебен процес. Приемане на нов закон за съдебната власт и нов Граждански процесуален кодекс и тяхното въздействие върху досъдебната фаза.

3. Повишаване на професионалната отчетност и ефективността.

4. Постигане на професионални и безпристрастни разследвания по обвинения в корупция на високо равнище и за огласяване на имуществото на високопоставени длъжностни лица.

5. Вземане на мерки за предотвратяване и борба с корупцията по границите и местното самоуправление.

6. Мерките в интегрираната стратегия да се насочат към тежките престъпления, изпирането на пари, върху конфискуването на имущество на престъпниците.

По отношение Румъния в доклада се посочват значителни стъпки, които страната е предприела от последния годишния доклад от юли 2010 година насам. Румъния е подобрила съдебната ефикасност, извършила е промяна в нормативната база на Националната агенция по интегритет и продължава с подготовката си за прилагането на четирите нива на кодекса. **Започната е подготовка за функционален анализ на съдебната система и извърши оценка на въздействието на антикорупционната си политика.**

Продължава да е проблем за определен брой области в борбата с корупцията. В доклада се заключава, че Румъния трябва да вземе спешни мерки за ускоряване на делата срещу корупция по високите етажи на властта, за да не бъдат прекратени поради изтичане на законоустановените срокове, за търсене на наказателна отговорност. Борбата с корупцията следва да продължи, да бъде абсолютен приоритет, подкрепен от парламента. Спешни мерки са необходими за подобряване на резултатите от отнемане на активи придобити посредством престъпна дейност, изпирането на пари и защитата срещу конфликта на интереси в управлението на обществени средства.

Продължава практиката, както и в предишните доклади, комисията да прави своята оценка на основание напредъка на българските и румънските власти и на информацията, предоставена от другите страни-членки на ЕС, международни организации, независими експерти и различни други източници. При изготвянето на докладите са вземат предвид дадените отговори от българските и румънски власти на подробно зададените въпроси от Комисията, което прави оценките на ЕК реални и обективни.

Корупцията спря България и Румъния по пътя за Шенген

На 22 септември 2011 година Европейският парламент (ЕП) утвърди с голямо мнозинство втора резолюция в подкрепа на присъединяването на България и Румъния в Шенген. В документа е записан призив към страните от ЕС и институциите на общността да се съобразят с действащото законодателство, което предвижда изпълнението на техническите критерии, като единствено условие за приемане на нови страни, които условия са изпълнени в срок от двете страни. В резолюцията на ЕП е отразено, че *„Двете страни са преформулирали и реорганизирали своите системи за интегрирано управление на границите, като са инвестирали значителни средства в своите правоприлагащи органи (...) и видимо са укрепили институционалната и правната си рамка". „България и Румъния заслужават да бъдат в Шенгенското пространство и отговарят на всички необходими критерии, а техните граници са сигурни".*

Финландия и Холандия поискаха по-добри резултати от България и Румъния по МСП на ЕК в областите правосъдие и вътрешен ред, което е мотив да блокират гласуването. **Според тях липсва необратим процес в борбата с корупцията и организираната престъпност, липсват конкретни данни, че това се случва и е подкрепено с факти и цифри и хората в ЕС да са сигурни, че престъпниците и корупцията няма да нахлуят във вътрешния пазар на ЕС,** което е причината да отстояват своето несъгласие с незабавното пълно членство в Шенген.

Според холандския министър на имиграцията Герд Леерс, Холандия ще вземе окончателно решение за вдигане на ветото за Шенген след два положителни доклада за корупцията от ЕК, защото България и Румъния са единствените държави-членки, чието правосъдие и вътрешен ред се наблюдават от Брюксел след присъединяването им. **Холандия иска гаранции, че граничните служители не са подкупни, а съдиите не пускат на свобода престъпниците.**

Категорично е мнението, че двете страни са постигнали напредък в борбата с корупцията и организираната престъпност, но това не е достатъчно, ***„има още какво да се желае"*** и следва да се положат повече усилия, преди холандското правителство да се откаже от ветото си върху тяхното членството в ШП.

През декември 2011 г. Лихтенщайн официално стана 26 член на Шенгенското споразумение въпреки надеждите и България да бъде приета,

което за съжаление не се сбъдна.

Румънският президент Траян Бъсеску разкритикува Брюксел, като изрази изненада от факта, че все още решението за присъединяване на Румъния и България към Шенген остава блокирано, въпреки че са изпълнени всички критерии и очаква положителен доклад от ЕК по МСП през февруари 2012 година.

Този резултат предизвика амбицията на правителството да изготви план за действие по изпълнение на неотложните мерки за 2012 година във връзка с присъединяване на страната към Шенген. Документът е приет с Решение № 956 на Министерския съвет от 29 декември 2011 година. Разработените конкретни мерки не дадоха желания резултат, тъй като не предвиждат мобилизиране на цялото общество с възможните административни механизми, да се включи реално в управлението, контрола и противодействието на корупцията.

Какво не направиха правителствата?

Извън обсега на вниманието на правителствата останаха непланувани и нереализирани съществени организационно-управленски мероприятия като:

- Пълен анализ на нормативна уредба, касаеща граничния паспортно-визов контрол на външни и вътрешни граници и ефективността на всяка правна норма като гарант срещу възможността за корупционни практики от различните държавни органи на ГКПП;
- Да се изследва корупцията като всеобхватна категория на границите и във вътрешността на страната и корупционния риск на служителите, със зададени предварителни периметри за установяване и измерване на честотата на участието в корупционни действия на различни социални слоеве;
- Да се категоризират гражданските организации спрямо своите резултати и възможности да разкриват корупционни действия и практики и на тази основа да кандидатстват да бъдат привличани за участие и контрол;
- В етичните кодекси да се регламентират определения на отделните морални ценности и съответни отговорности при тяхното нарушение, до която информация да има достъп обществеността.
- Да се преосмисли и разшири същността на подаваните имотни декларации от служителите в държавната администрация, като се включи деклариране за ползване на имоти и моторни превозни средства /движимо и недвижимо имущество/ собственост на други юридически или физически лица.
- Правителството да прецизира необходимостта и ефективността в голяма част от министерствата да имат по два инспектората, от които един да е професионален/специализиран, а другия да прилага само административни механизми в борбата с корупцията, с цел постигане на икономия на човешки и финансов ресурс и тяхното обвързване с антикорупционния резултат, като например:
- Да се следи и контролира всяко мероприятие, планувано като мярка за борба с корупцията през коя година е фиксирано като проблем, и какви са причините все още да не е намерен механизъм да бъде решен, отстранен и наказани виновните длъжностни лица;
- Да се оценява всяка антикорупционна дейност не с броя на проверките и преписките, по които е работено, а колко корупционни практики са разкрити и прекратени трайно.

На 1 февруари 2012 година Агенция „Франс прес" помества статията „Евродоклада отдалечава България от влизане в Шенген", базирана на информация от дипломатически източници в Копенхаген. Агенцията припомня, *„че София и Букурещ трябва да се присъединят в пакет към Шенген, така че евентуални проблеми на едната държава, на практика „наказва" и другата".*

Председателите на ЕК и на ЕП изразяват категоричната си подкрепа за членство на двете страни. Оценката по МСП, по който всяка година ЕК представя доклад за напредъка в борбата срещу организираната престъпност и корупцията, не трябва да се обвързва с оценката за ШП. Тази оценка и призиви не промени мнението на несъгласните държави-членки на ЕС и България и Румъния за пореден път останаха извън борда на Шенген.

ЕК промени тактиката си и се обърна към гражданските общества на двете страни да съдействат за своевременно прилагане на реформите и направените препоръки. За България гражданското общество е призвано да участва в надзора над съдебната система и разследванията, докато за Румъния е препоръчано създаване на структура за сътрудничество с гражданското общество за проследяване на съдебните реформи.

България трябва да ползва докладите като коректив, като започне с прилагането на административните механизми за анализ на всяка констатирана слабост през последните пет години и се направи обективен анализ за причините едни и същи констатации да бъдат водещи проблеми във всеки доклади. Това е само първата стъпка. Втората е адекватни своевременни реформи за тях-

ното възпиране и отстраняване и като задължителна трета стъпка - персонална отговорност на всяка институция, която не е съумяла да намери способи да реши даден проблем.

Тревожна е констатацията, която е записана в доклада на ЕК като първа препоръка, че България трябва да вземе мерки в борбата с корупцията по граничните пунктове и в местната власт, което е предпоставка да отвори сериозен проблем и коментар в рамките за Шенген. В тези проблеми сърцевината е във все още неосъщественото електронно управление, редуциране на разрешителните режими и контрол върху контролната дейност на държавната администрация.

По отношение Румъния ЕК изразява положително отношение към новия граждански кодекс и предстоящото приемане на гражданския процесуален кодекс. Позитивно е оценена дейността на Националната дирекция за борба с корупцията (DNA), както и Националната агенция по прозрачността (ANI) по редица дела срещу високопоставени политици и цялостната национална стратегия за борба с корупцията. Постигната е яснота и контрол с новите закони за реформи по назначенията във Висшия съд, за дисциплинарната отговорност на магистратите и по-големия брой съдебни решения и присъди. Необходим е допълнителен напредък и опростяване на процедурите при делата за конфликт на интереси, а съдебната система все още предизвиква безпокойство по проблемите за прозрачността, отчетността, необходимостта от решения по ключови дела, които ще допринесат за ефективна борба с корупцията по високите равнища. Анализът на присъдите за корупция на високо ниво обаче показва, че те са в минималните граници предвидени от закона присъди, като повече от половината са условни, която констатация е валидна и за България.

Последните 12-ти доклади за оценка напредъка на България и Румъния по МСП дипломатично не акцентират върху въпроса Шенген. Трите правителства управляващи България през последните 18 месеца получават лош атестат защото не са успели да изградят съгласие относно реформите и продължава да са проблем на ЕС, при това повече от Румъния, която получава по-добри оценки. За първи път докладите на ЕК бяха представени без предварително да бъдат изпратени на румънските и български власти за съгласуване, поради изтичане на информация в предишни години, преди официалното му публикуване.

В докладът ЕК, който беше публикуван на 22 януари 2014 г., изисква от България, продължителни и последователни усилия за превенция, но и наказателно преследване на нарушенията и налагане на санкции. Препоръчва, както във всеки предшестващ доклад, конкретни мерки в обсега на едни и същи генерални проблеми. За този доклад те са:

1. Една единствена институция да координира борбата с корупцията.

2. Да се актуализира националната стратегия за борба с корупцията съвместно с организациите на гражданското общество за създаване на вътрешни инспекторати в държавната администрация, отличаващи се с независимост, прозрачност и отчетност.

3. Да се опростят процедурите за възлагане на обществени поръчки.

4. Процедурите във връзка с конфликта на интереси да гарантира ефективност, безпристрастност и надеждност при налагане на санкции.

Пътят и мерките са препоръчани от ЕК, остава политическа воля за тяхното реализиране с цел ограничаване размера на корупцията в България, което е единственият шанс на страната до края на годината да се присъедини към Шенген.

Според британският печат[1] - „Икономист" *„Брюксел продължава да мъмри България и Румъния за слабости в областта на законодателството, съдебната реформа и борбата срещу корупцията"."Юропиън войс" отбелязва в тази връзка, че именно заради пропуските по отношение на належащите реформи България и Румъния все още не са получили зелена светлина за присъединяване към Шенгенското пространство. Австрийският "Курир" смята, че присъединяването на двете страни към Шенген отново ще бъде отложено. Макар България и Румъния да изпълняват техническите изисквания за членство.*

Паралелно се чува и другото противоположно мнение, че ЕК вече е казала „да" на България и Румъния за Шенген, според говорителя на ЕК Микеле Черконе в отговор на журналистически въпрос по време на представяне докладите за България и Румъния по МСП, които са покрили изискванията и са оценени по критериите за влизане в Шенген и нямат нужда от повече одобрение.[2] България има нагласата да бъде приета в ШП на две стъпки – първо въздушните граници (до 2015 г.) и до две години след това и сухопътните граници, като ориентировъчна времева рамка.[3]

Румъния също иска да започне поетапно присъединяване към Щенген през 2014 г., но се въздържа да определи ориентировъчна времева

---

1 http://www.dw.de /a-17382357-Депресиращо четиво.

2 http://www.dnesplus.bg/News.aspx?n=639024-Днес+:: ЕК вече казала "да" на България за Шенген

3 http://politics.actualno.com/Reshenie-za-Shengen-moje-da-ima-do-kraja-na-godinata-kazva-Vigenin-news_12452.html

рамка, разчитайки че има воля да реши въпроса с корупцията.

Положителното решение на този въпрос зависи не само от председателя на ЕС, който подкрепя тази идея, а от политическия консенсус между всички страни в Шенген, поради което борбата с корупцията трябва да е първостепенна задача.

По тези причини, разглеждането на въпроса за присъединяване на България и Румъния към ШП, е отложено за неопределен период от ЕК.

Съгласно представената съвместна декларация на България и Румъния във връзка с присъединяването към Шенген, на заседанието на Съвета „Правосъдие и вътрешни работи" на 5 декември 2013 г., ЕК ще продължи работата на политическо и експертно ниво с резервираните държави-членки, които продължават да правят политическа връзка между разширяването на Шенген и МСП, а той с борбата с корупцията и организираната престъпност, за промяна на техните позиции.

Изводи

1. Очертаната времева рамка от България за постъпателно приемане в Шенген до 2015 г. за въздушните граници и до 2017 г. за сухопътните граници, на практика означава, че през мандата на това народно събрание страната ни няма да е член на ШП, а проблемът с корупцията ще е водещ.

2. За разлика от България, Румъния се въздържа да определя времеви периоди за постъпателното приемане, въпреки че го възприема, разчитайки на своята воля да реши проблема с корупцията.

Препоръки:

1. Съединението прави силата, която е нужна на България и Румъния по пътя за Шенген. Тя трябва да бъде скрепена със споразумение за единни действия одобрени от ЕК, за единен доклад изготвен от страните за постигнатото в борбата с корупцията и организираната престъпност и съответно един общ оценъчен доклад на ЕК за тяхната техническата годност за Шенген и постигнатите резултати в противодействието и борбата с корупцията.

2. В доклада, който публикува на 3 февруари 2014 г. ЕК отчете, че всяка държава-членка има проблем в различна степен с корупцията, която се е превърнала в транснационална и проблема изисква общи и единни законодателни мерки и органи, които да работят за нейното овладяване и контролиране. Изпълнението на мярка от ЕК в кратки срокове, ще спомогне най-много на България и Румъния да напреднат в положителна посока, което ще реши и проблемът с Шенген.

Използвана литература, нормативни актове и публикации

1. Димитров, Д., Коларова, Р., Стойчев, С., Роля на Народното събрание в борбата с организираната престъпност и корупцията (2001-2011), Фондация „РискМонитор", С., 2011.

2. Илкова, Р., Организирана престъпност и корупция: включени съдебни дела, Фондация „РискМонитор", С., 2010.

3. Кунчев, Й., Европейска стратегия за електронно правосъдие: Правото в глобалния свят, Унив.изд. на ВСУ, 2012.

4. Доклад на Комисията до Европейския парламент и до Съвета, относно напредъка на България по механизма за сътрудничество и проверка за периода 20 юли 2009 - 20 юли 2010 г.

5. Междинен доклад на ЕК за напредъка на България по механизма за сътрудничество и проверка февруари 2011 г.

6. Доклад на Комисията до Европейския парламент и до Съвета, относно напредъка на България по механизма за сътрудничество и проверка за периода 20 юли 2010 - 20 юли 2011 г.

7. Междинен доклад на Европейската комисия 2012 година до Европейския парламент и Съвета относно напредъка на България по механизма за сътрудничество и проверка.

8. Доклад на Комисията до Европейския парламент и до Съвета, относно напредъка на България по механизма за сътрудничество и проверка за периода 20 юли 2011 - 20 юли 2012 година – отчитащ 5 годишния период на МСП.

9. Доклад на Комисията до Европейския парламент и до Съвета, относно напредъка на България по механизма за сътрудничество и проверка за периода 20 юли 2012 до края на 2013 г.

10. Споразумение за прилагане на Механизма за сътрудничество и проверка в областта на правосъдието и вътрешните работи.

11. Договор за Европейски съюз и регионално сътрудничество за присъединяване на България и Румъния към Шенгенското пространство.

12. Техническа оценка на Европейската комисия за напредъка на България и Румъния за присъединяване към Шенгенското пространство от февруари 2012 година.

13. http://www.dw.de /a-17382357 – Депресиращо четиво.

14. http://www.dnesplus.bg/News.aspx?n=639024-Днес+ :: ЕК вече казала "да" на България за Шенген

15. http://politics.actualno.com/Reshenie-za-Shengen-moje-da-ima-do-kraja-na-godinata-kazva-Vigenin-news_12452.html

IS THE ACCESSION OF BULGARIA AND ROMANIA TO SCHENGEN CHIMERA?

Milka Yosifova, PhD
University of National and World Economy
Department "National and Regional Security"

Abstract: The *question remains, can Bulgaria and Romania join the Schengen area in 2014 the answer of the European Commission spokesman for Schengen is* **"this question is difficult to predict ".** *During the seven years of the Mechanism Cooperation and Verification (SMEs) between Bulgaria and Romania, there is a tacit 'competition' for a better assessment of Brussels instead of joined forces in the fight against corruption. The article trace and analyze the problems of corruption and organized crime, which the EC displays as major corruption, unresolved by several governments.*

Keywords: *corruption, Accession, Schengen area*

Introduction:

Bulgaria and Romania accede to the Treaty establishing the European Union on 01.01.2007 after a long period of preparation and work to close the chapters and bring the legislation to the regulations and recommendations of the European Union (EU). One of the conditions and requirements of the two countries was to achieve the effective implementation of European standards, which oppose and reject corruption and organized crime. The preamble to the Treaty on European Union set out fundamental principles such as freedom, democracy and respect for human rights and fundamental freedoms and the rule of law, which requires:

- To strengthen the development of democratic and efficient functioning of the institutions so as to be able in a single institutional framework, the better to carry out their tasks.
- To promote economic and social progress for their peoples, and to implement practices to ensure parallel progress in economic integration in other areas in order to achieve the strengthening and the convergence of their economies and the creation of economic and monetary union, common foreign policy, security policy and closer cooperation in justice and home affairs. "European Economic Community", later replaced by the name "European Community" put to Member States common European requirements, which are recommendatory in nature, but are a barometer to assess each country's progress, democracy and economic development.

The object of study is corruption in both states and organized crime in Bulgaria.

Subject is the level and extent of corruption in observed areas of EC.

The aim is to explain the causes of corruption are hampering the country's entry into the Schengen Area and proposed measures to overcome them.

To achieve the aim are realized tasks related to research issues and outstanding recommendations of the European Commission towards the fight against corruption and organized crime.

Time frame: 1 January 2007 to 1 February 2014

Schengen area

The signing of the Treaty on European Union and regional cooperation of Accession of Bulgaria and Romania to Schengen, marked the beginning of a procedure and to date cannot be provided for when it will be implemented.

Schengen and Schengen area represents a territory of 4,312,099 square kilometers and over 400 million people in 25 European countries with the agreement removed the border regime between them. The name of the Schengen Agreement comes from the Luxembourg village of Schengen and was signed on June 14, 1985 on the ship "Princess Marie-Astrid" 5 States of the European Community (EC) - France, West Germany and the Benelux countries - Belgium, the Netherlands and Luxembourg. The contract for implementing the Schengen Agreement was signed later on June 19, 1990, and full implementation began in July 1995. Schengen is not used by Great Britain and Northern Ireland on its domestic policy. Other countries that are not members of the European Union, Switzerland, Norway, Iceland and Liechtenstein also apply the Schengen rules.

Schengen rules introduce the abolition of border controls with other EU countries and the border control for countries that are not of the Schengen area. The rules include providing overall policy for short-term resident third-country coordination of external border controls, police and judicial cooperation.

Bulgaria deposited during the month of September 2007, the Secretary-General of the

Council of the European Union (EU), declarations of readiness to enter Schengen evaluation as of 01.01.2008, with a deadline for completion 2011.

Interaction and cooperation of Bulgaria and Romania on the road to Schengen

Corruption is a serious challenge, and this is a prerequisite for impaired citizens trust the Ministry of Interior, the capacity of the judiciary, transparency in the judiciary, private partnerships and the enormous damage that causes the phenomenon of corruption on economic and social development. To obtain the effect of the fight against corruption, the governments of the two countries signed an agreement for cooperation, which in practice does not achieve the expected result due to the lack of available arsenal of tools to effectively interact as corruption and efforts to join Schengen. This includes clear legislative provisions, the full implementation of international standards and active participation of civil society in public administration, government and parliament.

Assessment on corruption in both countries - the main obstacle to Schengen

For Bulgaria and Romania, the European Commission (EC) to the Council of Europe monitors the progress of SMEs of the two countries in the fight against corruption and for Bulgaria and organized crime. The first Commission report released on June 27, 2007 and the last on July 18, 2012 acting as a summary report of the outcome of the five-year monitoring. Overall rating is unsatisfactory for Bulgaria and with slightly better results for Romania, although the political Governors of both parties to resolve the problems of corruption. For these reasons, the mechanism was extended indefinitely.

The report of the Commission for the period July 2010 to July 2011 envisages that Bulgaria and Romania are needed to make further progress in judicial reform and the fight against corruption. The Commission makes a number of recommendations for further action and specific measures that can be put into national strategies to combat corruption. Outcome of their performance and the overall assessment of progress under the CVM for the five year period from the accession to the EU are subject to the report of July 2012

The main conclusions of the offense in the five years and the assessment of progress remains marginal and unsatisfactory.

With regard to Bulgaria there is the existence of sustained political will and commitment of the Bulgarian Government to continue pursuing its strategy for judicial reform to strengthen the legislation of the law on conflict of interest and started a structural reform of the police and the criminal courts. At the same time it was noted that the fight against high-level corruption has not led to convincing results, and the fight against organized crime. The leadership of the judiciary must show real commitment to pursue judicial reform, significant improvements in accountability and professional practice within the judiciary and the investigative authorities in order to achieve convincing results in these areas. Overall progress is still not sufficient and secure. Public confidence depends largely on the development of key moments when certain decisions or events are important enough to arouse more interest in the public.

It is important to achieve real improvements in the recruitment, assessment and skills of the judiciary in order to build effective structures for dealing with cases related to organized crime.

Six indicators identified for monitoring by the Commission for Bulgaria in five year period from accession to the EU:

1. Amending the Constitution by removing any ambiguity regarding the independence and accountability of the judiciary.

2. Guaranteed transparent and efficient judicial process. Adoption of a new judicial system act and the new civil procedure code and its impact on the pre-trial phase;

3. Increasing professional accountability and efficiency;

4. Reaching professional and impartial investigations into allegations of high level corruption and on the publication of assets of high officials;

5. Taking measures to prevent and combat corruption at the border and local government;

6. Integrated strategy to focus on serious crime, money laundering, on confiscation of assets of criminals;

As regards Romania, the report indicated significant steps the country has taken since the last annual report from July 2010 onwards. Romania improved judicial efficiency, carried out a change in the legal basis of the National Integrity Agency and continues its preparation for the implementation of the four levels of the Code. **Has begun preparations for the functional analysis of the judicial system and evaluate the impact of anti-corruption policy.**

Fight against corruption continues to be a problem for a number of areas. The report concludes that Romania needs to take urgent measures to accelerate corruption cases against high-level corruption, not to be terminated due to the expiration of the statutory time limits for prosecuting. The fight against corruption should continue to be an absolute

priority, supported by the Parliament. Urgent measures are needed to improve the outcome of forfeiture of assets acquired through criminal activity, money laundering and the protection against conflict of interest in the management of public funds.

The practice, as in previous reports, the Commission shall make its assessment on the basis the progress of the Bulgarian and Romanian authorities and on information provided by the other member states, international organizations, independent experts and a variety of other sources. In preparing the reports are taken into account the responses of Bulgarian and Romanian authorities detailed questions asked by the Commission, which evaluated the EC tangible and objective.

Corruption stopped Bulgaria and Romania on the road to Schengen

On 22 September 2011 the European Parliament (EP) approved by a large majority a second resolution in support of the accession of Bulgaria and Romania to Schengen. The document is written appeal to the EU institutions and the community to comply with current legislation, which provides for the implementation of technical criteria, the only condition for the admission of new countries that are met within the two countries. The EP resolution reflected that "the *two sides have redesigned and reorganized their integrated border management by investing substantially in their law enforcement authorities (...) and have visibly reinforced their institutional and legal framework." "Bulgaria and Romania deserve to be in the Schengen area and meet all the necessary criteria, and their borders are secure."*

Finland and the Netherlands demanded better results from Bulgaria and Romania SMEs in the EC areas, Justice and Home Affairs, which is reason to block the vote. **According to them there is no irreversible process in the fight against corruption and organized crime, a lack of concrete evidence that this happens and is supported by facts and figures and people in the EU to ensure that criminals and corruption will invade the EU internal market,** which is why we assert its opposition to immediate full Schengen membership.

According to the Dutch Immigration Minister Gerd Leers, the Netherlands will take a final decision on lifting the veto Schengen after two positive reports on corruption by the European Commission for Bulgaria and Romania. These two countries are the only Member States whose JHA monitored by Brussels after joining. **Netherlands wants guarantees that border officials are not corrupt, and judges do not let loose criminals.**

Strongly the view that the two countries have made progress in fighting corruption and organized crime, but that is not enough, ***"there is still much to be done"*** and should be more efforts before the Dutch government to give up its veto on their membership.

In December 2011, Liechtenstein became officially 26th member of the Schengen Agreement, despite the hopes and Bulgaria to be accepted, which is unfortunately not true.

Romanian President Traian Basescu criticized Brussels, expressing surprise at the fact that it is still the decision on the accession of Romania and Bulgaria to the Schengen area remains blocked, although it met all the criteria and expects a positive report from the EC for SMEs in February 2012.

This result caused the ambition of the government to prepare an action plan for the implementation of urgent measures for 2012 in connection with the accession to Schengen. The document was adopted by Decision № 956 of the Council of Ministers of 29 December 2011. Develop specific measures gave the same result as it does not provide for the mobilization of the whole society, the administrative mechanisms to actually join the management, control and anti-corruption.

What the governments did not manage to do?

Outside the scope of attention of governments were unplanned and unrealized significant organizational and management activities such as:

- Full analysis of regulations concerning border and passport and visa control of external and Home limits and effectiveness of each legal rate as guarantor against features for corruption from various government authorities at border checkpoints;
- Investigate corruption as a catch-all category of borders and inside the country and corruption risk employees with preset perimeters to identify and measure the frequency of participation in corruption of various social strata;
- To categorize civil organizations according to their results and potential that reveal corruption actions and practices and on this basis to solicit for participation and control;
- The code of Conduct to govern the definitions of individual morality and value and respective responsibilities in their offense to which information can be accessed publicly.
- To rethink and expand the essence of the submitted property declarations of civil servants to include declaration of use of property and motor vehicles equipment/ movable and Realproperty / property of other companies and you physical persons;

- To clarify the necessity and effectiveness in most ministries to have minimum two Inspectorate of which one to be professional / specialized, while the other to apply only to administrative mechanisms to fight corruption in order achievement of economy of human and financial resource and their commitment to anti-corruption result, such as:
- To be monitored any event planned as a measure to combat corruption, the year in which it is fixed as problem and what are the reasons that such is not found, also toberemoved and punished the guilty officials persons;
- To assess any anti-corruption activity not according to the number of checks and correspondence in which it iswork but how the corruption practices are revealed and terminated permanently.

On February 1, 2012 Agency "AFP" publishes the article "the Euroreport keeps away Bulgaria from Schengen entry" based on information from diplomatic sources in Copenhagen. The agency reminds *that "Sofia and Bucharest should join Schengen in the package, so that any problems of a country practice" punish "the other."*

Presidents of the European Commission and the European Parliament expressed its strong support for the two countries. Assessment on SMEs, which annually presents the Commission report on progress in the fight against organized crime and corruption should not be linked to assessment. This assessment and appeals did not change the views of the dissenting Member States and Bulgaria and Romania once again were left out of the board of Schengen.

The Commission changed their tactics and turned to civil societies of the two countries to promote timely implementation of reforms and recommendations. For Bulgaria civil society is called upon to participate in the judicial system supervision and investigations, while Romania has recommended the creation of a structure for cooperation with civil society to monitor the judicial reforms.

Bulgaria should use the reports as a corrective, starting with the implementation of administrative mechanisms for analysis of any weaknesses in the last five years and make an objective analysis of the reasons the same findings leading to problems in any reports. This is only the first step. The second is adequate reform to deter their removal and compulsory third step - the personal responsibility of each institution that has failed to find ways to solve a problem.

There is an alarming finding, contained in a report of the Commission as a first recommendation that Bulgaria should take measures to fight corruption at border crossings and local government, which is a prerequisite to open a serious problem and comment within Schengen. These problems in the core are still unfulfilled electronic control, reduction of licensing arrangements and control of the control activities of the state administration.

As regards Romania, the European Commission is positive about the new Civil Code and the forthcoming adoption of the Civil Code. Positively assessed the activities of the National Anti-Corruption (DNA), and the National Agency for transparency (ANI) in a number of cases against senior politicians and overall national strategy to combat corruption. Visibly achieved clarity and control with the new reform laws on appointments to the Supreme Court for disciplinary liability and the backlog of court decisions and sentences. Further progress is needed and simplify procedures in cases of conflict of interest, and the judicial system is still causing concern on the issues of transparency, accountability, the need for decisions on key matters, which will contribute to an effective fight against corruption at the highest levels. Analysis of sentences for high-level corruption, however, shows that they are the minimum limits prescribed by law sentences, more than half are contingent that finding is valid for Bulgaria.

Last 12 evaluation reports on Bulgaria and Romania's diplomatic SMEs do not focus on the question of Schengen. Three governments ruled Bulgaria in the past 18 months but they have failed to build consensus on reforms and continues to be a problem of the EU, and this more than Romania, which gets good grades. For the first time the EC reports were presented without first to be sent to the Romanian and Bulgarian authorities to coordinate due to leaks in previous years, before its publication.

In the report, the EC, which was published on January 22, 2014, requires Bulgaria, continuous and consistent efforts for prevention and the prosecution of offenses and penalties. Recommended as in any previous report specific measures within the same general problems. For this report, they are:

1. Single agency to coordinate the fight against corruption;
2. Updated national strategy to fight corruption together with civil society organizations to create internal inspectorates in the public administration, characterized by independence, transparency and accountability;
3. Giving simplify procedures for procurement;
4. The procedures in relation with the conflict of interest to ensure the effectiveness, impartiality and reliability of the penalties.

Path and measures recommended by the Commission remains the political will to implement them in order to limit the amount of corruption in

Bulgaria, which is the only chance the country by the end of the year to join Schengen.

According to British press [1] - "The Economist" " *Brussels continues to rebuke Bulgaria and Romania weaknesses in legislation, judicial reform and the fight against corruption. "" European Voice "notes in this respect that because of gaps in pressing reforms Bulgaria and Romania have not yet received the green light to join the Schengen area. Austrian "Kurier" believes that the two countries' Schengen will again be postponed. Although Bulgaria and Romania to fulfill the technical requirements for membership.*

In parallel, other contrary opinion is heard that the EC has already said "yes" to Bulgaria and Romania to Schengen, according to spokesman Michele Cercone in response to a journalist's question during a presentation reports on Bulgaria and Romania's SMEs have met the requirements and assessed according to the criteria for entry into the Schengen and do not need any more approval. [2] Bulgaria has the attitude to be adopted in two steps - first air borders (2015) and two years after that and land borders as a guide time frame. [3]

Romania also wants to start gradually joining Schengen in 2014, but refrained to determine indicative timeframe counting that is willing to address the issue of corruption.

The positive solution to this question depends not only on the President of the EU, which supports this idea, and the political consensus among all countries in Schengen, so the fight against corruption must be a primary objective.

For these reasons, examining the question of the accession of Bulgaria and Romania was postponed indefinitely by the EC.

According to presented joint declaration of Bulgaria and Romania in the accession to the Schengen area, the meeting of the Council "Justice and Home Affairs" on 5 December 2013, the Commission will continue the work of political and expert level with the reserved member states that continue to make political connection between Schengen enlargement and SMEs, and the fight against corruption and organized crime, to change their positions.

Conclusions:

1. Outlined timeframe of Bulgaria for progressive adoption Schengen by 2015 for air borders and to 2017 for land borders in practice means that during the term of the National Assembly, the country will not be a member, and the problem of corruption will prevail.

2. Unlike Bulgaria, Romania refrain from certain time periods for gradual acceptance, although it takes relying on their willingness to solve the problem of corruption.

Recommendations:

1. `United we are stronger` that is the moto for Bulgaria and Romania on the road to Schengen. It should be sandwiched with agreement for an action approved by the European Commission for a report prepared by the parties for the achievements in the fight against corruption and organized crime and thus an overall assessment report of the Commission for their roadworthiness Schengen and the results achieved in combating and fighting corruption.

2. In the report, which was published on February 3, 2014 the European Commission reported that each Member State has a problem in varying degrees of corruption, which has become a transnational problem and requires a general and uniform legislation and bodies to work for harnessing and controlling. Implementation of the measure by the EC in the short term will help most of Bulgaria and Romania to progress in a positive direction that will solve the problem of Schengen.

References, regulations and publications

1. Dimitrov D., Kolarova, R., Stoytchev, S., Role of Parliament in the fight against organized crime and corruption (2001-2011) "RiskMonitor", S., 2011.

2. Ilkova, R., Organized Crime and Corruption: included lawsuits, "RiskMonitor", S., 2010.

3. Kunchev, J., European e-Justice Strategy: Right in the global world, Univ.izd. VSU, 2012.

4. The Commission Report to the European Parliament and the Council on Progress in Bulgaria under the Cooperation and Verification for the period 20 Jul 2009 - July 20, 2010

5. Interim report on the progress of Bulgaria under the Cooperation and Verification February 2011.

6. The Commission Report to the European Parliament and the Council on Progress in Bulgaria under the Cooperation and Verification for the period 20 July 2010 - 20 July 2011

7. European Commission interim report in 2012 to the European Parliament and the Council on Progress in Bulgaria under the Cooperation and Verification.

8. The Commission Report to the European Parliament and the Council on Progress in Bulgaria under the Cooperation and Verification for the period 20 July 2011 - 20 July 2012 - taking into account the 5 year period of SMEs.

9. The Commission Report to the European Parliament and the Council on Progress in Bulgaria under the Cooperation and Verification for the period 20 July 2012 to end of 2013

10. Agreement implementing the Mechanism for Cooperation and Verification in the field of justice and home affairs.

11. European Union Treaty and Regional Cooperation of Accession of Bulgaria and Romania to the Schengen area.

12. Technical assessment of the European Commission on the progress of Bulgaria and Romania to join the Schengen area from February 2012.

13. http://www.dw.de /a-17382357 – Depressing reading.

14. http://www.dnesplus.bg/News.aspx?n=639024- Dnes + : EC has already said "yes" to Bulgaria for Schengen

15. http://politics.actualno.com/Reshenie-za-Shengen-moje-da-ima-do-kraja-na-godinata-kazva-Vigenin-news_12452.html

БЪЛГАРСКИЯ ОПИТ В АВТОМАТИЗИРАНОТО ИЗПОЛЗВАНЕ НА ПОУКИТЕ ОТ ПРАКТИКАТА В СИГУРНОСТТА И ОТБРАНАТА

Доц. д-р Георги Павлов,
Катедра „Национална и регионална сигурност", УНСС

Доц. д-р Веселина Гагъмова,
Катедра „Комуникационни и информационни системи", ВА „Г.С.Раковски"

***Резюме**. Авторите обсъждат, някои въпроси свързани с информационните системи за поуките от практиката и българския опит в използването им*

Въпросът за събиране на поуки от практиката (ПП) има традиция в историческото развитие на българската армия. В научните доклади ПП, се считат за важен фактор в нейното развитие. Интересно е, че изследването на извлечените ПП в историческа перспектива показва, че разбирането за ПП се развива в цялата сто тридесет и една годишна история на армията.

По-рано в историческите източници ПП не са разгледани като информационна система. Освен това, не е имало автоматизирана обработка. Те са събрани добри примери, практики и подходи от националния и чужд опит. По отношение на различните източници за научените уроци (национални и от други страни), те се събират във връзка с: войните в регионален и световен обхват; различни международни, етнически и религиозни военни конфликти в края на XX век. Уроците са събрани във връзка с разработването на политиката и военните доктрини, обучението и образованието на военен персонал; командни и контролни структури; различни форми на военно сътрудничество; подобряване на организационната структура на въоръжените сили и Министерството на отбраната; логистика, образование, законодателство, въоръжение, военна администрация, военни статистика, развиващи се документи като: полеви наръчници, указания, наредби, инструкции и т.н.

Поуката от практиката е техника, процедура, или практическо решение, което ще позволи да се изпълни дадена задача, да се създаде стандарт, основан на идентифициран дефицит или недостатък. В днешно време нашите ПП се считат като част от информационна система. ПП трябва да се разглеждат като процес, който трябва да бъде автоматизиран с помощта на информационната система, като инструмент.

България реализира собствена **"БАЗА ДАННИ "ПОУКИ ОТ ПРАКТИКАТА" (БДПП).**

Локална база данни в департамент за оперативна съвместимост (ДОС) към ВА.

За да се следи процеса на изпълнение на целите за партньорство е разработена от база данни, за извлечените ПП. Тя се отнася до подходящото образование и опит на служителите, за да работят заедно с НАТО/ЗЕС (Западноевропейския съюз) в многонационални операции.

Локална база данни в **департамента** е създадена през 1999 г. от екип от експерти и учени от Института за перспективни изследвания за отбраната (ИПИО) (бивш научно-изследователски институт на Генералния щаб) и се поддържа като локална база данни в департамент за Оперативна съвместимост във Военна академия „Г.С. Раковски". Базата от данни като информационна система се определя като механизъм, който осигурява средствата за съхранение, генериране и разпространение на информация за целите на подпомагане на операциите и функциите за управление на една организация. Важно е да се разграничи понятието БД, което е колекция от данни от Система за БД, в която всички компоненти събират, манипулират, управляват и доставят информация от различни запитвания.

Чрез поддържане на БДПП е възможно да се събира, анализира, разпространява и се правят изводи. Системата също така служи като механизъм за обратна връзка на опита партньорство за мир (ПзМ) в ръководената от НАТО агенция за образование, обучение, упражнения и операции. Нейните цели са синхронизиране на високо равнище за да се допринесе за развитието на Консорциума на военните академии и институтите за изследване на сигурността

Българската БДПП поддържа два различни аспекти на данни, свързани с участието на български въоръжени сили и служители и експерти в дейности по ПзМ, от една страна, и данните относно квалификацията на персонала, от друга страна, който включва събиране и управление на данни за STANAG 6001, тестване сесии и резултатите от изпитванията и проследяването на процеса на подобряване на владеене на английски

език, като произтичащ от различен тип справки, отчети от база данни и прави анализ за определят период.

Целите, от използването на базата данни, са:

- Подпомагане на персонала в ежедневната си работа.
- Осигуряване на информация за обучените в департамент оперативна съвместимост (ДОС) и участието на персонала в дейностите по ПзМ.
- Осигуряване на данните за езикови умения според STANAG 6001. Резултатите от тестовете; резултати от проведени курсове в ДОС, доклади за ПП и т.н.
- Да се подкрепи начина за вземане на решения.

Документите в базата данни са в структуриран вид при ползване, когато ние се опитваме да работим с тях: да се влезе, обработва и запишат данните. Системата за БД (СБД) поддържа информация, за да се развиват различни справки и доклади за:

- Задълженията на персонала от различни нива и позиции в реални операции, ръководени от ООН/НАТО/ЕС, Публикуваните Упражнения (CPX) / CAX и участие в многонационални операции.
- подходящото образование и опит, за да могат да работят заедно с офицери от НАТО.
- английски езикови умения квалификация:

1. STANAG 6001 Тест и компютърни умения, резултати;

2. Обучение и образование (включително разнообразие от курсове за персонала, Езикови курсове, Учебници с курсове и т.н.),

Някои примери за доклади, които са резултат от специфични съдържания са за:

- STANAG 6001 резултати - слушане, четене, говорене и писане, Дата на изпита;
- Списък на офицери и граждански лица, които са присъствали на езикови курсове в чужбина;
- Списък на офицери от Генералния щаб завършили колежи в чужбина след 1-ви януари 1990;
- Списък на офицери завършили академии по отбрана в партньорските страни от НАТО.

ПП, които могат да се извлекат от базата данни в ДОС са свързани с участието на персонала на българските въоръжени сили в широк кръг разнообразни дейности на програмата Партньорство за мир, като например:

- съвместни учения и конференции за планиране;
- инспекции и посещения;
- семинари и работни групи;
- международни семинари, работни срещи и курсове.

Докладите за научни изследвания, основаващи се на неструктурирани данни като брифинги, статии, бюлетини и доклади за първоначална впечатление също се записват в базата данни.

В първият прототип на ПП базата от данни се осъществява чрез технологията клиент-сървър, включително първия сървър и клиентска работна станция с помощта на Oracle 7.3 система за управление на база данни. (Фигура 1). Характеристики за сървъри са:

- *Server characteristics x86 Family 6 model 5 Stepping 2 AT/ AT Compatible 64 MB RAM, HD 6 GB*
- *Geniune Intel Pentium® II Processor Intel MMX(TM) Technology, 64 RAM, HD 6 GB*

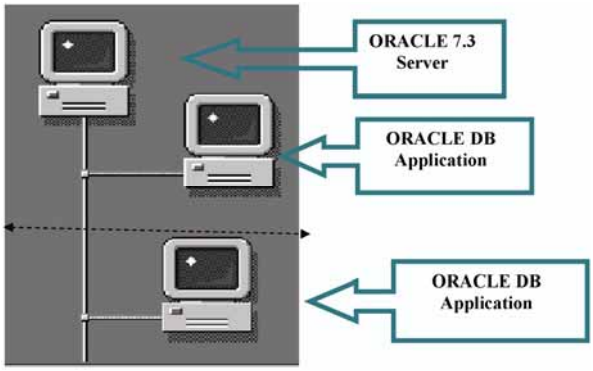

Фигура 1.

Поуките, извлечени от базата данни са били приложени на практика по най-различни начини. Някои примери за ПП е изпълнението в областта на образованието и процеса на обучение са:

- През 2001 в ДОС се провежда дистанционно обучение "Българското участие и опит в подкрепа на Операции за мир"; (Фигура 2)
- През март 2002 г. е проведен курс за разбиране на Военната терминология с български щабни офицери, проведен в ДОС;
- учебни програми; и т.н.
- Използването на метода на системния анализ в изследването на ПП позволява прилагането на архитектурния подход за развитие на информационната система за ПП (ИСПП).
- Архитектурният подход трябва да се използва, за да се развие ИСПП. В Българските въоръжени сили ИСПП може да има функции, като идентификация на потребителя и разрешение; въвеждане , актуализиране, спестяване , търсене, извличане и разпространение на данни.

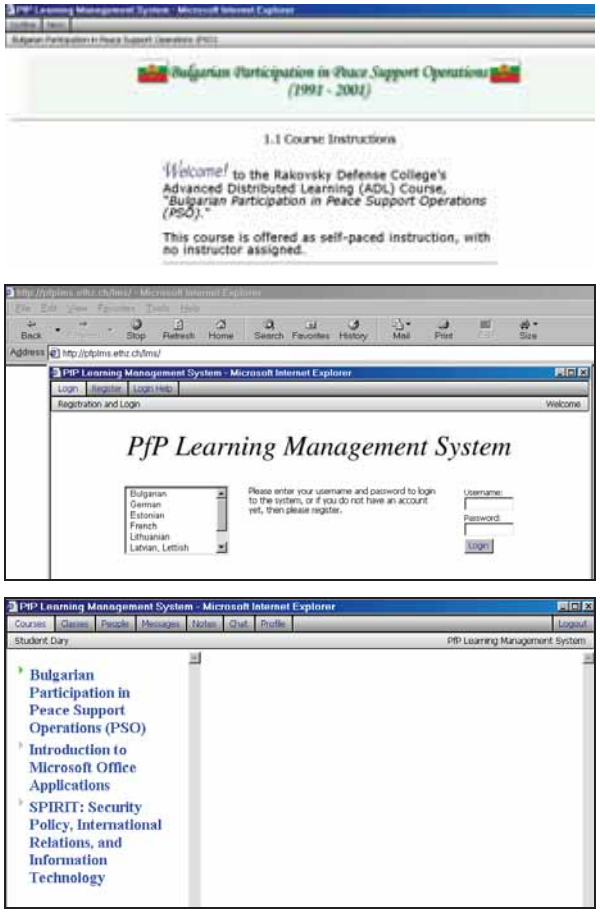

Фигура 2. Въвеждащ екран за Дистанционно обучение „Българското участие и опит в подкрепа на Операции за мир”

Основните функции на ИСПП се изпълняват под формата на информационна система с възможности за пълнотекстово търсене. В това отношение предизвикателства за развитие на ИСПП са:

- Подобряване на оперативната архитектура на системата, която включва:

– определянето на организации за обмен на информация;

– определяне вида на информацията, която трябва да бъде обменяна;

- Постигането на оперативна съвместимост в техническия компонент на архитектурата на системата, който включва:

– Характеристики на интерфейса;

– Подкрепа на английски и на националните езици.

История на българския принос към БД с ПП в програмата Партньорство за мир.

БД по ПзМ, поддържана от Центъра за "Поуки от практиката" на сухопътните войски на САЩ (CALL). Тази БД по ПзМ е достъпна за всички страни-партньори чрез системата за управление на информацията по ПзМ /PIMS/. В бъдеще, БД по ПзМ, поддържана от CALL, ще бъде заменена от разпределена система от електронни хранилища на Поуки от практиката, които ще бъдат достъпни през PIMS, чрез общ интерфейс. С усъвършенстването на процеса на разпространение на БД по ПзМ, CALL и ръководения от CALL Консорциум към Американския университет на сухопътните войски (UAN) ще подпомогнат, използвайки PIMS като средство, създаването на електронни системи и възможности за Поуки от практиката, както в организацията ПзМ като цяло, така и в отделните страни-партньори. CALL-UAN ще разпространяват знания и опит в методологиите за поуки от практиката, като предоставят технологии на ПзМ и отделните страни-партньори, използвайки методите и технологиите на Съвременното разпределено обучение (Advanced Distributed Learning-ADL).

Работната група "Поуки от практиката" бе създадена по време на Втората годишна конференция по Партньорство за мир на Консорциума на военните академии и институтите по изследване на сигурността, проведена през декември 1999 г. в София, България. Под съпредседателството на България и Швеция, работната група се стреми да изгради система за Поуки от практиката. По този начин ще се улесни обменът на идеи, знания и опит, ще се повиши доверието и ще се създаде обща база от знания и "оперативна съвместимост на мисленето и действията" в планирането и управлението на операциите, водени от НАТО по Партньорството за мир. Създаването на система за Поуки от практиката по ПзМ ще поддържа пряко военните цели по ПзМ. Тази система ще служи като главна съставна част от механизма за обратна връзка на опита по ПзМ в областта на подготовката, обучението, ученията и операциите, ръководени от НАТО.

Военна академия "Г. С. Раковски ", участва активно в международния военно академичен обмен в рамките на Съвета за евро-атлантическо партньорство. Фокусът е върху разработването на учебни програми в областта на оперативната съвместимост и стандартизация на обучението на офицерите от средно и високо командно ниво. Прехвърлянето на съвременно ноу -хау и опит, натрупан в областта на съвременното военно образование е въпрос на настоящата практика. Програмите за студенти и инструктори се обменят, подготвят и изпълняват. ДОС представлява Министерството на отбраната в ПзМ Консорциума на военните академии и институтите за изследване на сигурността и много активно участва в него. За целите на обмена на различни мнения и

опит, получени от реални операции по поддържане на мира на ДОС участва в проекта, ръководен от Консорциума на академиите на отбраната и Института Проучване за сигурност на име като „Поуки от практиката". В съответствие с годишния план на Консорциума на военните академии и институтите изследване на сигурността в Военната академия се провеждат срещи и семинари на работната група.

Работната група "Поуки от практиката" бе създадена по време на Втората годишна конференция по ПзМ на Консорциума на военните академии и институтите по изследване на сигурността, проведена през декември 1999 г. в София. Под съпредседателството на България и Швеция, работната група се стреми да изгради система за Поуки от практиката. По този начин се цели да се улесни обменът на идеи, знания и опит, да се повиши доверието се създаде обща база от знания и „оперативна съвместимост на мисленето и действията" в планирането и управлението на операциите, водени от НАТО по ПзМ. Създаването на система за ПП по ПзМ поддържа пряко военните цели по ПзМ. Тази система служи като главна съставна част от механизма за обратна връзка на опита по ПзМ в областта на подготовката, обучението, ученията и операциите, ръководени от НАТО. Това е повод за дискусия, която се превърна в „Ръководството за ПП от ПзМ". В основата на дискусията разработчика за „БД за ПП от коалиционни операции", която беше предложена от Центъра за поуки в армията. Впоследствие ръководството е разработено и представено като „ПзМ-ППБД и Ръководство за потребителя" в Трета годишна конференция в Талин през юни 2000 година. В допълнение, ПзМ-ППБД от коалиционни операции" е приета и развита като „ПзМ Консорциум БДПП" (ПзМ БДПП). Тази база данни е била обсъдена и одобрена от Работна група през ноември 2000 г. На тази среща на Работната група е одобрена новата версия на ръководство CALL развита потребителя за ПзМ ППДБ и постигнато споразумение за това да бъдат преведени на различните национални езици на консорциума, и да осигурят тези преводи за включване в модул за перспективни разпределени ПП (ПРПП). Българските и румънските научените уроци от членовете на Работната група са първи изпратени с превода в Ръководството, и са въведени в уеб сайта на базата данни. (Фигура 3)

Всяка страна може да има свой собствен формат за изготвянето на своите уроци за разпространение. В „Ръководството за Създателите на научените уроци" са описани какъв е формата на уроците и докладите. Становищата, представени пред ПзМ ДБПП трябва да отговарят на няколко изисквания: първо, че файлът е в ASCII текст; второ, че шест линии на информация да бъдат включени в началото на всеки документ; и трето, че всички заявления да бъдат преведени на английски език (макар и с автоматизирани възможности за превод –GOOGLE Translate). Има също осигуряване на достъп до базата данни.

Фигура 3. Под "Tutorial" може да бъде свален българския превод на ръководството

ПЗМ-БДПП се използва като библиотека. Потребителят е в състояние да търси не само за описателна информация за всеки документ, но и пълния текст на тези документи. Потребителят може да започнете да разглеждате „библиотеки", които заедно съставляват ПЗМ-БДПП. Създадена е отделна библиотека за всяка страна. За да разглеждате съдържанието на една от библиотеките, трябва просто да кликнете върху името на подчертаната библиотека.

Технологии за Заявка и търсене, които се изпълняват в ПЗМ-БДПП, също се използват в текущите публични архиви , които са хоствани на CALL WWW-сайт (http://call.army.mil/)

Ако зададете въпрос, вие очаквате отговор. При БД вашият въпрос е "query", а отговорът е "results", описан с термините на намерените теми. Цялостния процес ще наричаме търсене "search". При БД по ПзМ въведете вашите ключови или "query" термини в полето "query", щракнете бутона "Search", а след това разгледайте списъка с резултатите ("results list").

БД по ПзМ предлага мощни средства за търсене, които можете да приспособите към вашите специфични изисквания. Можете да търсите едновременно във всички ПзМ-библиотеки или в произволна комбинация от библиотеки. Можете да изберете типа на търсене ("Mode"), който искате да предприемете, и можете да изберете какво от резултатите на търсенето ("Summary") да се изобрази на екран.

Всички търсения в БД по ПзМ са тип пълен текст, като се търси ключова дума в подаденото от вас търсене в текста на документите в библио-

теките, които сте избрали. В бъдеще БД ще предлага възможности за извършване на търсене по полета (fielded search). Това означава търсене в отделните полета, съдържащи мета данни, отразени в първите няколко реда на вашия документ.

БД предоставя три метода или режима на търсене: по образец (Pattern), булево (Boolean) и по понятие (Concept). (Фигура 4)

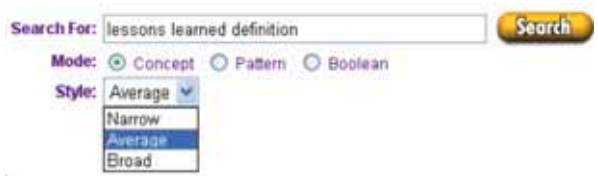

Фигура 4. Екран за търсене

Методи на търсене

Вероятно ще запомните по-добре тези методи на търсене чрез прикрепване на дума, която описва всеки вид:

Търсенето по образец търси не само точните думи, които съставят запитването, но и други думи, които са подобни по произношение и изписване. Ако търсите термина "centre" трябва да получите текст с думите "center" или "central", просто защото техните образци са подобни. Търсенето по образец ви дава винаги резултат (оценка) от 0 до 100. Резултатът се базира не само на наличието на търсената ключова дума в документа, но и на други фактори - колко често търсената ключова дума се появява по отношение на дължината на документа. По-високата оценка отговаря на документ, който съответства повече на вашето търсене.

Булевото търсене няма да открие думата "center", ако търсената ключова дума е "centre". Няма да има попадение за "programme", ако се търси "program" и обратно. Това е точно търсене, което не предлага широта на действие, и винаги има по-малко попадения, отколкото търсенето по образец или по понятие. Като познава начина на работа на булевото търсене, професионалният потребител може да използва звездичка за преодоляване на някои от вариантите на правописа: program* или organi*ation или cent* са подходящи примери. Булевото търсене не дава оценка за съответствие.

Търсенето по понятие търси не само точните думи във вашето запитване, но и други думи със същото значение. Това търсене не прави разлика между "organization" и "organisation" или между "center" и "centre", както се случва при другите видове търсене. То намира не само алтернативни начини за изписване на една и съща дума, но намира и други думи, които означават същото, например "middle" или "average" в случая на "center". В бъдеще ще можете да избирате значенията на думите или термините във вашата ключова дума, когато използвате търсене по понятие. Понастоящем, очаквайте търсенето по понятие да създава списъци с попадения, които са точно толкова дълги, колкото списъците с попадения от търсенето по образец. Както търсенето по образец, търсенето по понятие предоставя оценка за съответствие.

ТЪРСЕНЕ ПО ОБРАЗЕЦ	БУЛЕВО ТЪРСЕНЕ	ТЪРСЕНЕ ПО ПОНЯТИЕ
Размито - появяване на думи	Точно - каквото търсите, това получавате	Семантично - значения на думи, а не точни термини
Най-много попадения (обикновено)	Най-малко попадения	Най-много попадения (понякога)
Оценка за съответствие	Няма оценка	Оценка за съответствие

Стил на търсене

Ако желаете да отделяте винаги голямо внимание на режима на търсене, вероятно ще променяте по-рядко стила на търсене. Стилът ви предлага три опции: широко (Broad), средно (Average) и тясно (Narrow). Широкото търсене дава най-много попадения, а тясното - най-малко. Вероятно ще искате да установите стила в средно положение за повечето или за всички търсения. Независимо от избрания стил на търсене, булевото търсене ще дава винаги един и същ брой попадения. За да схванете стила по друг начин - средното търсене предполага по-ниски смислени оценки за съответствие, отколкото тясното търсене, но не толкова ниски, колкото широкото.

Резюме

Всяко търсене създава списък от документи, който включва само информацията, която желаете на базата на вашия избор на една от четирите опции. Независимо от избора, винаги ще виждате името на документа, на който е направен разбор, съединено с информацията, включена в редовете от началото на всеки документ. Останалата информация варира в зависимост от опцията по ваш избор. Ако е "**None**" ще получите само името на документа. "**Top Lines**" ви предоставя името на документа и първите няколко реда от текста. Тъй като тези първи редове са отразени в името на документа, може да се получи повторение. "**Query Based**" ви дава извадка от текст, която включва търсената ключова дума или нещо подобно. "**Keyword**" предлага списък на думите от документа, които средството за търсене (search

engine) счита за важни.

Най-добре ще оцените разликата между видовете резюмета, ако разгледате пример за един и същ документ, използван във всеки вид:

Фигура 5. Резултат от търсенето

Търсене със звездичка (*). (Wildcards) Както във всяка усъвършенствана база данни има осигурена възможност за търсене, като се използва звездичка. Това търсене се осъществява със звездичка. Този начин на търсене е изключително полезен, при положение, че не сте напълно сигурни за изписването на дума.

Търсачката може да се игнорира, да третират като пространства, да се вземе буквално, или да прилага напълно различно значение, всички те са базирани на контекста.

Според докладите България трябваше, има и ще има значителен принос към БД от ПП в ПзМ. Процесът на събиране и въвеждане на доклади (уроци) в ПзМ БДПП започна след ноември 2000. Използва се пасивен начин на събиране на данни. Българските научените уроци от членовете на Работната група са първите изпратени за превод на Ръководството и бяха вход в уеб сайта на базата данни. От българският сайта са намерени в някои доклади, преведени, правилно форматирани, одобрени за ПзМ и най-накрая, изпратени да бъдат публикувани в сайта на CALL на американската армия ПП база данни. и да ПзМБДПП. Докладите се основават на неструктурирани данни за:

- Участие в SFOR;
- Модел на инженерно проектиране на войски в PSO;
- LL от кризата в Косово по отношение Host Nation Support;
- Справки за медицински персонал, който е участвал в бежанските лагери в Косово и Македония.

Въпреки това, тя също така е полезно да се отговори на следните въпроси за дискусия :

- Какво може формата на данните? (текст, мултимедийни файлове и др.)
- Каква форма на подготовка на данните се изисква? (За пример, ще бъде транскрипция на аудио или видео материали е необходимо и, ако е така, какви процедури за транскрипция трябва да се приемат? Алтернативно, ако данните са във формата на бележките, те изискват развитие, контекстуализация и редактиране?)
- разполага ли се с достатъчно време и/или какви средства са позволени за процеса на анализ и подготовката на данни?
- Какви фактори могат да се очакват, които могат да засегнат валидността на изводи, извлечени от данни (например, реактивност)?

Но ако вземем предвид документи като обекти за изследване и извличане на поуки, би било необходимо да се използват структурирани документи за събиране на извлечените поуки и изграждане на доклад за ПП. Важно е да се обсъдят и да се отговори на следните въпроси :

- Какви документи са важни за издаване ?
- Как това може да се характеризира от гледна точка на това, което са изводите относно авторството, достъп, автентичност, надеждност, представителност и смисъл ?

Авторство се отнася до произхода на документите като „лични документи" и „официални" такива (които имат своя източник в бюрокрации). Официалните документи могат да бъдат допълнително подразделен на „държавни" и „частни" (недържавни: например, бизнес-годишни доклади и отчети). Вторият критерий, „достъп", се отнася до наличието на документи на физически лица, различни от авторите.

Въпреки това, може да бъде полезен за класификация въз основа на критериите, като се повдигат четири основни въпроси, отнасящи се до срока на валидност на определени документални източници. Кой има и не е автор на документа, както и степента, до която даден документ е достъпен или удържани, влияе върху неговата автентичност (независимо дали тя е оригинална и истинска); доверието в него (независимо дали тя е точен); представителността (независимо дали е представител на съвкупността от документи на своя клас); и неговото значение (това, което е предназначен да се каже).

- подходящи за критичен анализ са документите и техните характеристики (например по отношение на което се представляват дискурси)?
- Какви въпроси трябва да се зададат за тези документи с цел да се очертаят централни характеристики на тези дискурси (например, това, което се разглежда като проблем на авторите на документа, какви обяснения предоставят те и какви решения)?

За по-нататъшното развитие на БДПП, следва да сее разгледат от следните въпроси за обсъждане. По отношение на структурирани документи е необходимо да се определят правила за „ключови думи", за документи с ПП; области на дейност на ПзМ; тип на събития; година на събитие, вид на сили (армия, ВВС, ВМС, на Военна полиция, Прокуратура на т.

н.); елементи на логистиката и т.н.

След опит от седем месеца на тестване ПзМБДПП и работа с ръководството за Създатели на извлечените поуки могат да се направят изводите, че ръководството е приложимо, с подходящо ниво на детайлност - лесно за ползване; Ръководството и ПзМ БДПП са два от четирите основни ПП процеси (документация и разпространение), останалите две (идентификация и институционализация) се нуждаят от по-нататъшна работа, като се има предвид, че другите два процеси са в основата на националната отговорност; Ръководството осигурява оперативна съвместимост между различните национални доклади (протоколи и процедури за подаване на ПП); съоръженията технологиите, които работната група „Технологии" предлаганата информация за членовете на консорциума (компютри, интернет - връзка и PIMS сметка) са достатъчни, за да се гарантира, първоначалните условия, за да бъдат включени в системата ПзМ за ПП. Тази система осигурява само пасивна колекция от доклади за ПП (отговорността за събиране зависи от националните системи за събиране);

В **заключение** можем да се каже, че има много предизвикателства в бъдещата работа и изследвания, за да се развие ИСПП. Може да се предложи, като възможен подход за изследване на ПП, както следва:

- Поуките трябва да се разглежда като процес;
- ПП могат да съществуват и функционират в среда, като система за уроците на въоръжените сили;
- Има информационните потоци както в хоризонтална и вертикална посока на ИСПП. Тези информационни потоци образуват информация процеса на ПП.

Процесът на обработката на информация съдържа дейности за идентифициране, събиране, обработка и разпространение на извлечените поуки. Тези дейности могат да бъдат автоматизирани чрез информация и изпълнение на технологии в съответната ИСПП, която има специфични функции.

ИСПП е инструмент за изпълнение на информация процеса на ПП.

Според споменатото по-горе някои аспекти за бъдещата работа могат да бъдат:

- Уроците за персонала, научили информационните нужди и форматирани документи, трябва да бъдат подготвени за обработка в база от данни за ПП.
- Трябва да бъдат разработени оперативни и системни архитектури на ИСПП.
- Трябва да бъдат дефинирани ИСПП функционални подсистеми.
- Да бъде създадена технологична схема, описваща логическата последователност на работа в ИСПП.
- ИСПП техническата архитектура, трябва да бъде разработена чрез дефиниране на информационните технологии за компютърни мрежи и достъп до данни.

Някои полезни сайтове:

Военна авиация:

- Air Combat Command Lessons Learned https://wwwmil.acc.af.mil/acccll/
- Air Force Lessons Learned https://www.jllis.mil/USAF/
- Air Force Knowledge Management https://afkm.wpafb.af.mil/
- Air War College - Gateway to Lessons Learned http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/awc-lesn.htm

Армия

- Army Material Command (AMC) Lessons Learned https://amclessonslearned.us.army.mil/AMC/default.aspx
- Army Medical Lessons Learned http://lessonslearned.amedd.army.mil/
- USAREUR Lessons Learned Operating System http://lessonslearned.eur.army.mil/

Съюзнически

- Department of Energy Lessons Learned http://tis.eh.doe.gov/web/oeaf/lessons_learned/lessons_learned.html
- FPPD Lessons Learned Database http://eo1.gsfc.nasa.gov/miscPages/fppd-ll.html
- Joint Advanced Warfighting Program http://www.jfsc.ndu.edu/schools_programs/jaws/
- NASA Lessons Learned Information System (LLIS) http://www.nasa.gov/offices/oce/llis/home/

Международни

- Australia - Centre for Army Lessons http://www.defence.gov.au/Army/CALINTERNET/Welcome.asp
- Canadian Army Lessons Learned Centre http://armyapp.dnd.ca/ALLC-CLRA/default.asp
- EuroNATO Training Engineer Centre http://www.entec.org/
- United Nations Lessons Learned in Peacekeeping Operations http://www.un.org/Depts/dpko/lessons/

Съвместни

- Chief JCS - Joint Lessons Learned Program - http://www.dtic.mil/doctrine/jel/cjcsd/cjcsi/3150_25a.pdf
- Concepts and Theory of War Bulletin Board

http://www.dtic.mil/jointvision/theory_war.htm

- DoD Best Practices Database http://quality.disa.mil/bpd/index_bpd.cfm
- Joint Center for Operational Analysis-Lessons Learned (JCOA-LL) http://www.jfcom.mil/about/fact_jcll.htm
- Joint Interoperability Test Command (JTIC) Lessons Learned Reports http://jitc.fhu.disa.mil/jitbrief/llr.htm
- Lessons Learned from Kosovo http://www.defenselink.mil/specials/lessons/

Пластанища

- Marine Corps Center for Lessons Learned https://www.mccll.usmc.mil/

Военноморски сили

- Navy Lessons Learned in Desert Shield/Desert Storm http://www.history.navy.mil/wars/dstorm/ds6.htm
- Navy Lessons Learned System http://www.nwdc.navy.mil/departments/nll/

Navy Medical Lessons Learned System https://mll.nomi.med.navy.mil/mllproduction/forms/login/mllmainpage.aspx

Литература:

1. Александрова В., Г. Павлов, Относно изграждането на система за поуки от практиката в структурите за сигурността и отбраната на страната, сп. „Инфраструктура & Комуникации", Издание на Факултет „Икономика на инфраструктурата" и сдружение „Институт за енергиен мениджмънт", бр. 4, С., 2012, стр.14-24

2. Павлов Г., Информация и сигурност, Издателство „Авангард Прима", С., 2012

3. The PfP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, Lessons Learned Database, A Guide for Creators of Lessons Learned, The Center for Army Lessons Learned, Fort Leavenworth, Kansas 66027-1350

4. Mollov P., Model of Participation for the PfP Consortium Lessons Learned System, The PfP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, The Forth Annual Conference, Paris, 2002 (http://www.pfpconsortium.org).

5. www.calldbpub.leavenworth.army.milpfp.html

6. Chief JCS - Joint Lessons Learned Program, CHAIRMAN OF THE JOINT CHIEFS OF STAFF INSTRUCTION, October 2000, http://www.dtic.mil/doctrine/jel/cjcsd/cjcsi/3150_25a.pdf 1

7. Alexandrova V., "Bulgarian Lessons Learned Data Base", International conference "After Action Review and analyses of exercises and activities in Peace Support Operations", Sofia, Shipka Hotel, 10-13 May 2004

THE BULGARIAN EXPERIENCE IN AUTOMATIZED USAGE OF THE LESSONS LEARNED IN THE SECURITY AND DEFENCE AREA

Assoc. prof. Georgi Pavlov, PhD
Department National and Regional Security, UNWE,

Assoc. prof. Veselina Gagamova, PhD
Department Communication and Information Systems, Rakovski National Defence Academy

Abstract: *The authors presents some issues about the Bulgarian experience in using of the lessons learned information systems in the military field.*

Knowledge is that is acquired by learning. Wisdom is knowing what to do with it

Henry Mackay

The issue of collecting lessons learned has its own tradition in the historical development of the Bulgarian army. In scientific reports lessons learned are considered to be an important factor in developing the Bulgarian Army. What is interesting is that the research of lessons learned in historical perspective shows that understanding lessons learned is developing the whole 131 years history of the Bulgarian army.

Earlier in the historical sources the lessons were not considered as a whole information system. Furthermore, there was no automatized processing. They had been collected good examples, practices and approaches from national and foreign experience. In reference to different sources for lessons learned (national and from other countries), they are collected with relation to: from the wars in regional and world scope; from different international, ethnical and religious military conflicts at the end of XX century. Lessons also have been collected in reference to developing military politics and doctrines, training and education of military personnel; command and control structures; different forms of military collaboration; improvement of organizational structure of Armed Forces and Ministry of Defense; logistics, education, legislation, armament, military administration, military statistics, developing documents as field manuals, guidance, regulations, instructions etc.

Lesson learned is a technique, procedure, or practical workaround that enabled a task to be accomplished to standard based on an identified deficiency or shortcoming.[4] Nowadays in our information century lessons are considered as a part of a whole information system. The lessons learned should be considered as a process, which has to be automated using an information system as a tool.

Bulgaria made her own efforts in creating Lessons Learned Data Base (LLDB).

Local Database in Interoperability Department

In order to keep track of the process of fulfilling the Partnership goals, Lessons Learned information database has been developed. It concerns appropriate education and experience to working together with NATO/WEU (Western European Union) officers in Multinational operations.

Local Database in the Interoperability Department was created in 1999 by the team of experts and scientists from the Defence Advance Research Institute (former scientific research institute of the General staff) and was maintained as the Local Database in Interoperability Department at Rakovski Defence and Staff College**.** Database as an information system is defined as the mechanism which provides the means of storing, generating and distributing information for the purpose of supporting the operations and management functions of an organization. It is important to distinguish the term "Database" , which is a collection of data from "Database System", all the components of which cooperate to collect, manipulate, manage and deliver information from different queries.

By maintaining LLDB is possible to collect, analyze, and disseminate lessons learned. It also serves as a feedback mechanism of the PfP experience in NATO-led education, training, exercises, and operations. Its High-level timing goals were to contribute for development of the PfP Consortium Lessons Learned System.

Bulgarian LLDB maintained two different aspects of data related to participation of Bulgarian armed forces officers and experts in Partnership for Peace activities on the one hand and data concerning qualification of the Personnel on the other hand, that includes collecting and managing data about STANAG 6001 testing sessions and test results and tracking process of improvement of English language skills by deriving different type of queries, reports from Database

and making analysis of determine period.

The purposes that database carried out were:

- To assist staff in their daily work.
- To ensure information about the personnel trained in Interoperability Department and participation of the personnel in PfP activities.
- To provide sufficient part of the data including Language proficiency according to STANAG 6001 Test results; results from courses held in Interoperability Department, Lessons Learned reports etc.
- To support the way for making decisions**.**

Documents in the database are of a structured type at the point when we try to do something with them: to enter, process and save the data. Data Base System maintains information in order to develop various enquiries and reports about:

✈Active duties at different levels and positions in Real operations led by UN/ NATO/EU, Command Post Exercises (CPX)/CAX and Participation in Multinational operations.

✈ Appropriate education and experience to work together with NATO officers.

🕮 English language skills qualification:

1. STANAG 6001 Test and Computer skills results,

2. Training and education (including variety of Staff courses, Language courses, College Study courses etc.),

Some examples of reports that are result from specific quires are about:

- STANAG 6001 results – Listening, Reading, Speaking, Writing, Date of Exam;
- List of officers and civilians who attended language courses abroad;
- List of officers graduated from General Staff Colleges abroad since 01 January 1990;
- List of officers graduated from defence academies in partner NATO countries.

Lessons Learned derived from database in Interoperability Department related to participation of personnel of Bulgarian Armed Forces in wide range variety of activities on PfP program as:

- joint exercises and planning conferences;
- inspections and visits;
- workshops and working groups;
- International seminars, workshops and courses.

Research reports based on **unstructured** data as briefings, articles, newsletters and initial impression reports are also saved in the database.

In its first prototype lessons learned database was realized by client server technology including first server and a client workstation using Oracle 7.3 database management system. (Figure 1). Server characteristics were:

- *Server characteristics x86 Family 6 model 5 Stepping 2 AT/ AT Compatible 64 MB RAM, HD 6 GB*
- *Geniune Intel Pentium® II Processor Intel MMX(TM) Technology, 64 RAM, HD 6 GB*

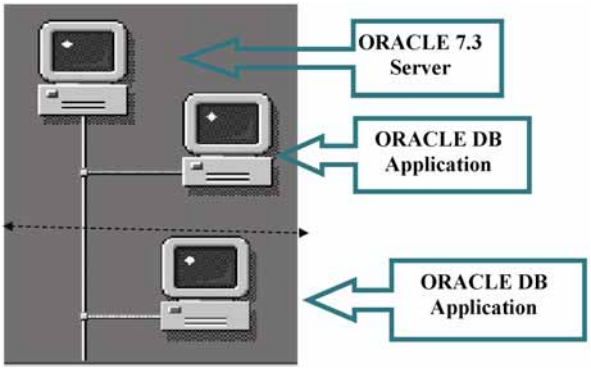

Figure 1.

Lessons learned derived from the database were put into practice in a variety of ways. Some examples of Lessons Learned implementation in education and training process are:

- In 2001 Intreoperability Department led – Distance learning course "Bulgarian participation and Experience in Peace Support Operatins"; (Figure 2)

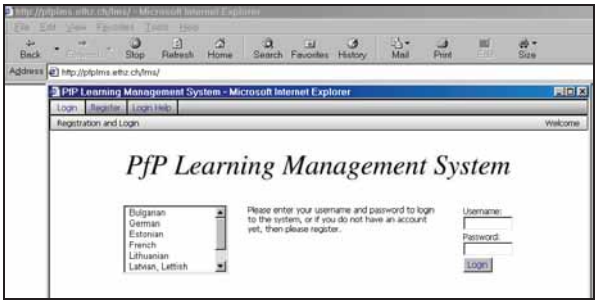

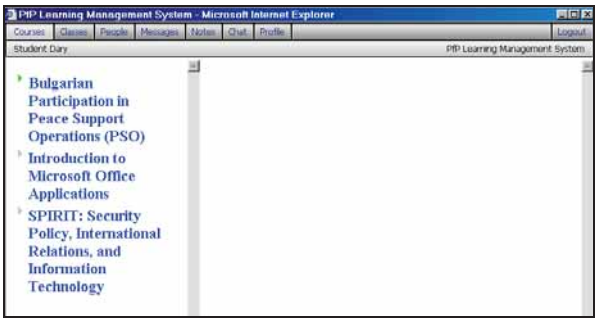

Figure 2. Distance learning course "Bulgarian participation and experience in Peace Support Operations" welcome screen

- In March 2002 Military Terminology course with Bulgarian staff officers led by RHQ AFNORTH, held in Rakovski Defence and Staff College;
- Curricula; etc.

The use of the system analysis method in the study of lessons learned allows the application of the architectural approach for lessons learned

information system (LLIS) development.

The architectural approach should be used in order to develop the lessons learned information system. Bulgarian Armed Force LLIS could have functions as user's identification and authorization; input, update, saving, searching, deriving and dissemination of data.

The main functions of the LLIS are implemented in the form of an information system with capabilities of full text search. In this respect LLS development challenges are:[5]

Improvement of operational architecture of LLS, that includes**:**

- defining organizations exchanging information;
- defining type of information that has to be exchanged;

Achievement **of interoperability in technical component of the system architecture** that includes:

- Features of the interface;
- Support both English and National Languages.

History of Bulgarian contribution to the Partnership for Peace lessons learned system

The Partnership for Peace Consortium Lessons Learned Database (PfPLLDB), was established and maintained by the U.S. Army Center for Army Lessons Learned (CALL). It was the initial vehicle for the collection and dissemination of lessons learned from military operations of the partner nations. Individual lessons learned was originated within the partnership countries themselves and flowed to CALL. CALL then uploaded the electronic lessons learned documents it had received into the PfPLLDB. Both the electronic files and the search-and-retrieval software capabilities of the PfPLLDB were maintained for general use by the partner nations. The system would export knowledge and experience in lessons learned methodologies and enabling technologies to the PfP and individual partner nations using Advanced Distributed Learning (ADL) techniques and technologies.

"G. S. Rakovski" Defence and Staff College participates actively in the international military academic exchange in the framework of the Euro-Atlantic Partnership Council. The focus is on the development of curricula in the area of interoperability and standardization of officers' training at the middle and high command level. The transfer of modern know-how and lessons learned in the sphere of modern military education is a matter of current practice. Programs for students and instructors exchange are being prepared and implemented. The College represents the Ministry of Defense in the PfP Consortium of the Military Academies and Security Studies Institutes and very actively takes part in it. For the purpose of exchanging different opinions and experience derived from real Peace Support Operations the College takes part in the project led by the Consortium of Defence Academies and Security Study Institute named as "Lessons learned". In accordance with the annual plan of the Consortium of the Military Academies and Security Studies Institutes in Rakovski Defense and Staff College were carried out the Consortium's Lessons Learned Working Group meetings and workshops.

The Lessons Learned Working Group was established at the 2nd Annual Conference of the Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes held in Sofia, Bulgaria in December 1999. It aimed to establish incrementally a lessons learned system that would facilitate the exchange of ideas, knowledge and experiences, enhance trust, and would establish a corporate knowledge base and "interoperability in thinking and acting" across the Partnership for Peace countries. The PfP Lessons Learned System would serve as a major component of the feedback mechanism of the PfP experience in training, education, exercises, and operations conducted by NATO. The idea for creating PfP Lessons Learned System was discussed and approved during the first meeting of the Consortium group at "G S Rakovski" National Defence & Staff College in December 1999. It prompted a discussion that resulted in "The Guide for Creators of PfP Lessons Learned". The basis of discussion was the developer's guide for "The ABCA Coalition Operations Lessons Learned Database" which was proposed by the Center for Army Lessons Learned. The Guide was subsequently developed and presented as the "PfP LLDB and User's Guide" at the Third Annual Conference in Tallinn in June 2000.[2] In addition, "The ABCA Coalition Operations LL Database" was adopted and developed by the CALL as "PfP Consortium LL Database" (PfP LLDB). This Database was discussed and approved at the Lessons Learned Working Group Workshop in November 2000. At this meeting the Working Group approved the latest version of CALL-developed user's guide for the PfP LLDB and reached an agreement for it to be translated into the different national languages of the Consortium and to provide these translations to CALL for incorporation in Lessons learned Advanced Distributed Learning (ADL) module. The Bulgarian and Romanian Lessons Learned Working Group members first sent the translation of the Guide to the CALL which was input in the database's Website.(Figure 3)

Figure 3. Under button "Tutorial" the Bulgarian translation of the Guide could be downloaded

Each country may have its own format for preparing their lessons for dissemination. In the "Guide for Creators of Lessons Learned" are described rules in what format lessons learned reports should be send. Submissions to the PfPLLDB must meet several requirements: first, that the file be in ASCII text; second, that six lines of fielded information be included at the beginning of each document; and third, that all submissions be translated into the English language (though automated translation capabilities). There is also securing access to the database.

The PfPLLDB is used as a library. The user is able to search not just for the descriptive information about each document, but also the full text of those documents. User can begin to browse the "libraries" that together constitute the PfPLLDB. A separate library for each country has been created. To browse the contents of one of the libraries, must simply click on the underlined library name.

Technologies for Quering and Searching that are implemented in PfPLLDB are also used in the current Public archives that are hosted on the CALL World Wide Web site (http://call.army.mil/).

With the PfPLLDB, a clue or query terms is entered into a "query" box, then after clicking on the "Search" button, the "results list" is viewed.

The PfPLLDB offers powerful search capabilities as searching simultaneously all PfP libraries or searching in any combination of libraries. It is possible to select the type ("Mode") of search that user want to conduct and select what to display on a query results or search hit list ("Summary").

All the Database's searches are full-text searches, looking for the clue in the text of the documents in the libraries that were selected. The database also offers the possibility to do fielded searches, that is, searches on the individual metadata fields reflected in the first few lines of the document.

The database offers three "**Modes**" or types of search: **Pattern, Boolean**, and **Concept**. (Figure 4)

Figure 4. Search query screen

The Pattern Search looks not just for the exact words that constitute the clue, but also for other words that are similar in their spelling and appearance. The Pattern Search will always provide a score from 0 to 100. The score is not based simply on the presence of the search clue in the document, but also on other factors, such as how often the search clue appears in relation to the length of the document. The higher the score, the more relevant the document is to the search.

The **Boolean Search** is an exacting search that offers no latitude and always produces fewer hits than a Pattern Search or a Concept Search. Recognizing the way that the Boolean Search operates, the proficient user can use the wildcard asterisk (*)to overcome some of the variations in spelling. The Boolean Search does not give a relevancy score.

The **Concept Search** looks not just for the exact words in the clue, but also for other words meaning the same thing. Not only does this search find alternate spellings of the same word, it also finds other words that mean the same thing. The concept search produces hit lists that are just as long as pattern search hit lists. Like a pattern search, the concept search provides a relevancy ranking score.

SEARCH MODES		
PATTERN	**BOOLEAN**	**CONCEPT**
Fuzzy -- appearance of words	Exact -- what you search is what you get	Semantic -- word meanings, not exact words
Most hits (usually)	Fewest hits	Most hits (sometimes)
Relevancy Score	no score	Relevancy Score

In a search technology also is included **Style** of search. Style offers three options: **Broad, Average**, and **Narrow**. A Broad Style produces the most hits, while the Narrow Style produces the least. A Boolean search always produces the same number of hits. To conceive of Style in another way, an Average Style search will accept lower relevancy scores than a Narrow Style search, but not nearly so low as a Broad Style search.

Each search will report on what it has found, even if that report is as simple as "No documents retrieved by this query." Most searches produce a

document hit list of retrievable documents that includes the document name, pieced together from information included in the fielded lines at the beginning of each document.

Above each results list there are statements on the number of documents "that match the query" and on the libraries searched.(Figure 5)

Figure 5. Search Results Lists screen

Search can be limited by introducing simple Boolean operators that introduce an added degree of precision to the search. Just as with any sophisticated database, the user is able to use wildcards on the search. The principal wildcard is the asterisk (*). This is particularly useful if the user is not quite sure how to spell a query word. The search engine also has special rules for handling special characters in the full text of documents. The search engine may ignore, treat as spaces, take literally, or apply a completely different meaning, all based on the context.

According to the reports and appreciation of our NATO partners Bulgaria had, has and will have a significant contribution to Partnership for peace Lessons Learned system. The process of gathering and inputting reports (lessons) into the PfP LLDB started after the Nov 2000 Lessons Learned Working Group workshop. Method of data collection that where used was passive. The Bulgarian Lessons Learned Working Group members first sent the translation of the Guide to the CALL and it were input in the database's Website. From the Bulgarian site some reports have been found, translated, properly formatted, approved for PfP release and finally sent to be published at site of CALL of US Army LL database. (3) and to PfPLLDatabase. The reports were based on unstructured data reports about:

- Participation in SFOR;
- Model of Engeneer troops in PSO;
- LL from the Kosovo Crisis regarding Host Nation Support;
- Peports from Medical Staff participated in refugee camps Kosovo and Macedonia.

Nevertheless, it is also useful to address the following questions for discussion:

- What can the form of the data? (text, multimedia file, etc).
- What form of data preparation is required? (For example, will a transcription of audio or video materials be necessary and, if so, what transcription procedures need to be adopted? Alternatively, if the data are in the form of field notes, will these require development, contextualization and editing?)
- Has sufficient time and/or resources been allowed for the analysis process and the data preparation?
- What factors can be anticipated which may affect the validity of inferences drawn from the data (for example, reactivity)?

But if we consider documents as *objects* for research and deriving lessons learned, it would be necessary to use **structured documents** for collecting lessons learned and constructing lessons learned report. It is important to discuss and answer to the following questions:

- What documents are important for the issue?
- How can these be characterized in terms of what are the implications concerning authorship, access, authenticity, credibility, representativeness and meaning?

Authorship refers to the origins of documents as "personal" documents and "official" ones (which have their source in bureaucracies). Official documents can be further sub-divided into "state" and "private" (non-state: for example, business annual reports and accounts). The second criterion, "access", refers to the availability of documents to individuals other than the authors.

However, it could be usefulness of a classification based on the criteria that it poses four key questions pertaining to the validity of particular documentary sources. Who has and has not authored a document, and the degree to which a document is accessible or withheld, influences its authenticity (whether it is original and genuine); its credibility (whether it is accurate); its representativeness (whether it is representative of the totality of documents of its class);and its meaning (what it is intended to say).

- Are the documents and their features appropriate for critical analysis (for example, in terms of representing discourses)?
- What questions should be asked about these documents in order to map the central features of such discourses (for example, what is seen as problematic by the authors of the document, what explanations do they provide and what kind of solutions)?

For further developing of lessons learned database should be addressed by the following questions for discussion. Concerning structured documents it is necessary to define rules for "key words" for lessons learned documents; areas of PfP activities; type of events; year of event, type of forces (Army, Air forces, Navy, Military police, Prosecutor's office an so on);

elements of logistics etc.

After seven months' experience of testing PfPLLDB and working with the Guide for Creators of Lessons Learned could be drawn the conclusions that the Guide is applicable, user-friendly with an appropriate level of detail; the Guide and PfP LLDB are covers two from the four main LL processes (documentation and dissemination), the remaining two (identification and institutionalization) need further work bearing in mind that the other two processes are basically a national responsibility; the Guide ensures interoperability between the different national reports (protocols and procedures for submission of LL); the technology facilities that the Information Technology Working Group offered to the members of Consortium (computers, INTERNET-connection and PIMS account) are sufficient to ensure initial conditions to be involved in the PfP LL System. This system ensures only a passive collection of LL reports (the responsibility for collating these depends on national collection systems);

In conclusion we can say that there are a lot of challenges in the future work and research in order to develop LLIS. It could be assumed a possible approach for study of the LL as follow:

- Lessons Learned have to be considered as a process;
- LL can exist and function in the environment such as the Armed Forces Lessons learnt system (LLS);
- There are information flows both in the horizontal and vertical directions of the LLS. These information flows form the LL information process.
- The information process contains activities for identification, collection, processing and dissemination of lessons learned. These activities could be automated by information technologies implementation in the respective LLIS, which has specific functions.
- LLIS is the tool for implementation of the LL information process.

According to the mentioned above some aspects for future work could be formulated:

- Personnel lessons learned information needs and formatted documents have to be defined for processing in a LL database.
- operational and system architectures of lessons learned information system have to be developed
- LLIS functional subsystems have to be defined.
- A technological scheme, describing the logical succession of working in the lessons learned information system has to be established.
- LLIS technical architecture has to be developed through defining of Information technologies for computer networks and data access.

Some useful Links to Lessons Learned Sites:

Air Force

- Air Combat Command Lessons Learned https://wwwmil.acc.af.mil/acccll/
- Air Force Lessons Learned https://www.jllis.mil/USAF/
- Air Force Knowledge Management https://afkm.wpafb.af.mil/
- Air War College - Gateway to Lessons Learned http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/awc-lesn.htm

Army

- Army Material Command (AMC) Lessons Learned https://amclessonslearned.us.army.mil/AMC/default.aspx
- Army Medical Lessons Learned http://lessonslearned.amedd.army.mil/
- USAREUR Lessons Learned Operating System http://lessonslearned.eur.army.mil/

Federal

- Department of Energy Lessons Learned http://tis.eh.doe.gov/web/oeaf/lessons_learned/lessons_learned.html
- FPPD Lessons Learned Database http://eo1.gsfc.nasa.gov/miscPages/fppd-ll.html
- Joint Advanced Warfighting Program http://www.jfsc.ndu.edu/schools_programs/jaws/
- NASA Lessons Learned Information System (LLIS) http://www.nasa.gov/offices/oce/llis/home/

International

- Australia - Centre for Army Lessons http://www.defence.gov.au/Army/CALINTERNET/Welcome.asp
- Canadian Army Lessons Learned Centre http://armyapp.dnd.ca/ALLC-CLRA/default.asp
- EuroNATO Training Engineer Centre http://www.entec.org/
- United Nations Lessons Learned in Peacekeeping Operations http://www.un.org/Depts/dpko/lessons/

Joint

- Chief JCS - Joint Lessons Learned Program - http://www.dtic.mil/doctrine/jel/cjcsd/cjcsi/3150_25a.pdf
- Concepts and Theory of War Bulletin Board http://www.dtic.mil/jointvision/theory_war.htm
- DoD Best Practices Database http://quality.disa.mil/bpd/index_bpd.cfm
- Joint Center for Operational Analysis-Lessons Learned (JCOA-LL) http://www.jfcom.mil/about/fact_jcll.htm
- Joint Interoperability Test Command (JTIC) Lessons Learned Reports

http://jitc.fhu.disa.mil/jitbrief/llr.htm

- Lessons Learned from Kosovo http://www.defenselink.mil/specials/lessons/

Marines

- Marine Corps Center for Lessons Learned https://www.mccll.usmc.mil/

Navy

- Navy Lessons Learned in Desert Shield/Desert Storm http://www.history.navy.mil/wars/dstorm/ds6.htm
- Navy Lessons Learned System http://www.nwdc.navy.mil/departments/nll/

Navy Medical Lessons Learned System https://mll.nomi.med.navy.mil/mllproduction/forms/login/mllmainpage.aspx

References:

1. Александрова В., Г. Павлов, Относно изграждането на система за поуки от практиката в структурите за сигурността и отбраната на страната, сп. „Инфраструктура & Комуникации", Издание на Факултет „Икономика на инфраструктурата" и сдружение „Институт за енергиен мениджмънт", бр. 4, С., 2012, стр.14-24

2. Павлов Г., Информация и сигурност, Издателство „ Авангард Прима, С., 2012

3. The PfP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, Lessons Learned Database, A Guide for Creators of Lessons Learned, The Center for Army Lessons Learned, Fort Leavenworth, Kansas 66027-1350

4. Mollov P., Model of Participation for the PfP Consortium Lessons Learned System, The PfP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, The Forth Annual Conference, Paris, 2002 (http://www.pfpconsortium.org).

5. www.calldbpub.leavenworth.army.milpfp.html

6. Chief JCS - Joint Lessons Learned Program, CHAIRMAN OF THE JOINT CHIEFS OF STAFF INSTRUCTION, October 2000, http://www.dtic.mil/doctrine/jel/cjcsd/cjcsi/3150_25a.pdf 1

7. Alexandrova V., "Bulgarian Lessons Learned Data Base", International conference "After Action Review and analyses of exercises and activities in Peace Support Operations", Sofia, Shipka Hotel, 10-13 May 2004

АНАЛИЗ ЧРЕЗ СЦЕНАРИИ В ОБЛАСТТА НА ИНФОРМАЦИОННАТА СИГУРНОСТ

ас. д-р Недко Тагарев,
Катедра „Национална и регионална сигурност”

Резюме: *В тази публикация е обхванатa методиката за изготвяне, приложение и анализ чрез сценарии. Конкретно това е направено в областта на информационната сигурност(ИС), като са засегнати някои от най-популярните уязвимости, заплахи и рискове за информационната система(ИТ). Също така са посочени различните видове сценарии тяхното приложение и проблемите свързани със създаването на сценарии.*

Ключови думи: *анализ чрез сценарии, информационна сигурност.*

За публикации от този вид може да се приеме за „аксиома” изчистването на дискусията по отношение на терминологията. На първо място трябва да се обърне внимание на двете ключови словосъчетания – анализ чрез сценарии и информационна сигурност. Методът се нарича анализ чрез сценарии, а не сценариен анализ, както много често се среща в литературата на български език. Това е така, защото самият сценарий не представлява метод за анализ. Сценарият е средството, в което се описват събития с негативен, позитивен или неутрален ефект. Последователността на тези събития води до логическите съждения на базата на анализ.

Под информационна сигурност се разбира също и сигурност на информацията, защита на информацията или общо прието е да се нарича още кибер сигурност. Всеки един от тези термини се отнася до трите ценности на информацията, които се осигуряват от защитата – поверителност, цялостност и достъпност. Поради тази причина спорът за терминологията е рудиментарен, като всеки един от термините може да се използва, като синоним.

Анализ чрез сценарии

Като цяло**,** сценарийното планиране е техника, чрез която се стимулира представянето на различни гледни точки или визии за бъдещето в дадена област, за да може да се направят по-добри предвиждания за развитието й. На базата на тези идеи могат да бъдат предприети съгласувани и целенасочени действия, които да доведат до положително или отрицателно въздействие върху бъдещото развитие. Сценарийното планиране се различава от прогнозирането, при което се проектира близкото бъдеще на база на екстраполация на минали и настоящи събития. Сценарийното планиране гледа само в бъдещето, но разбира се, и при него има отражение на миналото. Сценариите са повлияни от миналото, тъй като всеки експерт, участващ в разработването им, екстраполира своите минали и настоящи знания за реалното развитие.[1]

Анализът чрез сценарии е процес на анализиране на възможните **бъдещи неблагоприятни събития** по отношение на системата за управление на сигурността на информацията(СУСИ). Той дава възможност за изграждане на **алтернативни варианти** на съществуващите системи за сигурност на информацията. Сценарият не се опитва да покаже точното състояние на сигурността на информацията в бъдещето. Той представя някои алтернативни бъдещи развития, което дава възможност да се наблюдават възможни бъдещи ***резултати и състояния на информационните активи***. Освен крайните състояния, този метод позволява да се наблюдават и анализират уязвимостите, водещи към тях.

За разлика от прогнозните методи за анализ, анализът чрез сценарии ***не използва екстраполация на миналото***. Той не разчита на исторически данни за заплахите и рисковете за информационните системи. При него не се очаква събитията от миналото да влияят на бъдещото развитие. Вместо това, той се опитва да разгледа възможността за развитие и ключовите събития експлоатиращи уязвимостите, които могат да бъдат свързани с миналото.

Чрез анализ на няколко сценария се показват възможни бъдещи промени в СУСИ. Това е полезно за генериране на комбинация от оптимистичен, песимистичен и най-вероятен сценарий.[2] Опитът показва, че са необходими минимум три сценария за по-нататъшно обсъждане и избор на решение. Добавянето на още сценарии ще направи анализа по-ясен.[3]

Анализът чрез сценарии е предназначен за

---

[1] Димитров, Д. „Приложение на сценарийното планиране в бизнеса, отбраната и сигурността”. Издателски комплекс –УНСС, София, 2012 г., стр. 57.

[2] Aaker, David A. (2001). *Strategic Market Management*. New York: John Wiley & Sons, стр. 108

[3] Bea, F.X., Haas, J. (2005). *Strategisches Management*. Stuttgart: Lucius & Lucius, стр.279

подобряване на процеса на вземане на решения по отношение на сигурността на информацията. Освен това, той позволява да се отчетат *резултатите* и *последиците* от взетите решения. Позволява да се анализират в детайли отношенията между конкретни взаимосвързани атакуващи агенти и защитни механизми.

Този тип анализ допуска използването на „Уайлд кард“ събития по отношение на сигурността на информацията в ОКИ. Това са събития, които са малко вероятни, но са с огромни последствия. По принцип „Уайлд кард“ събитията, като например ядрена война, не се отчитат при вземането на решения, но позволяват анализа на по-широк спектър от заплахи и рискове.

Сложността на проблемите, заложени в сценария, определя сложността на анализа. На тази основа може много трудно да се определи бъдещето, като крайният резултат може да се окаже напълно неочакван. Това означава разминаване с предложените сценарии, общите прогнози, предварително заложените вероятности, както и крайните икономически резултати. Този процес ясно се забелязва при апробирането на сценариите в различни обекти. Сценариите при необходимост могат да бъдат допълвани, разширявани или стеснявани в зависимост от необходимостта на изследването и обекта.

Резултатите се моделират чрез аритметични или статистически методи, като се взема възможната изменчивост в единични сценарии. Същевременно се отчитат взаимоотношенията между различните сценарии. Като цяло, при анализа се поставят вероятности за различни сценарии, като се избягва тенденцията да се разглеждат само сценарии с най-висока вероятност.

Така приложен в изследването методът на анализ чрез сценарии може да се подложи на критика. При претеглянето на различните възможности не се отчитат някои отклонения от точното измерване, например:

- стандартни грешки;
- доверителни интервали на оценки;
- метаданни;
- стандартизация и кодиране;
- претегляне за липса на отговор;
- грешка в доклад;

Много често се смята, че анализът чрез сценарии е по-слаб от традиционните методи за прогнози. При по-сложни проблеми или при наличието на много фактори и предположения той не корелира в марш мода. Тъй като не е определена специфичната чувствителност, цялото изследване може да се постави под въпрос. Този проблем може да се избегне чрез въвеждането на експертни проучвания, които компенсират непълната статистическа информация.

С помощта на анализа чрез сценарии в сферата на сигурността на информацията се отлага използването на статистическите закони. Това се получава благодарение на възможността **решенията** да се вземат **извън ограниченията** на стандартната статистическа настройка. При крайните резултати **не се позволява случайността**. Те се базират на произволни хипотези и не съществува възможност за поставянето на очаквани стойности, което ясно проличава при реализирано изследване. Съществуват само хипотези, върху които се анализира ролята и изменението на всеки актив, както и възможностите за подобрение на защитните механизми. В сравнение с анализа чрез сценарии, резултатите от използването на другите методи са „предубедени”. Този метод е удобен, но резултатите от неговото използване са трудно защитими, без подкрепата на допълнителни анализи.

Сценарият не е пълен заместител на проучванията.Трябва да се използва съвместно с методи, които отчитат данните при моделирането на проблем. Традиционните прогнози също се отчитат.

Създаване на сценарии и свързани проблеми

Сценариите се създават по два основни начина. Първият е от експерти запознати в дълбочина с разглежданата проблемна област. На базата на своят опит и познания за заплахите, рисковете и уязвимостите на системите, се създават последователност от събития, които водят до един или много краища. Вторият начин е чрез използването на специализиран софтуер, който се използва и за изработването на филмови сценарии. В него се залагат конкретни събития. Софтуерът изработва връзката между тях, проявленията между различните агенти и системните връзки.

Проблемът с изготвянето на сценариите се корени в броя на експертите способни да изготвят сценарии. Всеки системен анализатор е способен да използва сценариите за анализ, но не всеки такъв е способен да изготвя сценарии. Основните оплаквания на анализаторите произтичат от това, че съществуват ограничен брой сценарии изработени на база на още по-ограничен брой заплахи, рискове и уязвимости за системите. Основна причина за това е тясната специализация , отсъствието на творческо мислене и ниската обща култура.

Като свидетелство за това могат да послужат източниците на заплахите за информационната сигурност, които са от различни области на познанието:

- природни заплахи;

- техногенни заплахи;
- космически заплахи;
- заплахи произтичащи от хората.

Всеки атакуващ агент има своите ресурси, които се изразяват в мотивация, финансови ресурси и знание. За всеки от източниците на заплахите тези ресурси се различават, както по обект и предмет, така и по последствията и ефекта от последствията.

Като сериозен проблем може да се отчете реактивното управление на системите за управление на сигурността на информацията. Тази тенденция произтича от този тип управление на информационните системи, като цяло. Целият процес на управление се състои в решаване на проблеми, които са възникнали или проблеми възникващи от постоянното усложняване на технологиите.

Типове и видове сценарии

Сценариите могат да се разделят на два основни типа:

- опростени;
- детайлни.

При опростените сценарии има само маркиране на атакуващият агент, защитните механизми, заплахите, рисковете и уязвимостите. Например терорист, мина, нарушаване на дейността на информационната система, последствия по отношение на ценностите за информационната сигурност и ценностите за предприятието.

Детайлните сценарии съдържат в себе си атмосферата на случващите се събития. Образите на участниците са триизмерни. Показват се в детайли ресурсите, с които разполагат атакуващият агент и защитните механизми. Описват се в подробности методите на атаката. Този тип сценарии показват в цялост слабостите на системите, като не се спират само на количествено измеримите показатели.

Сценариите могат да бъдат разделени на два вида:

- линейни;
- нелинейни.

Линейните сценарии се характеризират с последователност на действията на атакуващия агент. Съществува строга последователност на действието и последствието от атаките, които следват едно след друго, като има само един възможен финал. Като пример за елементи на този вид сценарий може да се дадат недоволен служител, източване на критична информация, продажба на информацията на конкуренти. Последователността на сценария може да се види на схема 1.

Както е показано на схемата последователността на заплахите и действията следват строга последователност . На първо място е недоволният служител, който се явява атакуващ агент. Той извършва атака, за която има всички разполагаеми ресурси, за да е успешна. Атакуващият агент извършва кражба на папка с чувствителна информация, което е самата атака. Трябва да се отбележи, че при линейните сценарии действията не могат да спрат на този етап. Може да има само един край, който се задава предварително от изготвящият сценария. Тази стъпка е последвана от продажбата на информацията. Продажбата на информацията води до последствията, които могат да приемат формата на промяна на репутация, загуба на финансови активи или да има законови последствия.

Най-популярните сценарии, които се използват са свързани с една заплаха и една уязвимост. Този тип сценарии се проиграват в големите организации, като целта е да се провери каква е степента на подготвеност за реакция при атака, а от друга страна могат да служат за изготвяне на процедури за реакция при инциденти. За пример могат да послужат въоръжените сили, които през определен период провеждат такива учения. Обикновено сценарият е свързан с проникване на вредоносен софтуер в системата, най-често чрез социален инженеринг. Впоследствие се отчитат времето за реакция на инцидента и методиката за отстраняване на проблема. Тези сценарии могат да бъдат отнесени по-скоро към реакционното управление.

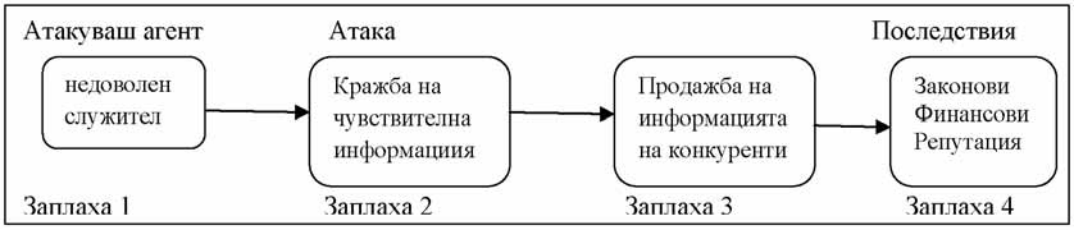

Схема 1. Пример за линеен сценарий

Другият основен вид сценарии са нелинейните. При нелинейните сценарии финалът може да е различен като атаките и действията на атакуващия агент нямат строга последователност. Пример за такъв сценарий е:

Слънчева понеделнишка сутрин. Вили закъснява малко за работа след двата поредни почивни дни. Тя е медицинска сестра и работи в голяма болница. Пред служебния вход тя забелязва млад, добре облечен мъж, който говори по мобилния си телефон. Вили чува част от разговора, в който той обяснява, че трябва да започва работа и ще се обади по-късно. Той поздравява с „добро утро“, като получава същия отговор. Представя се като нов служител от ИТ отдела и обяснява, че това е първият му работен ден. Вили знае, че в този отдел често назначават нови служители. Доста е натоварена- носи дамска чанта, а в другата си ръка кафе. Рови в чантата си, за да открие магнитната карта за достъп. Отваря вратата, като младият мъж е изключително любезен и задържа вратата. Влиза след нея и й пожелава приятен ден. Тя му пожелава на свой ред успешен първи работен ден.

Младият мъж е Д. М. Той е професионалист в областта на социалното инженерство и проникването в компютърни системи. хакер, той не се ограничава само с физически достъп до помещенията на болничния персонал. Започва да обикаля коридорите, като по пътя си среща хора, които поздравява и те му отвръщат със същото. Накрая намира празен лекарски кабинет с компютър. Никой не го безпокои. Той има достатъчно време да огледа обстановката.

Първото, което намира, е папка с чувствителна информация за здравно осигурените лица, лекували се в болницата през последния месец. Прибира папката в раницата, която носи.

Намира лист, залепен на клавиатурата,с написани на него потребителско име и парола. Вади от раницата си безжичен рутер и го свързва с компютъра зад бюрото. Излиза бързо от сградата и се насочва към колата, която е паркирал наблизо. Там той вади лаптоп и се свързва с безжичния рутер.

Изпробва паролата и потребителското име и получава достъп до съответния компютър. Търси файла с администраторските пароли. Намира го и разбива силово паролата. Тя му дава достъп до няколко други компютърни системи. Също така, той получава достъп до първичната рутираща мрежа. Намира файл със списък на домейн потребители. Чрез един от тях открива допълнително SQL приложение, през което успява да създаде свой администраторски акаунт. Започва търсене и открива текстов документ „Как да имаме отдалечен достъп до сървърите на болницата”. Във файла открива данните и паролата на един от домейните на администраторите. Това му дава пълен достъп до информационната система на болницата.

Този сценарий е показан схематично на схема 2.

Схема 2. Схема на нелинеен сценарий

При анализа чрез сценарии не трябва да се забравя, че трябва да се направят и други анализи. При възможност първото нещо, което трябва да се направи е да се направи анализ на риска, като той се оцени, измерят се силата му и последствията от него. Трябва да се измерят силата на атаките и защитните способности, като след това се съпоставят. Трябва да се оценят ползите и разходите от подобряването на способностите на защитните механизми.

Използвана литература

1. Димитров, Д. „Приложение на сценарийното планиране в бизнеса, отбраната и сигурността". Издателски комплекс –УНСС, София, 2012 г., стр. 57.

2. Aaker, David A. (2001). *Strategic Market Management*. New York: John Wiley & Sons, стр.108

3. Bea, F.X., Haas, J. (2005). *Strategisches Management*. Stuttgart: Lucius & Lucius, стр.279

SCENARIO ANALYSIS IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY

assist. proff. d-r Nedko Tagarev
UNWE, Department National and Regional Security

Abstract: *This publication covered methods for the preparation and implementation of Scenario analysis. Particularly, this is done in the field of information security (IS) as affected some of the most popular vulnerabilities, threats and risks to information system (IT). Also this article referred to various types of scenarios, their implementation and issues related to the creation of scenarios.*

Keywords: *Scenario analysis, information security.*

Publications of this kind may be considered like ' axiom ' for discussion regarding terminology . Firstly you need to pay attention to two key phrases - Scenario analysis and information security. The method is available through analysis of scenarios and scenario analysis are not as often found in the literature in bulgarian language. This is because the scenario itself does not constitute a method for the analysis . The mean of scenario is to describe events with negative , positive or neutral influence. The sequence of these events leads to the logical reasoning based on the analysis .

For information security also mean information security , data protection or generally accepted to be called cyber security. Each of these terms refers to the three values of the information to be provided by security - confidentiality, integrity and availability. Therefore, the dispute of a vestigial terminology , each of the terms may be used synonymously .

Scenario analysis

Overall , scenario planning is a technique by which stimulate the presentation of different perspectives or visions of the future in a particular area to be able to make better predictions about developing it on the basis of these ideas can be addressed in a coherent and targeted actions that lead to positive or negative impact on future development. Scenario planning differs from forecasting by designing the near future based on the extrapolation of past and present events. Scenario planning looks only to the future, but of course, and it is a reflection of the past. Scenarios are influenced by the past, as each expert in their development , extrapolate their past and current knowledge of the actual development.[1]

The Scenario analysis is the process of analyzing possible future adverse events with respect to the management of information security (ISMS). It enables the construction of alternative versions of existing systems for information security. The scenario does not attempt to show the exact state of information security in the future. It presents some alternative future developments which allows to monitor possible future results and conditions of information assets. Besides the final states, this method allows to monitor and analyze vulnerabilities leading to them.

Unlike predictive methods for analysis, scenarios don't use an extrapolation of the past. It does not rely on historical data on threats and risks to information systems. In this case it is not expected events of the past to influence the future. Instead, it tries to consider the possibility of development and milestones exploiting vulnerabilities that may be associated with the past.

By analyzing several scenarios, we are able to show possible future changes in ISMS. This is useful for generating a combination of optimistic, pessimistic and most likely scenario.[2] Experience shows that it takes at least three scenarios for further discussion and decision-making. Adding more scenarios will make the analysis clear.[3]

The Scenario analysis is intended to improve the process of decision making with respect to information security. Moreover, it allows to take into account the results and consequences of decisions. The Scenario analysis allows to analyze in detail the relationship between specific interrelated attacking agents and protective mechanisms.

This type of analysis allows the use of "wild card" events in terms of information security in the CCI. These are events that are unlikely but with huge consequences. Basically "wild card" events, such as nuclear war, not be considered for decision making, but allows the analysis of a wider range of threats and risks.

Complexity of the issues set out in the scenario determines the complexity of the analysis. On this basis it can very difficult to determine the future, the end result may be completely unexpected. This means discrepancy with the proposed scenario , the total forecast , predefined probabilities and final economic results. This process is

---

[1] Димитров, Д. „Приложение на сценарийното планиране в бизнеса, отбраната и сигурността". Издателски комплекс –УНСС, София, 2012 г., стр. 57.

[2] Aaker, David A. (2001). *Strategic Market Management*. New York: John Wiley & Sons, стр. 108

[3] Bea, F.X., Haas, J. (2005). *Strategisches Management*. Stuttgart: Lucius & Lucius, стр.279

clearly observed in the approbation of scenarios at different sites. Scenarios, if it necessary, may be supplemented, extended or narrowed depending on the need and the object of the study.

The results are modeled by arithmetic or statistical methods, taking the possible variability in individual scenarios. While it can be taken into account the relationship between the different scenarios. Overall, the analysis put probabilities for different scenarios, avoiding the tendency to consider only scenarios with the highest probability.

Thus, the method applied in the study of the Scenario analysis can be criticized. In weighing the various options does not take into account the deviations from the exact measurement, for example:

- standard errors;
- confidence intervals of the estimates;
- metadata;
- standardization and coding;
- weighting for non-response;
- error in the report;

Very often it is believed that the analysis through scenario is weaker than the traditional methods of forecasting. For more complex problems or in the presence of many factors and assumptions it does not correlate margin mode. Since no specific sensitivity entire study can be questioned. This problem can be avoided by the introduction of expert studies that compensate incomplete statistical information.

With Scenario analysis in the field of information security is deposited using statistical laws. This occurs due to the possibility that decisions are taken outside the limits of the standard statistical setting. In the final results do not allow chance. They are based on arbitrary assumptions and there is no possibility for an expected value, which is evident in the implementation study. There are only hypotheses on which to analyze the role and the change of each asset, as well as opportunities for improvement of protective mechanisms. In comparison with the Scenario analysis, the results of the use of other methods are "biased." This method is convenient, but the results of its use are hard to defend without the support of additional analyzes.

The scenario is not a complete substitute for research. It should be used in conjunction with methods that take into account data modeling problem. Traditional estimates are also reported.

Create scenarios and related issues

Scenarios are created in two main ways . The first is by experts familiar with the issue in depth problem area. Based on their experience and knowledge of the threats, risks and vulnerabilities of systems, they are able to create a sequence of events that lead to one or many parts . The second way is through the implementation of specialized software that is used for the development of screenplays . It sets out specific events . Software made the connection between them , manifestations between agents and system connections.

The problem with the scenario is rooted in a number of experts to frame scenarios. The problem lies in the fact that each system analyst is able to use scenario analysis , but not every one is able to prepare scenarios. The main complaints of analysts derived from the fact that there are a limited number of scenarios made on the basis of even more limited number of threats, risks and vulnerabilities to the systems. The main reason for this is specialization , lack of creativity and low general knowledge. As evidence of this can serve as sources of information security threats that come from different areas of knowledge:

- natural hazards;
- anthropogenic threats;
- cosmic threats;
- threats arising from people.

Each agent has its own striking resources consist of motivation, knowledge and financial resources . For each source of threats to these resources vary in subject and object, and on the implications and impact of the consequences.

A serious problem can be reported in the reactive control systems of security management information . This trend stems from this type of management information systems in general. The whole process of management is to solve the problems that have arisen or problems arising from the constant complexity of technology.

Types of Scenarios

Scenarios can be divided into two basic types :

- simplified;
- detailed.

In the simplified scenario there are only marking attacker agent safeguards , threats , risks and vulnerabilities. For example, a terrorist can disrupting activity information system with consequences in terms of the values of information security and values of the company.

Detailed scenarios incorporating the atmosphere of occurring events. Images of participants are three dimensional, it shows in details the resources available to the attacker agent and protective mechanisms. It describe’s in detail the methods of attack. This type of scenarios showing in detail the weaknesses of the systems, it does not stop only at quantifiable indicators.

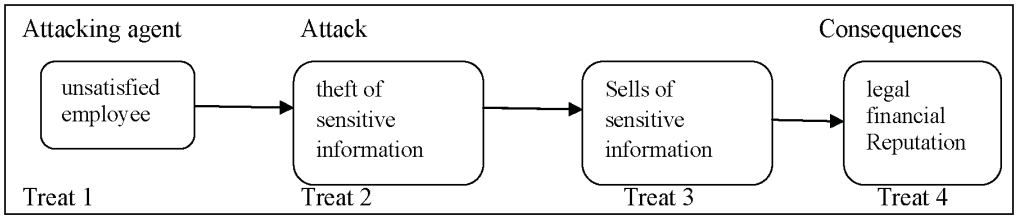

Scheme 1. Example of linear scenario

Scenarios can be divided into two types:

- linear;
- nonlinear .

Linear scenarios characterized by a sequence of actions an attacker agent. There is a strict sequence of actions and consequences of attacks that follow one after another, there is only one possible ending. As an example of elements of this type of scenario can give disgruntled employee , draining critical information , selling information to competitors . The sequence of the scenario can be seen in Scheme 1.

As shown in the diagram the sequence of threats and actions follow a strict sequence. First is the disgruntled employee who is the attacking agent. It performs the attack , for which he have all available resources for the successful one. Agent performs an attacker stealing sensitive information folder , which is the attack itself. It should be noted that when the linear action scenarios can not stop at this point. There can be only one end, which is set in advance by drafting the scenario. This step is followed by the sale of information. Sale of information leads to consequences which may take the form of a change of reputation, loss of financial assets or have legal consequences.

Most popular scenarios used are associated with a single threat and a vulnerability . This type of scenarios are simulated in large organizations , the objective is to verify the level of preparedness to respond to an attack , on the other hand can be used to prepare procedures for responding to incidents. An example can serve the armed forces during a period of holding such exercises . Usually the scenario is associated with infiltration of malware in the system , often through social engineering. Subsequently measured the response time of the incident and methods to solve the problem . These scenarios can be attributed more to the reactionary government.

The other main type of scenarios are nonlinear . For non-linear scenarios finishes may vary as attacks and the attacker's agent have strict sequence. An example of such a scenario is:

Sunny Monday morning . Villas is a little late for work after two consecutive weekends . She is a nurse and works in a large hospital. Front of the building she noticed a young , well-dressed man speaking on his mobile phone. Villas heard part of the conversation in which he explains that must begin work and will call back later . He greets with a "good morning" , it gets the same answer. Presented as a new employee in the IT department and explained that it was his first time . Villas knows that in this department often recruited new employees. Villas is pretty busy – she carry her bag, and in the other hand she has a cup of hot coffee. She digging through her bag to find the magnetic access card. Opens the door , the young man was very polite and hold the door. Enters after her and wishes her a good day . She wishes to turn a successful first day .

The young man is D.M He is a professional in the field of social engineering and penetration of computer systems- attacker, it is not limited to physical access to the premises of the hospital staff. Started cruising the corridors, along the way he meeting people who says „good morning" and he respond with the same . Finally he find an empty doctor's office with a computer. Nobody bothers him . He has enough time to examine the situation.

The first thing is, a folder with sensitive information about health insured persons treated in hospital last month. He took from this office a folder with hospital's documents.

He find too a glued sheet into the keyboard with written on it username and password. The attacker take out a wireless router and connect it to the computer behind the desk. Go faster out of building and headed to the car, which was parked nearby. There he pulls out a laptop and connects to the wireless router.

He tests the user name and password and he has access to the PC. Search via admin password, located it and break it with brute force attack. It gives access to several other computer systems . Also, it gets access to the primary routing network. Finds a file with a list of domain users. Through one of them discovers additional SQL application through which manages to create its own administrator account. Began searching and found a text document " How to have remote access to the servers of the hospital ." The file opens data and password on one of the domain controllers . This gives full access to the information system of the hospital.

This scenario is shown schematically in Scheme 2.

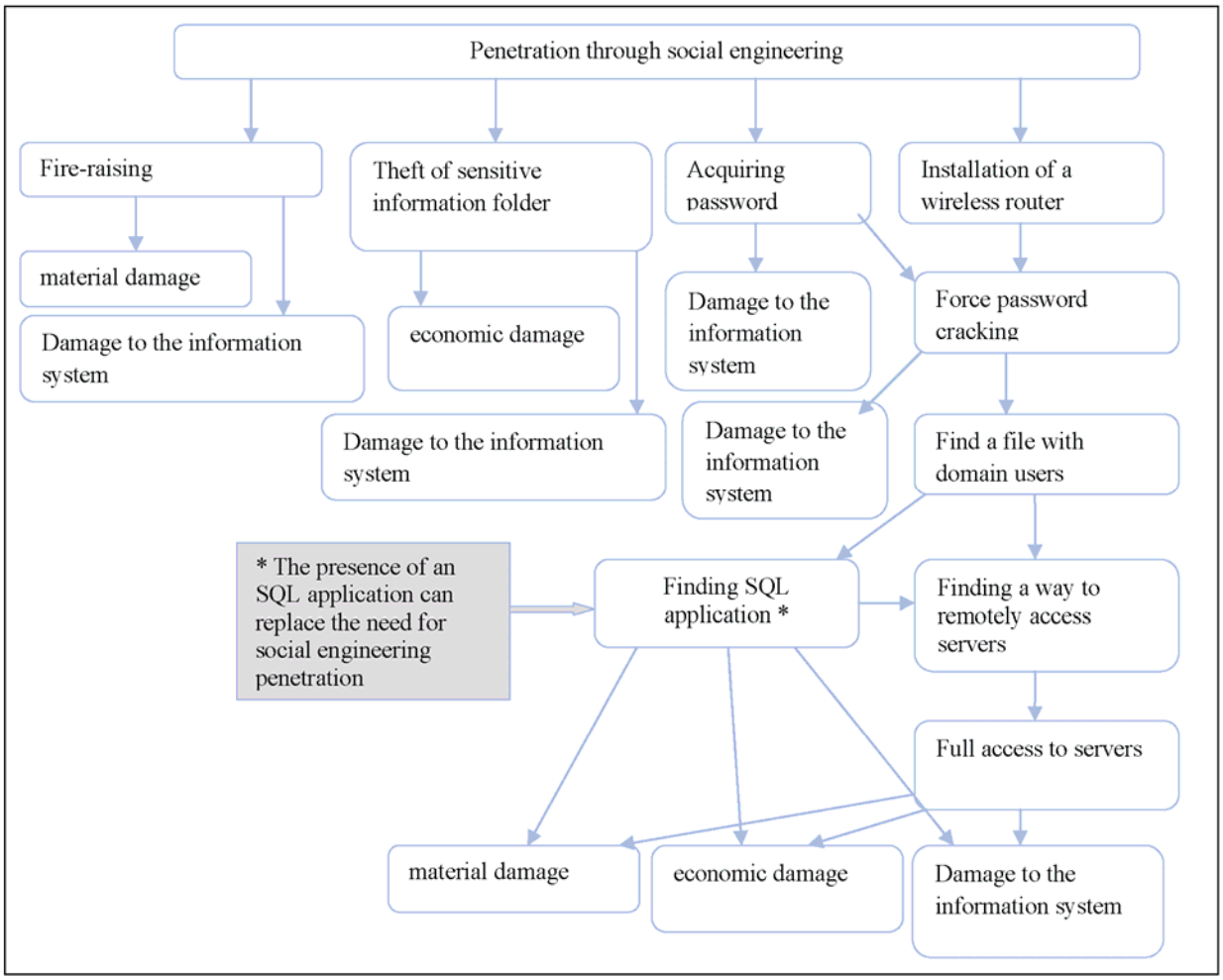

Scheme 2. Scheme of nonlinear scenario

The Scenario analysis should not forget that it is recommended to make other analyzes. When possible, the first thing as needed is to make a risk analysis, it is estimated measure of the force and its consequences. You need to measure the strength of attack and defense abilities, and then correlate. You have to weigh the benefits and costs of improving the ability of protective mechanisms.

Used literature

1. Димитров, Д. „Приложение на сценарийното планиране в бизнеса, отбраната и сигурността". Издателски комплекс –УНСС, София, 2012 г., стр. 57.

2. Aaker, David A. (2001). *Strategic Market Management*. New York: John Wiley & Sons, стр.108

3. Bea, F.X., Haas, J. (2005). *Strategisches Management*. Stuttgart: Lucius & Lucius, стр.279

СТРАТЕГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ЗАПЛАХИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Докторант: Нешо Малчев
Катедра „Национална и регионална сигурност”
Университет за Национално и световно стопанство

Нека преди да използваме термина „сигурност“ се запознаем с неговата етимология. Тя има много измерения и значения, като увереност, положителност, безопасност, липса на опасност. От своя страна сигурен означава верен, надежден. Затова не случайно хората свързват сигурността с човек или институция, инстанция, ръководство, организация, коалиция, съюз, които заслужават доверие. В общия контекст на концепцията за сигурността заплахата е реално или потенциално действие или процес, които ако не бъдат управлявани, могат да предизвикат значителни загуби на установени ценности или направо да унищожат обекта на заплаха.В съответствие с това определение заплахите могат да бъдат класифицирани като реални, потенциални, непосредствени, мащабни, частични и т.н.

Целите на стратегическия анализ на тези заплахи е определяне на политиката за сигурност. Последната може да бъде постигната с помощта на широк кръг от средства. Тяхното конкретизиране е изключително важен момент, защото средствата, наред с характера на целите, определят същността на дадена политика за сигурност, тя се променя с промяната на средствата и методиките за използването им. Колкото повече средства бъдат използвани за постигането на дадена цел, толкова процесът на политиката за сигурност е по-устойчив и вероятността за успех е по-висок. В същото време гъвкавостта в използването на средствата придава адаптивност на политиката към промените в реалната обстановка. Заплахите за сигурността са продукт на дългосрочни тенденции, свързани с технологични, демографски, икономически, културни и политически процеси. В тази връзка могат да се изведат два вида заплахи за сигурността- традиционни и нетрадиционни.

1.2. Традиционни заплахи за сигурността

Част от тях са военни конфликти, които сами по себе си всяко въоръжено стълкновение с използване на военна сила, като форма за разрешаване на междудържавните противоречия. От определението се вижда, че не всяко въоръжено стълкновение е военен конфликт, а само това с използването на военна сила. От особена важност за развитието и разрешаването на военния конфликт е неговия характер, тъй като от него зависят не само формите и способите за въоръжена борба и в частност на военните действия, но и изграждането и развитието на въоръжените сили, както и цялостната им мирновременна подготовка. Основните характерни черти на конфликта съставляват неговия характер. Той би следвало да бъде отправна точка за целите, принципите и подходите на военната политика на дадената държава, за основните насоки на нейната национална отбрана. Най-често основните критерии за дадена класификация на конфликтите са: характер на противоречията; интереси; използвани средства; мащаби; решителност на целите; състав на участващите страни; интензивност и др. Развитието на един военен конфликт може да премине условно през няколко етапа:

- Първи етап - (зараждане на конфликта) - формират се противоречия между отделни страни въз основа на определени политически и икономически интереси, изразени в една или друга конфликтна форма;
- Втори етап - определяне целите, стратегията и тактическите средства на страните за разрешаване на възникналите противоречия, както и провеждане на някои първоначални практически мероприятия в интерес на поставените цели. Това не изключва и търсенето на пътища за постигане на компромисно решение на възникналите противоречия;
- Трети етап - въвличане под една или друга форма в конфликтната ситуация на други държави на съюзна, договорна основа или чрез ООН. Трудно се обособява по време и често пъти продължава паралелно с други етапи, което дава основание за извода, че това е цялостен външнополитически аспект от развитието на конфликта;
- Четвърти етап - (изостряне на напрежението) - страните водят подготовка за разрешаване на възникналите противоречия с използване на всички средства;
- Пети етап - съзнателно, произтичащо от целите и стратегията, преминаване на една от страните към използване на военна сила с цел принуждаване на другата страна да изпълни нейните искания. През този етап конфликтът постига своята кулминация;

• Шести етап — разрешаване на конфликта. Правилното и своевременно определяне на възможните етапи на развитие на даден конфликт е от съществено значение за неговото предотвратяване, ограничаване и разрешаване. Пътищата и средствата за разрешаване на военните конфликти се определят от принципните приложения на международното право за мирно уреждане на споровете между държавите, от универсално признатите инструменти и механизми за действия при заплаха за мира и военен конфликт, допълнени с изградената договорно - правна база в различните райони на света.

Военната сила запазва предназначението си на инструмент за постигане на политически цели и интереси. Едновременно с това в края на XX и началото на XXI век тя често е допълнение на всеобхватна политико-военна криза, която включва икономически, политически, културни, информационни, военни и други въздействия и натиск. Военната стратегия на Република България допуска възникване и водене на следните военни конфликти:

Глобалната война, която е с минимална вероятност за възникване, тъй като въпросите за минималното ядрено сдържане и максималното стратегическо партньорство ще бъдат ключови през следващите десетилетия. Въоръжените сили на Република България могат да участват в глобален конфликт след присъединяването на страната към военнополитически съюз. Независимо дали участва или не страната ще понесе всички гибелни последици от него.

Регионален конфликт е с повишена вероятност за възникване. Той е свързан с предизвикателството на отделни държави да променят регионалното политическо, икономическо, етнорелигиозно и военно статукво чрез използване на въоръжени сили, включително ограничено използване на отделни оръжия за масово унищожаване. Въоръжените сили на Република България могат да участват в подобен конфликт при положение, че страната е член на международен договор. Не е изключена и вероятност от въвличане на страната в регионален конфликт.

Двустранен конфликт е със значителна вероятност за възникване. Наред с традиционните военни действия, той ще съдържа и различни форми на международен тероризъм, не изключващи използване на отделни оръжия за масово унищожаване с ограничени цели. Въоръжените сили на Република България ще участват в двустранен военен конфликт, ако страната бъде подложена на агресия от друга държава или при изпълнение на международен договор, ангажиращ участие на български въоръжени сили. Вътрешнодържавен конфликт е с висока вероятност за възникване в държавните с дълбоки социално-икономически и етно-религиозни проблеми. Вътрешнодържавните или обществените конфликти са най-вероятни и ще доминират през следващите години.

Поради всичко това Концепцията на национална сигурност е най-общата основа върху която се реализира връзката между степента на развитие на икономиката и разполагаемите национални ресурси от една страна, и потребностите на сигурността и отбраната, от друга. Изгражда се устойчива корелация между равнището на БВП и отбранителните разходи на страната. Така в съвременни условия икономическите фактори за формирането на военните аспекти на сигурността стават определящи, а заплахите за сигурността на държавата се характеризират с изместване от военната в икономическата сфера.

Друга традиционна заплахи са тези за икономическата сигурност може да се гледа като на съвкупност от вътрешни и външни условия, благоприятстващи ефективен и динамичен ръст на националната икономика, способна да задоволи потребностите на държавата, обществото и индивида и да ги предпази от различните заплахи и загуби, както от икономически, така и от друг характер. Обикновено заплахите за икономическата сигурност се свързват с възможността да се причинят сериозни щети на стопанството или да не се реализират целите, поставени пред националната икономика. За равнището на икономическата сигурност обаче главно и съществено значение има не самото наличие на заплахи, но по-скоро праговите величини на показателите, отчитащи тези заплахи. Под прагови значения е необходимо да разбираме пределните величини, под които се възпрепятства нормалния ход на развитие на елементите на общественото възпроизводство и в резултат на това се формират негативни, разрушителни тенденции по отношение на икономическата сигурност. Важно е да се подчертае, че най-висока степен на сигурност се постига при условие, че целият комплекс от показатели е в пределите на допустимите граници.

Заплахите за икономическата сигурност са многобройни - те могат да се агрегират по степен на общност, но могат и да се детайлизират в зависимост от нуждите на анализа. Тъй като заплахите винаги произтичат от създаващите ги агенти, необходимо е икономическата среда непрекъснато да се изследва и да се анализира, тъй като това е първата крачка към прогнозиране на потенциалните за икономическата сигурност заплахи.

Особено важен момент при анализа на запла-

хите от икономически характер е състоянието и проблемите на глобалната и регионалната икономическа среда. Дори и наличието на заплахи от външни източници може да бъде преодоляно посредством непротиворечиво вграждане на икономическите интереси на страната към тези на другите държави, което в определени случаи може да гарантира икономическата сигурност като цяло.

Макар обективната действителност да прави възможно в кръга от вероятни заплахи за стопанството да се включат много повече на брой, считам, че трябва да концентрираме вниманието си върху главните, за икономическата сигурност на нашата страна на съвременния етап от нейното развитие, заплахи, които могат да се конкретизират в:

- Забавени темпове на икономически растеж;
- Високи инфлационни равнища;
- Снижаване на жизнения стандарт на населението;
- Ниска инвестиционна активност;
- Висок вътрешен и външен дълг на държавата;
- Нарастване на външнотърговският дефицит;

Постоянно променящите се икономически условия, в които обществото, държавата и отделната личност, реализират своите икономически цели и интереси води до непрекъснато увеличаване на броя и равнището на потенциалните заплахи и нарастване на изискванията за постигане на икономическа сигурност или казано с други думи непрекъснато пораждат дефицит на икономическа сигурност. В принципен план е необходимо да се търси връзка между провежданата на държавно равнище икономическа политика и свързаните с нея потенциални заплахи за икономическата, респективно и националната сигурност при сложен и труден преход към пазарна икономика. Самото обстоятелство, че българската икономика далеч не е конкурентна, вече е една, при това много обща заплаха за икономическата сигурност.

Проникването на бежански потоци и на нелегална емиграция също е част от традиционните заплахи и представлява дестабилизиращ фактор за националната сигурност, предвид на особеностите на регионалната обстановка, наличието на конфликтни зони на нерешени въпроси в междудържавните отношения, социално-икономическите проблеми, политическата нестабилност и вътрешните конфликти, неефективния пограничен контрол и други фактори. Важна тенденция в глобалното демографско развитие е мощният миграционен поток на населението по света. Движението на хора през държавните граници на различните страни е характерно за всички етапи от развитието на човечеството и особено за последните два века, когато то е практически ежедневно явление, а съвременните могъщи държави като САЩ, Канада, Австралия и редица други са създадени главно на основата на мигранти.

Сериозни трудности при изследването на международната миграция възникват и във връзка с достоверността на данните за потоците от хора. Експертите от ООН разчитат на три основни източника: преброяването на населението в отделните държави, граничния контрол и гражданската регистрация на хората, свързани с издаването на документи за самоличност, жилищна регистрация и др. Като най-правдива се смята статистиката, получена от периодичните преброявания на населението. По своята законност международната миграция е легална и нелегална. Връзката между тях е непосредствена, защото е обичайна практика легално напускащи страната си хора, като туристи,на гости или под друга легална форма, впоследствие незаконно да останат, за да живеят и да работят на територията на друга държава. Съществува и един друг вид миграция - принудителната, когато главно по политически причини хората нямат друга възможност да запазят живота си, освен да потърсят спасение зад граници. Последният вид международна миграция е бежанската. Най-често тя се свързва с военни действия, авторитарни политически режими, тежки хуманитарни и екологични кризи, породени от природни бедствия и други.

В условията на дълбока икономическа криза за страните от третия свят и бившите социалистически държави в преход, експортът на работна ръка спомага за снижаване на равнището на безработицата, подобряване на платежния баланс, намаляване на тежестите върху социално осигурителната система и др. Промените в световното стопанство в условията на глобализация през последните десетилетия водят до това, че голяма част от компонентите на производството - финансови ресурси, производствено оборудване, суровини, информационни ресурси и науката, се преместват бързо от страна в страна. В същото време работната сила не е така мобилна. Затова количествените параметри и качествените характеристики на мигриращото население - демографски, образователни, културни се превръщат във важно ограничение или напротив - в стимулиращ фактор за множество нови процеси в световното стопанство.

Наред с икономическите и демографските предимства на миграционната вълна не са за подценяване и сериозните проблеми, които възникват в следствие на нея пред сигурността и традиционния законов ред в редица развити държави.

Практиката показва, че когато броят на мигрантите от една и съща страна нарасне достатъчно, те престават да се съобразяват с установения ред и законност в приемащата държава и в рамките на своята общност формират специфично поведение и организация на живот. Чести са случаите, когато се изгражда културна, образователна и дори политическа хомогенност с претенции за адекватно участие в политическия, икономически и културен живот на приемащите държави. Днес, когато светът е настръхнал от ежедневните терористични изстъпления в Близкия и Средния Изток, а опасностите от предстоящи терористични атаки съпътстват всеки по-голям християнски празник, отношението към имигрантите търпи сериозни промени. Засилват се мерките за сигурност на летищата, морските и сухопътните транспортни възли. Повишава се вниманието на органите на реда към имигрантите и другите чужденци, които се смятат за най-рискови по отношение на вътрешната сигурност на приемащите страни. Напоследък учените и политиците все повече са склонни да дават утвърдителен отговор на въпроса „Превръща ли се в проблем на сигурността, притокът на имигранти?". В редица западноевропейски държави се водят разгорещени дебати за ограничаване на имиграцията. Търсят се удачни решения за създаване на необходимите механизми за постепенна адаптация и социализация на вече приетите мигранти и пълноценното им включване в живота на съответната страна. Масовото заселване на чужденци в страните от Западна Европа и Северна Америка все по-често тревожи властите и гражданите на развитите държави. В същото време обаче те не са склонни да пренебрегват сериозните икономически изгоди, които получават в резултат на международната миграция. Съгласно проучванията на ООН, обхващащи между 150 и 190 държави в период от 70-те до 90-те години на XX век, много от страните признават нарастващия ръст и значение на миграцията. Това признаване варира в широките граници от 5-6 до 21-23%. От друга страна, редица правителства в развитите западни държави са категорични, че биха желали да ограничат притока на емигранти в собствените си държави. Само за последното десетилетие техният брой нараства от 6 до 35%, което е сериозен показател, че обществеността в много от развитите западни държави не желае да се приемат повече имигранти. Главната причина за това е осъзнатата опасност за своята вътрешнополитическа, социална и етническа сигурност.

Независимо от това, дали желаят или не, нарастването на имиграцията неминуемо ще продължава, защото каквото и да твърдят гражданите на развитите страни, нуждите на икономиката, на пазара на труда, неизбежно ще налага прием на нови хора. Нещо повече, съществуващите демографски тенденции сред западните общества показват, че единствено чрез приема на чужденци може да се гарантира тяхното благополучие. Дали самото нарастване на имигрантското население е проблем на сигурността, е трудно да се определи, но със сигурност може да се каже, че неравноправният статут, маргинализацията и превръщането на милиони хора в социални аутсайдери може да се окаже много сериозен политически въпрос.

В по-далечна перспектива Република България трябва ясно да формулира и да създаде нормативна база за своя имиграционна политика. В обозримо бъдеще страната ни предстои да се превърне в транзитна зона на мигранти към Европа. Най-вероятно този процес ще продължи дълго. Засега Република България има сравнително скромен опит в това отношение и категорично може да се твърди, че не е подготвена за приемане на имигрантски вълни. Нещо повече, подобно явление ще затормози допълнително сложната икономическа и социална ситуация в държавата, ще натовари изключително много органите на реда, както и структурите, пряко отговорни за националната сигурност и отбраната на страната. Новата имиграционна политика трябва да се свърже и приложи преди всичко за приема в страната на българското население, живеещо на територията на съседни и по-далечни държави. Известни са множество опити за подпомагане на желаещите да се заселят в Родината етническите българи - главно от бившите съветски републики, Украйна и Молдова. Досегашната практиката показва, че грижата на държавата за тях е главно на думи, и то до времето, когато са извън пределите на страната.

Наистина икономическите трудности на страната са сериозна пречка за една целенасочена и националноотговорна политика на прием на наши сънародници от други държави. Ако Република България успее да насочи своята национална политика към своите сънародници в чужбина, желаещи да се заселят в нашата страна, ефектът би бил огромен. Различните източници сочат, че броят на задграничните българи е между три и четири милиона. По-голямата част от тях обитават територията на своите прадеди, които преди години са били част от българската държава. Около един милион е броят на българите (без да включваме днешните емигранти), чиито предци в миналото са напуснали българската територия, заселвайки се в други земи - Бесарабия, Влашко, Банат, Крим и др. За те-

зи българи са характерни относително висока раждаемост, сравнително добро образование, трудолюбие, почтеност и традиционен селскостопански поминък. По-голямата част от тях обаче не притежават собствена земеделска земя, поради което чувстват известна социална несигурност и при определени условия са склонни да приемат риска на изселничеството и да се завърнат в прародината си Република България.

Днес е потребен качествено нов подход към българската диаспора. На този етап приемането на задгранични българи, основавайки се на обществено приемлива програма, е единственият реален механизъм за предотвратяване (до голяма степен) на очертаваща се демографска катастрофа и гарантирането на стабилно развитие на Република България през близките няколко десетилетия. Наред с това са необходими нови, значително опростени и съкратени във времето процедури желаещите задгранични българи да получат българско гражданство и да се заселят у нас.

Република България ще приеме и други мигранти. Днешното състояние на страната и очертаващите се икономически възможности не позволяват тя да се превърне в надеждна преграда и филтър за имигрантите към Европа, идващи от Близкия и Средния изток, Азия и Африка. Това ще създаде предпоставки за заселване на значителни имигрантски маси на българска територия, за което държавата ни няма никаква готовност. При подобна ситуация Република България рискува да бъде подложена на дълга и мъчителна етно-демографска ерозия. Всякакви превантивни мерки в този случай ще се окажат неуместни. Далновидната национална политика трябва да предвиди своевременно възможните опасности и рискове и вместо да се противопоставя - да изработи, подобна на високоразвитите западни страни, своя нормативна база, която да даде възможност за нормален живот, работа и социализация на имигрантите.

Каквито и мерки да бъдат предприети, едно е сигурно - приемът на чужденци не може да се избегне и ще се превърне в неотменна част от бъдещето на страната. Както е известно, Република България се намира на важен геостратегически кръстопът. Ако е вярно твърдението, че кръстопът се „прави" с хора, то Република България не разполага с достатъчен човешки ресурс за развитие и обслужване на един от най-важните международни кръстопътища на Европа.

Екологичната сигурност на околната среда е такова нейно състояние, което не създава опасности за съставящите я компоненти и екологични системи, както и за другите взаимодействащи с нея системи (домакинства, предприятия, биоценози и други), а създава условия за устойчиво развитие на обществото. За оценка на опасността/безопасността е необходимо изследване на рисковите фактори по отношение на естеството им, методи за измерване, ниво, оценка на въздействието им, методи за ограничаване на вредните последствия. Това е задача на специалисти от различни клонове на науката, на основата на която се създават норми за екологична безопасност и се приемат закони и подзаконови актове. Основното състояние на екосистемите е тяхното равновесие. То е динамично и е свързано с обмен на маса, енергия и информация. Равновесието не е колебателно движение около някакъв център в рамките на определен минимум или максимум. Екологичните системи се развиват непрекъснато и това се определя като екологична сукцесия. Влиянието върху равновесието оказва постоянството на екологичните фактори. Екосистемите притежават свойството еластичност, което се изразява в това, че изменението на някои фактор в определени граници не носи негативни последици за равновесието и развитието на екосистемите. При съществено влияние на външни фактори екологичните системи преминават през различни състояния. Нормалното фоново състояние е равновесно състояние на екосистемите. Осигурено е нормално съществуване на човека, растенията, животните и микроорганизмите. Антропогенната дейност не причинява съществени изменения в околната среда.

При анормалното (нарушено) състояние един или повече параметри на средата се отклоняват чувствително от нормалните показатели. Екологичното равновесие не е нарушено, но биологичните и социални нужди на човека не се удовлетворяват напълно. Измененията в екосистемите са в границите на нейната еластичност и при преустановяване на действието на опасните фактори тя се връща в първоначалното си състояние. Примери за нарушено състояние на околната среда е обгазяванията на град Русе от химическия завод в Гюргево. Те са периодични и при прекратяването им околната среда се връща в нормалното си състояние. Това в никакъв случай не означава, че са безвредни за жителите на Русе и не трябва да се прекратят.

Според някои автори основната причина за екологичната криза е глобалното изчерпване на природните ресурси, съчетано със замърсяването на жизнената среда. Според своите измерения екологичните кризи могат да бъдат глобални и локални. Между тях съществува взаимна и обратна връзка. Локалните кризи все още не водят

до глобална екологична криза. Това се дължи на свойствата на околната среда да се саморегулира и самовъзстановява. Така например енергийният баланс на планетата се поддържа от непрекъснатия приток на слънчева енергия и практически не се променя. Измененията засягат акумулираната в минали епохи енергия в изкопаеми горива, биомаса и други. От глобален аспект няма екологична криза по отношение на енергийния потенциал. Но в много региони на света се наблюдава кризисно състояние поради изчерпване на енергийни източници.

Екологичната сигурност е ценност, която отразява желанието на човека да живее в незамърсена околна среда и условия на устойчиво развитие. Понятието за екологична сигурност има оценъчен характер, тъй като в него неминуемо се сравняват желаното състояние и отклоненията от това „сигурно" състояние. Субективната оценка на хората е различна и зависи от техните познания, опит, мироглед, идеология, ангажираност към проблема и други фактори. Оценката на екологичната сигурност от специалистите се базира на данни за показателите на околната среда и във всички случаи трябва да е обективна, т.е. независеща от личността и възгледите на този, който извършва оценката. Прогнозите на специалистите трябва да са адекватни, тъй като на тяхна база властите от различен ранг вземат важни решения за съхраняване, опазване и защита на околната среда.

2.2. Нетрадиционни заплахи

Една от тях е тероризъм. Същият е сравнително нова заплаха за националната сигурност на Република България. Отчитат се сходства при формулиране на мотивите и въздействието на понятието, както върху вътрешната, така и върху външната сигурност. Международната общност е извела следното определение за горепосоченото понятие: насилствено действие или заплаха от прилагането му, поддържано от държавната власт или насочено против нея, извършено от отделно лице или група хора за постигане на политически цели.Очевидно е, че водеща е политическата мотивация, но последните нападения в световен мащаб доказват промяна в изтъкваната мотивация. Водеща роля заема религиозно мотивираният тероризъм пред политическия. Прави се интерпретация на залегната в Корана идея за джихат (свещена война срещу неверниците). Представена така терористичната дейност намира поголяма подкрепа сред изповядващите исляма хора и по-лесно намира последователи.

Международният тероризъм оказа въздействие и върху националната сигурност на Република България. През лятото на 2012 г. беше извършен терористичен акт на наша територия. Към момента се изяснява организацията, която стои зад извършителя на последния в гр. Бургас. Следва да се отбележи, че възможни причини за терористичната атака в град Бургас са: участие на българския военен контингент в състава на миропазващите сили, наличието в страната на голям брой чужди граждани, последователи на исляма, водената от България пасивна външна политика спрямо държавите в Близкия изток и загубата на традиционно добрите в близкото минало отношения с тези страни.

Незаконната търговия с оръжие е друга нетрадиционна заплаха, въздействаща негативно върху националната сигурност на Република България. Нерегламентираният внос на оръжия на територията на страната е предпоставка за ескалиране на пресъпността, екстремистка или терористична дейност. От друга страна износът на българско оръжие за embargoви държави без разрешение ще доведе до спад в доверието към нашата страна.

Използвана литература:

1. Военна стратегия на Република България, ГЩ на БА.

2. Бахчеванов, Г., „Национална сигурност – същност и структура“, С., 2004

3. Бекярова, Н., „Демография и сигурност“, С., 2004

4. Слатински, Н., Измерения на сигурността, С., 2000

5. Кар, К., „Уроците на терора“, С., 2002

6. Кенеди, П., „Възход и падение на Великите сили“, С., 2003

7. Права на човека, ООН

8. Контрабандни канали в Югоизточна Европа, Център за изследване на демокрацията;

STRATEGIC ANALYSIS OF THREATS FOR BULGARIAN NATIONAL SECURITY

PHD: Nesho Malchev
University of National and World Economy
Department of National and Regional Security

I believe that before using the term "Security", we should dwell upon its etymology. This word has a number of meanings, such as "confidence", "positivism", "safety", "lack of threats". On the other hand, "secure", means "true", "reliable", "not suspicious". That is why people identify the term "Security" with a person, institution, managing organization, coalition or union that deserves to be trusted. In the general context of the national security concept, a threat is a real or a potential activity or process which could lead to serious losses of assets or even to the destruction of the threatened object if there is a lack of adequate threat management. In correspondence with this definition, the threats may be defined as real, potential, immediate, large-scale, partial, etc.

The main goal of the strategic analysis of these threats is to define the respective security policy. This can be achieved by adopting a wide range of means and policies. Defining the concrete measures that are to be utilized is a crucial element of the whole process, since these measures, along with the respective aims, define the nature of a given security policy. Security policies change according to the modifications of the specific security measures and methods applied. The more resources are used to achieve a specific goal, the more sustainable a security policy will be. As a consequence, the possibility of success is higher.

At the same time, the flexibility in respect to the means applied to achieve higher security levels makes a security policy more adaptable to the changes in a real-life situation. Security threats are a product of long-term trends, connected with various technological, demographic, economic, cultural and political processes. In this connection, we could define two major threats to security – traditional and non-traditional ones.

Traditional threats to security

Military is one of them and it is conflict is any armed conflict with the use of military force as a means of resolving interstate conflicts. From the definition we can see that not every armed conflict is a conflict, but that the use of military force. Of particular importance for the development and resolution of the war is his character, since it depends not only forms and methods of armed struggle and in particular military action, but the construction and development of the armed forces, as well as their overall peacetime training. The main features of the conflict up his character. It should be the starting point for the objectives, principles and approaches of the military policy of the country concerned, the main lines of its national defense. Most often the main criteria for a classification of conflicts are: the nature of the controversy, interests, resources used, size, firmness of purpose, composition of the participating countries, intensity and more. Development of a military conflict can pass conditionally re several stages:

- First stage - (genesis of the conflict) - formed contradictions between countries based on certain political and economic interests expressed in one or another form of conflict;
- Second stage - defining objectives, strategies and tactical means the parties to resolve the contradictions and conducting some initial practical measures in the interest of the objectives. This does not exclude the search for ways to reach a compromise solution to the emerging contradictions;
- Third stage - involvement in one form or another in the conflict situation in other EU countries, contractually or through the UN. Difficult to differentiate the time and often continues in parallel with the other phases, which gives rise to the conclusion that this is a comprehensive foreign policy aspect of the development of the conflict;
- Fourth stage - (tensions) - the countries leading training to resolve conflicts arising with the use of all means;
- Fifth stage - consciously derived from the objectives and strategy, passing one of the parties to use military force to compel the other party to fulfill its demands. During this stage, the conflict reached its climax;
- Sixth stage - resolution. Correct and timely identification of stages of development of a given conflict is essential to prevent, contain and resolve. Ways and means to resolve the armed conflict shall be determined by the principal applications of international law for the peaceful settlement of disputes between states by universally recognized

instruments and mechanisms of action threat to peace and conflict, complete with built contract - legal basis in different regions the world.

Military force retains its purpose as an instrument to achieve political goals and interests. Simultaneously, at the end of XX and beginning of XXI century it is often complement a comprehensive political-military crisis, which includes economic, political, cultural, informational, military and other influences and pressures. Military Strategy of the Republic of Bulgaria will occur and lead to the following conflict:

Global war is least likely to occur, as the issue of minimum nuclear deterrence and maximum strategic partnership will be key in the coming decades. Armed Forces of the Republic of Bulgaria may participate in the global conflict after the country's military-political alliance. Whether you participate or not the country will bear all the fatal consequences.

Regional conflict is high probability of occurrence. It is associated with the challenge of individual states to change regional political, economic, ethno-religious and military status quo by using military forces, including limited use of individual weapons of mass destruction. Armed Forces of the Republic of Bulgaria may be involved in such a conflict given that the country is an international treaty. Not excluded and likelihood of involvement of the country into a regional conflict.

Bilateral conflict is a significant probability of occurrence. Along with the traditional military action, it will also include various forms of international terrorism does not preclude the use of certain weapons of mass destruction with limited objectives. Armed Forces of the Republic of Bulgaria will participate in a bilateral conflict, the country being subjected to aggression by another state or pursuant to an international agreement involving the participation of the Bulgarian Armed Forces. Intra-state conflict is a high probability of occurrence in the state with deep socio-economic and ethno-religious problems. Intrastate or social conflicts are most likely to dominate in the coming years.

Because of this concept of national security is the common ground on which realize the relationship between the degree of economic development and the availability of a nationwide resources on the one hand and the needs of security and defense on the other. Sustainable building is a correlation between the level of GDP and defense spending in the country. Thus, in modern conditions, economic factors in the formation of the military aspects of security are decisive and threats to the security of the state is characterized by a shift from military to economic matters.

Threats to economic security are other traditional threats and can be seen as a combination of internal and external conditions conducive to effective and dynamic growth of the national economy that can meet the needs of the state, society and the individual, and to protect them from various threats and losses in economic and another character. Usually threats to economic security were associated with the ability to cause severe damage to farm or not to implement the objectives set for the national economy. The level of economic security, however, and mainly of importance is not the mere existence of threats, but rather the threshold values of indicators addressing these threats. Below the threshold values it is necessary to understand the limit values under which prevent the normal course of development of the components of social production and as a result, are formed negative destructive trends in economic security. It should be stressed that the highest degree of security is achieved, provided that the total range of performance is within acceptable limits.

Threats to economic security in practice have the form of crisis situations, in different areas and industries or economic organism as a whole. Threats can be implemented in various fields since the sources of threats are different in nature and degree of manifestation. Furthermore, depending on the stage of development of the economic system of the conditions and factors of the surrounding environment of the objectives and tasks of the society to the fore some threats, and other impairing its sharpness. Often eliminating the authorization of certain threats rise to other or similar, but a qualitatively new level. Accordingly, it can be concluded that the existence of threats to economic security can be seen as a factor of development as to overcome society makes targeted and creative effort. However, it is desirable that the threats to economic security does not exceed the threshold values of indicators make them because otherwise the society should make greater consumption of resources to overcome them than if preventive measures are implemented to prevent their critical levels.

Threats to economic security are numerous - they can be aggregated to the level of the community, but may be broken depending on the needs of the analysis. As always threats arising from the creating agents, it is the economic environment continued to study and analyze, as this is the first step toward predicting the potential for economic security threats.

Particularly important point in the analysis of the threats of economic nature of the condition and problems of global and regional economic environment. Even the existence of threats from

external sources can be overcome by consistent incorporation of the economic interests of the country to those of other countries, which in some cases can not guarantee economic security as a whole.

Although objective reality to make possible the range of possible threats to the farm to include many more of them, I think we have to focus our attention on the main, for the economic security of our country at the present stage of its development, threats that can are specified by:

- Slow economic growth
- High inflation rates;
- Lowering the standard of living;
- Low investment activity;
- High internal and external debt of the country;
- Increase deficit;

Constantly changing economic conditions in that society, the state and the individual, realize their economic goals and interests leads to a continuous increase in the number and rate of potential threats and increase the requirements for achieving economic security, or in other words constantly raise deficit economic security. In principle, a plan is necessary to look for a link between the implementation of state-level economic policy and its potential threats to economic, respectively, and the national security complex and difficult transition to a market economy. The mere fact that the Bulgarian economy is far from competitive, it's one and a very common threat to economic security.

Infiltration of refugee flows and illegal immigration is a destabilizing factor for national security and it is other traditional threat, given the characteristics of the regional environment, the presence of conflict zones of unresolved issues in international relations, social and economic problems and internal conflicts, ineffective border controls, and more. factors. Important trend in global demographic development is the great migration of the population worldwide. Movement of persons across state borders of different countries is characteristic of all stages of the development of mankind, and especially the last two centuries, when it was practically a daily occurrence and Trendy powerful countries like USA, Canada, Australia, and many others have been established mostly on migrants.

Serious difficulties in the study of international migration arise in relation to the reliability of data on flows of people. Experts from the UN relied on three main sources: the census in different countries, border control and civil registration of people related to the issuance of identity documents, housing registration and more. The most truthful considered statistics derived from periodic censuses. In its legality international migration is legal and illegal. The relationship between them is immediate because it is common practice legally leaving the country people, tourists, visitors or in other legal form, then illegally stay to live and work in another country. There is also another kind of migration - forced when mainly for political reasons, people have no other option to save their lives, but to seek refuge abroad. The last type of international refugee migration. Most often it is associated with war, authoritarian regimes serious humanitarian and environmental crises caused by natural disasters and others.

International migration has profound implications for both host countries and for those sources of migration flow. Migration of the population plays an important role in the demographic development of countries and regions around the world. The population of all countries receiving immigrants increased only at the expense of migration growth. This is especially true for countries with a low demographic potential - Israel, Kuwait, Canada. The same goes for Western European countries and the USA.

In times of deep economic crisis for the Third World and former communist countries in transition exported labor helps to reduce unemployment, improve balance, reduce the burden on the social security system, etc. .. Changes in the world economy in a globalized world in recent decades led to the fact that most of the components of production - financial resources, goods, raw materials, resources and information science, moving quickly from one country to another. At the same time the workforce is mobile. Therefore quantitative parameters and qualitative characteristics of migrant populations - demographic, educational, cultural become an important constraint on the contrary - in a stimulating factor for many new developments in the world economy. Along with economic and demographic benefits of migration flows should not be underestimated and the serious problems that arise as a result of it's security and traditional law and order in many developed countries. Experience shows that when the number of migrants from the same country grow enough, they cease to comply with the established order and legitimacy in the host country and in their communities form the specific behavior and organization of life. Common cases when building cultural, educational, and even political homogeneity of claims for adequate participation in the political, economic and bodybuilders life of host countries. Today, when the world is bristling with daily terrorist acts in the Middle East and imminent terrorist attacks accompany every major Christian holiday, attitudes toward immigrants suffer serious

changes. To enhance security measures at airports, sea and land transport facilities. Increased attention of the police towards immigrants and other foreigners who are considered most at risk of internal security of the host countries. Recently, scientists and politicians are increasingly reluctant to give an affirmative answer to the question "Turns you into a security issue, the influx of immigrants?." In many Western European countries passionately debate about restricting immigration. Sought adequate solutions to create the necessary mechanisms postpone adaptation and socialization already adopted migrants and their full inclusion in the life of the party. massive settlement of foreigners in Western Europe and North America are increasingly worried the authorities and citizens of developed countries. However they tend to ignore serious economic benefits that result from international migration. According to a UN study, involving between 150 and 190 countries in the period from the 70s to the 90s of XX century, many countries recognize the growing size and importance migration. Such recognition varies widely from 5-6 to 21-23%. On the other hand, a number of governments in the developed Western countries are adamant that they would like to limit the influx of immigrants in their own country. Over the last decade their number increased from 6 to 35%, which is strong evidence that the public in many developed Western countries unwilling to accept more immigrants. primary reason for this is the recognized threat to its domestic political, social and ethnic security.

Regardless of whether or not they wish, increasing immigration will inevitably continue, because any claim citizens of developed countries, the needs of the economy, the labor market will inevitably need to take new hara. Moreover, current demographic trends in Western societies show that only by taking foreigners can ensure their well-being. Whether the mere increase in the immigrant population is a security issue, it is difficult to determine, but it can certainly be said that the unfairness status, marginalization and turning millions of people into social outcasts could be very serious political issue.

In the long run, the Republic of Bulgaria shall clearly define and establish legal basis for its immigration policy. In the foreseeable future, our country is to become a transit zone for migrants to Europe. Most likely this process will last. So far, Bulgaria has relatively little experience in this regard and, it could be argued that it is not prepared to accept immigrant waves. Moreover, such a phenomenon will further hampered difficult economic and social situation in the country will greatly burden the police and structures directly responsible for national security and defense. The new immigration policy must be connected and applied primarily to take in the Bulgarian population living in the territory of neighboring and more distant countries. There are many attempts to assist those wishing to settle in the homeland ethnic Bulgarians - mostly from the former Soviet republics, Ukraine and Moldova. Current evidence suggests that the care of the state for them is mainly of words and then by the time they are outside the country.

Indeed the economic difficulties the country is a serious obstacle to a purposeful policy is adoption of our compatriots from other countries. If the Republic of Bulgaria is able to direct its national policy to their compatriots abroad, who wish to settle in our country, the effect would be enormous. Different sources suggest that the number of expatriate Bulgarians is between three and four million. The majority of them live in the territory of their ancestors, which in the past were part of the Bulgarian state. One million is the number of Bulgarians (not including today's emigrants), whose ancestors were once left Bulgarian territory, settled in other lands - Bessarabia, Wallachia, Banat, Crimea and others. Most of them were subsequently displaced secondary in the Asian part of the former USSR, or have moved to America. For those Bulgarians are characteristic relatively high birth rate, relatively good education, hard work, integrity and traditional agricultural livelihoods. The majority of them do not have their own land because they feel some social insecurity and under certain conditions, are willing to accept the risk of immigration and to return to his homeland Bulgaria.

Today is consumed entirely new approach to the Bulgarian community. At this stage, the adoption of Bulgarians abroad, relying on publicly acceptable program is the only real mechanism to prevent (largely) of an emerging demographic catastrophe and ensuring sustainable development of the Republic of Bulgaria in the next few decades. Among these are the need for new, greatly simplified and shortened time procedures overseas Bulgarians willing to obtain citizenship and settle in the country.

Bulgaria will adopt other migrants. Present state of the country and emerging economic opportunities do not allow it to become a reliable barrier filter and immigrants to Europe, coming from the Middle East, Asia and Africa. This will pave the way for settlement of significant immigrant masses of Bulgarian territory for which our country has no mode. In such a situation, the Republic of Bulgaria risks being subjected to a long and painful ethnodemographic erosion. Any preventive measures

in this case would be appropriate. Far-sighted national policy to provide timely possible dangers and risks and instead resisted - to work, similar to the highly developed Western countries, its legal basis to allow for a normal life, work and socialization of immigrants.

Whatever measures are taken, one thing is certain - the intake of foreigners can not be avoided and will become an integral part of the future of the country. As is known, the Republic of Bulgaria is a key strategic crossroads. If it is true that crossroads is "right" people, the Republic of Bulgaria does not have adequate human resources for the development and maintenance of one of the most important international crossroads of Europe.

Threats to environmental security is such its state not posing constituent components and ecological systems, and other systems interacting with it (households, enterprises, plant associations, etc.) and create conditions for sustainable development of society.

For assessing the risk / safety needs study of risk factors in terms of their nature, methods of measurement, level, impact assessment, methods to reduce the harmful effects. This is a task for specialists in various branches of science, based on which to create standards for environmental safety and to adopt laws and regulations. Ground state of ecosystems is their balance. It is dynamic and is associated with the exchange of mass, energy and information. Equilibrium is oscillated around a center within a specified minimum or maximum. Ecological systems are constantly evolving and it is defined as ecological succession. The impact on the balance has constancy of environmental factors. Ecosystems have the property of elasticity, which is reflected in the fact that the modification of some factor limits will not be negative consequences for the balance and the development of ecosystems. When significant external influences ecological systems through different states. Normal background state is equilibrium of ecosystems. Provided normal existence of human, plant, animal or microorganism. Human activity does not cause significant changes in the environment.

When abnormal (abnormal) position one or more parameters of the medium deviate appreciably from the normal performance. Ecological balance is not disturbed, but the biological and social needs of the people are not met in full. Changes in ecosystems are within its elasticity and suspension of dangerous factors it returns to its original condition. Examples of abnormal state of the environment is gassings of Rousse on the chemical plant in Giurgiu. They are periodic and termination environment returns to normal. This does not mean that they are safe for residents of Ruse and should not be removed.

According to some authors, the main cause of the ecological crisis is a global depletion of natural resources, coupled with the pollution of environment. According to its scale environmental crisis may be global and local. Exists between them and mutual feedback. Local crises still lead to global ecological crisis. This is due to the properties of the environment to self-regulate and regenerate itself. For example, the energy balance of the planet is maintained by the constant flow of solar energy and practically does not change. Changes affect accumulated in past eras energy in fossil fuels, biomass and others. Since there is no global environmental crisis in the energy potential. But in many regions of the world there is a state of crisis due to the depletion of energy sources.

Environmental security is a value that reflects the desire of people to live in a pollution-free environment and conditions of sustainable development. The concept of environmental security is relative in nature, as it inevitably compared the desired state and the deviations from this "safe" state. Subjective assessment of people is different and depends on their knowledge, experience, worldview, ideology, commitment to the issue, and other factors . assessment of environmental security specialists based on data for the indicators of the environment and in all cases it must be objective, ie independent of the personality and views of those carrying out the assessment. Forecasts of experts must be adequate because as their base officials at different levels make important decisions for the conservation, preservation and protection of the environment.

Irregular threats

Terrorism is one of the non-traditional threats to the national security of the Republic of Bulgaria. In this connection it should be reported similarities in the formulation of the concept, both in terms of internal and external security. CIA brought the following definition of the above concept: an act of violence or the threat administered in him, supported by government or contrary thereto by an individual or group of people to achieve political tseli.Ochevidno that is leading political motivation, but the latter attacks worldwide demonstrate a change in the apparent motivation. Leading takes religiously motivated terrorism to the political. Make interpretations of the Quran form the idea of jihad (holy war against infidels). Presented as terrorist does not is more support among people professing Islam and easily finds followers.

International terrorism has impacted national security of the Republic of Bulgaria. In the summer

of 2012. was carried out terrorist attack on our soil. At present, highlights the organization behind the perpetrator of last in Burgas. It should be noted that the possible causes of the terrorist attack in Burgas are participation of Bulgarian military contingent in the peacekeeping forces presence in the country of a large number of foreigners, followers of Islam, led by Bulgaria passive foreign policy towards countries in the Middle east and the loss of traditionally good relations in the past with these countries.

Numerous threats, many of which completely unpredictable and untraditional, are characteristic of all modern societies. Their scope and scale are constantly increasing due to the activities of various terrorist organizations and organized crime groups at both national and transnational levels. Different ethnic and religious conflicts make the overall picture even more complicated. The successful neutralization of these threats within the framework of an increasingly globalized world is only possible through the combined efforts of all the elements of a well-consolidated and carefully coordinated security system, both nationally and internationally.

The conclusion that can be inferred from the current analysis is that it is highly improbable that the most efficient solution to all of the abovementioned problems in the field of security will be discovered in the near future. Liaising with international defense and security institutions and maintaining an active dialogue between the various services involved in providing national security would stimulate the achievement of optimal standards for the management and coordination of their activities. This will help to establish the national security system as an active factor which will guarantee stability in and outside the country.

References:

1. Military Strategy of the Republic of Bulgaria, the Army General Staff.

2. Bahchevanov, G., "National Security - nature and structure", 2004

3. Bekiarova, N., "Demography and Security", 2004

4. Slatina, N., Dimensions of Security, S., 2000

5. Carr, K., "Lessons of Terror", Sofia, 2002

6. Kennedy, P., "The Rise and Fall of the Great Powers", Sofia, 2003

7. Human Rights, the UN

8. Smuggling in Southeast Europe, Center for the Study of Democracy;

МАРКЕТИНГОВИ ПРОУЧВАНИЯ НА СПЕЦИАЛИЗИРАНИТЕ ПРОДУКТИ В СЪВРЕМЕННИЯ ТУРИЗЪМ

Д-р Николай Цонев,
Катедра "Икономика на туризма", УНСС

С цел да се изясни търсенето на специализирани туристически продукти, маркетолозите провеждат както вторични, така и първични проучвания, свързани с удовлетворяване на потребността на потенциалните клиенти от ползването на услуги, и удовлетворяване на духовните потребности, в резултат на което се извеждат анализи и прогнози.

Специализираните продукти, в чиято основа са изкуствата и забавленията, обикновено биват различавани по между си като за целта се извеждат определени характерни черти, които ги отличават едни от други. Разликите се основават на потребителските мотиви, които са в основата на търсенето и предприемането на дадена дейност. Посещенията на културни мероприятия е активност, осъществявана през свободното време от много хора. В туризма факторът свободно време, е един от основните с цел посещение на мероприятия, забавления, пътувания и рекреация. Не случайно редица маркетингови проучвания в областта на свободното време и в индустрията на изживяванията са свързани с тези потребителски мотиви.

В настоящата статия **обект на проучване** са някои водещи дестинации, които са притегателна сила за туристите, поради предлагането на редица събития и мероприятия, свързани с изкуствата и забавленията.

Изследванията в областта са предхождани от по-общи проучвания, които касаят потребителските предпочитания за използването на свободното време. В резултат на което се редуцират и извеждат тези, които касаят туризма и туристическите дейности. Едни от основните дестинации, които се проучват от маркетолозите са Великобритания, САЩ и Австралия. Използвайки вторични проучвания са направени някои констатации и анализи, които могат да бъдат адаптирани и към българските потребители след отчитане на специфични характеристики.

Извън дома най-популярните дейности във Великобритания, според проведено проучване, са посещенията на заведения за питие или вечеря, последвано с кино. Историческите сгради се посещават от 23%, а музеите или галериите за изкуства - от 19 %. Същият процент (19%) са ходилите на театър, но само 8% са отишли на поп или рок концерт и 7% - на класически концерт или опера. Една четвърт от всички възрастни обаче са ходили на нощен клуб или дискотека през предходните три месеца и малко над 20% са посетили спортно събитие (1993-1994; Централен статистически офис, Великобритания, 1995). Участията очевидно не означават честотата или приликата например посещенията в музеите и театрите прикрива факта, че през същия период са направени 90 млн. посещенията на музеи и галерии и само 23 млн. - на изпълнения (Casey et al., 1996).

Проучвания, фокусирани единствено на изкуствата, посочват относителната важност на всяка от формите на изкуствата. В САЩ около четвърт от поколението възрастни са посетили (мюзикъл) пиеса и 16% - немузикална пиеса през 1997 (NEA, 1998a). Джаз и класическа музика, опера и балет били по-малко предпочитани. По предпочитани били посещенията на „музеи на изкуствата" и „исторически паркове", направени от една трета респективно. Близо половината от населението Общо посещенията на събития, свързани с изкуства, се увеличават от 441 млн. до 604 млн. между 1992 и 1997 г.

В периода 1998-99 год. в Австралия един от десет човека от възрастното население е посетил концерт по класическа музика, 16% са посетили мюзикъл или са ходили на театър, а 9% са ходили на танцови изпълнения (Австралийско Статистическо бюро, 1999). Във Великобритания много голям процент от населението (67%) са ходили на кино..

За периода 1998-1999 година 22% от възрастното население в Англия е посетило пиеси и 12% са отишли на концерт по класическа музика (Съвет по изкуствата на Англия, 1999). Операта, балетът, модерните танци и джазът са по-малко популярни, но въпреки това все още милиони хора могат да наблюдават и слушат изпълнения на живо. Присъствието на любителите на изпълненията на живо в Англия не се е променило съществено през годините.

Проучванията, дискутирани по-горе, **идентифицират посетителя** на събития, свързани с изкуствата и забавленията. Данните за посещения са най-високи сред тези, които са относително заможни, добре образовани и в по-висока възрас-

това група. В САЩ „възрастните между 45 и 54 години имат най-висок процент посещения - седем на всеки единадесет дейности според Проучване за общественото участие в изкуствата за 1997 г." (NEA, 1999a:3). Тези седем включвали класическа музика, опера, пиеси (мюзикъли) и балет. В този случай обаче, за немузикалните пиеси, джаз и танци, най-голям дял имат любителите на възраст между 18-24 години. Същото проучване показва „ връзка между образованието и посещенията на културни мероприятия. Възрастни, които имат завършено висше образование , имат най-висок процент на посещения за всякакъв вид културни мероприятия" (NEA, 1999a:6). Ясно е също, че от гледна точка на раса и етническа група, най-високият дял на посещения е от бялата раса. Афроамериканците и испаноговорящите имат по-малко участие във всички категории с изключение на джаз и „други танци".

Процентът на посещения е най-висок сред групите с най-висок доход. Например, 11.6% от тези с годишен доход от 10 хил. долара или помалко отиват на музикални пиеси, докато 51.3% от високата класа (с годишен доход над 100 хил. долара) посещават същите. За изпълнения като опера и балет разликите са по драстични.

Резултатът показва, че във всяка публика на изкуствата, обикновено има известен брой хора, които не притежават характерните черти на населението. В West End театрите в Лондон например средната възраст на публиката е 42 г. и над половината са завършили висше образование. Над половината определят себе си в средния или висшия мениджмънт (MORI, 1998).

Мотивите за посещенията *са най-различни, от дълбоката връзка с изкуствата, която въздейства на съзнанието, до бягството от отегчението и другите аспекти на живота (Cooper и Tower, 1992). Изкуствата и забавленията влияят върху съзнанието и чувствата, но също и успокояват чрез бягство от действителността.*

Гореизброените факти важат за всички форми на изкуствата и забавленията, а мотивацията и обвързаността с изкуствата във висшата им форма на разбиране и оценяване обикновено се свързва повече с изкуствата, докато фактори като бягство и почивка се свързват със забавленията.[1]

Посещенията на изпълнения на живо представляват особена атракция в сравнение със забавленията вкъщи или друга форма на забавление „на запис". Те се смятат за привлекателни заради възможността посетителите да видят, да се срещнат и да бъдат с други хора, едновременно и да бъдат видени от другите (социално взаимодействие и показване). Това е т.нар. „чувство за събитие", което при оставането вкъщи липсва. Самото представление поражда вълнение, свързано с прекия контакт с изпълнителите и публиката, който не е посредством телевизия или компактен диск.

Подразбира се обаче, че *изборът се влияе от различни фактори*. „Постижението в образованието ... е единствената и най-силна детерминанта за оценяването на (висшите) изкуства" (Heilbrun и Gray, 1993: 41). В Австралия, четири от десет от хората с университетска степен са ходили на театър, в сравнение с по-малко от двама от десет души с основна професионална квалификация (Австралийско статистическо бюро, 1999). Образованието влияе на дохода и на работата, които имат дълбока връзка с посещенията на културни мероприятия, но образованието изглежда има най-силно влияние. Образованието е нужно, за да могат да се разберат изкуствата, обаче явно не е единствено условие. За да разбира човек изкуствата се изискват познания, чрез които те се тълкуват. Този процес на изискване на знания и разбиране на изкуствата е наречен образуване на „културни основи" (Bourdieu, 1984). Възприети са ценности, които определят тези кодове на изкуствата, и те се усвояват от семейството, опита и образованието.

Посещението, за да се видят или чуят **изкуствата**, също е повлияно от контакта с изкуствата през детството. Хората, които са израснали с ограничен или никакъв контакт с изкуствата или посещения на театър, е малко вероятно да го направят като възрастни. Това означава, че някои хора се чувстват удобно да ходят на театър, знаят какво да очакват и как да се държат. Хората, които не са били запознати с това през ранните си години, ще чувстват липса на този компонент.

Изкуствата са започнали да се асоциират с по-образованите и по-заможни представители на обществото. В онези „по-висши" класи на обществото, посещенията на културни мероприятия се смятат за нещо нормално и човек трябва да се справи с натиска от страна на групата. При други това не се налага. Това идентифицира различните класи на обществото, засилва тяхното обществено чувство (те имат нещо общо, което ги обединява) и действа като начин за недопускане на другите (Dimaggio и Useem, 1978). *Обикновено, свободното време и интересът към изкус-*

[1] Емилова И., Съвременни измерения на развлекателната индустрия, Сборник доклади: „Предизвикателства пред туризма през XXI век", УНСС, Авангард Прима, С., 2012

твата могат да бъдат обяснени и от гледна точка на това, че те се използват да изграждат връзки и затвърдяват идентичностите (Roberts, 1981). Има елемент на опростяване и преувеличаване, но въпреки това свободното време не играе ключова роля във формирането на обществената идентичност и структурата на класите. Свързването на изкуствата със средната класа, обикновено означава, че хората участват, за да повишат своя статус (Harland et al., 1996). *Посещаването на висшите изкуства повишава личната самооценка*, защото си сред другите, за които се смята, че са от по-висша класа на обществото, и се наблюдава нещо, което се оценява високо.

Осигуряването на изкуства и забавления се извършва в няколко направления, включително:

- хора: композитори, драматурзи, хореографи, хората, които създават артистичните произведения; изпълнители като: музиканти, актьори и танцьори; технически кадри, подсигуряващи осветлението, озвучаването, сцената и т.н;
- места: местата, където се изпълняват представленията, което включва театри, концертни зали, художествени центрове, арени, барове и клубове.

Всеки изпълнител може сам да си е работодател или да бъде назначен от продуцентска компания например оркестър или танцов ансамбъл. Изпълнителите и продуцентските компании могат да бъдат подпомагани от спонсори или държавни субсидии. Изкуствата по-специално, са зависими от такива допълнителни доходи, за да могат да оцелеят. Често биват определяни като „субсидиращия сектор". Забавленията обаче зависят от изпълнителите и продуцентските компании като търговски опериращи и разчитат на дохода от продажбите на билети, за да могат да реализират печалба.

По подобен начин, театрите оперират на търговска основа или могат да бъдат спонсорирани или субсидирани. Една от отличителните черти на изкуствата е големият брой и продължаващото съществуване на организациите, които не правят печалба и които често, по някакви търговски стандарти, претърпяват загуби. В Обединеното Кралство, повечето театри извън West End са или собственост, или са финансово зависими от местното правителство, или осъществяват дейността си на доверие и не реализират печалба. Много театри не реализират печалба от дейността си и често самите сгради са собственост на местното правителство (Одиторска Комисия, 1991; Myerscough, 1988).

Въпреки големия брой субсидирани изпълнители и компании в сферата на изкуствата има значителна част търговски опериращи театри, особено в West End и Broadway, както и в повечето големи градове. Въпреки че е по-вероятно да се осъществяват в областта на забавленията, отколкото на изкуствата, субсидираните изкуства често се изпълняват в търговски театри. Съществуват също някои значителни търговски продуцентски компании. Apollo Group притежават повече от двадесет театъра в Обединеното Кралство, повечето от които са извън Лондон. Apollo е закупен през 1999 г. от US group, SFX Entertainment. Тази компания притежава огромен брой от театрите на Broadwayи и е най-големият организатор на концерти в САЩ. Доминиращи собственици на театрите в West End в Лондон са няколко компании, като Really Useful Group, която сега притежава 13 театъра след закупуването на театрите от Stoll Moss през 2000 г. Тази част се притежава от композитора Андрю Лойд Уебър. Негови произведения са „Котки", „Исус Христос суперзвезда" и „Фантомът от операта". Интеграцията на дейностите (продуциране и закупуване на театри) и разширяване собствеността са част от целта да се редуцира рискът и да се споделят разходите.

Някои театри, зали и сцени са „получаващи" организации. Те не продуцират своите събития и представления, а изпълняват такива на другите. Подобни обекти могат да допринесат за развитието на дестинациите с цел привличане на туристи и посетители, като популяризират специализираните продукти. Този тип практика е подходяща за българските туристически дестинации и представлява интерес за изследване. Една продуцентска компания може да създаде пиеса, която да бъде изпълнявана в няколко различни „получаващи" театри в страната. Продуцентската компания може да е част от някоя голяма организация или може да е малка група от изпълнители като вид кооперативен съюз на работниците. Уреждането на финансовите въпроси е различно и се осъществява при различно споделяне на риска от театрите и продуцентските компании. Директно наемане означава, че продуцентската компания заплаща такса за използване на театъра и носи финансовия риск, взимайки печалбата или претърпявайки загуба. Гаранция е обратното: театърът заплаща такса на продуцентската компания и също поема риска (печалба или загуба). Рискът е поделен, когато средствата в боксофиса са поделени. Повечето „получаващи" театри правят по-краткосрочни изпълнения на пиесите си в сравнение с онези на West End и Broadway, често пиесата е различна на всяка една или две седмици. Тези продукции често преминават през различните театри в страната.

Други са „произвеждащи" театри и поставят

свои собствени продукции. Те наемат режисьори и изпълнители, конструират сцената и могат да възлагат писането на пиеси и музика. Произвеждащите театри може (или не може) да имат репертоар с изпълнители, които са свързани с конкретния театър и могат да играят във всички или много от неговите продукции. Такива представления, разбира се, могат да се изпълняват в получаващи театри навсякъде.

Много организации за изкуства зависят от източници на доход (като държавни субсидии и спонсорство), за да могат да оцелеят. Английската Национална опера в Лондон е имала приходи в размер на 21 млн. паунда през 1997-98 г., от които само 7 млн. паунда са били печалбите от продажби на билети. Финансирането на Съвета по изкуствата е било в размер на 12 млн. паунда и близо 2 млн. паунда са били от частни и други източници (Eyre, 1998). Организациите за изкуства, Съветът по изкуствата (в Англия) и регионалните мероприятия за изкуства са получили средно помалко от половината (45%) от общия си приход от продажбите на билети през 1998-99 (ACE, 1999). В САЩ театрите, които не целят печалба (освободените от такса), надвишават по брой търговските организации (NEA, 1998). Театрите в Германия са дори с по-голяма субсидия от тези в Англия: обществените театри са получили 86% от своите приходи като държавна субсидия (Feist, 1998). Освободените от такси театри в САЩ са получили половината от своите приходи от продажбата на билети (1992) и близо четвърт - от частни спонсори (NEA, 1998c). Международно сравнение на оркестри показва, че в САЩ централното и местното правителство е осигурило 6% от общите приходи, докато в Англия процентът достига 30 (Feist, 1998).

В САЩ (в сравнение с Обединеното Кралство) много повече се разчита на финансиране от благотворителни организации и на спонсорство от страна на хора и фирми, отколкото от правителството. Ситуацията в САЩ е отражение на философията за ролята на правителството, която се различава от повечето в Западна Европа. САЩ като страна с една от най-успешните икономики, винаги е имала подход на минимална интервенция, и в същото време, населението й изпитва чувство на дълг да разпределя богатството си по филантропически начин.

В голяма степен, оправдаването на продължаването на „неикономическите" изкуства в основата на идеята на „пазарния провал". Ако изкуствата трябваше да се осигуряват единствено на търговска основа, пазарният механизъм би произвеждал по-малко от необходимото и производителността ще бъде по-малка от желаната на „социално оптимално" ниво. Външна помощ, особено от правителство, е давана в повечето индустриализирани държави на изпълнителите и местата за представления (театри и концертни зали). Много правителства са създали институции, чрез които биват финансирани изкуствата: Съвет за изкуствата на Англия – СИА (ACE) (основан като Съвет за изкуствата на Великобритания през 1946 г.), Съвет на Австралия (1975 г.), Канадски Съвет за изкуствата (1957 г.), Креативна Новозеландска фондация (1994 г.) и Национална фондация за изкуствата на САЩ, федерална дарителска агенция, създадена чрез Конгрес (1965 г.). Те всички осъществяват дейност по подобен принцип като националното или федералното правителство отделят пари, но решението, кой да бъде финансиран, се взима от съответната институция, а не от правителството. Тези институции имат сходни цели, които са: показване „достойнствата" на изкуствата, включително поощряване на нови изпълнители и нови форми на изкуство, и осигуряване достъп или участие в изкуствата. Подкрепата е обикновено ограничена до „висшите" изкуства, тъй като при тях има увеличаващо се желание да се насърчат културните различия и в случая на Австралия или Нова Зеландия например да запазят и стимулират изкуствата на автентичната култура на държавите: аборигенски и маори изкуства.

В Обединеното Кралство местното правителство винаги оказва подкрепа на изкуствата. Това не му е пряко задължение, но това е най-големият спонсор, осигуряващ близо половината от разходите за изпълнение на изкуства извън продажбата на билети (Caseyetal., 1996 г.). Разходите, които прави, са сравними с тези на Съвета за изкуствата. Тяхното съдействие се изразява в различни аспекти, например осигуряване и ръководене на театри и концертни зали, финансиране на организации за изкуства и изпълнители, сътрудничество на местните институции за изкуства и подкрепа на фестивалите. В морските курорти ролята им е ограничена. Местното правителство осигурява и ръководи повечето от театрите и концертните зали извън Лондон, а около еднатрета от тях са в морски курортни градове (Одиторска комисия, 1991 г.; Myerscough, 1988 г.).

Причините за подкрепата от страна на националната и местната власт са много и включват:

- Изкуствата са важни и заслужават да оцелеят дори, ако не могат с търговски средства. Тяхното значение се смята, че се дължи на представянето от тяхна страна на най-добрите постижения на човека и възможността да повишат качеството

на живот на хората, които са в контакт с тях. Хората от публиката могат да изпитат най-висши интелектуални и емоционални преживявания. „ Изкуствата са само по себе си емоционални преживявания чрез които ние израстваме, научаваме за себе си... Те не са от съществено значение за нашето съществуване, но те са в неговият център." (Eyre, 1998: 38). „Изкуствата са от значение, защото „прегръщат", изразяват и определят душата на цивилизацията." (Tusa, 1999: 22).

- Изкуствата срещат трудност в оцеляването тъй като има малка възможност за подобряване на продуктивността, сблъскват се и с проблема на осигуряване на достатъчно приходи, за да оцелеят. Тогава се осигурява подкрепа, за да могат да се окуражат новите таланти, както и съдействие за оцеляването на съществуващите вече артисти (художници). Иновативните и експерименталните изкуства са важни за „здравето" на изкуствата и на обществото и обикновено са фокус на субсидираните театри. Субсидираният сектор осигурява възможности, каквито няма никъде другаде, за нови разработки, които може евентуално да наложат преобладаваща насока в бъдеще.
- „Цивилизованото" общество се характеризира с разнообразие на дейности на изкуството и с продължаващо желание да създава и да се правят нововъведения. В САЩ Националната фондация за изкуствата постановява в своята „Декларация за принадлежности и цели", че е „необходимо и подходящо за Федералното правителство да помага в създаването и поддържането не само на климат, окуражаващ свободата на мисълта и въображението, но също и материалните условия, подпомагащи освобождаването на този креативен талант". Изводът е, че без такава подкрепа качеството на живота и свободно мислещата демокрация ще бъдат намалени, а нови артистични таланти не биха се появили.
- Подкрепата се основава също и върху гледната точка, че изкуствата са важна част от живота на всеки и безпроблемният достъп трябва да окуражава. По тази причина подкрепата от страна на правителството се изразява в подпомагането на изкуствата да оцелеят и осигуряването на добра ценова политика с ниски цени. По този начин се поощрява по-широко участие и посещение на изкуствата. Отразява се също на гледната точка, че изкуствата са по-висши от забавленията и хората ще извлекат повече полза от изкуствата при контакт с тях.

Смята се, че изкуствата заслужават подпомагане заради способността им да привличат туристи или откриват нови работни места, или да помагат за балансирането на плащанията. Разходът, включен в субсидирането на изкуствата, може да се счита за добра инвестиция, ако има добра възвращаемост. По подобен начин изкуствата могат да насърчат хората да изберат да живеят в определен град или да окуражат бизнесмени да създадат фабрика или офиси там, защото е подходящо място за живеене и работа. Този аргумент за изкуствата е сравнително нов и е прилаган от 1980 г. насам. *Изкуствата не са оценявани заради самите себе си, а заради това, че с тях може да се постигне и друга цел.*

Във ваканционни селища и особено морски курорти, местното управление осигурява значителна подкрепа на изкуствата като „инвестиция". Театрите и забавленията имат решаваща роля за привличането на туристи и по тази причина трябва да бъдат достъпни. *Този аргумент е подкрепен от факта, че притокът на туристи генерира приходи в града, оттам и местното управление оправдава направените разходи, като значима инвестиция.*

Тези причини за подкрепянето на изкуствата се определят от гледната точка, че те са някак „специални" и достойни затова повече в сравнение с много други дейности, осъществявани в свободното време, включително и забавленията.

Въпреки това разискване, подчертаващо специалните преимущества от подкрепянето на изкуствата и оправдаването на субсидирането им, се забелязва повишаващ се натиск върху изкуствата да бъдат „по-комерсиални през последните две десетилетия на двадесети век" (Caseyetal., 1996 г.). Особеното естество на изкуствата, с приоритетно значение на креативността пред печалбата, води до това, че много организации за изкуства са управлявани без търговска цел и са считани за малко продуктивни. Поощряването им да бъдат по-комерсиални може да означава много неща, включително прилагане на повече управленски стратегии от бизнеса. Това също предполага намаляване на зависимостта от субсидии и разчитане повече на собствените възможности.

Не е установена конкретна форма на изкуствата или забавленията, която е характерна за **туризма** и е трудно да се определи коя би привлякла туристи и коя не. Подобни маркетингови проучвания биха могли да бъдат обект на последващи изследвания.

И не на последно място е важно да се отбележи, че основните причини за включването на туристите към определена публика могат да бъдат две. Това са решението за пътуване, за да се види конкретно представление (когато изкуствата са в „центъра" на пътуването), и пътуване с друга цел, например пътуване по формулата „слънце-море-пясък" или бизнес пътуване (когато изкуствата са в

„периферията" на пътуването).[2] Тези причини също трябва да бъдат обект на изследване от маркетинговите специалисти в туризма с цел да идентифицират възможностите за развитие на съответната туристическа дестинация.

В заключение предлагането на специализирани туристически продукти в дестинациите е една от дейностите, които се основават на възможностите за създаване и промотиране на изкуствата и забавленията от организациите, свързани с тях, както и от подкрепата на местните общости и институциите. Комплексното развитие на подобни дестинации е възможност за увеличаване притока на туристи у нас, за които рекреацията не е единствения мотив за пътуване.

Използвана литература:

1. Великова, Е., Планиране на територията в туризма, Научно списание на факултет "Икономика на инфраструктурата" – УНСС "Актуални проблеми на инфраструктурата и комуникацията", Година 1, февруари 2010, с. 83-89.

2. Емилова И., Съвременни измерения на развлекателната индустрия, Сборник доклади: „Предизвикателства пред туризма през XXI век", УНСС, Авангард Прима, С., 2012.

3. Рибов, М., Туризъм без граници, Конкурентно предимство в туризма, Нова Звезда, С., 2005.

4. Alzua, A . , J. O'Leary and A . Morrison (1998) Cultural and heritage tourism:identifying niches for international travellers. Journal of Tourism Studies. 9(2), 2-13.

5. Ashworth, G. and J. Tunbridge (1990) The Tourist Hi.storic City. London: Belhaven.

6. Gnoth, J., Tourism and motivation and expectation formation, ANNALS OF TOURISM RESEARCH Volume: 24 Issue: 2 Pages: 283-304 Published: APR 1997

7. Tosun, C, Limits to community participation in the tourism development process in developing countries, TOURISM MANAGEMENT Volume: 21 Issue: 6 Pages: 613-633 Published: DEC 2000

8. Ianeva, M., The influence of art on the development of the travel agency product, article, Journal: "Science & Research", vol. 2, 2012.

[2] Ianeva, M., The influence of art on the development of the travel agency product, article, Journal: "Science & Research", vol. 2, 2012.

MARKETING RESEARCH OF SPECIALIZED PRODUCTS IN PRESENT-DAY TOURISM

Nikolai Tzonev phd,
Tourism Economics, UNWE

In order to clarify the demand for specialized tourism products, marketing specialists conduct secondary, as well as primary researches about the satisfaction of the potential clients' needs of services, and the satisfaction of their moral needs. This results in analysis and forecasts.

In the foundation of these specialized products lie arts and entertainment. In most cases they are quite differentiated, so one of the main goals is to outline the most common features and to characterize the products. The differences are based on consumers' motives, which are the basis of demand and undertaking a certain activity. Visiting cultural events is an activity that is done by many people in their spare time. In tourism this factor is one of the key factors for visiting events, entertainment, travelling and recreation. A number of marketing researches concerning spare time and the experience in the industry are connected with these consumer motives.

The object of research of this article are several leading destinations which attract tourists because they offer a number events and happenings connected with arts and entertainment.

Research in this area is preceded by more general research concerning consumer preferences about spare time spending. As a result the research is deducted only to those concerning tourism ant tourism activities. UK, USA and Australia are some of the most researched destination by marketers. By using secondary researches some statements and analysis are made that can be adapted to Bulgarian consumers after taking into account their specific characteristics.

According to one of the conducted researches, the most popular activities in the UK are visiting pubs, bars, restaurants etc., and going to the cinema after that. Historical buildings are visited by 23% and museums or art galleries – 19%. The people going to theatre are 19%, only 8% have attended a pop or rock concert and 7% have attended classical concerts or opera. A quarter of all adults have been to a night club or a disco during the past three months and a little more than 20% have attended a sports event (1993-1994; Central Statistical Office; the UK; 1995). Gigs obviously do not conduct a serious part of spare time spending because for the same period there have been 90 million visitations of museums and galleries and only 23 million of gigs (Casey et al., 1996).

Researches focused only on arts show the importance of each form of art. In the USA a quarter of the adults have visited a musical or a play and 16% a non-musical play in 1997 (NEA, 1998a). Jazz and classical music, opera and ballet are less preferred. Visitations of art museums and historical parts have been preferred by 33%. The consolidated number of visitations connected with arts has risen from 441 million to 604 million for 5 years (1992-1997).

In Australia, from 1998 to 1999, one in ten adults has visited a classical concert, 16% have visited a musical or have been to the theatre and 9% have been to a dance performance (Australian Statistical office, 1999). In the UK two thirds of the interviewed have been to the cinema.

For the period 1998-1999 22% of the adults in England have been to a play and 12% have been to a classical concert (Arts Council of England, 1999). Opera, ballet, modern dance and jazz are less popular, but despite that millions of people can listen or watch live performances. The attendance of live performances in England hasn't changed significantly.

The former mentioned researches identify the visitor of events connected to arts and entertainment. The most significant number of visitations has been recorded among fairly rich, well educated and older people. In the USA "adults between 45-54 years old have the highest percentage of visitations – 7 in every 11 activities, according to the research about social activity in arts for 1997" (NEA, 1999a:3). The seven activities include classical music, opera, plays (musicals) and ballet. In this case non-musical plays, Jazz and dance performances are more popular among 18-24 years old adults. The same research shows a "connection between education and visiting cultural events. Adults, who have a bachelor or higher degree have the highest percentage of visitations of any kind of cultural events" (NEA, 1999a:6). It is also clear that from ethnical and racial point of view, the white race has the highest percentage of visitations. African American and Hispanic have less attendance in all categories excluding jazz music and "other dance performances".

The percent of visitations is the highest amongst the group with the highest income. For example, 11.6% with annual income of 10 thousand dollars or less attend musical plays, whereas 51.3% of the high class (annual income of 100 thousand dollars or more) attend musical plays. Differences for events like opera and ballet are even more drastic.

The result shows that in general, in every sort of art audience, there is a number of people different from the most common characteristics of the population. In West End theatres in London, for example, the average of the audience is 42 and over half of the people have a bachelor. Over a half of the audience consider themselves in the middle or high management levels (MORI, 1998).

The motives for attendance *are quite different, from deep relation with arts, which affects the conscious, to a getaway from boredom and other aspects of life (Cooper и Tower, 1992). Arts and entertainment affect the conscious and feelings, but it also calms as it is a getaway from reality.*

The fore mentioned facts are active for every form of arts and entertainment. The motivation and the relation with arts in their highest form of understanding and appreciation is more commonly connected with arts, whereas rest and getaways are more commonly connected to entertainment.1

Attendance of live performances is a more specific attraction in comparison to the entertainment at home or other recorded forms of entertainment. They are considered attractive because of the opportunity to socialize, meet other people and to be seen by other people. This is the so called "event feeling", which is absent in entertainment at home. The performance itself thrills which is due to the direct contact with the performers and the audience.

It is obvious that the choice is affected by different factors. "The accomplishment in education… is the only and the strongest factor for appreciating the high forms of art"(Heilbrun и Gray, 1993: 41). In Australia, four in every ten people with a university degree have been to theatre, in comparison to less than two in every ten people with just basic professional qualification (Australian Statistical Office, 1999). Education affects income and the job positions which have a deep relation to the visitation of cultural events but it seems that the education alone is the strongest factor. It is necessary in order of the people to be able to understand arts but it seems that this is not the only factor. In order for a person to be able to understand arts, specific knowledge is needed which helps in correctly reading the art. This process of requiring knowledge and understanding of arts is called forming "cultural basis" (Bourdieu, 1984). The art codes are defined by certain moral qualities which are attained in the family, by experience and education.

Visitation in order to hear or see **arts** is also affected by the contact with arts throughout the whole childhood. People who grew up with limited or no contact with arts are less probable to be interested in arts as adults. This means that some people feel comfortable in theatres, know what to expect and how to behave. Those who haven't been introduced to this in their childhoods, will feel the absence of the component.

Arts have begun to be associated with more educated, wealthy people. Visiting such cultural events is considered normal in this "higher" class of the society and a person should be able to cope with the pressure from the group. In other groups this isn't necessary. This identifies the different classes of the society (they have something in common) and acts as a way of limiting others (Dimaggio и Useem, 1978). In general*, spare time and interest towards arts can be explained from the point of view that they are used to create connections and concrete identities* (Roberts, 1981). There is an element of simplifying and exaggerating but despite that spare time does not play a key role in the forming of social identity and structure of the classes. The connection of arts to the middle class means that people attend in order to raise their status (Harland et al., 1996). Attending the highest forms of art enhances the self esteem because you are among others who are thought to be of a higher class of the society and the event is highly valued.

Providing arts and entertainment is done in several directions including:

- people: composers, screen writers, choreographers, people who create pieces of art; performers like: musicians, actors, dancers; technicians that provide light sound scene workers etc.;
- places: the places where an event is performed which includes theaters, concert halls, art centers, arenas, bars and clubs.

Every performer can be his own employer or be hired by a producers company for example orchestra or a dance ensemble. Performers and producers companies can be financed by sponsors or by government subsidies. Arts in particular depend on such additional income in order for them to be able to survive. They are often classified as the subsidized sector. Entertainment, however, depend on the performers and on producers companies as market operating and are counting on the income from sales

[1] Emilova I., Modern day dimensions of the entertainment industry, Collection of reports:„Challenges for tourism in the XXI century", UNWE, Avangard Prima S., 2012

of tickets in order to gain profit.

In a similar way, theatres can be market based, sponsored or subsidized. One of the outstanding features of arts is the higher number of still existing non-profitable organizations and are often considered to be operating at a loss. In the UK most of the theatres outside West End belong to or are financially dependent of the local government or work without being certain that they would gain something from it. Many theatres don't earn any profit and most of them are in the buildings which belong to the local government (Audit Committee, 1991; Myerscough, 1988).

Despite the number of subsidized performers and companies in arts there are a significant amount of market operating theatres, especially in West End and Broadway, as well as in the most of the cities. Although it is more common for subsidized arts to be associated with entertainment rather than arts, they often are performed in commercial theatres. There also are several significant commercial producers companies. Apollo Group, for example owns more than twelve theatres in the UK, most of which not situated in London. Apollo was bought in 1999 by US group, SFX Entertainment. This company owns a big number of theatres on Broadway and is the biggest concert organizer in the USA. The biggest theatre owners in West End London are several companies like Really Useful Group which owns 13 theatres buying them from Stoll Moss in the year 2000. This part is owned by composer Andrew Lloyd Webber who has created "Cats", "Jesus Christ Superstar" and "The Phantom of the Opera". The integration of activities (producing and purchasing theatres) and expanding the property are a part of the main goal to reduce risk and share expenses.

Some theatres, halls and stages are "receiving" organizations. They do not produce their own events and shows and perform other producers' shows. Such objects can develop the destination to a visitor and tourist magnet and also promote the specialized products. This method is very suitable for tourist destinations in Bulgaria. A producer company can create a play which could be performed in several "receiving" theatres in the country. The producer company can be a part of a huge organization or a small group of performers as a cooperation union. Dealing with financial issues is quite different and is achieved through different structures of risk sharing between the theatre and the producer company. Direct hiring means that the producer company pays a fee to use the theatre and takes the whole risk, and also the whole income. The guarantee is the opposite case: the theatre pays a fee to the producer company and takes the whole risk and the whole income or loss. When the resources are shared, the risk is shared. Most "receiving" theatres make short term performances of plays in comparison to the West End and Broadway where a different play is on every week or two. Such performances often travel around different theatres in the country.

The "producing" theatres are a kind of theatres that come up with original productions. They hire directors and performers, build the stage and hire people to write music or script. The producing theatre can (or not) have a repertoire of performers, who are connected to the theatre and perform in the most or in every play. Such performances, of course, can be performed by all receiving theatres.

Many art organizations depend on income sources (such as government subsidies and sponsorship) in order to survive. The England National Opera house in London had 21 million pounds of income in 1997-1998 only 7 of which came from ticket sales. The financing of The Arts Council was 12 million pounds 2 million of which came from private and other sources (Eyre, 1998). The art organizations, the Art Council (in England) and regional art events have received 45% on average of their total income from ticket sales in 1998-99 (ACE, 1999). Theatres in the USA which don't work for the profit (exempted from fees) are more than the commercial organizations (NEA, 1998). Theatres in Germany receive even bigger subsidies than the ones in England: public theatres have received 86% of their income from a government subsidy (Feist, 1998). The exempted from fees theatres in the USA have received half of their income from the government and a quarter from private investors. The international comparison of orchestras shows that in the USA the federal and state governments have provided 6% of their total income, whereas in England the percent reaches 30% (Feist, 1998).

In the USA (In comparison with the UK) a lot more of the financing is provided by charity organizations and sponsorship by people and companies rather than by the government. The situation in the USA is a reflection of the philosophy about the role of the government, which is quite different than in Western Europe. The USA as a country is one of the most successful economies and has always approached with minimum intervention by the government. At the same time its population has always felt the need and duty to distribute its riches in a philanthropic way.

To a huge extent the justification of "non-economical" arts is the foundation of "market failure". If arts were supposed to provide for themselves commercially, the market would produce

less than the necessary and the productivity would be less than the desired on a "socially optimal" level. Outside help, especially from the government, is offered in most of the industrialized countries to the performers and the places of performance (theatres, concert halls etc.). Many governments have created institutions, through which the arts are financed: Arts council of England (ACE) (found as an Arts Council of the UK in 1946), the Council of Australia (1975), Canadian Council of arts (1957), Creative New Zealand Foundation (1994) National endowment of the Arts in the USA, Federal Donation Agency, found created by a congress (1965). They all have a similar operation structure as the national or federal government gives the money but the corresponding institution makes the decision who to finance. These institutions share similar goals which are: exhibition of the values of arts, including encouraging young artists and new forms of art, and giving access to the arts. Support is generally limited to the highest forms of art because with them there is a rising will to encourage the cultural differences and in the cases of Australia and New Zealand, for example, to treasure and stimulate the authentic arts and culture of the countries: the Aboriginal and Maori cultures.

In the UK, the local government always supports arts. It is not directly obliged to do so but it is the biggest sponsor providing nearly half of the expenses for performing arts excluding the ticket sales (Caseyetal., 1996 г.). The expenses made by the local government measure up to the once made by the Council of Arts. Their cooperation is in different aspects, such as providing and operating with theatres and concert halls, financing performers and arts organizations, cooperating with local art institutions for supporting the festivals. In seaside resorts their contribution is limited. The local government provides and operates most of the theatres and concert halls outside of London and around a third of them are situated in seaside resorts (Audit Committee, 1991; Meyrschough, 1988).

The reasons for the support from the national and local government are the following:

- Arts are important and deserve to survive even if they can't solely on commercial resources. Their meaning is contributed to the fact that they show the greatest creations and accomplishments of Man and their potential of improving the quality of life of those who are in contact with them. People from the audience can experience the highest intellectual and emotional experiences. "Arts by themselves are emotional experiences, through which we grow and learn about ourselves…They are not vitally important to our existence but they are its core." (Eyre, 1998: 38). „Arts are important because they "embrace", they represent and define the sole of the civilization" (Tusa, 1999: 22).
- Arts find it difficult to survive because there is a small chance of improving productivity, They also face the problem of not providing enough income in order to survive. In that case support is needed in order to encourage young talents and also to help in the survival of already proven artists. Innovative and experimental arts are important for the "health" of arts and society, and often the focus is on subsidized theatres. The subsidized sector grants opportunities for new projects which could possibly prove to be guiding points for the future of art.
- The "civilized" society is characterized in variety of activities in art and in continuous strive to create and invent. The US National foundation of arts states in its "declaration of accessories and objectives", that "it is necessary and suitable for the federal government to help in the creation and the sustenance not only of an environment supporting the freedom of thought and imagination but also the necessary means to encourage the release of this creative talent". The conclusion is that with the absence of such support the quality of life and the free thinking democracy would be reduced and there would be no new artistic talents.
- The support is also based on the viewpoint that arts are an important part of everyone's life and the unimpeded access must be encouraged. This is the reason why support from the government is embodied in helping arts survive and the providing a better price policy with low prices. That way wider attendance of arts is encouraged. This also helps the viewpoint that arts are superior to entertainment and people would benefit more when they are in contact with them.

It is thought that arts deserve support because of their potential to attract tourists and create new working places or to help in balancing payments. The expense included in subsidizing arts can be considered a good investment if it has a good return rate. Similarly arts can encourage people to choose living in a specific city or encourage an entrepreneur to create a business because it is a good place to work and live in. This argument for arts is fairly new and has been applied since 1980. Arts aren't evaluated alone. It is also taken into account that they can be helpful in other activities.

In resorts as a whole and especially seaside resorts, the local government provides significant support to arts as an "investment". Theatres and entertainment play an important role in attracting tourist and because of that they must be available. This argument is supported by the fact that the tourist flows generate income for the town and so the

government points out the expenses as an important investment.

Those reasons in favor of arts are defined by the viewpoint that arts are somewhat more "special" and more worthy than other spare time activities including entertainment.

In spite of this report outlining the advantages of supporting arts and justifying their subsidies one can notice the increasing pressure on arts to be "more commercial in the last two decades of the XX century" (Caseyetal., 1996 г.). The peculiar nature of arts with a priority on the creativity rather than on the profit leads to the fact that many art organizations are managed without any commercial purpose and are considered as less productive. Encouraging them to be more market aimed could mean a lot of things including using more business management strategies. This also suggests a decrease in the dependency on subsidies and relying more on their own abilities.

There isn't any particular form of art of entertainment that is specific to tourism and it is hard to which form could attract tourists and which not. Such marketing research could become an object of future research.

Last but not least it is important to note that the main reasons for including tourists to a specific audience group are two. The first one is the decision to travel in order to see a particular performance (when the arts are the "core" of the journey) and traveling with a different purpose for example "sun-sandy beaches" or a business trip (when arts are in the periphery of the journey).[2] These reasons must be the object of research for tourism marketing specialists in order to identify the development opportunities in a certain tourist destination.

In conclusion the supply of specialized tourist products in the destinations is one of the activities that are based on the opportunities for creating and promoting arts and entertainment by the related organizations as well as by the local community and institutions. The complex development of such destinations is an opportunity for an increase in the tourist flow in Bulgaria for which the recreation is not the sole purpose of a journey.

Sources:

1. Velikova E., Planning of the tourism theory. Science magazine of the "Infrastructure economics" faculty-UNWE "Current problems of the infrastructure and the communication", Year 1, February 2010, p. 83-89.

2. Emilova I., Modern day dimensions of the entertainment industry, Collection of reports:„Challenges for tourism in the XXI century", UNWE

3. Ribov, M. Tourism without borders, competitive advantage of tourism Нова Звезда, С., 2005.

4. Alzua, A . , J. O'Leary and A . Morrison (1998) Cultural and heritage tourism:identifying niches for international travellers. Journal of Tourism Studies. 9(2), 2-13.

5. Ashworth, G. and J. Tunbridge (1990) The Tourist Hi.storic City. London: Belhaven.

6. Gnoth, J., Tourism and motivation and expectation formation, ANNALS OF TOURISM RESEARCH Volume: 24 Issue: 2 Pages: 283-304 Published: APR 1997

7. Tosun, C, Limits to community participation in the tourism development process in developing countries, TOURISM MANAGEMENT Volume: 21 Issue: 6 Pages: 613-633 Published: DEC 2000

8. Ianeva, M., The influence of art on the development of the travel agency product, article, Journal: "Science & Research", vol. 2, 2012.

[2] Ianeva, M., The influence of art on the development of the travel agency product, article, Journal: "Science & Research", vol. 2, 2012.

МАРКЕТИНГ И СОЦИАЛНИТЕ МЕДИИ

проф. д-р Септемврина Костова

I. Въведение

Фирмите, които разбират новите правила на маркетинга, развиват преки отношения с потребителите. Старите правила на маркетинга се свеждаха до реклама и брендинг. Има отделни дисциплини, развивани от различни хора с частични цели и стратегии. Рекламата е еднопосочна, фирма до потребител и е насочена единствено към продаване на продукти, базирана върху кампания с ограничен живот. Рекламата разчита на прекъсване на хората, за да й отделят внимание за нейното послание. А старите правила за връзки с обществеността бяха, че фирмите комуникираха с журналистите чрез пресата. Единственият начин купувачите да научат за пазарната новина беше, ако медията пише за нея. Новите правила включват: маркетингът е повече от реклама, връзките с обществеността не са само поток на медийна аудитория, а хората искат да участие, а не пропаганда. Фирмите трябва да карат хората да купуват чрез он-лайн форми. Блогове, он-лайн видео, електронни книги, електронни новини и други интернетни форми правят възможна директната комуникация на фирмите с клиентите, което те оценяват високо. Извършва се голяма конвергенция на маркетинга в уеб пространството.

II. Промени в маркетинга

Настоящата статия има за цел да постави няколко въпроса. Как социалните медии промениха бизнеса? Защо е важно присъствието в интернет. Станали ли са видео презентациите посилни от всякога? Защо трябва да има видео, филмови и ноу-хау експертизи? Как да намериш своята ниша в пренаситената медийна среда? Кои са основните принципи за да бъде чут твоят глас и хората да му се доверяват?

За да отговорем на тези въпроси, трябва да се направи кратък преглед на настоящите интернет платформи като фейсбук, ю-туб, туитър, които помагат за по-добро разбиране на обществата и влияят върху решенията за покупка.

Как web промени правилата на маркетинга? Новият маркетинг се извършва чрез социалните медии в мрежата. Специалистите по маркетинг трябва да пренесат своето мислене от краткосрочен масов маркетинг към стратегическо таргетиране на огромен брой от недообслужени клиенти от аудиторията на интернет. Необходимо е клиентите да бъдат пряко достигнати по един от следните 8 начина:

1. Правилен маркетинг в телефонния свят
2. Нека светът да научи за твоето преживяване / твоя опит
3. Развивай информацията ,която твоите клиенти искат да ползват.
4. Изучи из основи личността на купувача.
5. Мисли като издател!
6. Разкажи директно историята на твоята компания.
7. Знай целите и нека съдържанието им да е мотив за действие.
8. Удовлетворението и мисленето в лидерството

Конвенционалните масови медии са все още важни, но днес находчивите професионални маркетолози казват на света директно информацията си през нета. Комуникациите трябва да са web-базирани, за да достигат пряко до купувачите. Новите постулати на уеб-базирания маркетинг могат да се обобщят в следното:

1. Социалните медии са твоята целева аудитория.
2. Да се използва най-вече: Blog, Blogging и Bloggers.
3. Аудио и видео предизвикват действие.
4. Да бъдеш като вирусите: мрежата помага на аудиторията да я хване треска.
5. Уеб-сайтовете са пълни със съдържание.
6. Да се маркетира в реално време.

1) *Социалните медии са целевата аудитория*. Те дават пътя, по който хората on-line споделят идеите си, удовлетворението си, мислите си и взаимоотношенията си. Социалните медии се различават от т.нар. масови медии по начина на създаване, коментиране и прибавяне към реакцията на участниците. Социалните медии взимат формата на текст, аудио, видео, имидж и общности. Социалните медии са коктейл. Фейс-бук раздвижва милиони хора. Има нови начини на търсене на работа през туитър. Най-добрите ви клиенти участват в он-лайн форуми. Уики, слушателите и Вашата аудитория. Създай своя собствена уикипедия.

2) *Blogs, Blogging и Bloggers*. Да има или да няма блог. Разбиране за блог в света на web. Използвай блогове за маркетинг. Наблюдавай / следи блоговете – репутацията на твоята компания зависи от това. Коментирай в блога, за да се види твоята гледна точка. Работи с блоговете, които говорят затеб / твоята компания. Блоговете обичат интересни примери / опит / преживявания. Как да

достигнеш блоговете по света. Разруши границите чрез блогинг. Силата / мощта на блоговете.

3) *Аудио и видео движещи действия*. Прокопай пътя към видео. Най-добрата работа на света. Забавлявай се с твоите видео. Аудио задоволява доставката с подкастинг. Да върнем обратно маркетинга към „музикалния" контрол. Подкастингът е нещо повече от само музика.

4) *Да бъдеш като вирусите: мрежата помага на аудиторията да хване треска.* Експлозивен маркетинг – свеж като ментолова дъвка Наблюдавай блогосферата за вирусни изблици. Създай световна възторжена критика Правилата на възторжената критика. Филмовите продуценти създават световна възторжена критика с безплатен за сваляне саундтрак. Използване на креативни коментарии за ускоряване на разпръскването на твоите идеи. Вирусен „бъз" за забавления и печалби. Когато имаш експлозивна мрежа направи така, че тя да стане вирусна!

5) Уеб-сайтовете са пълни със съдържание. Необходими са следните действия:

– Политическа защита на мрежата.

– Фокусиране върху успешните web сайтове

– Достигане до глобалното пазарно пространство

– Напълването на всичко с удовлетворение

– Великите уеб сайтове – повече изкуство отколкото наука!

6) Маркетинг в реално време. В реалната бизнес среда, в която непрекъснато се случва нещо, размерът вече не е решаващо предимство. Скоростта и ловкостта печелят в момента. Развивайте вашата мрежа от мнения в реално време. Блог в реално време мотивира милиони за нов бизнес. Времето е сега! Тълпата / мнозинството иска за източник на ресурсите он-лайн поддръжка.

III.Маркетинг план за впрягане на силата на новите правила

Новият маркетинг се нуждае от ново маркетинг планиране. Очертават се 11 етапи в това планиране:

1. Разработване на маркетинг план
2. Лидерство с он-лайн мислене за брандиране на Вашата компания като ресурс, създаващ доверие
3. Какво да се сътвори за клиентите?
4. Мобилен маркетинг: достигане на купувачите, където са в момента
5. Работа в социална мрежа – по места и маркетинг
6. Блогинг за достигане на клиентите
7. Видео и подкастинг - да се направи колкото е възможно по-просто
8. Как да се използват новите свободи, за да се достигнат клиентите дирекно
9. Пространството на он-лайн медии – това е вашият фронт офис и е повече от медии
10. Новите правила за достигане на медиите
11. Търсене на двигателя (локомотивен) маркетинг

1) *Разработване на маркетинг план*

Кои са целите на вашата компания? Личностите на купувачите и вашата компания. Профил на купувача. Да имаш достъп до CEO. Значението на личността на купувача в уеб-маркетинга. В какво искате да вярват вашите купувачи? Раазвивайте съдържанието за достигане на вашите купувачи. Планиране шаблона на маркетинговата стратегия. Нови правила на измерване. Запитване вашите купувачи за среща. Измерване силата на свободата. Какво трябва да измервате. Дата (срок) за електронна оферта. Обучение на продавачите за новия продажбен цикъл.

2) *Лидерство в он-лайн мисленето за брандиране на компанията като източник на доверие.*

Развиване на съдържанието на лидерските мисли. Форми на съдържанието на лидерското мислене: бяла книга, електронни книги, писма чрез имейли, уебинари, изследване на отчети от анкети, снимки, имидж, графики, диаграми, инфографики, блогове, аудио и видео. Как да създадеш стойностно съдържание Извън вашата компания лидерско мислене на равнище.

3) Как да се сътвори за купувачите?

Анализ на думите и фразите в уеб-сайтовете и форумите. Чисто / самостоятелно писане. Как да се спарвим? Ефективно писане за маркетинг. Силата на писането на обратната връзка

4) Мобилен маркетинг: достигане на купувачите, където и да са

Направете мобилния сайт приятелски (friendly). Създай твоята аудитория през мобилно устройство. Гео-локацията: кога твоят купувач е наблизо? Мобилното медийно пространство. Кибер графити с мрежови имена като реклама / вместо реклама ?

5) *Работа в социална мрежа – по места и маркетинг*.

Социално мрежови сайтове и маркетинг. Фейсбук – не е само за ученици. Провери ме извън моето пространство. Туитирай мислите си със света. Социална мрежа и брандиране. Конят, наречен „туитър". Свържи се с фенове. Кой сайт е точно за теб? Ти можеш да отидеш н авсяк опарти, дори да опиташ? Оптимизирай страниците на социалната мрежа. Интегрирай социалните медии към офис конференцията или събитието. Стартирай движение! Защо участието в социалните медии е като упражнение?

6) Блогирай, за да достигнеш до твоите клиенти.

За какво да блогираш? Етика на блогирането и служителя. Ръководство за блогинг. Основа на блогирането: От какво се нуждаеш и искаш да знаеш за старта? Изведи напред твоя блог. Създай аудитория на своя блог. Създай етикет и имаш блог! Какво чакаш?

7) Видео и подкастинг да се направят по-простичко

Видео и твоите клиенти. Бизнес видео. Престани да експлоатираш свободните видео форми. Флип видео камера във всеки джоб. Стартирай с видео. Виеото създава за бизнеса лидери в продажбите. Подкастинг.

8) Как да използваме свободите, за да достигнем купувачите директно

Развиване на нова стратегия на свободата. Публикуване на новите свободи чрез дитрибуция на услугите. Достигане на все по-интересни купувачи чрез връзката RSS. Симултанно публикуване на свободите в уебсайта. Значението на линковете за новите свободи. Фокусиране върху ключовите думи и фрази, които употребяват клиентите. Включи приетите етикети за медии. Дали е достатъбно да кажеш на медиите, кажи го също и на твоите клиенти и проспекти.

9) *Он-лайн медиа пространство повече от фронт офис*

Вашето онлайн медиа пространство е свободно – търси оптимизация на машината. Най-добри практики за медийните он-лайн пространства. Он-лайн медийното пространство трябва да е достъпно до журналисти, клиенти, блогъри и служители. Наистина семпъл маркетинг: значението на връзката RSS във вашето медийно пространство.

11) Новите правила за достъп до медиите

Несегментирани, бродкастинг раздувки (pitches) са спам. Новите правила на отношенията между медиите. Блогове и медийни отношения. Как споменаването в блоговете радвижва основните медийни истории. Как да се „раздуват" (pitch) медиите.

12) Намери двигателния маркетинг

Направи първата страница в Google. Намери двигателната оптимизация. Дългото чакане на проучването. Фиксирайте вашето поучване като недвижим имот. Уеб страници за предизвикване на действие. Търси двигателния маркетинг във фрагментарен бизнес.

Заключение

Старият маркетинг умря. Да живее он лайн маркетингът! Вече е невъзможно да се маркетира само по класическия начин с традиционните масови медии. Те са скъпи и бавни. Най-лесният и бърз начин за комуникиране с потребителите е в мрежата. Социалните медии, създадени в мрежата, са най-доброто средство за достигане на търговските новини до клиентите, за организиране на обратна връзка за потребителската удовлетвореност.

Използвана литература

1. Scott, D. The new rules of marketing & PR. Willey, 2011

2. Halligan, B. and D. Shah, Inbound marketing: get found using Google, Social Media and Blogs, Willey, 2010

3. Garfield, S. Online video secrets to building your business, Irwin, 2008

4. Sterne, J. Social media metrics: How to measure and optimize your marketing investments. Harvard business school, 2011

5. Nalty, K. How to promote and sustain your brand with online video. Willey, 2012

6. Handley, A. and C. Chapman, Content rules: How to create killer blogs, podcasts, videos, e-books, webinars, that engage customers and ignite your business. Irwin, 2012.

MARKETING AND SOCIAL MEDIA

Prof. PhD Septemvrina Kostova

I. Introduction

Companies that understand the new rules of marketing develop directly relationships with consumers. The old rules of marketing were marketing simply meant advertising and branding. There were separate disciplines run by different people with separate goals and strategies. Advertising was one-way, company to consumer exclusively about selling products, based on campaigns that had limited life. Advertising relied on interrupting people to get them to pay attention to a message. The old rules of PR were companies communicate to journalists via press releases. The only way buyers could learn about the market press release's content was if the media wrote story about it. The new rules are: marketing is more than just advertising, PR is for more than just a mainstream media audience, customers want participation, not propaganda. Companies must drive people into purchasing process with great online content. Blogs, online video, e-books, news releases, and other forms of online content let companies communicate directly with buyers in a form they appreciate. There is a great convergence of marketing and PR on the web.

II. The changes in marketing

There are some questions to be answered in this article: How social media is changing business? Why creating a presence in the web is essential? Why video presentations are becoming more powerful than ever? Why video/film literacy and know-how expertise are a must today? How you find your niche in the saturated media environment? What are the main principles to create a voice that can be heard and trusted?

To answer these questions the class will give a brief overview current social network platforms such as Facebook, YouTube, Twitter that have helped better understand societies and influenced decision makers.

How the Web has changed the rules of Marketing? The new rules of Marketing are connected with the social media via the web. Marketers must shift their thinking from the short head of mainstream marketing to the masses to a strategy of targeting vast numbers of underserved audience via the web. Companies have to reach their buyers directly:

1. The right marketing in a wired world
2. Let the world know of your expertise
3. Develop information your buyers want to consume
4. Buyer Personas: the basics
5. Think like a Publisher
6. Tell your Organization's story directly
7. Know the goals and let content drive action
8. Content and thought leadership

The mainstream media are still important, but today smart marketers craft compelling information and tell the world directly via the web. Web-based Communications reach buyers directly. The new postulates are generalized follows:

1. Social media are your target audience.
2. Blogs, Blogging and Bloggers.
3. Audio and Video drive action.
4. Going viral: the web helps audience catch the fever.
5. The content-rich website.
6. Marketing in real time.

1) Social media and your target audience.

Social media provide the way people share ideas, content, thoughts, and relationships online. Social media differ from so-called mainstream media in that one can create, comment on, and add to social media content. Social media can take the form of text, audio, video, images, and communities.

Social media is a cocktail party

Face Book drives million people

The new rules of job search (via twitter)

Your best customers participate in Online Forums

Wikis, listeners and your Audience

Creating your own Wiki

2) Blogs, Blogging and Bloggers

A Blog (or not a Blog)

Understanding blogs in the world of WEB

Uses of Blogs for Marketing

Monitor Blogs – your Company's Reputation depends on it

Comment on Blogs to get your viewpoint out there

Work with Bloggers who talk about you

Bloggers love interesting Experiences

How to reach Bloggers around the world

Breaking Boundaries – Blogging

The Power of Blogs

3) Audio and Video drive Action

Digging Dig Video

The best Job in the World

Have Fun with your Videos
Audio content Delivery through Podcasting
Putting Marketing back in Musicians" Control
Podcasting more than just Music

4) Going viral: the Web helps audience catch the Fever

Minty-fresh explosive Marketing
Monitoring the Blogosphere for viral Eruptions
Creating a world-wide Rave
Rules of the Rave
Film Producers creates a world-wide Rave by making Soundtrack free for download
Using creative commons to facilitate and spread your Ideas
Viral Buzz for Fun and Profit
When you have explosive News, make it go viral

5) The Content-Rich Website

Political Advocacy on the web
Content: the focus of successful Websites
Reaching a global Marketplace
Putting it all together with Content
Great Websites more Art than Science

6) Marketing in real time

In the emerging real-time business environment, size is no longer a decisive advantage. Speed and agility win the moment. Develop your Real-time mind set. Real-time blog post drives million in new business. The time is now. Crowd sourced support.

III. Marketing plan for Harnessing the Power of the new Rules

The new marketing has new planning. There are 11 steps of planning:

1. Building your Marketing Plan
2. Online Thought Leadership to brand your Company as a trusted Resource
3. How to create for your Buyers
4. Mobile Marketing: reaching Buyers where they are
5. Social networking Sites and Marketing
6. Blogging to reach your Buyers
7. Video and Podcasting made, well, as easy as possible
8. How to use news Releases to reach Buyers directly
9. The online media room: your front door for much more than the media
10. The new rules for reaching the Media
11. Search engine Marketing

1) Building your Marketing Plan

What are your Company's Goals? Which are buyer personas in your company?. You need to make the buyer persona profile. Senior Executives have to be reached. The Importance of buyer personas in Web marketing increases. What do you want your Buyers to believe? You must develop content to reach buyers. Marketing strategy planning has a template. There are new rules of measurement: Asking your buyer for a date. Measure the power of free. What you should measure? Data from an e-book offer. Educate your salespeople about the new sales cycle.

2) Online though leadership to brand your company as a trusted resource

You must develop thoughts leadership content. Forms of thought leadership content: white papers, e-books, email newsletters, webinars, wikis, research and survey reports, photos, images, graphs, charts and info-graphics, blogs, audio and video.

3) How to create thoughtful Content

Leveraging Thought Leaders outside of your Company. How to create for your Buyers. An Analysis of Gobbledygook. Poor Writing: How we get here? Effective Writing for Marketing. The Power of Writing Feedback

4) Mobile Marketing: reaching Buyers where they are

Make your site Mobile friendly. Build your Audience via Mobile. Geo Location: When your Buyer is nearby. The Mobile Media Room. Cyber Graffiti with Network Names as Advertising

5) Social networking Sites and Marketing

Face Book: not just for students. Check me out of my space. Tweet your Thoughts to the World. Social Networking and personal Branding. The Horse Twitter. Connecting with Fans. Which social networking site is right for you. You can't go to every party, so why even try?Optimizing social networking pages. Integrate social Media into an Office Conference or Event. Start a Movement. Why participating in social Media is like exercise

6) Blogging to reach your Buyers

What should you blog about? Blogging Ethics and Employee; Blogging Guidelines

Blogging Basics: What you need to know to get started? Pimp out your Blog. Building an Audience for your new Blog. Tag, and your Buyer is it. What are you waiting for?

7) Video and Podcasting made, well, as easy as possible

Video and your Buyers. Business casual Video. Stop obsessing over Video Release Forms. A flip video camera in every pocket. Getting started with video. Video created for business generates Sales Leads. Podcasting

8) How to use news Releases to reach Buyers directly

Developing your news release strategy. Publishing news releases through a distribution service. Reaching even more interested buyers with RSS Feeds. Simultaneously publishing your news releases to your website. The Importance of links in your news releases. Focus on the Keywords and Phrases your Buyers use

Include appropriate social media tags. If it is important enough to tell the Media, tell your Clients and Prospects too!

9) The online media room: your front door for much more than the media

Your online Media room as (Free) Search Engine Optimization. Best Practices for online Media rooms. An online Media room to reach Journalists, Customers, Bloggers, and Employees. Really simple Marketing: the Importance of RSS Feeds in your Online Media Room

10) *The new rules for reaching the Media*

Non targeted, Broadcast pitches are spam. The new rules of Media Relations. Blogs and Media Relations. How blog mentions drive mainstream media stories. How to pitch the media

11) Search engine Marketing

Making the first page on Google. Search engine Optimization. The long tail of search. Carve out your own search engine real estate. Web landing pages to drive action. Search engine marketing in a fragmented business

Conclusions

The old marketing is dad. Long live the online marketing! It is impossible any more to do marketing in the classic way throw mass media. They are expensive and slow. The easiest and fastest method to communicate with the customers is in the net. Social media in net is the best way the market news to reach the clients, to receive the feedback of the consumer satisfaction.

References

1. Scott, D. The new rules of marketing & PR. Willey, 2011

2. Halligan, B. and D. Shah, Inbound marketing: get found using Google, Social Media and Blogs, Willey, 2010

3. Garfield, S. Online video secrets to building your business, Irwin, 2008

4. Sterne, J. Social media metrics: How to measure and optimize your marketing investments. Harvard business school, 2011

5. Nalty, K. How to promote and sustain your brand with online video. Willey, 2012

6. Handley, A. and C. Chapman, Content rules: How to create killer blogs, podcasts, videos, e-books, webinars, that engage customers and ignite your business. Irwin, 2012.

ИНВЕСТИЦИОННА АКТИВНОСТ В ТЪРГОВИЯТА

Ас. д-р Борислав Атанасов
катедра „Икономика на търговията", УНСС

Протичащите процеси на глобализация, интеграция и концентрация на търговията в последните години на XX и началото на XXI век бележат ново измерение в развитието на търговията в РБългария. Като следствие на българския пазар навлезнаха и се утвърдиха нови както български, така и чуждестранни търговски вериги, за които е характерно разнообразие в стоковото и марковото им предлагане. **Тези процеси са съпроводени с откриване на нови търговски обекти, които са източници на инвестиции не само за търговията, но и за икономиката на страната.**

Развиха се нови формати за търговия като Cash&Carry („Метро"), дискаунтъри („Кауфланд" „Лидл", „Пени маркет"), вериги супермаркти („Фантастико", „Билла", СВА", „Пикадили,), удобни магазини („Тмаркет", „Про маркет", „Пикадили експрес", „Пикадили дейли"), специализирани търговски вериги за техника („Техномаркет", „Технополис", „Техностар", „Зора", „Денси"), хипермаркети за обзавеждане и поддръжка на дома („Практикер", „Мосю Бриколаж", „Баумакс", „IKEA"). Утвърди се дейността на търговски вериги, работещи на франчайзинг (Форнети, Панети и др.).

Годините след приемане на страната ни за пълноправен член на Европейския съюз се характеризират с бум в строителството и откриването на обекти от типа „търговско – развлекателни центрове (Молове)", които са новост за търговията в България. За кратко време такива се отвориха в София, Пловдив, Варна, Бургас, Велико Търново, Стара Загора, Русе, Плевен и Габрово. Чрез тях на българския пазар се установиха световно известни марки като „Bershka", "Zara", "Peek & Kloppenburg", H&M, Deichmann и др.

Развитието на посочените търговски формати, обективно е свързано с влагане на инвестиции. Това са разходи за придобиване на сгради за търговска и складова дейност, оборудване, транспортни средства, и др.

Според данните на Националния статистически институт (НСИ), за периода 2008 – 2011 година, икономическа дейност „Търговия; ремонт на мотоциклети и автомобили" по показателя Разходи за придобиване на ДМА се нарежда след икономическите дейности „Преработваща промишленост", „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива" и „Операции с недвижими имоти" (таблица 1).

За периода 2008 – 2011 година, анализът на данните показва, че *разходите за придобиване на ДМА по икономически дейности в страната намаляват общо с 39.12 %, т.е. наблюдава се спад на инвестициите в ДМА*. Намалението в инвестициите в ДМА не се наблюдава единствено за икономическата дейност „Селско, горско и рибно стопанство". При тази дейност разходите за придобиване на ДМА за периода 2008 – 2011 година бележат увеличение с 58 %. Най - голямо е намалението в икономическите дейности „Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване" (- 115.23 %) и „Строителство" (- 70 %).

В структурата на разходите за придобиване на ДМА, с най-висок относителен дял по години са дейностите:

- *За 2008 година* – „Преработваща промишленост" (16.22 %), „Строителство" (13.32 %), „Операции с недвижими имоти" (12.88 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (12.8 %)*, „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива" (11 %);
- *За 2009 година* – „Операции с недвижими имоти" (16.3 %), „Преработваща промишленост" (14 %), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива" (13 %), „*Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (10.9 %)*;
- *За 2010 година* – „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива" (13.86 %), „Преработваща промишленост" (13.6 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (12 %)*, „Операции с недвижими имоти" (9.6 %), „Транспорт, складиране и пощи" (8.6 %);
- *За 2011 година* – „Операции с недвижими имоти" (13.9 %), „Преработваща промишленост" (13.86 %), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива" (12.6 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (12.1 %)*; „Селско, горско и рибно стопанство" (8.2 %), „Транспорт, складиране и пощи" (8.1 %).

През анализирания период, търговията заема водещо място по показателя инвестициите в ДМА. Инвестициите в ДМА, направени в търговията са както източник на разкриване на нови търговски обекти, така и средство за модернизиране на съществуващите.

Таблица 1

Разходи за придобиване на Дълготрайни материални активи по икономически дейности (хил. лева)

Години / Икономически дейности	2008	2009	2010	2011
Общо	**29424189**	**21274280**	**16218269**	**17913925**
Селско, горско и рибно стопанство	930583	840774	914565	1469798
Добивна промишленост	479504	388727	330203	326436
Преработваща промишленост	4771279	2984708	2200074	2483150
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива	3255743	2770557	2248115	2254985
Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване	599104	437369	325139	296871
Строителство	3921707	2174458	1369398	1146482
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети	**3765091**	**2318053**	**1956364**	**2168949**
Транспорт, складиране и пощи	2239535	1516135	1389406	1456137
Хотелиерство и ресторантьорство	823734	596890	541453	517592
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	799846	574915	733488	600098
Финансови и застрахователни дейности	718130	463848	319539	424117
Операции с недвижими имоти	3788817	3458665	1592460	2497378
Професионални дейности и научни изследвания	752972	940733	410166	418417
Административни и спомагателни дейности	507384	349833	364939	414811
Държавно управление	1291555	540783	884862	885640
Образование	245687	280532	192563	140628
Хуманно здравеопазване и социална работа	249967	308026	177183	188994
Култура, спорт, развлечения	184080	258504	180750	148233
Други дейности	99471	.. *	87602	75209

Източник: Национален статистически институт.

Таблица 2

Придобити дълготрайни материални активи по икономически дейности (хил. лева)

Години / Икономически дейности	2008	2009	2010	2011
Общо	**22261128**	**18439801**	**15552551**	**16921196**
Селско, горско и рибно стопанство	877591	798074	851382	1421888
Добивна промишленост	334945	368574	190380	419412
Преработваща промишленост	4046160	2873598	2759632	2117693
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива	1462527	1869271	2052525	3419394
Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване	433073	419989	421432	310984
Строителство	2657238	1611136	1010721	1020020
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети	**3160625**	**2193482**	**1865672**	**2105163**
Транспорт, складиране и пощи	1997347	1660734	909047	982543
Хотелиерство и ресторантьорство	674546	572634	512382	516292
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	775816	550119	701421	608922
Финансови и застрахователни дейности	602448	463606	321649	314229
Операции с недвижими имоти	2770728	2519930	2081793	2093495
Професионални дейности и научни изследвания	666870	925413	346943	316915
Административни и спомагателни дейности	434954	328332	336702	396484
Държавно управление	682800	457251	561631	227687
Образование	207431	249302	244654	158899
Хуманно здравеопазване и социална работа	238186	269809	187584	190687
Култура, спорт, развлечения	151607	251337	117825	219252
Други дейности	86236	..*	79176	81237

Източник: НСИ.

* Данните със знак **".."** са конфиденциални.

Придобитите ДМА (таблица 2), за периода 2008 – 2011 година, общо по икономически дейности намаляват с 24 %. *През разглеждания период икономическа дейност „Търговия; ремонт на мотоциклети и автомобили" по показателя придобити ДМА* **запазва своето ключово място в икономиката в процеса на придобиване на ДМА, като източник на нови обекти за търговия, а следователно и на нови работни места.**

В структурата на придобитите ДМА, с най-висок относителен дял по години са дейностите:

- *За 2008 година* – „Преработваща промишленост" (18.2 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (14.2 %)*, „Операции с недвижими имоти" (12.4 %), „Строителство" (11.9 %), „Транспорт, складиране и пощи" (8.9 %), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива" (6.6 %);
- *За 2009 година* – „Преработваща промишленост" (15.58 %), „Операции с недвижими имоти" (13.7 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (11.9 %)*, „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива" (10.1 %), „Транспорт, складиране и пощи" (9 %), „Строителство" (8.74 %);
- *За 2010 година* – „Преработваща промишленост" (17.7 %), „Операции с недвижими имоти" (13.4 %), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива" (13.1 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (12 %)*, „Строителство" (6.5 %), „Транспорт, складиране и пощи" (5.8 %);
- *За 2011 година* – „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива" (20.2 %), „Преработваща промишленост" (12.5 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (12.4 %)*, „Операции с недвижими имоти" (12.37 %), „Селско, горско и рибно стопанство" (8.4 %), „Строителство" (6 %), „Транспорт, складиране и пощи" (5.8 %).

По показателя придобити ДМА, търговията отново заема водещо място, пряко кореспондирайки с направените инвестиции (разходи) за придобиване на ДМА, което има за резултат увеличаване на броя на обектите за търговия (магазини и складови площи).

Разходите за придобиване на ДМА (инвестициите в ДМА) и придобитите ДМА, кореспондират и с притока на чуждестранните преки инвестиции направени в икономиката на страната. За периода 2008 – 2011 година чуждестранните преки инвестиции по икономически дейности в предприятията от нефинансовия сектор (таблица 3) нарастват с 12.8 %. *Най - голям приток и съответно най-висок относителен дял на чуждестранни преки инвестиции има в секторите* „Операции с недвижими имоти", *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети"* и „Далекосъобщения". **През анализирания период на „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети" се падат 15 % от всички чуждестранни преки инвестиции в страната. Това е доказателството за привлекателността на търговията от страна на чуждестранни инвеститори, а също така навлизането на чуждестранни търговски вериги на българския пазар и разкриването на нови формати за търговия.**

Притокът на чуждестранни преки инвестиции, разходите за придобиване на ДМА, придобитите ДМА, увеличаване на броя на обектите за търговия и заетостта, която осигурява търговията, поставя въпросът за участието на търговията в създаването на брутната добавена стойност (БДС).

За периода 2008 – 2012 година, анализът на данните показва, че БДС по икономически дейности нараства общо с 15.4 % (таблица 4).

В структурата на БДС, с най - висок относителен дял по години са дейностите:

- *За 2008 година* – „Преработваща промишленост" (15.4 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (11.8 %)*, „Строителство" (9.3 %) „Операции с недвижими имоти" (9 %), „Селско, горско и рибно стопанство" (7.15 %);
- *За 2009 година* – „Преработваща промишленост" (15.5 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (11.5 %)*, „Операции с недвижими имоти" (9.4 %), „Строителство" (9.2 %), „Финансови и застрахователни дейности" (7.1 %), „Транспорт, складиране и пощи" (6.3 %), „Селско, горско и рибно стопанство" (4.8 %);
- *За 2010 година* – „Преработваща промишленост" (14.5 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (11.9 %)*, „Операции с недвижими имоти" (9.8 %), „Финансови и застрахователни дейности" (8 %), „Строителство" (7 %), „Транспорт, складиране и пощи" (6.7 %);
- *За 2011 година* – „Преработваща промишленост" (16.4 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (12.2 %)*, „Операции с недвижими имоти" (9.3 %), „Финансови и застрахователни дейности" (8.3 %), „Строителство" (7 %), „Транспорт, складиране и пощи" (5.9 %);
- *За 2012 година* - „Преработваща промишленост" (16.7 %), *„Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети" (11.5 %)*, „Операции с недвижими имоти" (9.2 %), „Финансови и застрахователни дейности" (8.2 %), „Транспорт, складиране и пощи" (6.8 %), „Селско, горско и рибно стопанство" (6.4 %), „Строителство" (5.9 %).

Таблица 3

Чуждестранни преки инвестиции в предприятията от нефинансовия сектор по икономически дейности към 31.12. на съответната година (хил. евро)

Години / Икономически дейности	2008	2009	2010	2011
ОБЩО ЗА СТРАНАТА	**19185002.9**	**20441581.2**	**22114446.3**	**21644918.0**
Селско, горско и рибно стопанство	107842.6	76126.6	84754.3	91479.6
Добивна промишленост	173119.6	411615.9	435955.5	512678.8
Производство на хранителни продукти, напитки и тютюневи изделия	712775.3	769314.4	905576.0	874257.1
Производство на текстил, облекло, обувки и други изделия от обработени кожи без косъм, обработка на кожи	835854.7	653921.4	637621.3	651649.6
Производство на дървен материал, хартия, картон и изделия от тях (без мебели); печатна дейност	281217.7	200761.2	268873.3	215140.8
Производство на химични продукти	509271.4	455644.5	488693.1	467517.9
Производство на изделия от каучук, пластмаси и други неметални минерални суровини	764755.6	848181.4	854737.3	846197.1
Производство на основни метали и метални изделия, без машини и оборудване	627777.4	452549.3	702924.3	1026150.0
Производство на компютърна и комуникационна техника, електронни и оптични продукти	62129.1	60923.1	68482.7	85651.9
Производство на електрически съоръжения	160178.8	186522.0	241182.3	219849.6
Производство на машини и оборудване, с общо и специално предназначение	279167.4	225594.5	263326.4	327281.5
Производство на превозни средства	90769.9	98563.8	92690.3	138851.3
Производство на мебели; производство, некласифицирано другаде; ремонт и инсталиране на машини и оборудване	70577.9	81570.4	74839.8	81753.3
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива	1300726.3	1525985.2	1973864.9	1878572.3
Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване	132921.8	169654.0	164889.0	167855.4
Строителство	1121436.9	1234384.6	1291520.0	778273.7
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети	**3004269.7**	**2802913.8**	**3510073.5**	**3276625.8**
Транспорт, складиране и пощи	175253.6	186281.5	216928.1	271043.6
Хотелиерство и ресторантьорство	360027.2	405378.5	484369.7	585567.9
Издателска дейност, създаване на аудио-визуални произведения, радио-и телевизионна дейност	257814.0	93186.9	102911.5	47424.5
Далекосъобщения	3465437.1	3378061.0	2756068.3	2406010.8
Дейности в областта на информационните технологии и информационни услуги	103850.8	104792.2	133400.7	169957.1
Операции с недвижими имоти	2903618.8	3960176.9	3680104.3	3476626.5
Юридически, счетоводни, архитектурни и инженерни дейности, технически изпитания и анализи; консултантски дейности по управление	939356.7	864587.8	923703.4	1071930.4
Административни и спомагателни дейности	132838.6	163190.8	196643.6	236854.4
Образование	1475.0	3931.2	3205.3	4927.0
Култура, спорт и развлечения	84614.3	96450.6	83118.3	80612.5

Източник: НСИ.

Таблица 4

Брутна добавена стойност по икономически дейности по текущи цени (млн. лева)

Години / Икономически дейности	2008	2009	2010	2011	2012
Общо	**57733**	**58695**	**60716**	**65174**	**66642**
Селско, горско и рибно стопанство	4132	2841	2976	3519	4264
Добивна промишленост	1250	1212	1589	1636	1574
Преработваща промишленост	8885	9079	8825	10674	11161
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива	1933	2168	2516	2738	2708
Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване	533	524	610	641	869
Строителство	5386	5411	4341	4218	3936
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети	**6817**	**6738**	**7219**	**7976**	**7680**
Транспорт, складиране и пощи	3781	3695	4080	3877	4521
Хотелиерство и ресторантьорство	1385	1308	1458	1555	1188
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	3464	3375	3445	3658	3561
Финансови и застрахователни дейности	3721	4169	4889	5441	5452
Операции с недвижими имоти	5181	5520	5936	6078	6122
Професионални дейности и научни изследвания	1468	1863	2248	2208	2368
Административни и спомагателни дейности	1185	1394	1046	1265	1025
Държавно управление	3646	3837	3706	3761	3560
Образование	2049	2288	2256	2232	2618
Хуманно здравеопазване и социална работа	1440	1599	1923	2174	2458
Култура, спорт, развлечения	768	662	759	783	899
Други дейности	709	1014	894	739	678

Източник: НСИ.

За разгледания период участието на търговията в създаването на БДС на страната е значително. Икономическата дейност „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети" заема второ място след „Преработваща промишленост". Това е резултат от притока на чуждестранни преки инвестиции в търговията, инвестициите в ДМА, придобитите ДМА, увеличаване на броя на търговските обекти и увеличаване на броя на заетите в търговията.

В заключение, инвестициите в ДМА извършени в търговията са както източник на разкриване на нови търговски обекти, така и модернизиране на съществуващите. През периода 2008 – 2011 година на „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети" се падат 12 % от всички придобити ДМА. Това пряко кореспондира с направените инвестиции (разходи) за придобиване на ДМА, което има за резултат увеличаване броят на обектите за търговия (магазини и складови площи). „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети" заема 15 % от всички чуждестранни преки инвестиции в страната. Това е доказателството както за привлекателността на търговията от страна на чуждестранни инвеститори, така и за участието на търговията при формиране на БДС.

Източници

1. Статистически годишник 2008.
2. Статистически годишник 2009.
3. Статистически годишник 2010.
4. Статистически годишник 2011.
5. www.nsi.bg

INVESTMENT ACTIVITY IN TRADE

Assist. Borislav Atanasov Ph.D
Department "Economics of trade", UNWE

The ongoing processes of globalization, integration and concentration of trade in the last years of the twentieth and early twenty-first century marked a new dimension in the development of trade in Bulgaria. As a result, both Bulgarian and foreign retail chains entered the Bulgarian market and these chains brought a diversity of goods and brands on offer. **These processes are accompanied by the opening of new stores, which are sources of investment not only for trade but also for the economy of the country.**

New trading models such as Cash & Carry (Metro), discount stores (Kaufland, Lidl, Penny market), supermarket chains (Fantastico, Billa, CBA, Piccadilly) , convenience stores (Tmarket, Promarket, Piccadilly, Piccadilly Daily), specialized retailers for household electrical and electronic goods (Technomarket, Technopolis, Technostart, Zora, Densi), furniture and home maintenance hypermarkets (Praktiker, Mr. Bricolage, Baumax, IKEA). Retail chains, operating a franchise have also been established (Fornetti , Paneti, etc.).

The years after the country became a full member of the European Union were characterized by a boom in construction and the introduction of commercial-entertainment centers (called malls), which were new to trading in Bulgaria.

The development of these commercial models is objectively related to investment made. It represents costs for the acquisition of buildings for commercial and warehouse operations, equipment, vehicles, etc.

According to the National Statistical Institute (NSI) for the period 2008 - 2011, the economic activity " Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles", according to the indicator expenditure on acquisition of tangible fixed assets (FA), ranks immediately after economic activities "Manufacturing quarrying", " Electricity, gas, steam and air-conditioning supply" and " Real estate activities" (table 1).

For the period 2008 - 2011 analysis of the data shows that *the cost of acquisition of FA for economic activities in the country decreased by a total of 39.12%, i.e. there is a decline in investment in fixed assets*.

The structure of the cost of acquisition of FA shows that the activities with the highest share arranged by years are as follows:

- *2008* – „Manufacturing quarrying" (16.22 %), „Construction" (13.32 %), „Real estate activities" (12.88 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (12.8 %)*, „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply" (11 %);
- *2009* – „Real estate activities" (16.3 %), „Manufacturing quarrying" (14 %), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply " (13 %), „*Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (10.9 %)*;
- *2010* – „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply" (13.86 %), „Manufacturing quarrying" (13.6 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (12 %)*, „Real estate activities" (9.6 %), „Transportation and storage" (8.6 %);
- *2011* – „Real estate activities " (13.9 %), „Manufacturing quarrying" (13.86 %), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply" (12.6 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (12.1 %)*; „Agriculture, forestry and fishing" (8.2 %), „Transportation and storage " (8.1 %).

During the analyzed period, trade occupies a leading position according to the indicator Investment in Fixed Assets. Investment in fixed assets made in trade is a source of opening new stores, as well as a means of modernizing the existing ones.

Acquisitions of fixed assets for the period 2008–2011 fell by 24% in total for all economic activities (table 2). *During the studied period the economic activity "Trade and repair of motorcycles and cars" according to the indicator Acquired Fixed Assets* **retained its key position in the economy in the process of acquisition of fixed assets as a source of opening new outlets and therefore creating new jobs.**

The structure of the acquired fixed assets shows that the activities with the highest share arranged by years are as follows:

- *2008* – „Manufacturing quarrying" (18.2 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (14.2 %)*, „Real estate activities" (12.4 %), „Construction" (11.9 %), „Transportation and storage" (8.9 %), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply" (6.6 %);

Table 1

Expenditure on acquisition of tangible fixed assets by economic activity groupings (Thousand Levs)

Year / Economic activity groupings	2008	2009	2010	2011
Total	**29424189**	**21274280**	**16218269**	**17913925**
Agriculture, forestry and fishing	930583	840774	914565	1469798
Mining and quarrying	479504	388727	330203	326436
Manufacturing quarrying	4771279	2984708	2200074	2483150
Electricity, gas, steam and air-conditioning supply	3255743	2770557	2248115	2254985
Water supply, sewerage, waste management and remediation	599104	437369	325139	296871
Construction	3921707	2174458	1369398	1146482
Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles	**3765091**	**2318053**	**1956364**	**2168949**
Transportation and storage	2239535	1516135	1389406	1456137
Accommodation and Food service activities	823734	596890	541453	517592
Information and communication	799846	574915	733488	600098
Financial and insurance activities	718130	463848	319539	424117
Real estate activities	3788817	3458665	1592460	2497378
Professional and scientific activities	752972	940733	410166	418417
Administrative and support service activities	507384	349833	364939	414811
Public administration	1291555	540783	884862	885640
Education	245687	280532	192563	140628
Human health and social work activities	249967	308026	177183	188994
Arts, entertainment and recreation	184080	258504	180750	148233
Other activities	99471	n.a.	87602	75209

Source: National Statistical Institute

Table 2

Acquired of tangible fixed assets by economic activity groupings (Thousand Levs)

Year / Economic activity groupings	2008	2009	2010	2011
Total	**22261128**	**18439801**	**15552551**	**16921196**
Agriculture, forestry and fishing	877591	798074	851382	1421888
Mining and quarrying	334945	368574	190380	419412
Manufacturing quarrying	4046160	2873598	2759632	2117693
Electricity, gas, steam and air-conditioning supply	1462527	1869271	2052525	3419394
Water supply, sewerage, waste management and remediation	433073	419989	421432	310984
Construction	2657238	1611136	1010721	1020020
Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles	**3160625**	**2193482**	**1865672**	**2105163**
Transportation and storage	1997347	1660734	909047	982543
Accommodation and Food service activities	674546	572634	512382	516292
Information and communication	775816	550119	701421	608922
Financial and insurance activities	602448	463606	321649	314229
Real estate activities	2770728	2519930	2081793	2093495
Professional and scientific activities	666870	925413	346943	316915
Administrative and support service activities	434954	328332	336702	396484
Public administration	682800	457251	561631	227687
Education	207431	249302	244654	158899
Human health and social work activities	238186	269809	187584	190687
Arts, entertainment and recreation	151607	251337	117825	219252
Other activities	86236	n.a.	79176	81237

Source: National Statistical Institute

- *2009* – „Manufacturing quarrying" (15.58 %), „Real estate activities" (13.7 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (11.9 %)*, „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply" (10.1 %), „Transportation and storage" (9 %), „Construction" (8.74 %);
- *2010* – „Manufacturing quarrying" (17.7 %), „Real estate activities" (13.4 %), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply" (13.1 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (12 %)*, „Construction" (6.5 %), „Transportation and storage" (5.8 %);
- *2011* – „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply" (20.2 %), „Manufacturing quarrying" (12.5 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (12.4 %)*, „Real estate activities" (12.37 %), „Agriculture, forestry and fishing" (8.4 %), „Construction" (6 %), „Transportation and storage" (5.8 %).

According to the indicator Acquired Fixed Assets trade again occupies a leading position, directly related to the investments (expenses) for acquisition of FA, thus resulting in increasing the number of outlets (stores and warehouses).

The cost of acquisition of Fixed Assets (investment in fixed assets) and the acquired fixed assets correspond to the inflow of foreign direct investment made in the economy of the country. For the period 2008 - 2011 foreign direct investment in economic activities in the non-financial sector increased by 12.8 % (table 3).

During the studied period the investment in „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" accounts for 15 % of all foreign direct investments in the country. This is evidence of the appeal of trade for foreign investors, as well as of the entry of foreign retailers in the Bulgarian market and the creation of new trading models.

The inflow of foreign direct investment, the cost of acquisition of Fixed Assets, the acquired fixed assets, the increase in the number of retail outlets and increased employment rate which trade provides, raises the question of the role of trade in the creation of gross value added (GVA).

For the period 2008-2012 analysis of the data shows that GVA by economic activities generally increased by 15.4% (table 4).

The structure of the GVA shows that the activities with the highest share arranged by years are as follows:

- *2008* – „Manufacturing quarrying" (15.4 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (11.8 %)*, „Construction" (9.3 %) „Real estate activities" (9 %), „Agriculture, forestry and fishing" (7.15 %);
- *2009* – „Manufacturing quarrying" (15.5 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (11.5 %)*, „Real estate activities" (9.4 %), „Construction" (9.2 %), „Financial and insurance activities" (7.1 %), „Transportation and storage" (6.3 %), „Agriculture, forestry and fishing" (4.8 %);
- *2010* – „Manufacturing quarrying" (14.5 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (11.9 %)*, „Real estate activities" (9.8 %), „Financial and insurance activities" (8 %), „Construction" (7 %), „Transportation and storage" (6.7 %);
- *2011* – „Manufacturing quarrying" (16.4 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (12.2 %)*, „Real estate activities" (9.3 %), „Financial and insurance activities" (8.3 %), „Construction" (7 %), „Transportation and storage" (5.9 %);
- *2012* - „Manufacturing quarrying" (16.7 %), *„Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" (11.5 %)*, „Real estate activities" (9.2 %), „Financial and insurance activities" (8.2 %), „Transportation and storage" (6.8 %), „Agriculture, forestry and fishing" (6.4 %), „Construction" (5.9 %).

For the period considered the participation of trade in creating GVA of the country is significant. The economic activity „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" ranks second after "Manufacturing quarrying ". This is a result of the inflow of foreign direct investment in trade, investment in fixed assets, fixed assets acquired, the increase in the number of outlets and increase in the number of people employed in trade.

In conclusion, investment in fixed assets made in trade is a source of opening new stores, as well as of modernization of the existing ones. During the period 2008 – 2011 " Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles **" accounted for 12% of all acquired fixed assets. This is directly related to investment (expenses) in acquisition of Fixed Assets, thus resulting in an increase in the number of outlets (stores and warehouses). "**Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles**" accounts for 15% of all foreign direct investment in the country. This is evidence of the appeal of trade to foreign investors and the participation of the trade in the formation of GVA**.

References

1. Statistical Yearbook 2008.
2. Statistical Yearbook 2009.
3. Statistical Yearbook 2010.
4. Statistical Yearbook 2011.
5. www.nsi.bg

Table 3

Foreign direct investments in non-financial enterprises by economic activity as of 31.12. (Thousand euro)

Year / Economic activity	2008	2009	2010	2011
Total	**19185002.9**	**20441581.2**	**22114446.3**	**21644918.0**
Agriculture, forestry and fishing	107842.6	76126.6	84754.3	91479.6
Mining and quarrying	173119.6	411615.9	435955.5	512678.8
Manufacture of food products, beverages and tobacco products	712775.3	769314.4	905576.0	874257.1
Manufacture of textiles, wearing apparel, leather and related products	835854.7	653921.4	637621.3	651649.6
Manufacture of wood and paper products, and printing	281217.7	200761.2	268873.3	215140.8
Manufacture of chemicals and chemical products	509271.4	455644.5	488693.1	467517.9
Manufacture of rubber and plastics products, and other non-metallic mineral products	764755.6	848181.4	854737.3	846197.1
Manufacture of basic metals and fabricated metal products, except machinery	627777.4	452549.3	702924.3	1026150.0
Manufacture of computer, electronic and optical products	62129.1	60923.1	68482.7	85651.9
Manufacture of electrical equipment	160178.8	186522.0	241182.3	219849.6
Manufacture of machinery and equipment n.e.c	279167.4	225594.5	263326.4	327281.5
Manufacture of transport equipment	90769.9	98563.8	92690.3	138851.3
Manufacture of furniture; other manufacturing; repair and installation of machinery and equipment	70577.9	81570.4	74839.8	81753.3
Electricity, gas, steam and air-conditioning supply	1300726.3	1525985.2	1973864.9	1878572.3
Water supply, sewerage, waste management and remediation	132921.8	169654.0	164889.0	167855.4
Construction	1121436.9	1234384.6	1291520.0	778273.7
Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles	**3004269.7**	**2802913.8**	**3510073.5**	**3276625.8**
Transportation and storage	175253.6	186281.5	216928.1	271043.6
Accommodation and Food service activities	360027.2	405378.5	484369.7	585567.9
Publishing, audiovisual and broadcasting activities	257814.0	93186.9	102911.5	47424.5
Telecommunications	3465437.1	3378061.0	2756068.3	2406010.8
IT and other information services	103850.8	104792.2	133400.7	169957.1
Real estate activities	2903618.8	3960176.9	3680104.3	3476626.5
Legal, accounting, management, architecture and engineering and similar activities	939356.7	864587.8	923703.4	1071930.4
Administrative and support service activities	132838.6	163190.8	196643.6	236854.4
Education	1475.0	3931.2	3205.3	4927.0
Arts, entertainment and recreation	84614.3	96450.6	83118.3	80612.5

Source: National Statistical Institute

Table 4

Gross value added by economic activity groupings (Million Levs)

Year / Economic activity groupings	2008	2009	2010	2011	2012
Общо	**57733**	**58695**	**60716**	**65174**	**66642**
Agriculture, forestry and fishing	4132	2841	2976	3519	4264
Mining and quarrying	1250	1212	1589	1636	1574
Manufacturing quarrying	8885	9079	8825	10674	11161
Electricity, gas, steam and air-conditioning supply	1933	2168	2516	2738	2708
Water supply, sewerage, waste management and remediation	533	524	610	641	869
Construction	5386	5411	4341	4218	3936
Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles	6817	6738	7219	7976	7680
Transportation and storage	3781	3695	4080	3877	4521
Accommodation and Food service activities	1385	1308	1458	1555	1188
Information and communication	3464	3375	3445	3658	3561
Financial and insurance activities	3721	4169	4889	5441	5452
Real estate activities	5181	5520	5936	6078	6122
Professional and scientific activities	1468	1863	2248	2208	2368
Administrative and support service activities	1185	1394	1046	1265	1025
Public administration	3646	3837	3706	3761	3560
Education	2049	2288	2256	2232	2618
Human health and social work activities	1440	1599	1923	2174	2458
Arts, entertainment and recreation	768	662	759	783	899
Other activities	709	1014	894	739	678

Source: National Statistical Institute

ТУРИЗМЪТ – ПРИОРИТЕТЕН ОТРАСЪЛ В СВЕТОВНАТА ИКОНОМИКА

Проф. д-р Димитър Тадаръков
Катедра „Икономика на туризма“, УНСС

Резюме: *Основна цел на настоящата научна статия е да анализира и изследва въздействието на туризма върху световната икономика. То се изразява не само чрез средствата, които посетителите влагат в пътуване, настаняване, допълнителни дейности и закупуване на сувенири, но и в стимулиране на ангажираността и съдействието на общностите, туристите, правителствата и местните доставчици. Специален акцент е поставен върху туристическия сектор, който подпомага икономиките чрез генериране на доходи, заетост, инвестиции и износ. Изтъкнати са неговите съпътстващи ползи от социален и културен характер. Проучени са съвременните предизвикателства пред туристическата индустрия. Вниманието е фокусирано върху тенденциите в развитието на макроикономически параметри, като брутният вътрешен продукт (БВП), заетостта, капиталовите инвестиции и туристическият износ.*

Ключови думи: *туризъм, световна икономика, икономически растеж, генериране на приходи, международни туристически пътувания.*

Мястото на туристическия сектор в световната икономика

Туризмът е един от водещите отрасли на икономиката, който е основен източник на брутен вътрешен продукт (БВП), заетост, износ и данъци. За 2011 г. той предоставя на световната икономика почти 6 трилиона щатски долара или 9 % от световния БВП. Бързият растеж на туристическото търсене в световен мащаб през последните няколко десетилетия е подтикнато от повишаването на жизнения стандарт, който от своя страна се дължи на нарастващото богатство, съчетано с увеличаване на достъпността на въздушния транспорт. Според Световната организация по туризъм (СОТ) от 1990 г. до момента международните пристигания в световен мащаб са нараснали повече от два пъти, достигайки 675 милиона през 2000 г., а през 2011 г. – 940 милиона. Тези данни не отчитат вътрешния туризъм, който по изчисления, генерира до десет пъти повече пристигания в сравнение с международния туризъм[1].

Въздействието на туризма върху световните икономики има ключово значение. То се изразява не само чрез средствата, които посетителите влагат в пътуването, настаняването, допълнителните дейности и закупуването на сувенири (т. нар. туристически износ,) които през 2011 г. надхвърлят 1.2 трилиона щатски долара в цял свят. По своята същност, отрасълът стимулира ангажираността и съдействието на общностите, туристите, правителствата, местните доставчици и бизнеса по веригата на предлагането. От своя страна 260-те милиона хора по целия свят, чиито работни места са осигурени от туризма (от които 100 милиона души работят директно в сектора), предоставят част от приходите си за стоки и услуги от всички сфери на икономиката. Освен това, както международното, така и вътрешното туристическото търсене стимулира инвестициите. През 2011 г. 4.5 % от общия инвестиционен капитал или около 650 милиарда щатски долара са управлявани от туристическата индустрия[2].

Туризмът е един от най-крупните сектори на световната икономика, съставляващ около 9 % от световния БВП. Този дял е по-голям от този на автомобилната индустрия, който възлиза на 8.5 % и малко по-малко от банковия сектор, възлизащ на 11 %.

Докато през последните десет години се наблюдаваше силен световен растеж, подпомогнат от увеличаващия се дял на бързо развиващата се технологична индустрия, както и бърз растеж в сектора на услугите като банковото дело и финансите, през следващите десет години се очаква по-ниска производителност от тези сектори. Непрекъснатият растеж в туризма ще доведе до увеличаване на относителния дял на сектора в БВП.

През 2001 г. на 31-та сесия на Статистическата комисия към ООН е приета “Туристическа сателитна сметка: препоръчителна методологична рамка” – съвместна разработка на Европейската комисия, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и Световната туристическа организация. Туристическата сателитна сметка /ТСС/ е международно признат стандарт за измерване на директните икономически ефекти на туризма в икономиката.

[1] www.unwto.org

[2] World Investment Report 2012, United Nations Conference on Trade and Development, p. 16.

Най-общо TCC се състои от 14 основни и 12 допълнителни таблици, базирани на анализ на същността на данни за разходите на посетителите и стойността на туристическите и свързаните с туризма дейности. Таблиците са взаимно свързани и всяка от тях илюстрира различен аспект на туристическата дейност. С прилагане на принципните методологични постановки на TCC се преследва реализирането на следните основни цели: икономически анализ на туризма чрез системата на националното счетоводство, достоверност и сравнимост на представените данни /по отрасли и страни/, изчисляване на добавената стойност от туризма, изследване структурата на заетостта в туристическите дейности, разработване модели за икономически анализ на туризма и измерване на туристическите инвестиции във връзка с туристическото предлагане. Практическото използване на TCC е факт в някои от развитите страни като Франция, Великобритания, Испания, Швейцария, Австрия, САЩ, Канада, Нова Зеландия, Австралия, Мексико и др. В България TCC не се прилага и това затруднява измерването на икономическите резултати.

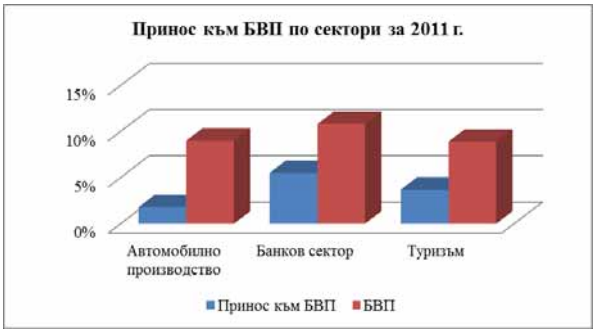

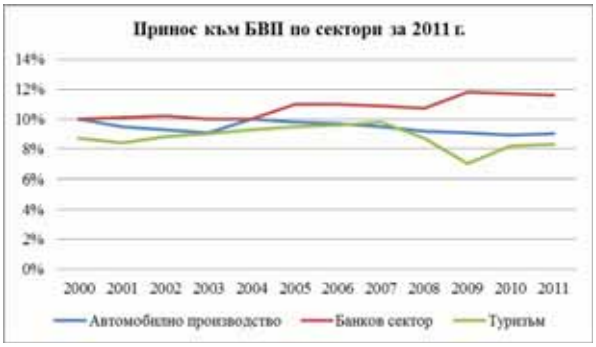

Фиг. 1. Принос към БВП по сектори за 2011 г.

Източник: Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 7.

През последните 20 години WTTC непрекъснато преразглежда и подобрявя своята методика, разработвайки система за предоставяне на прогнози за икономическия принос на туризма на 181 държави, 20 региона и на света като цяло. Тези прогнози не са предвидени да заменят сателитните сметки на държавите, но са извлечени от официалните национални статистики, както и други публикувани данни, и се допълват от икономическото моделиране[3], което дава възможност за сравнителен анализ между страните. За държавите, за които липсват статистически данни, важността на това изследване се изразява чрез факта, че то предоставя отправна точка за разбирането на прекия и косвен икономически ефект на туризма, както и за по-добро дългосрочно планиране.

Туристическата индустрия – генератор за икономически растеж

Туризмът е динамичен сектор, който подпомага икономиките чрез генериране на доходи, заетост, инвестиции и износ, като по този начин стимулира и икономическия растеж. Но отрасълът генерира и ценни съпътстващи ползи или чрез разработване на инфраструктурата, която други сектори могат да използват, или чрез създаване на положителна реклама за отделните дестинации и държави. Успоредно с това туризмът увеличава търговията, компетенциите и инвестициите в другите несвързани с него сектори. Ето и някои примери:

- Скорошно проучване, проведено от WTTC показва, че на бизнес пътуванията се дължи една трета от ръста на световната търговия през последното десетилетие.
- От общо 1.2 трилиона щатски долара годишни преки чуждестранни инвестиции, около 76 милиарда щатски долара са предвидени за инфраструктура като транспортни връзки, хотели и конгресни центрове.
- Много от уменията, придобити по програмите за обучение в сферата на туризма, могат да се използват в други сектори на икономиката.
- Туризмът има ключово икономическо значение за подпомагане на възможностите за работа в международен мащаб – отрасълът е от значение не само за висококвалифицираните специалисти, но също така и за работниците, които връщат в родината си поне част от своята печелба.
- Търсенето на много стоки и услуги зависи отчасти от общите впечатления от страната, от която те идват и тези ефекти на „страната производител" могат да бъдат подобрени и изменени от туризма. Това помага на много страни да увеличат износа си като цяло - например италианската мода или изисканите френски вина също могат да привлекат по-големи инвестиции.

[3] Тадаръков, Д., Моделиране влиянието на туризма върху икономиката, Тринадесети национален симпозиум "Качество, конкурентоспособност, устойчиво развитие"– Сборник доклади, Университетско издателство „Стопанство", София, 2009 г. с. 37-43.

Социални ползи от туристическата индустрия

Туризмът генерира съпътстващи ползи от социален и културен характер. Секторът спомага пряко за запазването или сближаването на индивидите. Значителна част от всички международни пътувания – около една трета от всички пристигания за някои развити пазари – са с цел посещение на приятели и/или роднини. В допълнение, туризмът индиректно насърчава културното наследство и международните отношения, спомагайки за подобряването на разбирателството между хората. Това, от своя страна, може да доведе до подобряване на международните отношения и насърчаване на световния мир.

Други тенденции в това направление са:

- Секторът осигурява някои от най-гъвкавите форми на заетост и работни практики, които се срещат в цялата икономика. Хотелите и кетъринг индустрията, например, наемат повече жени, хора от малцинствата, възрастни хора и такива на непълен работен ден от всеки друг сектор на икономиката – разнообразие, което отразява изключително гъвкавия характер на много длъжности. За жените това може да играе важна роля в насърчаване на равновесието между половете.
- В световен мащаб повече от 50 % от хората днес живеят в градовете, а според прогнозите до 2025 г, този процент ще нарасне до 75 %. Това преставлява голяма заплаха за по-малките и по-отдалечени населени места. Но туризмът може да се окаже спасителен сектор за тези общности, позволявайки на основните стоки и услуги да бъдат доставяни, както и да бъде генериран жизненоважен приход от посетителите.
- Туризмът е жизненоважен източник на доходи и заетост в много развиващи се страни по целия свят. Така например, туризмът пряко или косвено подкрепя 76 % от всички работни места в Аруба, 31 % в Белиз и 27 % в Намибия. Без неговата подкрепа милиони хора ще живеят в бедност в тези страни или ще бъдат принудени да напуснат родината си в търсене на работа.
- Основните културни различия между хората по света могат да създават напрежение и конфликти. Предоставяйки възможност на хората да посещават, да учат и да работят в други страни, туризмът изгражда жизненоважни мостове за преодоляване на тези проблеми. Косвено той може и да насърчава обмена на култури и глобалния диалог, което от своя страна насърчава разбирателството между хората, засилва националната гордост, помага за съхраняването и популяризирането на културното наследство, както и за защита на местните хора и техния начин на живот[4].

Предизвикателства пред туристическата индустрия

През последното десетилетие туристическият сектор демонстрира силна устойчивост. Въпреки че индустрията премина през много бедствия – от терористични атаки, пандемии и други здравни рискове, до съвкупност от природни бедствия, включително земетресения и цунами, наводнения, циклони и горски пожари – отрицателното му въздействие обикновено е локално и краткосрочно. Това се подчертава от растежа на международните пристигания в целия свят от 2000 до 2011 г., анализиран в Световната Организация по Туризъм (СОТ). През този период средният годишен ръст е 3,4 % - от 674 милиона пристигания през 2000 до 940 милиона през 2011 г., изпреварвайки силно развити икономики (1,8 %)[5].

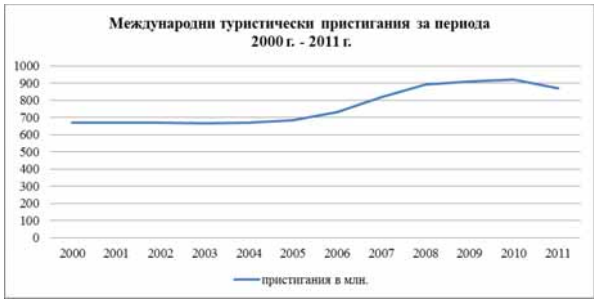

Фиг. 2. Международни туристически пристигания 2000-2011 г.

Източник: Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 9.

Общия обем на пристигания отбелязва спад само за 3 години през последнното десетилетие:

- 2001: унищожителната терористична атака от 11 септември в САЩ има огромно влияние върху международното търсене през последното тримесечие на 2001 г., но крайният резултат бе година на стагнация, а не реален спад (-0.1 %);
- 2003: сравнително скромния спад от 1.6 % в пристиганията се дължи на комбинирания ефект от три важни фактора: кризата в Ирак, епидемията от ТОРС и слабата глобална икономика;
- 2009: рецесията в световната икономика, започнала през втората половина на 2008 г. доведе до спад с 3,8 % в пристиганията в световен мащаб за следващата година.

[4] Парушева, Т., Културният туризъм: алтернатива за глобализация, Издателство „Авангард Прима“, София, 2009, с. 260.

[5] www.unwto.org

Макроикономически тенденции за периода 2000-2011 г.

Туризмът постигна добри нива на растеж по повечето макроикономически параметри от 2000 до 2011 г.

Табл. 1.

Принос на туризма към глобалната икономика за периода 2000 – 2011г.

	Ръст в %
Туризъм - пряк принос към БВП	9,7
Туризъм - общ принос към БВП	16,6
Туризъм - пряк принос към заетостта	8,3
Туризъм - общ принос към заетостта	3
Капиталови инвестиции	41,8
Посетителски износ	20,1

Брутен вътрешен продукт (БВП)

В периода 2000 и 2011 г. ръстът на прекия принос на туризма към глобалния БВП бе променлив, с икономическа несигурност, болести и терористични атаки, които оказаха силно влияние върху него. Периодът отчете ръст от 9.7 % като цяло, а приносът на туризма за БВП достигна 1,770 млрд. долара за 2011 г.(по цени от 2012 г.). На регионално ниво, балансът на растеж бе неравномерен. Африка и Близкия изток усетиха прекия принос на туризма към покачването на БВП от съответно 69.9 % и 64.7 %, докато в Азиатско-Тихоокеанския регион и Латинска Америка се наблюдава ръст от около 43 %. Междувременно Европа претърпя спад от 9.9 % за същия период, а Съединените щати, най-големия пазар в света в парично изражение, намаление с 5.3 %. Ако въздействието на БВП, създадено от инвестициите и ефекта от веригата на предлагане, се вземе предвид, целият туристически сектор би възлизал на 5,760.9 млрд. долара през 2011 г. (от гледна точка на приноса към БВП) – с ръст от 16.6 % над нивото от 2000, макар и спада от 98.2 млрд. долара на база на 2007 г. преди икономическата криза[6].

Заетост

В световен мащаб пряката заетост в сектора на туризма се повиши с 8.3 % за периода от 2000 до 2011 г., което се изрази чрез откриването на допълнителни 7 милиона работни места. Но годишните темпове на растеж се колебаят драстично. По-специално въздействието на 11 септември допринесе за спад от 3.1 % през 2001, докато през 2004 бе отбелязан най-бързият растеж за десетилетието от 4.5 %. Пикът на трудовата заетост достигна 98.6 милиона души през 2006 г. и не бе превишен до 2011 г[7].

Разпределението на растежа на заетостта в туризма в световен мащаб отново беше неравномерна. Две трети от световния растеж се паднаха на Азия, където заетостта в сферата на туризма и пътуванията се повиши с 5 милиона между 2000 и 2011 г. – от които 2.8 милиона в Китай. Най-бързият ръст в процентно изражение беше отчетен в Близкия изток, Северна Африка и Латинска Америка, където започват да се предприемат мерки за отключване на икономическия потенциал на туризма. Отделни дестинации се облагодетелстваха от бързото развитие на въздушния туризъм. Например, Обединените арабски емирства (ОАЕ) постигнаха забележителен растеж от 167.9 % в пряката заетост в туризма за последното десетилетие, а Абу Даби се превърна в главен център за развитието на бизнес туризъм и развлечения.

Фиг. 3. Растеж в прекия принос на туризма към заетостта и БВП за периода 2000-2011 г.

Ръстът на заетостта в развитите пазари се оказа по-труден за постигане. Както Европа, така и САЩ отчетоха спад в пряката заетост в сектора с 10.5 % за периода 2000 – 2011 г., въпреки че основната тенденция изглежда стабилна ако се игнорира влиянието на 11 септември и икономическата рецесия от 2008-2009 г. Ако въздействията от откриването на нови работни места в туризма, генерирани чрез инвестиции и вегигата на предлагане, се добавят, броят на работните места в сектора се е увеличил с 17.6 млн. души между 2000 и 2008 г.(от пик до пик на икономическия цикъл) и с 11.6 млн. души за периода 2002 – 2010 г. (от застой до застой)[8].

[6] Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 7.

[7] Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 8.

[8] Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 29.

Капиталови инвестиции

Застоя на десетилетието - 2010 г. се радваше на бързия ръст на инвестициите в туристическия сектор, тъй като дестинациите ставаха все по-конкурентоспособни в преследването на позаможните пътници. В световен мащаб, капиталовите инвестиции в сектора се увеличиха с 41.8 % между 2000 и 2011 г. и с 66.3 % за 2008 г. – тоест преди наличието на финансиране да бъде засегнато от финансовата криза. Инвестициите в туризма достигнаха своя пик от 726.8 млн. долара през 2008 г.(по цени за 2011), като Сверноамериканския и Азиатско-тихоокеанския регион отчетоха по 34 % всеки, а Европа – 23 % от общата сума[9]. Всички световни региони отбелязаха устойчив ръст в инвестициите в туризма след 2000 г., с изключение на Западна Европа. В Съединените щати, въпреки слабия ръст на БВП и заетостта в промишлеността, е налице съгласуваност инвестициите да останат конкурентоспособни, заедно с капиталовите разходи на сектора, възлизащи на една трета през 2000-2008 г. и на 20 % между 2002 и 2010 г. Най-високоя процент на растеж и инвестициите предсказуемо се наблюдава в Азия, някои части на Африка и Близкия Изток. Това включва цялостния растеж на повече от 600 % в Индия от 2000 до 2011 г. и 230 % в ОАЕ.

Туристически износ

Общият туристически износ в световен мащаб (т.е. разходите направени от чуждестранни туристи за стоки и услуги в сферата на туризма, включително транспорт, извън тяхната родна страна) е нараснал с 20.1 % между 2000 и 2011 г. Това бе значително по-бързо от съответния растеж на БВП в индустрията или заетостта за същия период.

Особено засилен ръст в туристическия износ се наблюдаваше за периода 2004-2008 г., с годишен ръст от 8.7 % само за 2004 г. Това бе в съответствие с по-добрия икономически климат за периода с безпрецедентни нива на разполагаемия доход сред потребителите (и печалбите от стопанска дейност), в съчетание с бързото разрастване на услугите, предоставяни от авиокомпаниите за международно пътуване, независимо с цел отдих или бизнес.

Въпреки че потребителите от Северна Америка и Европа все още съставляват 60 % от световния туристически износ, най-силно изразената тенденция бе нарастващия принос на азиатските туристи към общата сума, започвайки от 19 % дял през 2000 г. и достигайки 25 %. Растежът на доходите и в двата развиващи се и развити пазара в Азия доведе до нарастване в туристическия износ за региона, оценен на 99.2 милиона долара за периода 2000-2011 г. – еквивалентен на повече от половината от общото увеличение за същия период. Докато населението на региона е много помалко, ръстът от 33.1 милиона долара в туристическия износ от потребителите в Близкия Изток за 2000-2011 г. – повече от съответното увеличение, генерирано от европейските и северноамерикански потребители взети заедно – е също значителен и може би е индикатор на бъдещи тенденции[10].

Изводи

- Туризмът е един от най-крупните сектори на световната икономика и основен генератор на брутен вътрешен продукт, заетост, износ и данъци.
- През последното десетилетие туристическият отрасъл демонстрира силна устойчивост. Неговото отрицателното въздействие обикновено е локално и краткосрочно.
- За периода 2000 - 2011 г. туристическият сектор постигна добри нива на растеж по повечето макроикономически параметри.

Заключение

Туризмът е един от водещите отрасли на световната икономика, който генерира доходи, заетост, инвестиции и износ, като по този начин стимулира и икономическия растеж. Секторът създава ценни съпътстващи ползи, изразяващи се в разработване на инфраструктура, създаване на положителна реклама за отделните дестинации и държави. Туристическата индустрия индиректно насърчава културното наследство и международните отношения, спомагайки за подобряване на разбирателството между отделните нации.

[9] World Investment Report 2012, United Nations Conference on Trade and Development, p. 8.

[10] Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 9.

TOURISM - PRIORITY SECTOR IN THE WORLD ECONOMY

Prof. Dr. Dimitar Tadarakov
Economy of Tourism Department, UNWE

Abstract: *The main objective of this research paper is to analyze and investigate the impact of tourism on the global economy. It is expressed not only through means that visitors spend on travel, accommodation, additional activities and buying souvenirs, but and stimulating the commitment and support of communities, tourists, government and suppliers. Special emphasis is placed on the tourism sector to assist economies by generating income, employment, investment and exports. Prominent its accompanying benefits are social and cultural. We studied contemporary challenges facing the tourism industry. Attention is focused on the macroeconomic indicators, such as the gross domestic product (GDP), employment, capital investment and tourism exports.*

Keywords*: tourism, global economy, economic growth, income generation, international travel.*

The place of tourism industry in the world economy

Tourism industry is one of the world's leading economic sectors, representing a major source of GDP, employment, exports and taxes. In 2011, it contributes almost US$6 trillion to the global economy, or 9 % of global gross domestic product (GDP). The rapid rise in global demand for tourism over the past few decades has been spurred by the rise in living standards, in turn fuelled by growing wealth, coupled with the increased affordability of air travel. According to the World Tourism Organization (UNWTO), international arrivals worldwide have more than doubled since 1990, rising from 435 million to 675 million in 2000, and to 940 million in 2011. And these figures do not take account of domestic tourism which, by all accounts, generates up to ten times more arrivals than international tourism[1].

The impact of tourism on world economies has a crucial significance. It is not just about the money visitors spend on travel, accommodation, activities and souvenirs – visitor exports – which, in 2011 exceed US$1.2 trillion around the world. But, by its very nature, the industry stimulates the engagement and collaboration of communities, tourists, governments, local suppliers and businesses throughout the supply chain. And the 260 million estimated people around the world whose jobs are supported by tourism (100 million of whom work directly in the industry) all spend a proportion of their own income on goods and services from all parts of the economy. Furthermore, demand for tourism – both international and domestic – stimulates investment. In 2011 4.5 % of total capital investment, or some US$650 billion, will be driven by tourism industry[2].

Tourism is one of the world's largest industries accounting for 9 % of global GDP. This is more than the automotive industry which accounts for 8.5 %, and only slightly less than the banking sector which accounts for 11 %.

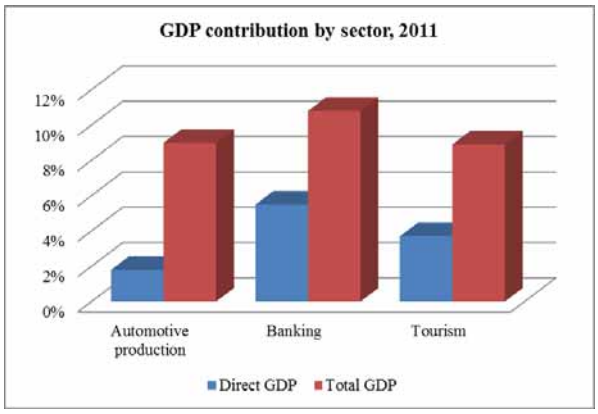

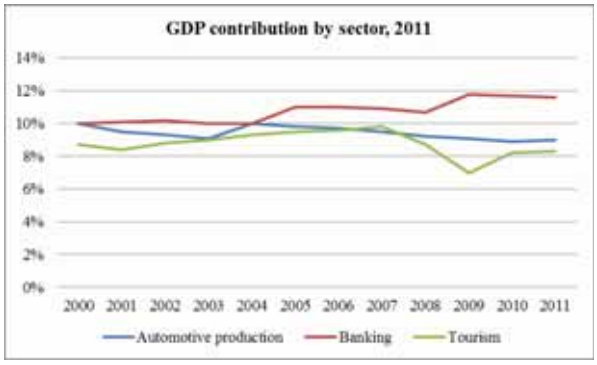

Fig. 1. GDP contribution by sector

Source: Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 7.

More significantly, while the last ten years have seen strong global growth helped by a rising share of the fast-growing high-tech industry, as well as rapid

[1] www.unwto.org

[2] World Investment Report 2012, United Nations Conference on Trade and Development, p. 16.

growth in service sectors such as banking and global finance, the next ten years are forecast to see a slower performance from these sectors. Continued growth in tourism will therefore result in an increase in the sector's relative share of GDP.

In 2001, the 31-th session of the UN Statistical Commission has adopted "Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework" - developed jointly by the European Commission, the Organization for Economic cooperation and Development and the World Tourism Organization. Tourism Satellite Account is internationally recognized standard for measuring the direct economic effects of tourism in the economy. Generally, it consists of 14 main and 12 additional tables based on analysis of the nature of the cost data of the visitors and the value of tourism and tourism-related activities. The tables are interrelated and each illustrates a different aspect of tourism. Applying the principle of methodological formulations the method is pursuing the following objectives: economic analysis of tourism through the system of national accounts, reliability and comparability of the data/sectorial and country/ calculate the value added from tourism, study the structure of employment in tourism activities, developing models for economic analysis of tourism and tourism investment measure in relation to tourism. Practical use of the tourism satellite account is a fact in some developed countries such as France, UK, Spain, Switzerland, Austria, USA, Canada, New Zealand, Australia, Mexico and more. In Bulgaria tourism satellite account does not apply and this hinders the measurement of economic performance.

Over the past 20 years, WTTC has continually reviewed and enhanced its methodology developing a system for producing estimates for the economic contribution of tourism industry to 181 countries, 20 regions and the world overall. These are not strictly Tourism Satellite Accounts (TSAs) – and are not intended to replace country TSAs – but the estimates are derived from official national TSA statistics, where available, as well as other published data, and are complemented by economic modeling[3], which allows for cross-country benchmarking. For those countries for which no relevant statistics are available, the importance of this research is that it provides a starting point for understanding the direct and indirect economic impact of tourism and, ultimately, for better long-term planning.

Tourism industry: generator of economic growth

Tourism is a dynamic industry which boosts economies by generating income, employment, investment and exports, thus stimulating economic growth. But it also generates valuable spin-off benefits, either by developing infrastructure that other industries can use or by creating positive publicity for individual countries and destinations. Tourism boosts trade, skills and investment in other unrelated industries. To highlight a few examples:

- A recent study commissioned by WTTC showed that business travel was responsible for one third of the growth in global trade over the past decade.
- Of the US$1.2 trillion of annual global foreign direct investment, around US$76 billion is for local infrastructure such as transport links, hotels and convention centers.
- Many of the skills developed by tourism industry training programmes are transferable to other sectors of the economy.
- The tourism industry also plays a key economic role in facilitating international opportunities for work – important not only for highly skilled professionals but also for manual workers who repatriate at least part of their earnings back to their home countries and communities.
- The demand for many products and services is known to depend in part on the overall impressions of the country from which they come – and such 'country-of-origin' effects can be significantly enhanced and manipulated through tourism. This helps countries to boost exports generally – e.g. Italian fashion or French fine wines – and to attract wider investment.

The social benefits of tourism industry

Tourism industry generates spin-off benefits of a social and cultural nature. The industry directly helps to keep, or to bring, individuals together. A significant proportion of all international trips – up to a third of all arrivals for some large developed markets – are to visit friends and/or relations. In addition, tourism indirectly promotes cultural heritage and global communication, helping to enhance understanding between people. This in turn can lead to improved international relations, fostering world peace.

Other trends are:

- The industry provides some of the most flexible employment and working practices found across the entire economy. Hotels and catering, for example, typically employ more women, ethnic minorities, older people and part-time workers than

[3] Tadarakov, T., Modeling the impact of tourism on the economy, Thirteenth National Symposium "Quality, Competitiveness, Sustainability" - Proceedings, Publishing House "Stopanstvo", Sofia, 2009, pp. 37-43.

almost any other sector – a diversity reflecting the highly flexible nature of many jobs. For women, this can play an important part in promoting gender equality – empowering women at all levels of society.

• Globally, more than 50 % of people now live in cities, and forecasts predict this figure will rise to 75 % by 2025. This creates a big threat to the smaller, more remote communities. But tourism can provide a life sector to these same communities, allowing essential services and supplies to be delivered, as well as generating vital income from visitors.

• Tourism provides a vital source of income and employment in many developing countries around the world. As an example, tourism directly or indirectly supports 76 % of all jobs in Aruba, 31 % in Belize and 27 % in Namibia. Without its support, millions more people would live in poverty in these countries, or be forced to leave their home countries in search of work.

• The major cultural differences between people around the world can, and often do, create tensions and conflicts. By enabling people to visit, study and work in other countries, tourism builds vital bridges to help overcome these problems. Indirectly, it can also promote the exchange of cultures and global dialogue, which in turn fosters understanding between people, boosting national pride, helping to preserve and promote cultural heritage, and protect indigenous people and their way of life[4].

Challenges for tourism industry

Tourism industry has clearly demonstrated its resilience over the past decade. Although the industry passed through many disasters – from terrorist attacks, pandemics and other health scares, to a whole host of natural disasters including earthquakes and tsunamis, floods, cyclones and forest fires – the negative impact has usually been localized and short term. This is highlighted by the growth in international arrivals worldwide from 2000 to 2011, as recorded by the World Tourism Organization (UNWTO). Over this period, average annual growth was 3.4 % – from 674 million in 2000 to 940 million in 2011 strongly outpacing advanced economies (1.8 %)[5].

Total arrivals volume declined in only three years during the decade:

• 2001: the devastating terrorist attack on 11 September (9/11) in the USA had a major impact on global demand in the last quarter of 2011, but the final outcome was a year of stagnation rather than real decline (-0.1%);

• 2003: a relatively modest 1.6% fall in arrivals was due to the combined effect of three significant factors: the Iraq crisis, the SARS outbreak and a weak global economy;

• 2009: the global economic recession that started in the second half of 2008 resulted in a 3.8% decline in arrivals worldwide the following year;

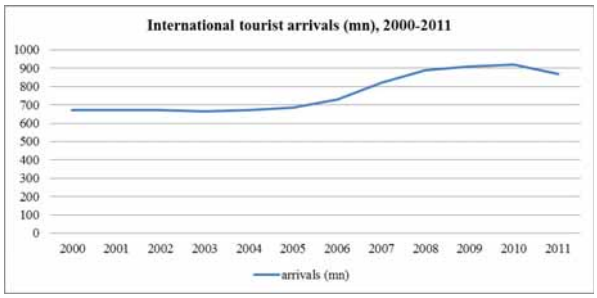

Fig. 2. International tourist arrivals, 2000-2011.

Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 9.

Macro-economic trends, 2000 to 2011

Tourism industry achieved healthy growth levels by most macro-economic measures between 2000 and 2011.

Table 1.

Tourism's global economic contribution, 2000-2011

	Growth (%)
Tourism's direct contribution to GDP	9,7
Tourism's total contribution to GDP	16,6
Tourism's direct contribution to employment	8,3
Tourism's total contribution to employment	3
Capital investment	41,8
Visitor exports	20,1

Gross domestic product (GDP)

Between 2000 and 2011, the growth in tourism's direct contribution to global GDP was volatile, with economic uncertainties, diseases and terrorist attacks all having an impact. The period recorded a growth of 9.7 % overall, with tourism's direct contribution to GDP ending the period at US$1,770 billion in 2010 (based on 2011 prices). Regionally, the balance of growth was uneven. Africa and the Middle East saw tourism's direct contribution to GDP rise by 69.6 % and 64.7 % respectively, while Asia Pacific and Latin America enjoyed

[4] Parusheva, T., Cultural tourism – alternative for globalization, Publishing House "Avangard Prima", Sofia, 2009, p. 260.

[5] www.unwto.org

increases of approximately 43 %. Europe, meanwhile, suffered a decline of 9.9 % over the same period, and the USA, the world's largest market in monetary terms, was down 5.3 %. If the GDP impacts created by investment and supply-chain effects are taken into account, the total tourism industry was worth US$5,760.9 billion in 2010 (in terms of its contribution to GDP) – a rise of 16.6 % over its 2000 level, albeit down US$98.2 billion on its 2007 pre-credit crunch peak[6].

Employment

Globally, direct employment in tourism industry rose 8.3 % from 2000 to 2011, equivalent to the creation of an additional 7 million jobs. But annual growth rates fluctuated sharply. The impact of 9/11, in particular, contributed to a decline of 3.1 % in 2001, while 2004 saw the fastest growth of the decade, of 4.5 %. An employment peak of 98.6 million was reached in 2006, and not exceeded until 2011[7].

The global distribution of growth in direct tourism employment was again very uneven. Two-thirds of worldwide growth occurred in Asia, where the number of tourism jobs rose by almost 5 million between 2000 and 2011 – 2.8 million of which in China alone. The fastest growth in percentage terms was in the Middle East, North Africa and Latin America, where policy-makers began to take steps to unlock the economic potential of tourism industry. Individual destinations benefited from the rapid expansion of global air travel. The United Arab Emirates (UAE), for example, saw remarkable growth of 167.9 % in direct Travel & Tourism employment over the decade as Abu Dhabi became premier international business and leisure tourism hubs.

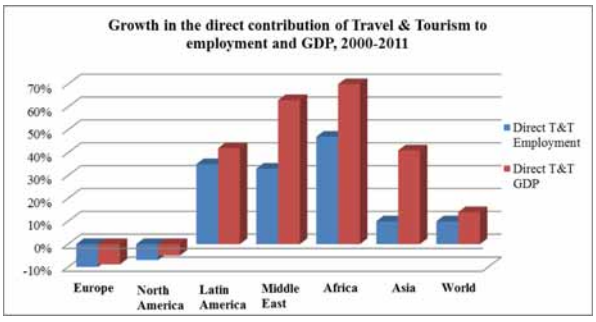

Fig. 3. Growth in the direct contribution of tourism industry to employment and GDP, 2000-2011

Employment growth in mature markets proved more difficult to achieve. Both Europe and the USA saw declines of 10.5 % in direct tourism employment between 2000 and 2011 – although the underlying trend appears more stable if the one-off effects of 9/11 and the 2008-2009 economic recessions are discounted. If the additional tourism employment impacts generated through investment and the supply chain are included, the number of tourism jobs worldwide increased by 17.6 million between 2000 and 2008 (peak to peak on the world economic cycle), and by 11.6 million between 2002 and 2010 (trough to trough)[8].

Capital investments

The decade through 2010 enjoyed a rapid rise in investment across the tourism industry, as destinations became more competitive in their pursuit of increasingly affluent global travelers. Globally, tourism capital investment rose by 41.8 % between 2000 and 2011, and by 66.3 % to 2008 – i.e. before the availability of development finance was hit by the credit crisis. Tourism investment peaked at US$726.8 million in 2008 (2011 prices), with the Americas and Asia Pacific each accounting for 34 %, and Europe for 23%, of the total[9]. All world regions have seen solid growth in tourism investment since 2000, with the exception of Western Europe. In the USA, despite sluggish growth in industry GDP and employment, there has been a concerted drive in investment to remain competitive, with tourism capital outlays up by a third from 2000- 2008 and by 20 % between 2002 and 2011. The highest percentage growth rates in tourism investment have predictably been seen in Asia, some parts of Africa and the Middle East. This includes overall growth of more than 600 % in India from 2000-2010, and 230 % in the UAE.

Visitor exports

Total worldwide visitor exports (i.e. spending by foreign visitors on tourism goods and services, including transport, outside their home countries) grew by 20.1 % between 2000 and 2010. This was significantly faster than the corresponding growth in industry GDP or employment over the same period.

Particularly strong growth in visitor exports was seen between 2004 and 2008, with annual growth of 8.7 % in 2004 alone. This was in line with the wider economic climate of the time, with unprecedented levels of disposable income among consumers (and business profits), combined with a

[6] Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 7.

[7] Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 8.

[8] Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 29.

[9] World Investment Report 2012, United Nations Conference on Trade and Development, p. 8.

rapid expansion of airline passenger services and a significant rise in the demand for foreign travel for both business and leisure.

Although European and North American consumers still accounted for 60 % of worldwide visitor exports by 2010, the most notable trend was the growing contribution of Asian travelers to the total, rising from a 19 % share in 2000 to 25 %. Growth in incomes in both emerging and developed Asian markets drove a rise in the region's visitor exports of US$99.2 million from 2000-2011 – equivalent to more than half the overall global increase over the same period. While the region's population is much smaller, the US$33.1 million rise in visitor exports from Middle Eastern consumers in 2000-2011 – more than the corresponding increase generated by European and North American travelers combined – is also significant, and probably indicative of future trends[10].

Implications

- Tourism is one of the largest sectors of the global economy and main generator of GDP, employment, exports and taxes.
- In the last decade tourism industry demonstrated strong resilience. Its negative impact is generally local and short.
- For the period 2000 to 2011, tourism sector has achieved good growth rates in most macroeconomic parameters.

Conclusion

Tourism is one of the leading sectors of the global economy, generating income, employment, investment and exports, thereby stimulating economic growth. The sector creates valuable co-benefits in terms of infrastructure development; create positive publicity for individual destinations and countries. The tourism industry indirectly promotes cultural heritage and international relations, helping to improve understanding between nations.

[10] Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 9.

ПРОБЛЕМЕН АНАЛИЗ НА ФАЗИТЕ ПРИ ЗАЩИТАТА ОТ ПРИРОДНИ БЕДСТВИЯ В БЪЛГАРИЯ

Екатерина Богомилова, докторант
Катедра „Национална и регионална сигурност", УНСС

Цикълът на защитата при природни бедствия е комбинация от сложни процеси, които се основават на разнообразни принципи, изисквания, правила и дейности допринасящи за предвиждането, предотвратяването, разрешаването и овладяването на бедствени с цел недопускане на степента им на интензивност. Това налага необходимостта от познания и компетентности за рисковете и опасностите при настъпване на бедствено събитие на територията на България. Защитата при бедствия, аварии и катастрофи е политика във всички страни и е насочена към всички мероприятия по планирането, организирането, реакцията, координирането, комуникирането, подпомагането, осигуряването (ресурсното, медицинското, транспортното, ремонтно – възстановително и др.). Управлението на извънредните ситуации е сложен процес, който обхваща значителни материални, човешки и финансови ресурси, както и различни държавни и публични организации, които трябва да се управляват координирано.

Компоненти на защитата при бедствия

Опасността е природно явление или събитие, причинено от човешката дейност, което може да причини вредни последици за населението и имуществото му, околната среда, икономиката и културните и материалните ценности.

Опасността**,** която може да се определи като събитие или състояние, което води до нараняване на живота, увреждане на имуществото или околната среда. Опасностите могат да бъдат групирани в две големи категории: природни и опасности предизвикани от човека. Природните опасности и заплахи са причинени от естествени феномени (опасности с метеорологичен, геоложки или биологичен произход). Примери за такива опасности са циклони, цунами, земетресенията и вулканичните изригвания, които са изцяло от естествен произход. Свлачищата, наводненията, сушата, пожарите могат да се определят като социално – природни, тъй като причините за тяхното проявление може да е вследствие на човешката дейност или в резултат на природните процеси и явления. Например: наводненията, които настъпват вследствие на проливни дъждове или от интензивното снеготопене се определят като природни, а наводнения предизвикани от неизчистена канализация или преливници на язовири, или затлачени отводнителни шахти съответно се разглеждат като заплахи причинени от човека. Заплаха от човешката дейност може да възникне в индустрията, съоръженията за производство на енергия (напр. експлозии, изтичането на токсични отпадъци, замърсяване и т.н.).

Уязвимостта е показател за степента на податливост на дадена територия или обект на различните опасности[1]. Уязвимостта може да се определи като степента, когато една структура, обект или територия могат да бъдат повредени вследствие от въздействието на определена опасност.

Уязвимостта също може да бъде разгледана в две категории: физическа уязвимост и социално- икономическа.

Физическата уязвимост включва характеристиките за естествените заплахи, които причиняват наводнения (например интензивност, честота на събитието, височина на вълната и т.н.). Основава се на физическото състояние на елементите в риск – характеристики на събитието. Физическата уязвимост дава отговор на въпроса доколко дадена сграда, структура или обект са в състояние да запазят първоначалната си форма и да се противопоставят на силите, които действат върху тях по време на дадено опасно събитие.

Социално – икономическа уязвимост – степента, от която населението се влияе от настъпилата опасност. Например хората, които са бедни и са загубили домовете си при настъпило наводнение и нямат финансова възможност да се върнат към нормалното си съществуване са изложени на риск. В зависимост от мащабите на пораженията уязвими могат да се окажат и съседни населени региони, дори цяла държава.

---

[1] ЗАКОН за защита при бедствия, Обн., ДВ, бр. 102 от 19.12.2006 г., изм., бр. 41 от 22.05.2007 г., изм. и доп., бр. 113 от 28.12.2007 г., в сила от 1.01.2008 г., изм., бр. 69 от 5.08.2008 г., бр. 102 от 28.11.2008 г., изм. и доп., бр. 35 от 12.05.2009 г., в сила от 12.05.2009 г., изм., бр. 74 от 15.09.2009 г., в сила от 15.09.2009 г., изм. и доп., бр. 93 от 24.11.2009 г., в сила от 25.12.2009 г., доп., бр. 61 от 6.08.2010 г., изм. и доп., бр. 88 от 9.11.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., изм., бр. 98 от 14.12.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., бр. 8 от 25.01.2011 г., в сила от 25.01.2011 г., доп., бр. 39 от 20.05.2011 г., изм. и доп., бр. 80 от 14.10.2011 г., в сила от 14.10.2011 г.

Способностите са също компонент на защитата (физически, социални, икономически, технологични, информационни) представляват ресурсите и средствата, с които разполага дадена страна и нейните граждани в предотвратяването и смекчаването и възстановяването при бедствие. Способностите на хората също могат да се вземат под влияние.

Рискът е вероятност от възникване на вредни последици за населението и имуществото му, икономиката и околната среда в резултат на опасността и уязвимостта за дадена територия/обект.[2]

Управление на риска от наводнения през последните години се очертава като един от най-значителни технически и социални предизвикателства в света. От всички природни рискове, наводненията представляват най-широко разпространения природен риск за живота днес. Управлението на риска е основна дейност, насочена към оценка на схеми за намаляване, но не е задължително да се елиминира общия риск, тъй като в много случаи рискът не може да бъде отменен изцяло. Управлението на риска от наводнения изисква цялостен подход, с насоченост към научни и инженерни изследвания, както и социално-икономическите въпроси на планирането, разработването и управлението на целия процес. Оценка на риска от наводнения, е сложен проблем, който може да бъде решаван чрез интердисциплинарни изследвания. Първо е необходимо да се характеризират районите под заплаха от наводнения, с помощта на избран набор от индикатори карти, както и пространственото разпределение на потока скорост, височина на водата, скоростта на разпространение, продължителност и т.н. Втората стъпка е да се прецени доколко показателите за заплахата от наводнения се намесват в човешки дейности – в селското стопанство, индустрията, транспорта, пътната инфраструктура и т.н.

Рискът най-общо може да се определи като вероятността за социални, икономически и екологични разрушения.

Социалната цел на управлението на риска от наводнения е да се намалят щетите от наводненията, т.е. въздействието върху хората, имуществото и околната среда. Социалните последици от наводнения включват:

- стрес, предизвикан от самото наводнение;
- временна евакуация от дома;
- ефекта от наводнения върху физическото и психическото здраве на засегнатите лица.

Целите на определяне размера на социалните последици, е на първо място да се проследи колко тежки са въздействията в дадена ситуация и за хората, второ, да осигури алтернативни подходи за намеса при наводнения, които да доведат до намаляване на стреса у хората.

Икономическата цел на управлението на риска се изразява в намаляването на щетите вследствие на наводнения – разрушенията на инфраструктурата, загубите за селското стопанство, енергетиката, транспорта и т.н. Управление на риска от наводнения може да изисква значително отклоняване на средства от други цели на публичния сектор е желателно да се определи дали намаляването на щетите от наводненията оправдава така изразходваните ресурси – да оценят алтернативите по отношение на техните относителни ползи и разходи. В резултат на количественото определяне и оценка на щетите от наводненията се практикува във все повече страни от ЕС да се разглежда като важен фактор в процеса на решение за конкретни мерки за управление на риска от наводнения.

Екологичната цел на управлението на риска е преодоляването на екологични катастрофи, запазване на биологичното разнообразие и стремеж към устойчиво развитие.

Фази на защитата при природни бедствия

Защитата при бедствия има за цел да се избегнат, намалят потенциалните загуби, да се осигури бърза и навременна помощ на жертвите. Цикълът на защитата е процес, чрез който правителството, бизнеса и гражданите си взаимодействат и реагират по време и непосредствено след бедствието.

В законодателството на Република България защитата при бедствие се разглежда като „съвкупност от дейности, целящи гарантиране на нормалното функциониране, непрекъснатостта и целостта на критичните инфраструктури с цел възпиране, намаляване, смекчаване или неутрализиране на заплахите, рисковете или уязвимостта им".[3]

Защитата при природни бедствия обхваща цикъла по управлението на риска(превенция, смекчаване, готовност) и цикъла по управлението на кризи изразено в отговорност, рехабилитация и реконструкция.[4] Двата цикъла са свързани от настъпващото бедствие, а затварянето на цикъла се характеризира с дейности по дългосрочното развитие след кризисно-

[2] Пак там

[3] Пак там

[4] KHAN Himayatullah, Laura Giurca, Asmatullah KHAN, DISASTER MANAGEMENT CYCLE – A THEORETICAL APPROACH, http://www.mnmk.ro/documents/2008/2008-6.pdf

то събитие основано на устойчивост. Защитата при бедствия може да се представи в по- опростен модел като дейности преди, по време и след настъпилото природно бедствие.

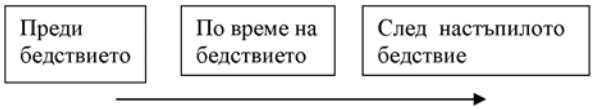

Превенцията (Prevention) е най-сложният аспект при защитата от природни бедствия. Тя трябва да изследва и анализира как, кога и къде евентуално бедствие може да бъде предотвратено.[5]

Планирането на защитата при природни бедствия е важен и сложен процес, който гарантира в определена степен готовността на държавата да реагира и да неутрализира негативни явления като наводнения, земетресения, цунами, свлачища , срутища и т.н. Планирането е насочено към постигане на цялостна организационна готовност за намаляване или свеждане до минимум на уязвимостта на системата да бъде адекватна за действие (реакция) с наличните ресурси. Процесът има правопропорционална зависимост с изменението на заплахите за сигурността на обществото и личността. Ефективността на този етап от цялостната защита отчита промените на старите уязвимости като наблюдава измененията на технологиите и знанията, които влияят на начина, по който се реагира при евентуални бъдещи извънредни ситуации и бедствия. Основа на планирането е планът или програмата, който трябва да е съобразен с цялостната стратегическа политика на държавата при управлението на природни бедствия. Те представляват моментна снимка на реалната ситуация като обхващат определени точки във времето. Планът трябва да се развива в отговор на нуждите и потребностите за гарантиране на сигурността и подобряване на защитата при бедствия. Планът може да бъде разделен основно на три части: предварителен план, план за действие, план за реакция и план за възстановяване или реконструкция. За да бъде адекватен, планът трябва да познава всеки елемент от защитата добре, за да се постигне оптималност на цялата система. Резултатът от планирането е да се окаже влияние върху поведението на всички фази и елементи на управлението на извънредните ситуации, като сведе рискът до минимум.

Цялостното управление на извънредните ситуации при бедствия, (Comprehensive emergency management) е практика на работа по всички задачи във фазите на защитата, които могат да варират от наводненията до атомните централи и тероризма. Това е процес на координиране на усилията и ресурсите на правителството, частните организации и гражданите за постигане на целите.

Смекчаването (Mitigation) е фаза, при която се цели да се минимизират ефектите от бедствията. Смекчаващите мерки могат да бъдат структурни и неструктурни насочени към намаляване на въздействието. Дейностите по смекчаването се свързват с опитите за елиминиране на причините за бедствието. Това се прави чрез намаляване на вероятността от тяхното възникване или ограничаване на размера от техните отрицателни ефекти. Целта е да се предотврати катастрофата преди да се случи. Например наводненията и загубата на човешки животи или имущество могат да бъдат намалени чрез контрол при използването на язовири или изграждането на диги и защитни съоръжения, които да ограничат потопа. Също така може да се ограничи използването на земята (зониране) и да се ограничи проникването на хора в заливните територии.

На този етап от защитата се цели елиминиране или намаляване на ефектите от възникване на бедствия. Смекчаването ще зависи от включването на подходящи мерки на национално и регионално планиране на развитието.

Изборът дали да се намалят опасностите чрез контролиране на човешките действия върху системата ще зависи от политическите и икономическите решения за разходите и ползите от цялостното управление на извънредните ситуации. Търсенето на отговорите на тези въпроси изисква познаването на научната, технологичната и обществена политика.

Готовност (Preparedness) – планиране как да се реагира:

Готовността включва всички дейности по подготовката за защита на живота и имуществото на хората, когато заплахите не могат да бъдат контролирани или когато може да се постигне само частична защита. В такъв случай плановете, процедурите и ресурсите трябва да дадат ефективен отговор на заплахата. В мерките за готовност попадат две основни категории:

- сигнализиране за настъпване на дадена заплаха и уведомяване за потенциална катастрофа;
- повишаване ефективността на отговор.

Подготвителните мерки включват:

- разработване на стандартни оперативни процедури, които да ръководят организациите при изпълнение на техните функции;
- обезпечение на персонала в изпълнение на тези процедури;

[5] Perry Ronald W., Ph.D., Michael K. Lindell, Ph.D., Emergency Planning, 2007, United States of America.

• провеждане на упражнения за проверка на ефективността на тези планове;

• определяне на ресурсите необходими за подготовката.

Отговор за ограничение на въздействието:

• осигуряване на зоната на удара;

• евакуиране от опасните зони;

• провеждане на търсене и спасяване на ранени;

• осигуряване на спешна медицинска помощ;

• подслон на евакуираните;

• противодействие на вторични заплахи;

• идентифициране на замърсени водни запаси или други обекти, които са заплаха за здравето след наводнения;

• определяне на заразени диви животни или риба във връзка с токсични химикали разлети в резервоари.

В обобщение на този етап от цикъла за защита при бедствия целта е да се постигне задоволително ниво на готовност за реакция на съответното бедствие. Мерките за готовност включват изготвянето на планове, организационен и управленски капацитет за противодействие, дългосрочни и краткосрочни стратегии, планове за евакуация и т.н.. Тези мерки могат да бъдат описани като организационна готовност за справяне с бедствията.

Смекчаването и готовността са фази, които играят ключова роля за адекватното и навременно противодействие на бедствията. Те се в резултат на направени вече подобрения в цялостната защита при бедствия. Резултатите от всеки един етап на защитата зависи от тежестта на бедствието.

Както вече отбелязах управлението на природните бедствия (Disaster Management) включва управлението на риска (Risk Management) и управлението на кризи (Crisis Management). За да се направи преход към управлението на самата криза преминавайки през негативното събитие, което настъпва (наводнение, земетресение, цунами и т.н.) трябва да се направи следното обобщение.

Готовността (Preparedness) се постига чрез планиране, оборудване, обучение и упражняване или проиграване на сценария. От своя страна процесът на планиране се основава на опасността и анализ на уязвимостта, които присъстват в цялостното управление на риска – планиране или изготвянето на планове по отношение на превенцията; конкретизиране на ключовите задачи и конкретни действия при фазата на смекчаването и фазата на готовност, която обединява планиране на защитата преди настъпване на събитието и действията по планиране на отговора при настъпване на събитието.

За да се достигне фазата на отговор (Response) или реакция, вземащите решения трябва да са изпълнили изискванията на цялото управление на риска, а резултатът трябва да е адекватни действия и тактика за изпълнение на поставените задачи. Управлението на операциите (действията по реакцията) могат да бъдат представени като команда и контрол – реалните задачи за отговор на негативното събитие, а именно: оценка на опасностите и анализ на защитата на населението и самото управление на инцидента – кризата, които се изпълняват в рамките на структурата на организиране или **тази структура с определя като организация на защитата преди настъпване** на наводнение например т.е. (Disaster impact).[6]

Целта на управлението преди настъпването на извънредните ситуации е да се постигне задоволително ниво на логистична готовност за справяне с бедствия, което трябва да бъде засилено с механизми за ответна реакция, процедури, репетиции, разработване на дългосрочни и краткосрочни стратегии, общественото образование и изграждане на системи за ранно предупреждение.

По време на тези три фази разгледани по горе (превенция,смекчаване и готовност), правителства, организациите и физическите лица разработват планове, които са насочени за спасяване на човешки животи, за свеждане до минимум щетите при бедствието, за подобряване на операциите за реагиране при бедствия. Фазата на отговор ще зависи от включването на подходящите мерки в националните и регионални планове за развитие. В допълнение, тяхната ефективност ще зависи и от наличието на информация за опасностите, спешни рискове и контрамерките, които трябва да бъдат предприети, както и степента, в която държавни агенции, неправителствени организации и широката общественост са в състояние да се възползват от тази информация.

Управлението на кризи се изразява във фазите на реакция (Response), реконструкция (Reconstruction) и рехабилитация (Rehabilitation) или възстановяване.

Реакция при бедствие – целта на ответните действия е да се осигури незабавна помощ за поддържане на живота, подобряване на здравето и морала на засегнатото население. В центъра на тази фаза е задоволяване на основните нужди на хората, докато се намерят по –трайни

[6] Arnold Margaret, Robert S. Chen, Uwe Deichmann, Maxx Dilley, Arthur L. Lerner-Lam, Randolph E. Pullen, Zoe Trohanis., Disaster risk management series NO. 6/ 37090, Natural Disaster Hotspots Case Studies, 2006, The World Bank, Washington, D.C.

решения. Много често в отговор на настъпилото събитие участват различни международни институции. Фазата на отговор включва мобилизиране на всички ресурси в района на бедствието преминавайки през различни етапи (при наводненията):

- Тълкуване на риска от наводнения с наличната информация и разполагаемите ресурси.
- Идентифициране и анализиране на потенциалните последствия от наводнения.
- Вземане на решения за прилагане на плановете за развитието на оперативните действия и стратегиите за реакция.
- Координиране на изпълнението на стратегия за ответна реакция като предупреждение, разузнаване, евакуация и защита.
- Преход към възстановяване.

Дейности по реакцията при бедствия:

1. Предупреждение – отнася се до информацията свързана с естеството на опасността и непосредствените заплахи от бедствието. Информацията се разпространява чрез институциите отговорни за защитата при бедствия като цяло в районите с риск, така че действията, които се предприемат да са адекватни, населението да бъде евакуирано по най-бързия начин и да се предотврати по нататъшно увреждане на цялата система. Средствата на информация са различните медии, оповестителните системи, системите за ранно предупреждение и т. н.

2. Евакуация - включва дейностите по преместване на населението от зоните, изложени на риск от предстоящото бедствие на по- безопасно място. Основната цел е защита на живота на обществото и незабавно лечение на онези, които са ранени. Евакуацията включва: навременна и точна система за предупреждение; ясно идентифициране на пътищата за евакуация; изпълнение на плановете и програмите за евакуация.

3. Търсене и спасяване – може да се определи като процес на идентифициране на местоположението на жертвите от бедствието и извеждането им в безопасен район.

4. Оценка след бедствието – основната цел е да се осигури ясна картина на ситуацията след бедствието, за да се идентифицират нуждите на системата и да се изгради стратегия за възстановяване.

5. Логистика и снабдяване - най общо казано това е процес на предоставяне на логистични съоръжения и капацитет, съхранението и изпращането на доставки за пострадалото население

6. Комуникация и управление на информацията: Всички посочени по-горе дейности са зависими от комуникацията. Има два аспекти на комуникациите при бедствия. Един от тях е оборудване, което е от съществено значение за информационния поток, като радиоапарати, телефони и техните поддържащи системи на ретранслатори, сателити и далекопроводи. В другия е за управление на информацията: протокола, да знаят кой съобщава каква информация на кого, как се разпространява и тълкува.

7. Охрана на засегнатия район – често територията засегната от бедствието става обект на мародерства и необходимо осъществяване на охраната на имуществото и собствеността на населението.

Реконструкция и рехабилитация

Рехабилитацията и реконструкцията обикновено започват в края на фазата на реакция и може да продължи няколко години. По време на тази фаза, социална и другата инфраструктура е възстановена и икономиката се съживява. Възстановителни дейности продължават, докато всички системи се връщат до нормалното си или подобро положение. Възстановителни мерки, както в краткосрочен, така и в дългосрочен план, включват програми за консултиране и икономически проучвания на въздействието. Информационни ресурси и услуги включват събиране на данни, свързани с възстановяването и документация на извлечените поуки.

Устойчивото развитие или фазата на развитие е свързано с въздействието върху всички фази от управлението на природните бедствия. То пряко рефлектира върху готовността и мобилизацията на ресурсите и способностите за справяне с кризата. Една от основните цели на развитието е насърчаване на устойчивостта на цялата система за защита. Когато тази цел е постигната, държавата и населението притежават по голям капацитет за неутрализиране и противодействие на последиците.

Хуманитарни действия

По време на бедствието и непосредствено след него хуманитарните организации често са призовани да вземат участие по отношение и на реакцията и на възстановяването след настъпилото събитие. За да са в състояние да реагират ефективно, тези организации трябва да са подготвени за участие в подобни мероприятия, да имат обучен персонал, логистична поддръжка, транспорт, комуникации, както и насоки з работата при извънредни ситуации.

Фази на защитата при наводнения	Дейности
Превенция и смекчаване	- Изграждане на диги - Построяване на язовири - Залесяване на зони - Изграждане на системи за контрол на количествата вода в басейните и резервоарите
Готовност	- Строителство и експлоатацията на системи за наблюдение - Подготовка на карти с опасности - Аварийни тренировки - Изграждане на системи за ранно предупреждение - Подготовка на способностите за защита при бедствия
Реакция при бедствието	- Спасителните мероприятия - Първа помощ и лечение на пострадалите - Мониторинг на настъпилото наводнение и бъдещи последствия от него - Изграждане на временни жилища
Реконструкция и рехабилитация	- Подходящо планиране на използването на земята залята от водата - Поминък и подкрепа за населението - Индустриална рехабилитация и планиране на бъдещо строителство

Управлението на природните бедствия има за цел да намали или да избегне потенциалните загуби от опасностите, за да осигури бърза и подходяща помощ на жертвите от бедствието, както и да се постигне бързо и ефективно възстановяване. Цикълът на защитата при природни бедствия представлява непрекъснат процес, при който правителствата, гражданите и бизнеса си взаимодействат преди, по време и след настъпване на бедствието. Подходящи действия на всички точки в цикъла може да доведе до по-голяма готовност, по-добри предупреждения, намали уязвимостта или предотвратяване на бедствия по време на следващата итерация на цикъла. Управлението на бедствията включва формирането на публични политики и планове, които да променят причините за бедствията или смекчаване на тяхното въздействие върху хората, собствеността и инфраструктурата.

Фази на защитата при бедствия в България

През 2009г. настъпиха промени в изпълнителната власт и бе закрито Министерство на извънредните ситуации. Функциите и дейностите преминаха към Министерство на вътрешните работи – главно към ГД ПБЗН. Тази главна дирекция е специализирана структура на МВР за осигуряване на пожарна безопасност, спасяване и защита при бедствия при условията и по реда на Закона за защита при бедствия. ГД ПБЗН има функциите на координиращ дейностите орган между министерствата и ведомствата имащи отношение към настъпилото бедствие.[7]

Защитата на населението при бедствия се осъществява в няколко направления на национално, областно и общинско ниво.

Дейности по защитата при бедствия

Превантивни дейности:

- Анализ и оценка на рисковете от бедствия;
- Картографиране на рисковете от бедствия;
- Установяване на критичните инфраструктури и обектите им и оценка на риска от тях;
- Планиране на защитата при бедствия;
- Изграждане и поддържане на системи за наблюдение, ранно предупреждение и оповестяване;
- Осигуряване на колективни и индивидуални средства за защита;
- Обучение на органите на изпълнителната власт и силите за реагиране при бедствия;
- Превантивен контрол.

Провеждане на дейности по защита при възникване на бедствия (Единна спасителна система):

- Предупреждение;
- Изпълнение на неотложни мерки за намаляване на въздействието;
- Оповестяване
- Спасителни операции
- Оказване на медицинска помощ
- Операции по издирване и спасяване;
- Извършване на неотложни аварийно – възстановителни работи;
- Други операции, свързани със защитата при бедствия.

[7] Национална програма за защита при бедствия (2009-2013), приета с Протокол №21 от заседание на Министерския съвет на 28.05.2009 г., http://www.nspbzn.mvr.bg/NR/rdonlyres/146FF0E4-4091-418C-A38B-06EE333C5A40/0/GodPlan_NPZB2011.pdf

Подпомагане и възстановяване:

- Разплащане на непредвидени разходи по защитата при бедствия;
- Предоставяне на възстановителна помощ;
- Финансиране на неотложни аварийни дейности;
- Други помощи.

Дейностите в по подпомагане и възстановяване се осъществяват от органите на изпълнителната власт като се създава Междуведомствена комисия към Министерски съвет, ръководена от министъра на вътрешните работи. В тази комисия участват министри и ръководители на ведомства, които имат отношение към настъпилата бедствена ситуация. Комисията се подпомага от Главна дирекция „Пожарна безопасност и защита на населението при бедствия" (ГД ПБЗН) – МВР.

Ресурсно осигуряване – защитата при бедствия се осигурява от бюджетите на министерствата и ведомствата и общинските бюджети. Финансовото и материално техническо осигуряване на защитата при бедствия включва:

- Текуща издръжка на силите и средствата;
- Проектиране и извършване на капитално строителство;
- Изграждане на системи за ранно предупреждение и оповестяване при бедствия;
- Създаване и поддържане на кризисни запаси за осигуряване на защитата.[8]

Функции на органите на управление при защитата от природни бедствия

Министерски съвет МС:

- Осъществява общото ръководство по защитата при бедствия;
- Приема национална програма за защита при бедствия и годишни планове за изпълнението и;
- Приема национален план за защита при бедствия.

Министерство на вътрешните работи МВР - (Главна дирекция „Пожарна безопасност и защита на населението" ГД ПБЗН):

ГД ПБЗН е специализирана структура на МВР за осигуряване на пожарна безопасност, спасяване и защита при бедствия , която изпълнява следните дейности:

- Превантивна дейност;
- Спасителна дейност;
- Научно- приложната и експертна дейност;
- Информационно аналитична дейност;
- Други, свързани с цялостната защита при природни бедствия.

Областният управител:

- Координира и контролира подготовката за бедствия;
- Организира и контролира изпълнението на превантивни мерки за недопускането или намаляването на последици при бедствия;
- Създава организация за оповестяване при бедствия;
- Въвежда със заповед в изпълнение областния план за защитата при бедствия;
- Организира, координира и контролира процесите по подпомагане и възстановяване при бедствия.

Кметът на община:

- Провежда превантивни мерки за недопускането или намаляването на последиците от бедствия, както и организира, ръководи и координира защитата при бедствия на територията на общината;
- Планира финансови средства в бюджета на общината за осигуряването на дейностите по плана за защита при бедствия;
- Обявява бедствено положение на територията на общината.

Министерство на отбраната МО:

МО поддържа модулни формирования, които са специализирани за действия при различни бедствия и ликвидирането на последствията при тях.

Министерство на околната среда и водите МОСВ:

- Уведомява компетентните органи за местоположението и обхвата на крайбрежните заливаеми ивици на реките;
- Разработва предварителна оценка, картите и плана за управление на риска от наводнения;
- Разработва програми за намаляването вероятността от наводнения.

Министерство на регионалното развитие и благоустройство МРРБ - изграждане и поддържане на техническата инфраструктура, свързана с подобряване на транспортната достъпност и интегрираното управление на водните ресурси.

Български червен кръст БЧК – подпомага населението при бедствия чрез доброволци, подпомага цялостната дейност по реакцията при кризи.

Министерство на труда и социалната политика МТСП – отговаря за изпълнението на мерки по предотвратяване и ликвидиране на последствия от бедствия, предоставяне на помощи и други социални дейности.

[8] Закон за защита при бедствията(ЗЗБ), изм. ДВ. бр.98 от 14 Декември 2010г., изм. ДВ. бр.8 от 25 Януари 2011г., изм. ДВ. бр.39 от 20 Май 2011г., изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври 2011г.

НЕК „Язовири и каскади" – ЕАД – отговаря за техническата експлоатация и поддържането на язовирите и хидротехническите съоръжения.

Анализ на процесите при защитата при бедствия в България

Опасностите, които настъпват на територията на България в повечето случаи могат да бъдат прогнозирани и неутрализирани. Това са наводненията, които са вследствие на неизчистени канализационни шахти, неправилното стопанисване на хидротехническите съоръжения, отсъствие на предписания от компетентните органи за подобряване на инфраструктурата като цяло. Тези причини, които създават проблеми на правителството и обществото имат организационен характер, изискват способности, които са в пъти по-малко от щетите, които нанася едно негативно събитие от типа наводнение. Изводът е, че усилията и средствата трябва да бъдат насочени към оценката на заплахите, които настъпват и да се изготвят предписания и планове за неутрализирането им, което ще доведе до противодействие и елиминиране на негативните последици, които са все почесто случващи се в България и са съпътствани със значителни средства за възстановяване на нормалното функциониране на система. Отсъствието на оценката на опасностите, които са характерни за страната ни, води до вредни последици за населението, имуществото и собствеността на хората, за цялата икономика и не на последно място за околната среда.

В България няма единна структура или институция, която да е ангажирана с контрола на уязвимостта на сградите и съоръженията, които са разположени в непосредствена близост до характерните различни заплахи /наводнения, земетресения, производствени и технологични аварии/. В момента контрола върху строителството на сградите и съоръженията в България се осъществява от Дирекция за национален строителен контрол /ДНСК/, предписанията за големите стратегически язовири са в компетенцията на НЕК „Язовири и каскади" ЕАД, малките язовири и текущото им състояние са под опеката на общините. *Проблемите при настъпване на природно бедствие – например наводнение:* Малките язовири и предписанията за подобряване на инфраструктурата на тези съоръжения се изготвят ежегодно от регионална експертна комисия, която включва специалисти от различни научни области и институции. Проблемът при управлението на тези ресурси се появява при липсата на средства от страна на общините за отразяване на несъответствията между реалното и състоянието, в което трябва да се намират тези обекти. Подобряването на тази инфраструктура зависи от инвестициите и средствата, които дадена община е готова да отдели за елиминиране на евентуална заплаха. В последните години под влияние на световна икономическа криза и непрекъснатото свиване на бюджетите на общините, тези задачи пред управляващите се оказват непосилни. В повечето случаи малките язовири се отдават на концесия за дълъг период от време, въз основа на изготвени проекти от страна на концесионерите за подобряването и поддържането на язовирите в добро състояние, но отсъствието на контрол от страна на кметствата при експлоатирането им е неефективен и нецелесъобразен, което прави тези обекти - заплаха за населението при настъпване на бедствия.

Големите стратегически язовири са обект на критичната инфраструктура и от 2012г. след наводнението в с. Бисер, причинено от скъсването на стената на язовир „Иваново" и спор за собствеността му между Министерство на отбраната и Общината, беше изготвен списък на всички големи хидротехнически съоръжения и тези, които бяха определени като критични обекти за националната сигурност са вече под контрола на НЕК „Язовири и каскади" ЕАД. За всеки един от тези обекти има изготвени индивидуални планове за експлоатация и аварийни планове при настъпване на евентуално бедствие, което ги прави за момента защитени от характерните заплахи за България.

По отношение на строителството на сградите, които са под контрола на Дирекция за национален строителен контрол /ДНСК/ се наблюдават значителни и явни проблеми. На първо място това са застроените сгради в непосредствена близост до заливаеми зони или обектите , които се намират в т. н. „Чашката на язовирите". Обикновено това са незаконно застроени сгради, които са уязвими на наводнения. Отговорността и щетите се поемат изцяло от собствениците им. На второ място са сградите или постройките, които са построени съвсем незаконно без проекти за строителство и изцяло в несъответствие с българското законодателство. Обикновено това са леки дървени постройки, които се населяват от ромската общност. При настъпване на природно бедствие на тези територии, голяма част от населението остават без домове, което поставя компетентните органи и вземащите решение пред предизвикателството за справяне и подпомагане на тези хора. Всичко това изисква значителни ресурси и способности за възстановяване на тези региони. За предотвратяване на тези събития е необходимо да се ограничи незаконното строителство, да се ограничи безконтролното заселване на тези територии, защото щетите които нанасят природните

бедствия са за сметка на бюджета, още повече че тази част от населението разчита единствено на социални помощи.

Оценката на риска от природни бедствия е все още слабост в управлението и защитата на населението в България. Планирането на процеса въз основа на оценка на риска при всички фази на защитата от бедствия като цяло е необходимост в социално, икономически и екологически аспект. Анализът на риска ще доведе до цялостната организационна готовност за намаляване и свеждане до минимум на уязвимостта на системата, за да бъде адекватна в отговор на бедствие с наличните ресурси.

Ако се разгледат фазите преди, по време и след бедствието, може да се каже, че изглеждат логически свързани и последователни, които трябва да осигуряват непрекъснатост при изпълнение на отделните задачи по защитата с наличните способности и ресурси. Теоретичния подход на цялостната защита при бедствия, който включва циклите на управлението на риска и управлението на кризи, с описаните отделни дейности се вмества в горепосочения опростен модел на трите фази, което предполага адекватност при вземането на решения. За да се подобри системата за защита при бедствия е необходимо да се направи задълбочен и детайлизиран анализ на всяка една от фазите и отделните я придружаващи елементи.

Планирането като процес и придружаващите го планове като част от превенцията в България се осъществява на национално ниво. Към настоящия момент защитата при бедствия се организира въз основа на следните нормативни документи: Закон за защита при бедствия, Национална стратегия за защита при бедствия 2009-2013г., и изготвяните ежегодно планове за защита при бедствия. И в трите документа отнасящи се до защитата на населението при бедствия се открояват няколко проблеми: На първо място отсъства анализ на заплахите, уязвимостите и риска от настъпващи бедствия на територията на страната. На второ място, документите представят една обобщена картина от природни бедствия и органите, които ги управляват, която е лишена от детайли на елементите характеризиращи спецификата на извънредните ситуации. На трето място плановете, които се изготвят на регионално ниво не съдържат фазата превенция, а са насочени към самата реакция след настъпване на бедствието.

Фазите на смекчаването и готовността имат за цел да минимизират ефектите от бедствията, както и да планират цялата защита с цел да не се допусне степента на интензивност на настъпващото негативно събитие. Отсъствието на анализ на заплахите и риска лишава цялата система от надеждност и целесъобразност при изпълнение на заложените задачи, а именно намаляване на вероятността за настъпване и ограничаване размера на отрицателните ефекти от бедствието. Планирането като процес трябва да се съдържа във всички елементи на действията по отделните фази на защитата при бедствия, което ще осигури стабилност при управлението на кризата. Колкото по добре са анализирани и оценени рисковете и заплахите, планирани са ресурсите по защитата и са определени задълженията на участващите в процеса на защита и са обезпечени при изпълнението на задачите, толкова по-малки биха били загубите за държавата и обществото. Затова може да се каже, че между управлението на риска и управлението на кризи съществува обратнопропорционална зависимост т.е отделянето на повече ресурси и способности и тяхното добро управление и съчетаване преди бедствието, ще намали ефектите и мащабите на пораженията след него.

Фазите на отговор или реакция при бедствие, реконструкцията и възстановяването както вече беше споменато ще зависи изцяло от предварителната подготовка преди настъпване на бедствието. Когато заплахите са анализирани и са от антропогенен характер и са и предприети необходимите мерки за предотвратяването им, реакцията при кризисната ситуация ще бъде по-ефективна, щетите ще бъдат намалени, което ще доведе до възможността за дългосрочно планиране и инвестиране в обектите и териториите уязвими на природни бедствия.

В заключение може да се каже, че за да се подобри защитата от бедствия на цялата система и придружаващите я елементи, трябва да осигури устойчивост на развитието. Държавата и населението ще притежават по-голям капацитет за неутрализиране и противодействие на последиците, когато тази цел е постигната. Подходящите действия във всички точки от цикъла на защитата води до стабилна и устойчива на бедствия система.

Използвана литература:

1. Закон за защита при бедствия,Обн. ДВ. бр.102 от 19 Декември 2006г., изм. ДВ. бр.41 от 22 Май 2007г., изм. ДВ. бр.113 от 28 Декември 2007г., изм. ДВ. бр.69 от 5 Август 2008г., изм. ДВ. бр.102 от 28 Ноември 2008г., изм. ДВ. бр.35 от 12 Май 2009г., изм. ДВ. бр.74 от 15 Септември 2009г., изм. ДВ. бр.93 от 24 Ноември 2009г., изм. ДВ. бр.61 от 6 Август 2010г., изм. ДВ. бр.88 от 9 Ноември 2010г., изм. ДВ. бр.98 от 14 Декември 2010г., изм. ДВ. бр.8 от 25 Януари 2011г., изм. ДВ. бр.39 от 20 Май 2011г., изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври 2011г.

2. Национална програма за защита при бедствия (2009-2013), приета с Протокол №21 от заседание на Министерския съвет на 28.05.2009 г., http://www.nspbzn.mvr.bg/NR/rdonlyres/146FF0E4-4091-418C-A38B-06EE333C5A40/0/GodPlan_NPZB2011.pdf

3. KHAN Himayatullah, Laura Giurca, Asmatullah KHAN, DISASTER MANAGEMENT CYCLE – A THEORETICAL APPROACH, http://www.mnmk.ro/documents/2008/2008-6.pdf

4. Amin Samia., Markus Goldstein, Data Against Natural Disasters. Establishing effective systems for relief, recovery, and reconstruction, 2008, The World Bank, Washington.

5. Perry Ronald W., Ph.D., Michael K. Lindell, Ph.D., Emergency Planning, 2007, United States of America.

6. European Environment Agency, Environmental issue report "Mapping the impacts of recent natural disasters and technological accidents in Europe", ISBN: 92-9167-630-6, 2003, Copenhagen.

7. Arnold Margaret, Robert S. Chen, Uwe Deichmann, Maxx Dilley, Arthur L. Lerner-Lam, Randolph E. Pullen, Zoe Trohanis., Disaster risk management series NO. 6/ 37090, Natural Disaster Hotspots Case Studies, 2006, The World Bank, Washington, D.C.

8. NATO Advanced Research Workshop on Flood Risk Management - Hazards, Vulnerability and Mitigation Measures, 6 - 10 October 2004, Czech Republic.

9. Devlin S. Edward, Crisis management planning and execution, Auerbach Publications Taylor & Francis Group, 2007.

PROBLEM ANALYSIS PHASES IN THE PROTECTION OF NATURAL DISASTERS IN BULGARIA

Ekaterina Bogomilova, PhD student
Department "National and regional security"

The cycle of disaster protection is a combination of complex processes, which are based on different principles, requirements, rules and activities contributing to the prediction, prevention, resolution and management of disaster in order to prevent their degree of intensity. This requires knowledge and competencies of the risks and dangers in the event of a disaster event in Bulgaria. Protection from disasters, emergencies and catastrophes is politics in all countries and is aimed at all events planning, organizing, reaction, coordination, communication, facilitation, provision (resources, health, transport, reconstruction-repair, etc.). Emergency Management is a complex process that includes substantial material, human and financial resources, as well as various state and public organizations that should be operated coordinated.

Components of disaster protection

The **hazard** is a natural phenomenon or an event caused by human activities that can cause adverse effects to the population and his estate, environmental, economic, cultural and material values.

The hazard can be defined as an event or condition that leads to injury of life, damage to property or the environment. Hazards can be grouped into two broad categories: natural and manmade hazards. Natural hazards and threats caused by natural phenomenon (hazards with meteorological, geological or biological origin). Examples of these hazards are cyclones, tsunamis, earthquakes and volcanic eruptions, which are entirely of natural origin. Landslides, floods, droughts, fires can be defined as socio - natural, as the reasons for their occurrence may be due to human activities or due to natural processes and phenomenon. For example: floods, which occur as a result of heavy rains or snowmelt intensive qualify as natural and flooding caused by sewer or pending spillways of dams or clogged drainage pits consequently be considered as threats caused by humans. Hazard from human activity may occur in the industry, equipment for energy production (eg, explosion, leakage of toxic waste, pollution, etc.).

Vulnerability is a measure of the degree of vulnerability of a territory or subject to various hazards.[1] Vulnerability can be defined as the point where a structure, site or area may be damaged due to the impact of a hazard.

The vulnerability could also be considered in two categories: physical vulnerability and socio-economic.

Physical characteristics include vulnerability to natural threats that cause flooding (eg, intensity, frequency event, wave height, etc.). Based on the physical state of elements at risk - characteristics of the event. Physical vulnerability to answer the question whether a building, structure or object is able to retain its original shape and resist the forces that act on them during a hazard.

Socio - economic vulnerability - the extent which the population is affected by the ensuing hazard. For example, people who are poor and have lost their homes in the floods occurred and not able to return to their normal existence at risk. Depending on the size of vulnerable lesions may be populated neighboring regions, even entire country.

Abilities are also a component of protection (physical, social, economic, technological, information) are resources and tools available to a country and its citizens in the prevention and mitigation and disaster recovery. Capabilities of people can also take effect.

Risk is the probability of adverse effects on the population and its property, the economy and the environment as a result of the hazard and the vulnerability of an area / object.[2]

Managing flood risk in recent years has emerged as one of the most significant technical and social challenges in the world. All natural hazards,

---

[1] ЗАКОН за защита при бедствия, Обн., ДВ, бр. 102 от 19.12.2006 г., изм., бр. 41 от 22.05.2007 г., изм. и доп., бр. 113 от 28.12.2007 г., в сила от 1.01.2008 г., изм., бр. 69 от 5.08.2008 г., бр. 102 от 28.11.2008 г., изм. и доп., бр. 35 от 12.05.2009 г., в сила от 12.05.2009 г., изм., бр. 74 от 15.09.2009 г., в сила от 15.09.2009 г., изм. и доп., бр. 93 от 24.11.2009 г., в сила от 25.12.2009 г., доп., бр. 61 от 6.08.2010 г., изм. и доп., бр. 88 от 9.11.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., изм., бр. 98 от 14.12.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., бр. 8 от 25.01.2011 г., в сила от 25.01.2011 г., доп., бр. 39 от 20.05.2011 г., изм. и доп., бр. 80 от 14.10.2011 г., в сила от 14.10.2011 г

[2] Ibidem

floods are the most common natural risk to life today. Risk management is a key activity aimed at evaluating the schemes to reduce but not necessarily eliminate the overall risk, since in many cases the risk can not be entirely eliminated. Management of flood risks requires a comprehensive approach, with a focus on science and engineering research and socio-economic issues of planning, developing and managing the entire process. Assessment of flood risk is a complex issue that can be addressed through interdisciplinary research. First it is necessary to characterize the areas under threat of flooding, using a selected set of indicators maps, and spatial distribution of flow velocity, water height, velocity of propagation, duration, etc. The second step it should be evaluate the performance of the threat of flooding interfere with human activities - agriculture, industry, transport, road infrastructure, etc.

The risk can generally be defined as the probability of social, economic and environmental damage.

The social purpose of managing the risk of flooding to reduce flood damage, impact on people, property and the environment. The social consequences of flooding include:

- stress caused by the flood events;
- temporary evacuation of the home;
- The effect of flooding on the physical and mental health of those affected.

Purposes of determining the amount of social consequences, is the first to trace how heavy impacts in a given situation and the people second, to provide alternative approaches for intervention in floods that lead to reducing stress in humans.

Economic objective of risk management is reflected in the reduction of damage caused by floods - the destruction of infrastructure, loss of agriculture, energy, transport, etc. Managing flood risk may require significant diversion of resources from other uses of the public sector is desirable to determine whether the reduction of flood damage so justifies spending resources - to evaluate alternatives in terms of their relative costs and benefits. As a result, quantification and evaluation of flood damage is practiced in more EU countries can be seen as an important factor in the decision process for specific measures to manage flood risk.

Environmental objective of risk management is to address environmental disasters, biodiversity conservation and the pursuit of sustainable development.

Phases of disaster protection

Disaster protection is designed to avoid, reduce potential losses, to ensure prompt and timely assistance to the victims. Cycle security is a process through which government, business and citizens interact and react during and immediately after the disaster.

The laws of the Republic of Bulgaria disaster protection is seen as "a set of activities aimed at ensuring the normal operation, the continuity and integrity of critical infrastructures to prevent, reduce, mitigate or neutralize hazrds, risks and vulnerability."[3]

Protection against natural disasters includes cycles of risk management (prevention, mitigation, preparedness) and cycles of crisis management expressed in responsibility, rehabilitation and reconstruction.[4] The two cycles are connected by the coming disaster and closing the cycle is characterized by long-term development activities after the critical event based on sustainability. Disaster protection can be presented in a simplified model such activities before, during and after a natural disaster.

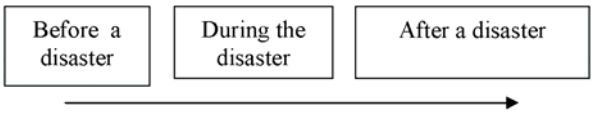

Prevention is the most complicated aspect of protection against natural disasters. It should examine and analyze how, when and where a disaster can be prevented.[5]

Planning for protection against natural disasters is an important and complex process that ensures a certain degree of readiness of the government to react and neutralize negative phenomena such as floods, earthquakes, tsunamis, landslides, etc. Planning is aimed at achieving overall organizational readiness to reduce or minimize the vulnerability of the system to be adequate action (reaction) with the available resources. The process has a correlation with climate threats to the security of society and the individual. The effectiveness of this stage of the overall protection into account changes of old vulnerabilities by monitoring changes in technology and knowledge that influence the way in which they respond to any future emergencies and disasters. Basis for planning /the plan or program/, which must be consistent with the overall strategic policy of the state in the management of natural disasters. They represent a snapshot of the real situation as cover certain points in time. The plan should be developed in response to

[3] Ibidem

[4] Himayatullah, Laura Giurca, Asmatullah KHAN, DISASTER MANAGEMENT CYCLE – A THEORETICAL APPROACH, http://www.mnmk.ro/documents/2008/2008-6.pdf

[5] Perry Ronald W., Ph.D., Michael K. Lindell, Ph.D., Emergency Planning, 2007, United States of America.

the needs for security and improve disaster protection. The plan can be divided into three main parts: the preliminary plan, action plan, response plan and a plan for recovery or reconstruction. To be adequate, the plan must know each element of the defense well to achieve optimal system-wide. The result of planning is to influence the behavior of all phases and elements of emergency management, reducing the risk to a minimum.

Comprehensive emergency management disaster, (Comprehensive emergency management) is the practice of working in all phases of tasks protection, which can range from floods to terrorism and nuclear plants. This is the process of coordinating the efforts and resources of the government, private organizations and individuals to achieve objectives.

Mitigation is the phase in which aims to minimize the effects of disasters. Mitigation measures can be structural and nonstructural aimed at reducing the impact. Mitigation activities associated with efforts to eliminate the causes of the disaster. This is done by reducing the probability of their occurrence or reduce the size of their negative effects. The aim is avoiding disaster before it happens. For example, flooding and loss of life and property can be reduced by controlling the use of dams or dikes and the construction of protective devices that limit the flood. You can also restrict land use (zoning) to limit the penetration of people in flooded areas.

At this stage of protection is intended to eliminate or reduce the effects of any disaster. Mitigation will depend on the inclusion of appropriate national and regional development planning.

Choosing whether to reduce the risks by controlling human actions on the system will depend on the political and economic decisions of the costs and benefits of the overall emergency management. Finding answers to these questions require knowledge of scientific, technological and public policy.

Preparedness - Planning how to respond:

Preparedness includes all activities in preparation for the protection of life and property of people when threats can not be controlled or when it can be achieved only partial protection. In this case, plans, procedures and resources to provide an effective response to the threat. In preparedness measures fall two main categories:

- signaling the occurrence of a threat and notification of potential catastrophe;
- increasing the effectiveness of response.

Preparatory measures include:

- develop standard operating procedures to guide organizations in carrying out their functions;
- security personnel pursuant to these procedures;
- conducting exercises to check the effectiveness of these plans;
- Identify the resources needed to prepare.

Reply to limit the impact:

- ensuring that the impact area;
- evacuation of danger zones;
- conducting search and rescue wounded;
- provide emergency medical assistance;
- shelter for evacuees;
- secondary counter threats;
- Identification of contaminated water supplies or other objects that pose a threat to health after flooding;
- Identification of infected wild animals or fish in relation to toxic chemicals spilled into reservoirs.

In summary, at this stage of the cycle Disaster Protection goal is to achieve a satisfactory level of preparedness to respond to appropriate disaster. Preparedness measures include the preparation of plans, organizational and managerial capacity to deal with long-term and short-term strategies, plans for evacuation and so on. These measures can be described as organizational readiness to deal with disasters.

Mitigation and preparedness phases, which play a key role in adequate and timely counter disaster. They are the result of improvements already made in the overall disaster protection. The results of each stage of protection depends on the severity of the disaster.

Disaster Management is Risk Management and Crisis Management. To make the transition to managing the crisis itself going through a negative event occurs (floods, earthquakes, tsunamis, etc) to do the following summary.

Preparedness is achieved through planning, equipment, training and simulation exercise or scenario. For its part, the planning process is based on hazard and vulnerability analysis, which are present in the overall risk management - planning and preparation of plans in terms of prevention, specifying the key tasks and concrete actions for the mitigation phase and phase mode, which combines protection planning before the event and planning activities in response to the event.

To reach the stage of Response or response decision-makers must have fulfilled all the requirements of risk management, the result must be adequate actions and tactics to accomplish the tasks.

Management of operations (actions reaction) can be represented as a command and control - real tasks to respond to the adverse event, namely hazard assessment and analysis of protection of the population and control the incident itself - the crisis that run within the structure of this organization or structure defined as the organization of the defense before the occurrence of a flood as (Disaster impact).[6]

The aim of management before the emergency is to achieve a satisfactory level of logistical preparedness to deal with disasters, which should be enhanced with response mechanisms, procedures, rehearsals, developing long-term and short-term strategies, public education and building systems early warning.

During these three phases discussed above (prevention, mitigation and preparedness), governments, organizations and individuals develop plans that are designed to save lives, to minimize damage in disaster operations to improve response disasters. Phase response will depend on the inclusion of appropriate measures in national and regional development plans. In addition, their effectiveness will depend on the availability of information on hazards, risks and emergency countermeasures to be taken and the extent to which government agencies, NGOs and the general public are able to make use of this information.

Crisis management is reflected in the phase Response, Reconstruction and Rehabilitation or Refund.

Disaster Response - the response goal is providing immediate assistance to maintain life, improve health and morale of the affected population. At the center of this phase is to meet the basic needs of the people while finding more permanent solutions. Often in response to the event occurred involving various international institutions. Response phase includes the mobilization of all resources in the disaster area going through different stages (floods):

- Interpretation of the risk of flooding with the available information and resources.
- Identify and analyze the potential consequences of flooding.
- Making decisions for the implementation of plans for the development of operational actions and response strategies.
- Coordinate the implementation of the response strategy as a warning, reconnaissance, evacuation and protection.
- Transition to recovery.

Activities disaster response:

1. **Warning** - refers to information concerning the nature of the danger and imminent threats of disaster. Information is distributed by the institutions responsible for disaster protection in general in the areas of risk, so that the actions taken are adequate population to be evacuated as quickly as possible and to prevent further damage to the system. Means of information are different media, alarm systems, early warning systems, etc.

2. **Evacuation** - includes activities moving people from areas at risk of imminent disaster to a safer place. The main objective is to protect the community and immediate treatment of those injured. The evacuation includes timely and accurate warning system, clear identification of escape routes, implementation of plans and programs for evacuation.

3. **Search and rescue** - can be defined as the process of identifying the location of the victims of the disaster and the removal in a safe area.

4. **Evaluation of the disaster** - the main goal is to provide a clear picture of the situation after the disaster to identify the needs of the system and to develop a strategy for recovery.

5. **Logistics and supply** - the general is the process of providing facilities and logistic capacity, storage and dispatch of supplies to the affected population

6. **Communication and Information Management:** All the above activities are dependent on communication. There are two aspects of communication during disasters. One is equipment that is essential for the flow of information as radios, telephones, and their support systems, repeaters, satellites and power lines. The other is information management: the protocol to know who reported the information to whom, how it's transmitted and interpreted.

7**. Security of the affected area** - often within the disaster affected is subject to marauding and necessary implementation of the security of property and property of the population.

Reconstruction and rehabilitation

Rehabilitation and reconstruction usually begin in late phase reaction and can last for several years. During this phase, social and other infrastructure is restored and the economy revives. Rebuilding continues until all systems return to normal or better position. Remedial measures, both short and long

[6] Arnold Margaret, Robert S. Chen, Uwe Deichmann, Maxx Dilley, Arthur L. Lerner-Lam, Randolph E. Pullen, Zoe Trohanis., Disaster risk management series NO. 6/ 37090, Natural Disaster Hotspots Case Studies, 2006, The World Bank, Washington, D.C.

term programs include counseling and economic impact studies. Information resources and services include the collection of data relating to the restoration and documentation of lessons learned.

Sustainable development or **phase of development** is related to the impact on all phases of the management of natural disasters. It directly affects the readiness and mobilization of resources and capabilities to deal with the crisis. One of the main objectives is to promote the development of the sustainability of the whole protection system. When this is achieved, the state and the people have a greater capacity to neutralize and counteract the effects.

Humanitarian action

During the disaster and immediately after humanitarian organizations are often called upon to participate in terms of both response and recovery after the event occurred. To be able to respond effectively, these organizations must be prepared to participate in such events, to have trained personnel, logistics, transport, communications and guidance h operation in emergency situations.

Phases of the flood protection	Activities
Prevention and mitigation	- Construction of dikes - Construction of reservoirs - Afforestation Zone - Develop systems to control the amount of water in ponds and reservoirs
Preparedness	- Construction and operation of surveillance systems - Preparation of hazard maps - Emergency drills - Development of early warning systems - Preparing the ability Disaster Protection
Disaster Response	- Life-events - First aid and treatment of victims - Monitoring the ensuing flood and its future implications - Construction of temporary housing
Reconstruction and rehabilitation	- Proper planning, land use flooded with water - Livelihood support for population - Industrial Rehabilitation and planning future construction

Natural disaster management is to reduce or avoid potential losses from hazards in order to ensure rapid and appropriate assistance to victims of disaster and to achieve fast and effective recovery. The cycle of disaster protection is a continuous process in which governments, citizens and businesses interact before, during and after emergencies. Appropriate actions at all points in the cycle can lead to better preparedness, better warnings, reduced vulnerability or the prevention of disasters during the next iteration of the loop. Disaster management involves the formation of public policies and plans to change the causes of disasters or mitigate their effects on people, property and infrastructure.

Phases of disaster protection in Bulgaria

In 2009 some changes occurred in executive and closed Ministry of Emergency Situations. The functions and activities transferred to the Ministry of Interior - mainly to General Directorate "Fire Safety and Protection of Population Disaster". This Directorate is a specialized structure of the Interior Ministry to provide fire, rescue and disaster protection under the terms and procedure of the disaster protection. It has the functions of coordinating activities between the Authority ministries and agencies involved in the disaster occurred.[7]

Protecting the population disaster takes place in several directions at national, regional and local level.

Activities for disaster protection

Preventive actions:

- Analysis and assessment of disaster risks;
- Mapping of disaster risks;
- Establishment of critical infrastructures and their locations and risk assessment thereof;
- Planning for disaster protection;
- Development and maintenance of systems for monitoring, early warning and alert;
- Provide individual and collective redress;
- Training of the executive power, and disaster response;
- Preventive control.

Conducting activities for protection in case of disaster (Single Rescue System):

- Warning;
- Implementation of emergency measures to reduce the impact;

[7] Национална програма за защита при бедствия (2009-2013), приета с Протокол №21 от заседание на Министерския съвет на 28.05.2009 г., http://www.nspbzn.mvr.bg/NR/rdonlyres/146FF0E4-4091-418C-A38B-06EE333C5A40/0/GodPlan_NPZB2011.pdf

- Disclosures
- Rescue operations
- Providing medical care
- Operations Search and Rescue;
- Perform immediate emergency - restoration works;
- Other operations related to disaster protection.

Support and recovery:

- Paying the costs of unforeseen disaster protection;
- Provide rehabilitation assistance;
- Funding for urgent emergency operations;
- Other benefits.

Activities in the relief and reconstruction are carried out by the executive by creating a committee of the Interagency Council of Ministers, headed by the Minister of Interior. In this committee involve ministers and heads of agencies that are relevant to the unfolding emergency. The Commission shall be assisted by the General Directorate "Fire Safety and Protection of Population Disaster".

Resourcing - disaster protection is provided from the budgets of ministries and departments and municipal budgets. Financial and material technical provision of disaster protection include:

- Maintenance of power and resources;
- Design and execution of capital construction;
- Development of early warning systems and disaster disclosure;
- Creation and maintenance of emergency stocks to provide protection.[8]

Functions of the management bodies for protection from natural disasters

Council of Ministers:

- Provides general guidance on disaster protection;
- adopt national programs for disaster protection and annual plans and performance;
- Accepts a national plan for disaster protection.

Ministry of the Interior - (General Directorate „Fire Safety and Protection of Population"):

General Directorate „Fire Safety and Protection of Population" is a specialized structure of the Interior Ministry to provide fire, rescue and disaster protection that performs the following activities:

- Prevention;
- Rescue operations;
- Research and expertise;
- Information and analytical work;
- Other related overall protection against natural disasters.

District Governor:

- Coordinate and monitor disaster preparedness;
- Organize and monitor the implementation of preventive measures to avoid or reduce the consequences of disasters;
- Organize disclosure disaster;
- Enter an order under the regional plan for disaster protection;
- Organize, coordinate and control the processes of support and disaster recovery.

Mayor:

- Carry out preventive measures to avoid or reduce the consequences of disasters and organize, direct and coordinate disaster protection in the municipality;
- Plans funds in the municipal budget to ensure the action plan disaster protection;
- Declares a state of emergency in the municipality.

Ministry of Defense:

MoD maintains modular units that are specialized for different disaster action and elimination of the consequences of them.

Ministry of Environment and Waters:

- Inform the competent authorities of the location and extent of the flood plains of rivers;
- Develop a preliminary assessment, maps and plans for managing the risk of flooding;
- Develop programs to reduce the likelihood of flooding.

Ministry of Regional Development and Public Works - Building and maintaining the technical infrastructure related to improvement of transport accessibility and integrated management of water resources.

Bulgarian Red Cross - Disaster assists people through volunteer activity supports the overall crisis response.

Ministry of Labour and Social Policy - responsible for the implementation of measures to prevent and mitigate the consequences of disasters, aid and other social activities.

National Electricity Company "Dams and Cascades" - EAD - is responsible for the technical operation and maintenance of dams and hydraulic structures.

[8] Закон за защита при бедствията(ЗЗБ), изм. ДВ. бр.98 от 14 Декември 2010г., изм. ДВ. бр.8 от 25 Януари 2011г., изм. ДВ. бр.39 от 20 Май 2011г., изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври 2011г.

Analysis of the processes of disaster protection in Bulgaria

Hazards that occurred in Bulgaria in most cases can be anticipated and neutralized. These are floods that are due to uncleared sewer manholes, improper management of hydraulic structures, the absence of instructions from the competent authorities to improve infrastructure as a whole. These reasons that create problems for the government and society have organizational require capabilities that are far less than the damage that causes a negative event such flooding. The implication is that efforts and resources should be directed to the assessment of the threats that occur and develop recommendations and plans to neutralize them, leading to counter and eliminate the negative consequences that are increasingly occurring in Bulgaria and are accompanied by significant funds to restore the functioning of the system. The lack of assessment of the hazards that are characteristic of our country, leads to harmful consequences for people, property and property of the people, the whole economy and not least for the environment.

In Bulgaria there is no single entity or institution that is involved in the control of the vulnerability of buildings and facilities, which are located close to the typical different threats / floods, earthquakes, industrial and technological accidents /. We control the construction of buildings and facilities in Bulgaria is carried out by the Directorate for National Construction Supervision / NCSD / prescriptions for large dams in strategic competence NEC “Dams and Cascades” EAD, small dams and their current status under the tutelage of municipalities. Problems with the occurrence of a natural disaster - such as flood: Small dams and regulations to improve the infrastructure of these facilities are prepared annually by the regional expert committee that includes experts from different disciplines and institutions. Problem in the management of these resources occurs in the absence of funds from local governments to cover the gap between the real and the state in which you are to these objects. Improving this infrastructure depends on investment and funds a municipality is willing to pay to eliminate a possible threat. In recent years owing to the global economic crisis and the continuous shrinking municipal budgets, these tasks before the government proved prohibitive. In most cases, small dams to grant concessions for a long period of time, based on plans drawn up by the concessionaires for the improvement and maintenance of dams in good condition, but the lack of control by the mayor in their operation is ineffective and inappropriate What makes these sites - threat to the population in case of disasters.

Large dams are strategically subject to critical infrastructure and 2012. after the flood in the village of Pearl caused by the rupture of the wall of the dam, "Ivanovo" and his property dispute between the Ministry of Defense and the municipality, a list of all major hydraulic structures and those that were identified as critical to national security objects are now under the control of the NEC "Dams and Cascades" EAD. For each of these sites has made individual service plans and emergency plans in case of a disaster, making them currently protected characteristic threats to Bulgaria.

Regarding the construction of buildings that are under the control of the Directorate for National Construction Supervision / NCSD / are significant and obvious problems. First, the buildings are built close to flooded areas or objects that are in the so-called "cup dams." Usually these are illegally built buildings that are vulnerable to flooding. Liability and damages are borne by the owners. In second place are buildings or structures that are built entirely without illegal construction projects and completely inconsistent with the Bulgarian legislation. These are usually wooden buildings populated by Roma. Upon the occurrence of a natural disaster such areas, the majority of the population remain without homes, putting authorities and decision-makers to tackle the challenge and support of these people. All this requires considerable resources and abilities to recover these regions. To prevent these events is necessary to limit the illegal construction, to limit uncontrolled settlement of these territories, because the damage they cause natural disasters in Bulgaria can be anticipated and neutralized and the budget.

The risk assessment of natural disasters is still weak management and protection of the population in Bulgaria. Planning process based on a risk assessment of all phases of disaster protection is generally necessary in the social, economic and environmental aspects. The risk analysis will lead to overall organizational readiness to reduce and minimize the vulnerability of the system to be adequate in disaster response with the available resources.

If we consider the phases before, during and after a disaster, it can be said that they seem logical and consistent to provide continuity in the performance of specific tasks for the defense of available skills and resources. Theoretical approach of the overall disaster protection, which includes cycles of risk management and crisis management, with specific activities described in the above fit a simple model of three phases, suggesting relevance in decision making. To improve the system for

disaster protection is necessary to make a thorough and detailed analysis of each of the individual phases and accompanying elements.

Planning as a process and accompanying plans as part of prevention in Bulgaria is carried out at national level. In legal documents the country has Law Disaster Protection, National Strategy for Disaster Protection 2009-2013, And preparing annual plans for disaster protection. All three documents relating to the protection of the population against disasters identify several problems: First, there is no analysis of threats, vulnerabilities and risk of disasters occurring throughout the country. Secondly, the paper presents a generalized picture of the disaster and the authorities that govern them, which lacks detail the elements characterizing specific emergencies. Third plans to be drawn up at regional level does not contain phase prevention and target response itself after emergencies.

The phases of mitigation and preparedness are designed to minimize the effects of disasters and to plan the entire defense to prevent the degree of intensity of occurrence of negative events. The absence of threat analysis and risk depriving the entire system of reliable and relevant in implementing the set tasks, namely to reduce the probability and reducing the size of the negative effects of the disaster. Planning as a process must contain all elements of the actions of the various phases of disaster protection that will ensure stability in crisis management. The more well-analyzed and evaluated the risks and threats are planned resources protection and certain liabilities of participating in the process of protection and are secured in the tasks, the less would be lost to the state and society. Therefore we can say that between risk management and crisis management inverse relation, the allocation of more resources and capabilities and their good governance and reconciliation before the disaster, will reduce the effects and extent of the damage after it.

The phases of the response or reaction to disaster reconstruction and recovery as already mentioned will depend on the advance preparation before disaster strikes. When threats are analyzed and are of anthropogenic origin and are taken necessary measures to prevent their response to the crisis situation will be more effective, the damage will be reduced, leading to the possibility of long-term planning and investment in facilities and areas vulnerable to natural disasters.

In conclusion we can say that in order to improve the protection of disasters throughout the system and accompanying elements to ensure sustainability of development. The state and the population will have a greater capacity to neutralize and counter the effects when this goal is achieved. Appropriate actions at all points of the cycle of protection leads to a stable and sustainable disaster system.

ВРЪЗКАТА ТУРИЗЪМ – ОКОЛНА СРЕДА

гл. ас. д-р Тодорка Тончева
к-ра „Икономика на туризма“

Увод

През последните години туризмът играе важна роля в икономическото развитие на много региони. Въпреки това, различни проучвания показват все по-нарастващо безпокойство заради факта, че разрастването на туризма може да доведе до щети за околната среда, като например изчерпване и преексплоатация на природните ресурси. Този научен анализ показва връзката между капацитета на легловата база в хотелите в даден район и отношението на местните жители към негативното влияние на туризма върху околната среда. Резултатите показват, че по-голямата гъстота на осъществените нощувки в съответния район предполага и по-голяма толерантност на местните жители.

Въпреки че от чисто икономическа гледна точка развитието на туризма е прекрасна възможност за местните жители на даден район да подобрят благосъстоянието си, факт е, че същото това развитие предполага и упражняването на голям натиск върху околната среда. Въпреки големите ползи, свързани с приходни постъпления, които са резултат от това развитие на туристическата индустрия, населението на тези райони се сблъсква със значителни проблеми, които туризмът причинява на околната среда.[1] Новите политики за развитие на туризма трябва да вземат под внимание отношението и мнението на местното население, свързано с възприемане на влошаването на природните условия като противоположно на икономическото развитие, вървящо наред с развитието на туризма.

Основни фактори на отношението към туризма

Реакциите на местните общности в последните години са обект на анализ от специалисти, които потвърждават тяхното значение за оценяването на новите подобрения. Туризмът и неговото влияние върху множеството общности оформят твърде оспорвани становища. От една страна, социалното развитие е голяма възможност за тях, която им позволява да настигнат в политическо и културно отношение останалия свят, а това допринася за еволюцията на неразвитите страни. Масовият туризъм може да участва в увеличаване разпространението на процеси като проституция и престъпност. Очевидно е, че най-реалистичният подход е да се избягват крайни позиции и да се акцентира върху анализ на положителните и отрицателните влияния на различни аспекти от човешката дейност.[2]

От методологична гледна точка, повечето проучвания за мненията на местните общности са базирани на анализа на персонални анкети сред населението. Проучванията често включват набор от предложения и твърдения, по които отговарящите в анкетата трябва да изкажат мнението си по петобална система. След това резултатите се анализират, като се използват обикновени статистически техники, като например значението на даден ключов въпрос, или по-интегрални техники като клъстърен анализ, или структурно моделиране.

Прегледът на резултатите от анкетите потвърждават наличието на широк спектър от характеристики, които по един или друг начин могат да обусловят индивидуални становища за развитието на туризма. Съществува връзка между туристите и местното население, която определя значението на туристическата индустрия за местните общности, зависимостта на икономическата индустрия и нивото на туристическото развитие в района. От провежданите анкети може да се направи още и изводът, че хората, които имат поздрава връзка с общността, се тревожат в по-голяма степен за ефектите, които оказва туризмът в сравнение с онези, които са по-слабо обвързани с обществото като цяло. Същевременно онези, които са финансово зависими от индустрията (например са ангажирани в туристическите обекти като работници), имат по-благосклонно отношение към туризма и обикновено дори показват по-позитивна нагласа към възможностите за бъдещо туристическо развитие.

Що се отнася до отношението на местното население към природата, перспективите са многозначни. В тази връзка, някои експерти[3] анализират схващанията на местното население относно

[1] Palmer, T., Riera, A. Tourism and environmental taxes. With special reference to the Balearic ecotax. Tourism management, 2003, 24 [6], 665-674.

[2] Wagner, V. Tourism in the Gambia, development or dependency? Ethnos,1981,46, 190-206.

[3] Lui, J.C., Sheldon, P.J. Var , T. Resident perceptions of the environmental impacts of tourism. Annals of Tourism Research, 1987, 14, 17-37.

потенциалните негативни последици от туризма като функция, която е директно зависима от съотношението между броя туристи и броя на местните жители. Въпреки това, нарастващият натиск от страна на туризма (с по-висок коефициент на туристите спрямо местните, например) подчертава становището за проблемите с околната среда, които туризмът създава на обществото, като например пренаселването на градовете, туристическите центрове и природните резервати; шума; производството на отпадъци и замърсяването, унищожаването на местната флора и фауна и урбанистичният натиск. Това, на свой ред предизвиква силна критика към туризма, придружена с нарастваща ангажираност сред населението към проблемите на околната среда, и съответно увеличаване противопоставянето на туристическото развитие.

В тази насока е изследвано отношението на местното население към влиянието на туризма върху горските площи, чрез икономическите, социалните и природните въздействия. Резултатите от тези изследвания показват, че местните жители имат благосклонно отношение към туристическото развитие в научен аспект, но също така тези резултати показват сериозна загриженост към негативното влияние на туризма, главно върху горските площи в съответния район. Тези отрицателни въздействия на туризма не се дължат на туристическата активност, или на туристите като цяло, а на ефективността на взетите решения от местните власти.[4]

От друга страна е доказано, че съществува директна връзка между туристическото развитие и наличието на определени негативни отношения спрямо туризма от страна на местните жители на даден район. Междувременно, районите с високо ниво на туристическо развитие предизвикват недоволството на местното население посредством трафика, проблемите с паркирането, престъпността, инфлацията и др. Факт е също и, че по-силното въздействие на туристическата индустрия е предпоставка за по-голямо икономическо въздействие на туристическата индустрия и по-високи приходи за местното население. Следователно, освен нарастващата загриженост за околната среда, това може също така да стимулира и по-добрия отзив за туристическата индустрия, поне докато туризмът представлява важен източник на икономическия растеж за съответния район.[5]

Многобройните фактори за отношението на местните жители към туризма затрудняват откриването на пряка връзка между влошаване качеството на природните ресурси и благосъстоянието на местното население. По този начин, обикновените методи като сравняване на отношението на хората, живеещи в засегнатите райони и отношението на онези, които са в незасегнатите области, не могат да разкрият истинската взаимовръзка, защото пълното обхващане на други променливи величини, като индивидуални приходи, например, зависи от туристическия сектор.

Анализ на детерминантите в отношението към природната среда

С цел да се анализират детерминантите в отношението на местното население към аспектите на туризма, които са свързани с околната среда, като пример е използван туристически комплекс „Слънчев бряг“. В днешно време „Слънчев бряг“ е един от най-важните туристически райони на нашето Черноморие. Туризмът в комплекса разкрива превес на международния масов туризъм от типа „слънце и пясък“, при който туристът, който обикновено го посещава чрез туристическо пътуване с обща цена (което основно включва транспорт, настаняване и полупансион), е най-често от средната или нисшата класа, поради което има ограничени покупателни възможности.

Други особености, които трябва да се изтъкнат са: повтарящият се процент от само 25% от туристите, които посещават „Слънчев бряг“ за първи път; добрата степен на сезонност с над повече от 80% концентрация на туристите през летния период; преобладаващ дял на две националности – англичани и германци, които заедно представляват 80% от международния туристопоток, който пристига тук.

Туристическата индустрия в туристически комплекс „Слънчев бряг“ започва да се развива преди повече от 50 години, отбелязвайки впечатляващ ръст през 1980 и 2005 г. Експанзията на индустрията тръгва ръка за ръка с увеличаване приходите на местното население. Все пак, в днешно време местните икономически агенти разискват различните ефекти, като например пренасищането на обществените услуги по време на летния сезон и преексплоатацията на крайбрежните райони – всичко това като резултат от свръхразвитието на туристическата индустрия. В тази връзка, една от най-негативните последици от туризма, често посочвана от местното население, е прекомерното застрояване, свързано главно с инфраструктурата за нуждите на местата за настаняване, което може да се изчисли чрез броя легла в комплекса. В тази

[4] Kuvan,Y., Akan, P. Residents attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: The case of Belek, Antalya. Tourism Management,2005, 26, 691-706.

[5] Besculides, A., Lee, M., McCormick, P. J. Resident,s perception of the cultural benefitts of tourism. Annals of Tourism Research, 2002, 29 [2}, 303-319.

връзка „Слънчев бряг“ като цяло има коефициент от 0.58 легла на 1 жител.

За да се направи анализ на отношението на местното население към разходите и ползите от експанзията на туристическата индустрия, в периода 2010 – 2012 г. е проведено проучване сред местните жители, участие в което са взели експерти от различни туристически фирми, съвместно със специалисти от висши учебни заведения, обучаващи кадри в областта на туризма. Анкетата (от която са извлечени 791 валидни отговора), включва общо 73 твърдения или въпроси, групирани по теми в пет различни секции. Проучването обхваща информация относно:

1. отношението на местните жители към икономическите и природните въздействия на туризма;

2. хипотетични бъдещи туристически политики, които могат да окажат по-голяма подкрепа на местната икономика;

3. местните схващания за престъпността, проблемите на околната среда и безработицата;

4. туризма и неговите последици върху благосъстоянието на местното население;

5. други въпроси, отнасящи се до социодемографските особености на анкетираните, като например възраст, месторождение, място на пребиваване и др.

Средната възраст на местните жители, участвали в анкетата е 43.3 години, със среден размер на семействата от 2.3 души. Въпреки, че голям процент от запитаните отказват да разкрият семейния си доход, приблизително средният доход на семейство е между 10000 и 20000 лв. годишно.

Тези резултати, касаещи икономическото въздействие на туризма, отразяват чисто позитивното отношение по отношение на ползите, които туризмът носи за района на „Слънчев бряг“. Например, 91% от запитаните са съгласни, че туризмът разкрива нови работни места; 83% смятат, че той привлича инвестиции, а 86% - че създава благоприятни бизнес възможности за местното население. За разлика от това мнение, съществува всеобщо схващане, че натискът, който туристическото развитие оказва, е причина за високите ценови равнища. Друг значителен резултат е фактът, че 59% от запитаните смятат, че техните приходи ще спаднат, ако местната туристическа индустрия се изправи пред определени затруднения.[6]

Анализ на настоящите политики и потенциални предложения показват, че има много слаба съпротива към изграждането на нови тематични паркове или атракциони, които могат да доведат до увеличаване броя на туристите, 54% от запитаните отхвърлят идеята. Както бе очаквано, силна съпротива се оказва (71%) на построяването на хотели с повече от 50 легла. Въпреки това, когато бе направен анализ на отношението на местните към построяването на нови провинциални хотели, се забелязва значителна промяна в мнението на местното население, свързана с широко разпространена подкрепа на тази идея. Именно двусмислие се наблюдава по отношение становището на местните относно потенциалното развитие на нови туристически съоръжения, изключващи нови места за настаняване. 40% са против идеята, а около 30% са се въздържали да отговорят на въпроса. Колкото до промотирането на туризма, ясно мнозинство от 65% от запитаните смятат, че е необходима по-голяма реклама. Накрая, това което може да се заключи е, че местните хора отчитат проблема със сезонността.

В същото време, мнозинството от анкетираните смятат, че туризмът води до пренасищане на обществените услуги (67%) и до проблеми с трафика и задръстванията (80%). Въпреки това, те признават, че благодарение на туризма се разкриват значителни възможности за почивка и свободно време (62%). Като се обобщят резултатите от анкетата, се оформя основно схващане, че благосъстоянието на местните жители е по-добро сега, в сравнение отпреди 20 или 50 години (61%). Колкото до културните практики, повече местни жители подкрепят предложенията за нови културни атракции, и също така са благоразположени към организирането на годишни културни събития. Има ясно разграничение в мненията, касаещи идеята, че благосъстоянието на местните жители ще се подобри, ако се ограничат пристиганията на туристи. Докато 35% от запитаните вярват, че трябва да се намали броят на посетителите, други 35% опонират на това. Останалите 30% нямат мнение по въпроса, не знаят, или не са успели да отговорят.

Колкото до един от ключовите въпроси на проучването – балансът между годишните приходи от туризма и претърпените загуби – запитаните смятат, че балансът е положителен (54%). Въпреки това, те не съставляват голямо мнозинство, тъй като повече от 18% смятат, че балансът е отрицателен.

Колкото до темата за проблемите с околната среда, резултатите от твърденията, касаещи природата, се вижда, че туризмът е виновен за унищожаването на околната среда. Преобладава и идеята, че туризмът е особено вреден за естествената природна среда, дори и във връзка с други сектори от икономиката. Трябва също да се под-

[6] Анастасова, Л. и кол. Маркетингови проучвания в туризма по Южното Черноморие. Бургас, БСУ, 2010, 86 с.

чертае, че природата е фактор, който трябва да се вземе под внимание при разработването на нови туристически проекти. Във връзка с въпроса относно екотаксите, изглежда, че местното население ясно подкрепя правилото за плащане от замърсителите.

Тъй като общините, в които живеят запитаните, са включени в социо-демографската информация, е възможно да се взаимоизключват резултатите от проучването и данните от статистиката в общините, фокусирана върху капацитета на легловата база в хотелите, туристическите апартаменти и другите места за настаняване в общините, заедно с общия брой на населението. По този начин се разкриват индикаторите, които оказват натиск, и които са базирани на съотношението между капацитета на легловата база и броя на местните жители във всяка община.

Заключение

В контекста на тезата, че отношението на местните жители спрямо туризма зависи от определена група фактори, това проучване моделира мнението на местните относно различни природни аспекти на туристическото развитие.

Използвайки проучването в туристически комплекс „Слънчев бряг“ като нагледен пример, резултатите показват, че загрижеността на местното население за влиянието на туризма върху околната среда е всеобщо. При всички положения, този извод бе направен и в редица други изследвания у нас и в други страни, развиващи успешно туристическа индустрия. Откритията на тези изследвания показват, че колкото по-добре е развит туризмът в дадена община, толкова поблагосклонно настроени са местните жители към влиянието, което той упражнява и толкова помалко загрижени са те за възможните му въздействия върху околната природна среда.

Общините с малка хотелска леглова база не могат да извлекат икономически ползи от туризма, тъй като те са засегнати от външните въздействия върху природата, които индустрията генерира. Въпреки това, проведеното изследване идентифицира пряката връзка между легловата база в туризма и по-малката загриженост относно възможните последици от туризма върху природата – взаимовръзка, която се оказва достатъчно значима, за да се превърне в общовалидна и за други райони.

Отношението към природните проблеми трябва също да разкрива разликите, в зависимост от различния характер на щетите, които нанася туризмът. Разнообразни са възможностите за туристическо развитие, базирани на масовия туризъм, екотуризма, алтернативните форми на туризъм и др. Могат да се създадат и различни ефекти върху естествената природна среда. Допълнителните анализи на тези ефекти, както и свързаните с тях становища на местните в съответния район, ще осигурят ценен принос за литературата, изследваща мнението и отношението на местните жители по тези въпроси.

Във всички случаи, резултатите от това проучване посочват изводи за политици, общественици и инвеститори в сферата на туризма. От една страна, анкетираните изказват силно единодушие относно това, че туризмът води до унищожаване или влошаване на определени природни ресурси и следователно забавя развитието на нови туристически проекти. Въпреки това, от друга страна, изказаните мнения свидетелстват за това, че унищожаването на природата чрез ръст в капацитета на туристическата леглова база (свръхзастрояване с хотели на крайбрежието и планинските дестинации), има преобладаващ ефект. Околната среда в туристическите райони ще подобри качеството си значително когато се прекрати безхаберното строителство и превръщането на туристическите комплекси в бетонни мравуняци без душа.

THE LINK BETWEEN TOURISM AND THE ENVIRONMENT

By Asst. Prof. Todorka Toncheva, Ph.D.
Economics of Tourism Department

Introduction

In recent years, tourism plays an important role in economic development in many regions. However, other studies show an increasing concern for the fact that the growth of tourism can lead to environmental damage, such as depletion and over-exploitation of natural resources. This scientific analysis shows the connection between the capacity of beds in hotels in a region and the attitude of local residents to the negative impact of tourism on the environment. The results show that most of the actual density accommodation in the area suggests a greater tolerance of local residents.

Although from a purely economic point of view the tourism development is a wonderful opportunity for the residents of an area to improve their well-being, the fact is that the same development involves the exercise of pressure on the environment. Despite the great benefits related to revenue receipts resulting from this development of the tourism industry, the population of these areas is confronted with significant problems that tourism causes to the environment.[1] New policies for tourism development should take into account the attitudes and opinions of local people associated with perception of deteriorating weather conditions as opposed to economic development, which is running ahead with the development of tourism.

1. Main factors of the attitude towards tourism.

The reactions of local communities in recent years are analyzed by specialists who confirmed their importance for the assessment of new improvements. Tourism and its impact on many communities formed very controversial opinions. On the one hand, social development is a great opportunity for them, because it allows them to catch up with the world politically and culturally, and this contributes to the evolution of underdeveloped countries. Mass tourism can participate in the increasing prevalence of processes such as prostitution and crime. Obviously, the most realistic approach is to avoid extremes and to focus on the analysis of positive and negative influences on different aspects of human activity.

From a methodological perspective, most studies on the views of local communities are based on personal analysis of population surveys.[2] Studies often include proposals and statements on which respondents in the survey have to express their opinions on five-point system. The results are analyzed using simple statistical techniques such as the importance of a key issue, or integrated techniques such as cluster analysis or structural modeling.

The review of the survey results confirm the availability of a wide range of features that one way or another may affect individual contributions to the development of tourism. There is a connection between tourists and local population, which determines the importance of tourism for local communities, economic dependence on industry and the level of tourism development in the area. From surveys it can be also concluded that people who have a healthy relationship in the community worry more about the effects that tourism has, in comparison with those who are less tied to society as a whole. At the same time, those who are financially dependent on the industry (for example, are involved in tourism facilities such as workers) have a favourable attitude towards tourism and usually even show a positive attitude towards the potential for future tourism development.

As to the local people's attitude to nature, the prospects are polysemantic. In this context, some experts[3] analyze the perceptions of the local population about the potential negative impacts of tourism as a function that is directly depend on the ratio between the number of tourists and the number of local residents. However, growing pressure from tourism (for example, with a higher ratio of tourists to locals) emphasizes the opinion of the environmental problems that tourism creates in society, such as overcrowding of cities, tourist centers and nature reserves; noise; production of waste and pollution, destruction of local flora and fauna and urban pressures. This causes a strong critique to

[1] Palmer, T., Riera, A. Tourism and environmental taxes. With special reference to the Balearic ecotax. Tourism management, 2003, 24 [6], 665-674

[2] Wagner, V. Tourism in the Gambia, development or dependency? Ethnos, 1981,46, 190-206

[3] Lui, J.C., Sheldon, P.J. Var, T.Resident perceptions of the environmental impacts of tourism. Annals of tourism Research, 1987, 14, 17-37.

tourism, coupled with a growing commitment among the population to environmental issues, and a corresponding increase in opposition of tourism development.

In this direction, attitudes of local people about the impact of tourism on forest area through economic, social and environmental impacts are investigated. The results of these studies show that local residents have a favorable attitude towards tourism development in the scientific aspect, but also these results indicate a serious concern for the negative impacts of tourism, mainly on forest land in the area. These negative impacts of tourism are not due to tourist activity, or tourists in general but the effectiveness of decisions taken by local authorities.[4]

On the other hand, has proved a direct relationship between tourism development and the presence of certain negative attitudes to tourism by residents of an area. Meanwhile, areas with high tourist development cause discontent among the local population through traffic, parking problems, crime, inflation, etc. Fact is also that the strong impact of the tourism industry is precondition for greater economic impact of tourism industry and higher costs for local people. Consequently, besides the growing concern for the environment, it can also stimulate and better feedback for the tourism industry, at least while tourism represents an important source of economic growth for the region.[5]

Numerous factors for the attitude of locals towards tourism impede the opening of a direct link between the deterioration of natural resources and well-being of local people. Thus, conventional methods such as comparing the attitudes of people living in affected areas and the attitude of those in unaffected areas can not reveal the true relationship because the coverage of other variables such as individual income, for example, depends on the tourism sector.

2. Analysis of the determinants of attitude towards the environment

In order to analyze the determinants in the attitude of local people towards aspects of tourism, which are environmental, it is used a resort complex "Sunny Beach" as an example. Nowadays, "Sunny Beach" is one of the most important tourist areas of our coast. The tourism in the resort revealed superiority of international mass tourism of the "sun and sand", where tourists usually visit it through their trip for a total price (which mainly includes transport, accommodation and half board) is most often from middle or inferior class and therefore has limited purchasing power.

Other features to highlight are: repetitive rate of only 25% of tourists visiting "Sunny Beach" for the first time, a good degree of seasonality over more than 80% concentration of tourists during the summer period; prevailing two nationalities - English and Germans, they together represent 80% of international tourists who came here.

The tourism industry in "Sunny Beach" resort began to develop more than 50 years ago, noting the impressive growth in 1980 and 2005. Expansion of the industry goes hand in hand with increasing income of local people. However, nowadays local economic agents discuss various effects such as saturation of the public services during the summer and pre-exploitation of coastal areas – all is as a result of the tourism industry development. In this regard, one of the most negative impacts of tourism, commonly referred by locals, is excessive construction, mainly related to infrastructure needs of the accommodation, which can be calculated bye the number of beds in the resort. In this regard, "Sunny Beach" generally has a ratio of 0.58 beds per one inhabitant.

To analyze the local people's attitude to the costs and benefits of expansion of the tourism industry, was conducted a study among local residents, in which took part experts from various travel companies, together with experts from universities, training staff in the field of tourism, in the period 2008-2010. Survey (from which are derived 791 valid responses) includes 73 statements or questions, grouped by topics in 5 different sections. The study includes the information about:

1. The attitude of locals towards economic and environmental impacts of tourism;
2. Hypothetical future tourism policies which might better support the local economy;
3. Local perceptions of crime, environmental issues and unemployment;
4. Tourism and its effects on the welfare of local people;
5. Other issues relating to socio-demographic characteristics of respondents such as age, place of birth, place of residence and others.

The average age of local residents, which took part in the survey was 43.3 years, with an average family size of 2.3 people. Although a large percentage of respondents refuse to reveal their family income, approximately the average family income is between 10000 and 20000lev per year.

[4] Kuvan, Y., Akan, P. Residents attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: The case of Belek, Antalya. Tourism Management, 2005, 26, 691-706.

[5] Besculides, A., Lee, M., McCormick, P.J. Resident's perception of the cultural benefits of tourism. Annals of Tourism Research, 2002,29 [2], 303-319

These results, concerning the economic impact of tourism, reflect purely positive attitude in terms of benefits such as tourism brings to the region of "Sunny Beach". For example, 91% of respondents agreed that tourism creates new jobs, 83% believe that it attracts investment and 86% - that creates business opportunities for local people. In contrast to this view, there was a general perception that the pressure which is influenced by tourism, is the reason for high price levels. Another significant result is that 59% of respondents believe their revenue will fall, if the local tourism industry is faced with certain difficulties.[6]

Analysis of current policies and potential proposals show that there is very little resistance to building new parks or amusement that can lead to an increasing number of tourists, 54% of respondents rejected the idea. As expected, strong resistance turns (71%) of the construction of hotels with more than 50 beds. However, when the analysis was made of the attitude of local people to build new provincial hotels, there is a significant change in the opinion of the local population, associated with widespread support for this idea. That ambiguity is observed in terms of local opinion on the potential development of new tourist facilities, exclusive new accommodation. 40% are against the idea, and about 30% abstained to answer the question. As for the promotion of tourism, a clear majority of 65% of respondents believed that there should be more advertising. Finally, in conclusion, we could say that local people reported the problem of seasonality.

At the same time, the majority of respondents think that tourism leads to saturation of public services (67%) and problems with traffic and congestion (80%). However, they admit that thanks to tourism reveals significant opportunities to rest and leisure (62%). In sum it up all the results, it is formed mainly belief that the welfare of local residents is better now than 20 or 50 years ago (61%). As the cultural practices, more residents support the suggestions for new cultural attractions, and are also willing to organize annual cultural events. There is a clear division of opinion, concerning the idea that the welfare of local residents will be improved by limiting tourist arrivals. While 35% of respondents believe they should reduce the number of visitors, the other 35% oppose this. The remaining 30% have no opinion, do not know or failed to respond.

One of the key questions of the study - the balance between the annual income from tourism and muffled losses - respondents believed that the balance is positive (54%). However, they do not constitute a large majority, because more than 18% believe that the balance is negative.

As for the topic of environmental issues, the results of the allegations concerning the nature, shows that tourism is responsible for environmental destruction. Prevails and the idea that tourism is particularly harmful to the natural environment, even in relation to other sectors of the economy. It should also be pointed out that nature is a factor that must be taken into account in the development of new tourism projects. Regarding the question about the eco-tax, it seems that the local people clearly support the rule of payment by polluters.

Municipalities in which respondents live, are included in the socio-demographic information may be contradicting each other's findings and data from local statistics, focusing on the capacity of beds in hotels, tourist apartments and other accommodation in the municipalities together with the total population. In that way, indicators that bring pressure are revealed and are based on the ratio between the capacity of beds and the number of residents in each municipality.

Conclusion

In the context of the thesis that the attitude of locals to tourism depends on a definite group of factors, this study shaped the views of local people on various aspects of tourism development.

Using the research in "Sunny Beach" resort as a practical example, the results suggest that local people's concerns about the impact of tourism on the environment is generally. In any case, this conclusion was made in many other studies in this country and other countries, developing successful tourism industry. The findings of these studies show that the better-developed tourism in a municipality, the more favorable attitudes are natives to the influence it has and the less they are concerned about possible impacts on the natural environment.

Municipalities with less hotel beds can not reap the economic benefits from tourism, as they are affected by external influences on the nature of that industry generates. However, the survey identifies the direct link between the beds in the tourism and less concern about the possible impacts of tourism on nature - relationship, which was sufficient mutual to become generally available to other areas.

Attitude to natural problems have also revealed differences depending on the different nature of the damage that causes tourism. Opportunities for tourism development are various based on mass tourism, ecotourism and alternative forms of tourism.

[6] Anastasova, L. and collective Marketing research in tourism on the South Black Sea. Bourgas, Bourgas Free University, 2010, 86.

Different effects could be created on the natural environment. Additional analyzes of these effects, and related advice to local in the area will provide a valuable contribution to the literature exploring the views and attitudes of local residents on these issues.

In all cases, the results of this study indicate conclusions for politicians, public and investors in tourism. On the one hand, respondents express a strong consensus on the fact that tourism leads to destruction or degradation of certain natural resources and therefore delays the development of new tourism projects. However, on the other hand, the opinions expressed indicate that the destruction of nature and the growth capacity of tourist accommodation facilities (hotels overbuilding in coastal and mountain destinations) has a predominant effect. Environment in tourist areas will improve significantly when their clueless cease construction and conversion of resorts in concrete nest without a soul.

БИЗНЕС ОЦЕНКА НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ, ЧРЕЗ МОДИФИЦИРАНЕ НА МЕТОДИКАТА НА ФОРБС

Ас. д-р Даниел Йорданов
Катедра „Икономика на транспорта“ УНСС

Резюме: *Глобализацията на икономиката, членството на България в Европейския съюз, конкурирането на българските предприемачи с чуждестранни фирми, правят необходимостта от разглеждане и използване на подходящи методики за бизнес анализ на дейността им.*

В настоящата статия, въз основа на обобщението на теоретичните постановки и водещи международни практики, е представена международно признатата методика на Форбс за бизнес анализ на дейността на фирмата, която е модифицирана, за да може да покрива нуждите на транспортния отрасъл

Приложението на модифицираната методиката е свързано с разкриване на силните и слабите страни на фирмата, очертаването на конкретни управленски решения и присъждане на оценка на разглежданата фирма.

Увод

Транспортът е един от важните отрасли в националната икономика, имащ изключителна важност за повишаване на нейната конкурентоспособност и обслужване на населението. Особеност на сектора в България е, че голяма част от фирмите са малки и средни и са управлявани от своите собственици – предприемачи.

През последните години и особено след присъединяване на България към Европейския съюз, се появиха нови предизвикателства към транспортния бизнес към които той трябва да се адаптира. В икономическата и най-вече в управленската теория вече се появява значителен интерес към проблемите на предприемачите, както и мястото и ролята, която те заемат в съвременната икономика.

Предприятията в транспорта трябва целенасочено да търсят източници за финансиране и иновации, чиито симптоматични промени разкриват възможностите за успешен и печеливш бизнес.

1. Бизнес анализ на дейността

Бизнес анализът чрез своите техники позволява да се установят зависимости и да се разкрият тенденции в развитието на дейността на фирмата. Те са основа за количествено определяне на причините, които въздействат върху динамиката на крайните резултати. В методите за бизнес анализ представени в литературата,[1] влизат: множествено дискриминантен анализ на Е. Алтман[2], както и матрицата на финансова стабилност по методиката на американското икономическо списание „Capital“; методиката за оценка на малкия бизнес в пазарни условия на Форбс; методиката за бизнес анализ на „Business Week”, която намира приложение в практиката на средния бизнес и е в основата на класации на предприятията по браншове. Данаил Данаилов[3] откроява няколко същностни момента при приложимостта на методиките за бизнес анализ: те са универсални за бизнеса с нюанси за малкия бизнес и браншовите особености; имат двуяк ефект от една страна като метод за сравнение между фирмите и от друга подпомагащи мениджмънта на фирмата. Глобализацията на икономиката, членството на България в Европейския съюз, конкурирането на българските предприемачи с чуждестранни фирми, прави тяхното приложение доста значимо в практиката. За да са в по-голяма степен използваеми в различните сектори на икономиката и да може да бъдат приложими в малките, средните и големите фирми, е необходимо тяхното адаптиране за конкретни изследвания и анализи.

Може да се каже, че всяка една методика има своето място в бизнес анализа, стига да е обезпечена с необходимата информация. Всеки един от посочените методи има положителни страни и недостатъци, но когато се използва един или група от тях в процеса на аналитичното изследване е необходимо да се подберат такива техники, които най-пълно да отговарят на нуждите на анализа и разполагаемият ресурс от данни да е достатъчен за получаване на коректни резултати. Използване на подходящ методически инстру-

---

[1] Виж, Данаилов Д., Финансов мениджмънт в бизнеса, София: „Люрен“ С., 1996, Данаилов Д., Фирмен финансов мениджмънт. София: „Люрен“ С., 1994, Данаилов Д., Международни бизнес анализи. София: „Люрен“ С., 1999.

[2] По подробно, Altman E., R. Haldeman, P. Narayanan, ZETA Analysis, A new model to identify bankruptcy risk of corporations, Journal of Banking and Finance 1, 1977, NHPC

[3] Данаилов Д., Международни бизнес анализи, „Люрен“, С., 1999, стр. 44

ментариум позволява да се премахне съсредоточеността на мениджърските усилия само върху отделни, частични характеристики на анализираните процеси, както и да се създаде възможност за използване на по-широк брой техники, за извършване на количествен и качествен анализ на фирмената дейност. По този начин, при правилното им съчетаване, ще се получи достоверна и полезна информация за сложните връзки и зависимости между факторите, влияещи върху фирмената дейност и възможността за вземане на правилни управленски решения.

Тъй като оригиналната и патентована от списание „Форбс“ методика за оценка на бизнес дейността не се отнася до конкретен отрасъл на икономиката, настоящата статия ще се предложи едно ново практическо решение на модификация на методиката с цел да се динамизират разчетите от една страна, и от друга да се адаптират към тенденциите и параметрите на дейността на конкретния подотрасъл. Както и да се адаптира към приетата в България счетоводна практика. В следващия параграф по подробно е разгледана структурата на методиката и е дадено решение за нейното прилагане в сектора „Транспорт“.

2. Модифицирана методика на Форбс за бизнес оценка на дейност в сектор транспорт

За да се развива дейност на фирмата е необходимо на всеки етап от развитието и да се прави бизнес оценка. По своя характер оценката на дейността представлява управляем процес характеризиращ, се с извършването на редица основни и свързващи мениджърски функции. В практиката има различни методи за бизнес оценка на дейност. Всяка една от тези методики е подходяща при анализа на различни по класификация фирми малки, средни и големи.

Методиката на Форбс[4] е надеждна и сравнително лесна за приложение при анализ на дейността. Тя може да се ползва като специализиран управленски инструмент, който да има характер на определяща предпоставка при вземане на

най-правилно решение за оптимизиране финансирането на предприемаческата дейност от една страна и да подпомага осъществяването на другите мениджърски функции свързани с планирането, организирането, мотивирането и контролирането.

Методиката[5] е подходяща за анализ на дейността на фирмата, но не е насочена и не се отнася към конкретен сектор от икономиката. Необходимо е едно ново практическо решение и модифициране на методиката, нейното динамизиране и адаптиране спрямо спецификата на транспортния отрасъл

В конструкцията на модифицираната методика на Форбс вниманието е насочено към най-съществените характеристики на транспортния бизнес, като запазим предимствата и логиката съществуваща в оригиналната методика. За целта се запазва същността на първия, третия и четвъртия показател, на които са преработени, за да могат да отговарят на българското счетоводно законодателство и действащата счетоводна практика.

2.1. Показатели за оценка

Отчитайки спецификата на транспортния отрасъл е необходимо да се замени втория показателя – „нарастване на обема на фирменото производство“ с показател за рентабилност, като в изложението ще се обоснове необходимостта от тази промяна.

„**Възвръщаемост на общите активи“** е свързан с оценка степента на доходност или така наречената възвращаемост на инвестициите, което е един от начините да се разбере дали една фирма е печеливша.

Възвръщаемостта на собствения капитал се изчислява като стойността на печалбата, взета от отчета за приходи и разходи се раздели на собствения капитал взет от баланса и се изрази в процент. Добрата възвращаемост на собствения капитал е предпоставка за процъфтяване и растеж на предприятието

Подходящ за нуждите на модифицираната методика на Форбс е показателя „Възвръщаемост на общите активи“. Той се припокрива с показателя „степен на доходност на капитала на малката фирма“ но носи в себе си по съвременно звучене.

Формула 1. Формула за изчисляване на „Възвръщаемостта на общите активи“

$$\text{ВОА} = \frac{\text{Плд}}{\text{ОА}}$$

където: ВОА – възвращаемост на общите активи[6];

Плд - печалба преди лихви и данъци

ОА – размера на активите / капиталите

[4] Оригиналният модел е патентован от американското бизнес списание „Форбс“

[5] По материал от Данаилов Д., Финансов мениджмънт в бизнеса, София: „Люрен“ С., 1996. 15-16 с., Данаилов Д., Международни бизнес анализи. София: „Люрен“ С., 1999, с. 45-46

[6] Стойността на общите активи може да се получи по два начина: 1) Дълготрайни активи + Краткотрайни активи и 2) Собствен капитал + Дългосрочни задължения + Краткосрочни задължения

Възвръщаемостта на общите активи (фирмените капитали) е важен и всеобхватен показател които може да се използва ежедневно. В голяма степен показателя е най важния задвижващ механизъм за възвръщаемостта на собствения капитал. Добрата норма на възвръщаемост на общите активи води до високо стойности на нормата на възвръщаемост на собствения капитал. В практика за приемливата норма за възвръщаемост е от 8 до 12 %[7]. Той може да се разглежда самостоятелно и да служи като, в случаите, когато се наблюдава съществено отклонение от средните стойност, за водещите фирми, отрасъла или има разминавания в очакванията на предприемача.

„Оперативна рентабилност“

В патентованата от списание Форбс методика за анализ на дейност на малката фирма, вторият показател, който използват е „нарастване обема на фирменото производство“ - който прави оценка на промените в запасите с незавършено производство и готова продукция и насочен към оценка на фирми от производственият бранш. Транспортният отрасъл, както и отраслите от сферата на услугите не формират запаси, при тях процеса на производство на продаваната продукция, съвпада с нейното потребление.

Производствената дейност в транспорта се измерва чрез изминатите километри, превозените товари и превозените пътници. НСИ ежегодно и на тримесечия публикува данни за показателите измерващи тази дейността в транспортния отрасъл.

Тези показатели не открояват перспективите за развитие и растеж на предприятията и зависят, не само от управленските решения, но и от степента развитост на инфраструктурата. Поради спецификата на транспортния сектор тези показатели стават идентични със следващият показател за оценка.

В обобщение показателят **„нарастване на обема на фирменото производство“** не отразява достатъчно адекватно управленската практика и това налага заменянето му с нов показател – **„оперативна рентабилност“**, с което прибягваме до модифициране на методиката на Форбс за бизнес оценка и я адаптираме към нуждите на транспортните предприемачи.

Акцента при показателя „оперативна рентабилност“ може да бъде двуаспектен от една страна ще бъде насочен към определяне доходността на фирмата, а от друга ще е насочен към анализиране на икономическото й състояние и в същото време определяне на степента на конкурентоспособност[8].

Показателят, който ще използваме е коефициент на оперативна рентабилност, където в числителя е брутния доход, за нашия случай т. нар. печалба преди лихви данъци и амортизации[9], а в знаменателя са приходите от основната дейност.

Формула 2 Формула за изчисляване на „Оперативната рентабилност“

$$ОРб = \frac{Плда}{Под}$$

където: ОРбт – оперативна рентабилност,

Плда – печалба преди лихви, данъци и амортизации,

Под – приходи от основна дейност

Брутният доход (печалба преди лихви данъци и амортизации)[10] е сумата оставаща от приходите след приспадане на стойността на реализираните услуги (разходите за суровини, материали и труд), без да се включват административните разходи, амортизацията и разходите за лихви.

При анализирането на показателя „оперативна рентабилност“, както отбелязахме, под внимание ще се вземе от една страна нивото на оперативна рентабилност като норма на доходност, и от друга за да се запази характера й спрямо заменения показател „нарастване обема на фирменото производство“[11], ще се анализира икономическото състояние и нивото на конкуренция на фирмата или отрасъла в които тя действа. В международната практика съществуват едни много общи правила[12],чрез които са изведени три нива, характеризиращи или определящи икономическите перспективи на фирмата или отрасъла:

– фирми (отрасъл) с трайно конкурентно предимство – при които коефициента на оперативна рентабилност е - 0,40 и по висок

---

[7] Уолш, К., Ключови коефициенти в мениджмънта София: Инфо дар, 2008. - 82 с.

[8] притежавали фирмата дългосрочно/ стратегическо конкурентно предимство. Повече в Бъфет, М., Д. Кларк. Уорън Бъфет и Анализът на финансовите отчети, изд. Изток-Запад, 2011- с. 44-48.

[9] Финансов термин, представляващ паричният поток, измерен в точно определено време

[10] Брутния доход се изчислява по следният начин от размера на общо приходи от оперативна дейност (код по ред 15000 в статистическия формуляр на Отчета за приходи и разходи) се извадят общите оперативни разходи (код по ред 10000, група I, в статистическия формуляр на Отчета за приходи и разходи) и се прибавят начислените амортизации (код по ред 10400 в статистическия формуляр на Отчета за приходи и разходи

[11] при който степента на оценка на дейността на фирмата показва дали фирмата се намира във **възход, застой или понижение** в обема на производството.

[12] Съществуват и изключения

– фирми (отрасъл) от браншове с високи нива на конкуренция – под 0,40 (съревнованието между фирмите накърнява цялостната рентабилност)

– фирми (отрасъл) с яростна конкуренция в бранша – 0,20 и по ниско (при което нито една фирма не може да изгради дългосрочно конкурентно (преимущество) предимство спрямо конкурентите

„Нарастване на фирмените продажби“

Третият показател се запазва така както е в оригиналната методика и свързан с отчитане нарастването на фирмените продажби[13] на продукти, стоки, услуги и др., Тук се акцентира върху пазарната активност на бизнеса, като предприемаческите възможности се свързват с ползването на представителни данни за фирмата, с цел да се очертаят ясни тенденции по отношение на фирмените продажби. Може да бъде изразен оперативно в едногодишен план и стратегически в три и повече години.

„Задлъжнялост на фирмата“

Задлъжнялост на фирма, изразена като процент е четвъртият показател. Той представлява размера на дълговете на фирмата[14] разделен на капиталите на фирмата, представен в процент. наречен коефициент „дълг към собствен капитал“ и е своеобразен тест за финансова мощ на фирмата.

Формула за изчисляване:

Формула 3. За изчисляване на задлъжнялостта на фирмата

$$Зд = \frac{ОЗ}{К}$$

където: Зд – задлъжнялост на фирма

ОЗ – общи задължения

К – общ размер на капиталите на фирмата

В практиката се изчислява по различни начини и се среща и под различни наименования, но характера им е един и същ и е свързан с измерване съвкупността от капитали в балансовия отчет и се сравнява размера на капиталите осигурени от собствениците, с тези които са допълнително осигурени или взети на заем. За целите на модифицираната методиката на Форбс се използва съотношението общ дълг/ обши капитали, което се използва и в оригиналната методиката Форбс. При нея всички дългове в балансовия отчет, независимо от характерът им се изразяват като процент от общия капитал. Важността на този показател се изразява в това, че ако той не е добър, фирмата има сериозен дългосрочен проблем, които може да се окаже фатален.

По отношение на кои граници са нормални и колко заемни средства да бъдат използвани в практиката се наблюдават сериозни различия както отраслови, така и географски. Най често в специализираната литература за нормална се счита границата до 60 -70% над нея въпреки възможността за увеличаване на печалбата, се увеличава и риска и трябва да се подържа подходящ баланс между двете.

Когато е на лице голяма фирмена задлъжнялост методиката на Форбс поставя необходимостта от прилагането на схема за управление и регулиране на дълговете, която се счита за неразделна част от показателя за задлъжнялост[15]:

В обобщение може да се каже, че тези показатели са следствие на отношенията между различни параметри в бизнеса. Всеки показател сам по себе си е лесен за изчисляване, тук въпроса е, не как ще се извърши изчислението, а в разбирането и анализирането на резултатите и на начините, по-които различните показатели се свързват по между си , за да разкрият настоящото състоянието на фирмата и да се очертаят възможните перспективи за нейното бъдещо развитие.

3. Бизнес анализ

Приложимостта на модифицираната методика на Форбс, се прилага, чрез проведения отраслов анализ, за предприятията съставящи баланс от сектор „Н“ (Транспортна, складиране и пощи) на КИД.

– **Възвръщаемост на общите активи - ВОА**

Аналитичните проучвания започват с анализ на първия показател на модифицираната методика на ФОРБС, който показва възвръщаемостта на общите активи.

Данните за възвръщаемостта на общите активи са представени на фигура 1

---

[13] Под фирмени продажби, се има в предвид „нетните приходи от продажби“ код 15100

[14] Общите задължения са равни на сумата на: 1+ 2+3, където: 1) дългосрочните и краткосрочни задължения (код по ред 07000 от статистическият формуляр на Счетоводния баланс) 2) Раздел Б Провизии и сходни задължения (код по ред 06000 от статистическият формуляр на Счетоводния баланс) и 3) раздел Г Финансирания и приходи за бъдещи периоди (код по ред 08000 от статистическият формуляр на Счетоводния баланс). Участието на 2 и 3 при изчисляването е спорно, но поради характера на изследваните фирми може да бъдат включени

[15] По подробно в България е представена в учебниците на проф. Д. Данаилов

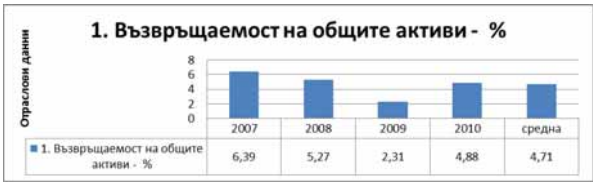

Фигура 1. Възвръщаемост на общите активи - отраслова

През 2007 година е най-висока възвръщаемостта на общите активи на отрасъла, а през следващите години се наблюдава намаление, което е 1,2 % през 2008 г. и още по-съществено през 2009 г. - с още 2,96 %. През 2010 г. е отчетено леко повишение с 2,57 % спрямо 2009 г., но още е значително под нивото от 2007 г., спрямо средния показател за изследвания период, който е 4,71 % , като през 2010 има леко увеличение - с 0,17 %.

Обобщаващите изводи, които се правят за показателя „възвръщаемост на общите активи са:

1) От резултатите ясно личи отражението на световната икономическа и финансова криза върху отрасъла. През 2009 г спрямо 2007 е отчетено 2,5 пъти намаление на възвръщаемостта на общите активи;

2) Положителното е, че през 2010 г се наблюдава постепенно възстановяване на резултатите от годините преди кризата. Стойността на показателя е по-висок от средната стойност за периода, но въпреки това все още не може се достигне нивото от 2007 г.

– **Оперативна рентабилност**

Оперативната рентабилност е вторият анализиран показател. Данните за него са представени на фигура 2.

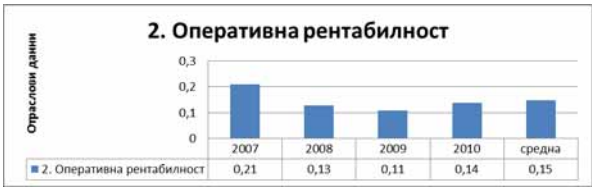

Фигура 2. Оперативна рентабилност - отраслова

Резултатите показват най-висока оперативна рентабилност през 2007 г. – 0.21 и намаление през 2008 г. с 0,8 спрямо 2007 г., до 0,13. Най-съществено е намалението през 2009 г. – 0.11. През 2010 година започва да се наблюдава леко увеличение на нивото на показателя и тя е много близка до средната му стойност за анализирания период - 0,15. Като цяло се запазва тенденцията, както и при динамиката на предходния показател, така и за съществено намаление на стойностите през 2008 и 2009 г. вследствие на кризата.

Обобщаващите изводи, които се правят за показателя „оперативна рентабилност“ са:

1) Разглеждайки го от гледна точка на нивото на конкурентоспособност, в отрасъла конкуренцията е яростна. Нито една фирма не може да изгради дългосрочно конкурентно предимство;

2) Ясно се очертава ефектът на световната криза върху отрасъла. През 2009 г. спрямо 2007 г. е отчетено голямо намаление на размера на оперативната рентабилност;

3) Положителното е, че през 2010 г се наблюдава постепенно възстановяване на резултатите. Стойността на показателя е много близка до средната за периода, въпреки, че все още не могат да се достигнат нивата от 2007 г.

– **Нарастване на фирмените продажби**

Третият показател „Нарастване на фирмените продажби“ е свързан с отчитане на нарастването на продажбите на продукти, стоки, услуги и т.н. Анализирана е пазарната активност на бизнеса, с цел да се очертаят ясни тенденции по отношение на фирмените продажби. Данни за размера на фирмените продажби са представени на фигура 3.

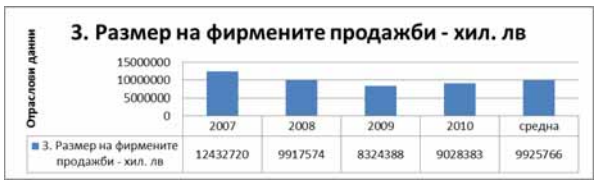

Фигура 3. Размер на фирмените продажби

През 2007 година е най-висок размерът на фирмените продажби достигайки равнище от 12432720 хил. лв. През 2008 г. има намаление с над 20% спрямо 2007 г. През 2009 г. размерът на фирмените продажби намалява с още 16%. През 2010 година продажбите отбелязват ръст около 8%, спрямо 2009 г. , но са с 10% по-ниски спрямо средните за анализирания период и много далече от размера на продажбите през 2007 година.

Обобщаващите изводи, които са направени за показателя „размер на фирмените продажби“ са:

1) Запазват се ясно изразените резултати от ефекта на световната криза върху отрасъла. Отчетено е намаление на продажбите с над 30% през 2009 г. спрямо 2007 г.

2) Въпреки, че през 2010 г се наблюдава увеличение на продажбите, като цяло размерът им все още не може да достигне средния размер за анализирания период. Той е много далече от резултатите отчетени през 2007 година.

– **Задлъжнялост на фирмата**

Задлъжнялостта на фирма, изразена като процент, е четвъртият показател, който анализираме в модифицираната методика на ФОРБС. Данните от анализа са представени на фигура 4.

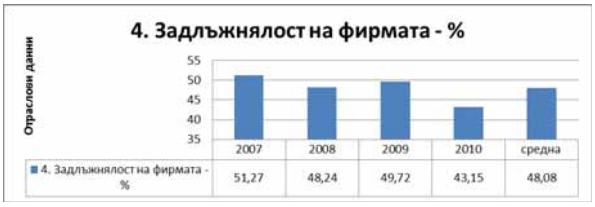

Фигура 4. Задлъжнялост на фирмата - отраслов

Резултатите показват най-висока степен на задлъжнялост през 2007 г. - 51,27 % и най-ниска през 2010 година - 43,15 %. Средното ниво на задлъжнялост през анализирания период е 48,08 %.

Обобщаващите изводи, които са направени за показателя са:

1) Нивото на задлъжнялост през анализираните години са в границите на нормалното.

2) Обобщените данни за отрасъла показват нормална капиталова структура.

Заключение

Предложената в настоящата статия модифицирана методика на Форбс е надеждна и лесна за приложение. Тя отчита особеностите на управленската и счетоводната практика на транспортния отрасъл в България. Модифицираната методика на Форбс, включва комплекс от показатели и съвременни методи за анализ. Основната задача е да показва, да бъде предпоставка и да служи като сигнална лампа за вземане на бъдещи управленски решения, които най-общо могат да бъдат свързани с финансовата и/или с пазарната стратегии на транспортната фирмата.

Използвана литература

1. Данаилов Д., Финансов мениджмънт в бизнеса, София: „Люрен“ С., 1996,

2. Данаилов Д., Фирмен финансов мениджмънт. София: „Люрен“ С., 1994,

3. Данаилов Д., Международни бизнес анализи. София: „Люрен“ С., 1999.

4. Altman E., R. Haldeman, P. Narayanan, ZETA Analysis, A new model to identify bankruptcy risk of corporations, Journal of Banking and Finance 1, 1977, NHPC

5. Бъфет, М., Д. Кларк. Уорън Бъфет и Анализът на финансовите отчети, изд. Изток-Запад, 2011

6. Уолш, К., Ключови коефициенти в мениджмънта София: Инфо дар, 2008

BUSINESS ASSESSMENT OF ENTERPRENEURS ACTIVITY BY THE MODIFICATION OF FORBES`S METHODOLOGY

Daniel Yordanov
University of national end world economy – Sofia, Bulgaria

Abstract. *The globalization of the economy, the membership of Bulgaria in the European Union, the competition between Bulgarian entrepreneurs with foreign companies lead us to the need of using appropriate methodologies for business analysis for their activities.*

In this paper, based on the summary of theoretical and leading international practice is represented the internationally recognized methodology of Forbes, used mainly for business analysis of the activity of the company, which has been modified in order to provide the needs of the transport sector.

The application of the modified method is connected with the disclosure of the strengths and weaknesses of the company, outlining the specific management decisions and confirming the assessment of the objective company.

Introduction

Transport is one of the important sectors in the national economy. It is significant for the increase in the competitiveness of the economy in a way to service the population from it. On of the most common features of the sector in Bulgaria is that most businesses are small and medium sized and are managed by their owners - entrepreneurs.

In the recent years and especially after the accession of Bulgaria to the European Union, the transport business met some new challenges to which it has to adapt. Recently there has appeared an interest from the economics and especially from the management theory in the problems of entrepreneurs and also the place and the role, which they play in modern economy.

Enterprises in transport must purposefully seek financing and innovation sources, whose symptomatic changes provide opportunities for a successful and profitable business.

1. State of Art

Thanks to the techniques of business analysis we can allow to establish dependencies and to reveal trends in the growth of the company activities .They are the basics of the quantitative determination of the causes that affect the dynamics of the final results. In the presented in literature[1] methods for business analyses are included: multiple discriminant analysis of E. Altman[2], the matrix for financial stability by the methodology of the American economic magazine "Capital"; methodology for evaluation of the small business in market conditions of Forbes; methodology for business analysis of "Business Week", which is used in practice for medium-sized businesses and it is in the basis of the rankings of enterprises by branches. Daniel Danailov[3] outlines some essential moments for the applicability of the methods of business analysis: they are universal for business with shades for small businesses and branch features; they have a twofold effect. On the one hand it plays the role of a comparison method between companies and on the other for supporting the company management. Economic globalization, Bulgaria's membership in the European Union, the competition of Bulgarian entrepreneurs with foreign companies makes their application quite significant in practice. In order to be more usable in different sectors of the economy and to be useful in small, medium and large firms, it is necessary to adapt them to specific researches and analysis.

It could be said that each method has its place in the field of business analysis as long it is provided with the necessary information. Each of these methods have a positive aspects and disadvantages, but when using one or a group of them in the process of the analytical testing it is necessary to select such techniques that fit the best the needs of analysis and the available data resources has to be enough to obtain accurate results.

Using appropriate methodological tools helps us to remove the concentrated managerial efforts on individual, partial features of the analyzed processes, also to give the opportunity to use a wider range of techniques for performing and qualitative and quanti-

---

[1] See Danailov D., Financial Management in business, Sofia: "Lyuren" S. 1996, Danailov D., Financial Management Company. Sofia: "Lyuren" S. 1994, Danailov D., International Business Analysis. Sofia: "Lyuren", Sofia, 1999.

[2] In detail, Altman E., R. Haldeman, P. Narayanan, ZETA Analysis, A new model to identify bankruptcy risk of corporations, Journal of Banking and Finance 1, 1977, NHPC

[3] Danailov D., International Business analysis, "Lyuren", Sofia, 1999, p 44

tative analysis of the company's business. Thus, in the proper combination, the product will be a reliable and useful gathering of information about the complex interactions and dependencies between factors influencing corporate activity and the possibility of making the right management decisions.

As the original and patented by the magazine "Forbes" evaluation methodology business activity does not refer to a specific sector of the economy, this article will propose a new practical solution for the modification of the methodology leading from the want for a more robust estimates on the one hand, and on the other, to adapt with the trends and the parameters of the activity of the given sector. In the next paragraph will be positioned a more detailed view of the structure of the methodology. And the second part will contain an solution about how to apply it in the Transport sector.

2. Methodology

To develop activity is required at every stage of development to make a business valuation. By its nature, the assessment of the activity represents the managed process characterized, with doing of a number basic and connecting management functions. In practice there are different ways to valuate business activity. Each one of these methods is suitable for the analysis of different by classification companies (small, medium, big).

Forbes's[4] methodology is a reliable and relatively easy to apply when the activity is being analyzed. It can be used as a specialized management tool that has the character of an important prerequisite when making the best solution to optimize the financing of the entrepreneurial activity on one hand and to support the implementation of the other management functions related to planning, organizing, motivating and controlling.

The methodology[5] is suitable for the analysis of the activity of the company, but it is not aimed and does not refer to a certain sector of the economy. A new and practical solution is needed and also to modify the methodology, its intensive dynamics and adaption to the specifics of the transport sector.

In the construction of the modified method of Forbes the attention is focused on the most important characteristics of the transport business by maintaining the advantages and the logic of the original methodology. For this purpose the substance is retained on the first, third and fourth indicator of they are changed in order to meet the Bulgarian accounting legislation and current accounting practice.

2.1. Valuation Ratios

From the specifics of the transport sector, we need to replace the second indicator - "growth of company production "with a measure of profitability, and in the statement will be justified the need for this change.

"Return on total assets" is related with the evaluation of the level of yield or so-called return on investment, which is one of the ways to tell whether a company is profitable.

Return on equity is calculated as the value of the profit derived from the income and expenses account and after that are divided by their own capital taken from the balance and are expressed as a percentage. Good returns of the owned capital is a prerequisite for prosperity and growth of the enterprise.

Suitable for the purposes of the modified method of Forbes is the indicator "Return on total assets." It overlaps with the indicator "rate of return on equity of small business" but brings with himself the new modern point of view.

$$ROTA = EBIT / TA \quad (1)$$

ROTA - Return on total assets[6]
EBIT - Earning before interest and taxes
TA - total assets/capital

The return on total assets (company capital) is an important and wide ranged indicator which can be used daily. In a large level the indicator is the most important driver for the return of equity. Good rate of return on total assets leads to high values of the rate of return on equity. In practice acceptable rate of return is 8 to 12 %[7] can be treated separately and act as in the case of a material deviation from the average value of the leading companies, the industry or discrepancies in the expectations of the developer.

2.2. "Operating profitability"

In Forbes magazine's patented methodology for analyzing the activity of a small company, the second indicator used is the "increase volume company's production "- which assesses changes in stocks with WIP and finished goods and it is aimed to the evaluation of the companies from the manufacturing industry. Transport sector, and the service sectors of do not

[4] The original model was patented by the U.S. business magazine "Forbes"

[5] Material from Danailov D., Financial Management business in Sofia: "Lyuren" S., 1996. 15-16 S. Danailov D., International Business Analysis. Sofia: "Lyuren", Sofia, 1999, pp. 45-46

[6] The value of total assets can be obtained in two ways: 1) Fixed assets + Current assets and 2) Shareholders' equity + long-term liabilities + short-term obligations

[7] Walsh, K. Key factors in management Sofia: Info gift 2008. – p.82

form stocks. With them the process of production matches the consumption.

The production activity in the transport sector is measured by distance in kilometers or miles, carried cargo and passengers. NSI publishes quarterly data on indicators that measures the activity of the transport sector.

These indicators do not highlight prospects for the development and growth of enterprises and depend not only from management decisions, but also from the degree of infrastructure development. Due to the specificity of the transport sector these parameters are identical with the following parameters for valuation.

In summary the index of "growth of company production "does not reflect adequately on the management practice and this requires its replacement by a new indicator - "operational profitability" which we resort to a modification of the method of Forbes for business assessment and then we adapt it to the needs of the transport entrepreneurs.

The emphasis on the "operational profitability" indicator can be twofold. On the one hand it will focus on determining the profitability of the company, while on the other will be aimed at analyzing economic situation of the company and, at the same time to determine the degree of competitiveness[8]

The index, which we will use the coefficient of operational profitability where the numerator is the gross income, for our case the so-called earnings before interest taxes depreciation and amortization9, and in the denominator is the income of the main activity.

$$OP = EBITA / R_{FOA} \quad (2)$$

OP – Operating profitability

EBITA – Profit from operating activities before interest taxes depreciation

R_{FOA} – Revenue from operating activity

Gross income (earnings before interest taxes depreciation and amortization) 10 is the sum from the revenue remaining after deducting the value of the services (cost of raw materials and labor), not including administrative expenses, and depreciation and interest costs.

In the analysis of the "operational profitability" parameter as we noted, our attention will be taken by on the one hand the level of operational profitability as rate of return, and on the other to keep its character referring to the superseded indicator "increase the volume of corporate production" 11, will analyze the economic situation and the level of competition of the company or the sector in which it operates. In international practice there are some very general rules12 from which are composed three levels characterizing or defining economic prospects of the company or industry:

- Companies (industry) with a sustainable competitive advantage – where the ratio of operating profitability is - 0.40 and higher
- Companies (industry) of sectors with high levels of competition -below 0.40 (competition between firms affects the overall profitability).
- Companies (industry) with fierce competition in the industry - 0.20 or lower (In which a company cannot build long-term competitive (benefit) advantages over competitors).

2.3. "Increase of company sales"

The third index stays the same as in the original method, and it is associated with increased reporting of corporate sales13 of products, goods, services and others. Here it is focused on market activity of the business, as entrepreneurial opportunities associated with the use of representative for the company data in order to draw up clear trends in corporate sales. It can be expressed in one year operational plan and strategically in three or more years.

2.4. Indebtedness of the company

Indebtedness of the company, expressed as a percentage is the fourth indicator. It represents the amount of debt of the company14 presented in percentage. Also known as a factor "debt to equity capital "and it is a test for the financial strength of the company.

$$DR = TL / TCC \quad (3)$$

---

[8] owned company long term / strategic competitive advantage. More in Buffet, M., D. Clark. Warren Buffett and analysis of financial statements, ed. East-West, 2011 - p. 44-48.

[9] Financial term representing cash flow, measured at a specific time

[10] Gross income is calculated as the amount of total operating income (order code 15000 in statistical form of statement of income and expenses) minus total operating expenses (order code 10000, group I, in statistical form of statement income and expenses) and add depreciation (order code 10400 in statistical form of statement of income and expenses

[11] Is that the level of assessment of the company shows that the company is on the rise, stagnation or decline in the volume of production..

[12] There are exceptions

[13] Under the company's sales, it is meant "net sales" code 15100

[14] Total liabilities must equal the sum of 1 +2 +3 where: 1) the long-term liabilities (order code 07000 from statistical form of the balance sheet) 2) Part B Provisions and similar obligations (order code 06000 from statistical form balance sheet) and 3) section D Financing and deferred income (order code 08000 from statistical form of the balance sheet). Featuring 2 and 3, the calculation is debatable, but due to the nature of the companies studied may be included..

DR – Debt Ratio (Indebtedness of the company)
TL – Total Liabilities;
TCC - Total Capital of the Company (Total Assets)

In practice it is estimated in different ways and it is also found with different names, but their nature is the same and it is related to a measurement of all the capital in the balance sheet and the amount of capitals are compared with capital provided by the owners of those which are further provided or borrowed. For purposes of the modified method of Forbes it is used the ratio of total debt and total capital, which is used also in the original methodology Forbes. In this case, regardless of the character, it is expressed as a percentage of the total capital. The importance of this indicator is expressed in the fact that if the numbers are not good, the company could have serious long-term problems that can end fatally.

In terms of which levels are normal and how much leverage have to be used in practice we can notice some significant differences- in the sectors and geographical. Most often in the specialized literature a normal limit is considered the level of 60 -70%. When it is increased above these levels, with the potential of increasing profits also goes up the risk , so it is needed to keep the right balance between the two of them.

When we face a large corporate indebtedness the Forbes's methodology sets the need to apply a scheme for management and adjustment of debts, which is considered as an integral part of the indicator for indebtedness15:.

To summary we can say that these indicators are as a result of the elations between the different parameters in the business. Each indicator is easy to calculate alone. But the problem here is not in the calculation, but in understanding and analyzing the results and the ways in which the various parameters are connected with each other to reveal the current status of the company and to outline the possible prospects for its future development.

3. Data analyses

The applicability of the modified method of Forbes is applied by the conducted industry analysis for the enterprises balancing from the "H" sector (Transport and storage) of the CEA

– **Return on total assets - ROTA**

Analytical studies begin with an analysis of the first indicator for the modified methodology of Forbes showing the return of total assets.

The data on the return on total assets are presented in Figure 1

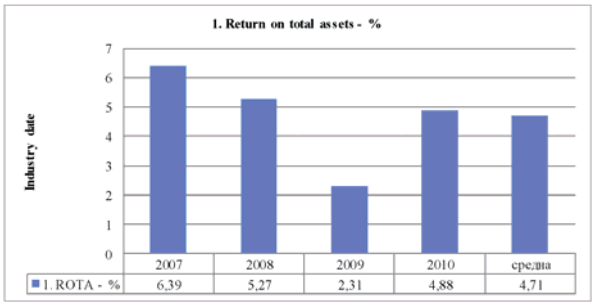

Fig. 1 Return on Total Assets

In 2007 we can notice the highest return on total assets of the industry and in the coming years there is a decrease, which is 1.2% in 2008 and more significantly in 2009 – with another 2.96%. In 2010 it is reported a slight increase of 2.57% compared to 2009, but still keeping a level below the one in 2007, compared to the average indicator for the observed period, which is 4.71%, and in 2010 there was a slight increase - with 0.17%. The summary conclusions that are made for the item "returns of total assets are:

1) From the results it is clearly shown the impact of the global economic and financial crisis on the industry. In 2009 compared to 2007 was reported 2.5 times decrease in the return of total assets;

2) The positive is that in 2010, we can observe a gradual recovery of the pre-crisis years. The value of the index is higher than the average for the period, but it still can not reach the level of 2007.

– Operational profitability

Operational profitability is the second analyzed indicator. The data for him are presented in Figure 2.

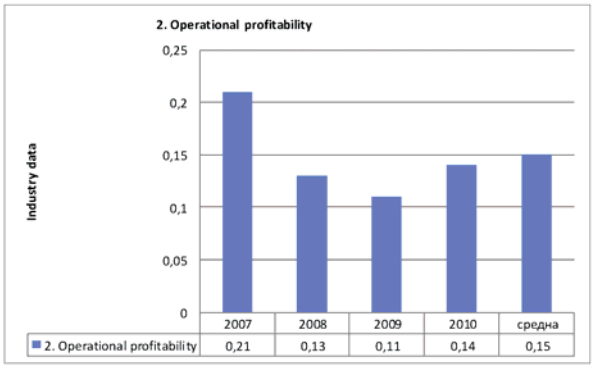

Fig. 2 Operating profitability

The results show that the highest operating profit is in 2007- 0.21 and a decrease in 2008 to 0.8 in 2007, to 0.13. The most significant decrease is in 2009 - 0.11. In 2010 we began to observe a slight increase in the level of the indicator and it is very close to its average value for the analyzed period - 0.15. Overall the trend, as well as the dynamics of the previous item and the substantially decrease in values in 2008 and 2009 due to the crisis.

[15] More detaile view of Bulgaria is presented in textbooks of Prof. D. Danailov

The conclusions that are made for the item „operating profitability" are:

1) Looking at it from the perspective of the level of competitiveness in the industry where competition is fierce. None of the companies can build a long-term competitive advantage;

2) It is clearly outlined the effect of the global crisis on the branch. In 2009 compared to 2007 is reported a greater reduction in the amount of operating profitability;

3) The positive is that in 2010 it is observed a gradual recovery of the results. The indicator is very close to the average for the period, although the levels from 2007 can not yet be reached.

– **Increase of company sales**

The third item "Increase in corporate sales" is connected with the accounting of the increase in sales of products, goods, services, etc. The market activity of the business is analyzed, in order to draw up clear trends in corporate sales. Data for the amount of the company sales is previewed in Figure 3.

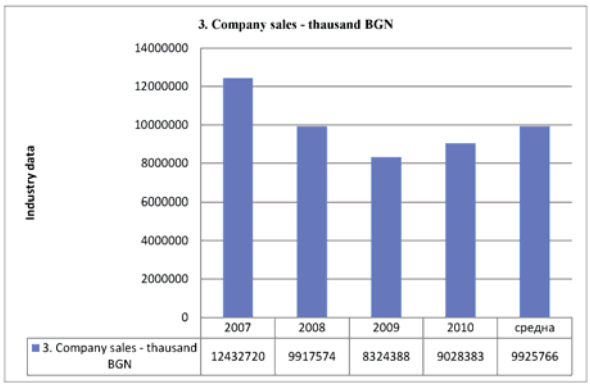

Fig. 3 Volume of company sales

In 2007 it was reached the highest level of company sales. Growing a rate of 12 432 720 thousand BGN. In 2008 there has been a decrease with more than 20% compared to 2007. In 2009, the size of the company's sales has decreased with an additional 16% more. In 2010, sales grew approximately with 8% compared to 2009, but are 10% lower than the average for the analyzed period and are far away from the value of sales in 2007. The summary conclusions that are made for the indicator "size of corporate sales "are:

1) The results from the effect of the global crisis on the industry. It is reported a decrease in sales by over 30% in 2009 compared to 2007.

2) Although in 2010 there is an increase in sales, as a whole the size of them can not reach the average size over the period analyzed. It is far from the results reported in 2007.

– **Indebtedness of the company**

Indebtedness of the company, expressed as a percentage, is the fourth indicator to analyze in the modified methodology of Forbes.

The analysis data is presented in Figure 4.

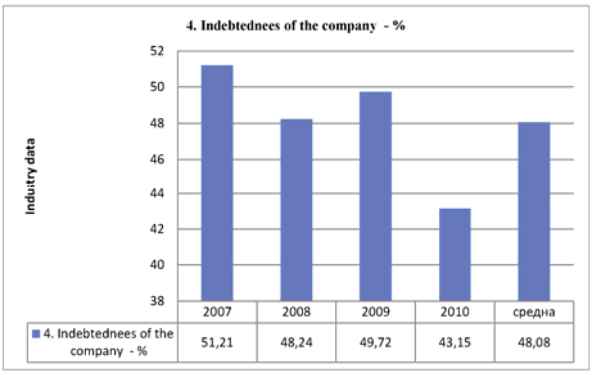

Fig. 4 Indebtedness of the company

The results show the highest level of debt in 2007 -51.27% and the lowest in 2010- 43.15%. The average level of indebtedness in the reviewed period is 48.08% .

The summary conclusions that are made for the indicator are:

1) The level of indebtedness in the reviewed years are in normal limits .

2) Summarized data for the industry show normal capital structure.

Conclusion

The modified methodology of Forbes's proposed in this article is reliable and easy to use. It takes into account the peculiarities of the management and accounting practices of the transport sector in Bulgaria. The modified methodology of Forbes includes a set of indicators and modern methods of analysis. The main task is to show, to be a prerequisite and to serve as a signal light when making future management decisions, which can generally be associated with financial and / or marketing strategies of the transport company.

References

1. Danailov D., Financial Management in business, Sofia: " Lyuren " S. 1996,

2. Danailov D., Financial Management Company . Sofia: " Lyuren " S. 1994,

3. Danailov D., International Business Analysis . Sofia: " Lyuren " , Sofia, 1999 .

4. Altman E., R. Haldeman, P. Narayanan, ZETA Analysis, A new model to identify bankruptcy risk of corporations, Journal of Banking and Finance 1 , 1977 , NHPC

5. Buffett , M. , D. Clark. Warren Buffett and analysis of financial statements , ed . East-West, 2011

6. Walsh, K. Key factors in management, Sofia : Info gift 2008

ОТНОСНО ПРОБЛЕМИТЕ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ЗАЩИТА НА КЛАСИФИЦИРАНА ИНФОРМАЦИЯ В ЕНЕРГЕТИКАТА

Доц. д-р Георги Павлов Павлов, УНСС
Доц. д-р Юлияна Димитрова Каракънева, Нов български университет

I. Аспекти на обучението по защита на класифицираната информация

След влизане в сила на Закона за защита на класифицираната информация (ЗЗКИ) (Обн. ДВ. бр. 45 от 30 Април 2002 г.) всички правни субекти, независимо от правноорганизационната им форма, които създават, обработват, съхраняват или предоставят материали или документи, обозначени със степени на секретност, представляват организационни единици по смисъла на § 1, т .3, от Допълнителните разпоредби на ЗЗКИ. Като такива, те трябва да се определят пред Държавната комисия по сигурността на информацята (ДКСИ).

"Организационни единици" (ОЕ) са: звената, в които се създава, обработва, съхранява или предоставя класифицирана информация.

Задължението за определяне като организационна единица пред ДКСИ произтича от закона и изпълнението му способства за идентифицирането на задължените по закона субекти. Неизпълнението на това задължение не освобождава съответните субекти, които създават, съхраняват, обработват или предоставят класифицирана информация от прилагане на законоустановените мерките за нейната защита, тъй като те са организационни единици по силата на самия закон.

Ръководителят на организационната единица (по смисъла на закона) ръководи, организира и контролира цялостната дейност по защитата на класифицираната информация. Той *назначава служител по сигурността на информацията, който му е пряко подчинен.* По изключение, в зависимост от нивото и обема на класифицираната информация в ОЕ, ръководителят на организационната единица може да изпълнява функциите на служител по сигурността на информацията, ако той отговаря на изискванията по чл. 21 ЗЗКИ.

В ОЕ могат да бъдат създадени и *административни звена по сигурността,* които подпомагат служителя по сигурността на информацията в неговата дейност.

Съгласно Чл. 26. (3) ЗЗКИ, ръководителят на съответната организационна единица в рамките на закона обявява, *списък на категориите информация, подлежаща на класификация като служебна тайна* за сферата на дейност на организационната единица. (Служебна тайна е информацията, създавана или съхранявана от държавните органи или органите на местното самоуправление, която не е държавна тайна, нерегламентираният достъп до която би се отразил неблагоприятно на интересите на държавата или би увредил друг правнозащитен интерес).

Според чл. 23. (1) от Правилника за прилагане на ЗЗКИ (ППЗЗКИ), ръководителят на организационната единица определя със заповед *списък на длъжностите или задачите, за които се изисква достъп* до класифицирана информация, представляваща служебна тайна.

Според чл. 2. (1) и (2) от ППЗЗКИ, организационните единици създават, обработват, поддържат и съхраняват *информационни фондове.* Специфичните правила за управление на данните в тях се определят с акт на ръководителя на съответната организационна единица.

Ръководителите на организационните единици управляват изградените информационни фондове, отговарят за законосъобразността им и вземат мерки за предотвратяване на нерегламентиран достъп и/или заличаване на данни, съгласно чл. 13. от ППЗЗКИ. По смисъла на § 1, т. 15 от допълнителните разпоредби на ЗЗКИ "Вреда в областта на националната сигурност, отбраната, външната политика или защитата на конституционно установения ред" е заплаха или увреждане на интересите на Република България или на тези интереси, които тя се е задължила да защитава, вредните последици от чието увреждане не могат да бъдат елиминирани, или вредни последици, които могат да бъдат ограничени само с последващи мерки. В зависимост от значимостта на интересите и сериозността на причинените негативни последици, вредите са непоправими или изключително големи, трудно поправими и големи и ограничени.

Ръководителят на организационната единица създава организация и определя ред за *периодично преразглеждане* на създадената в организационната единица класифицирана информация с *цел промяна или премахване* на нивата на класификация.

Ръководителят на организационната единица, в която се съхранява и обменя *чуждестранна класифицирана информация,* организира под ръководството на ДКСИ *регистратура в областта на*

международните отношения. Дейността на тези регистратури се организира в съответствие със сключения международен договор и правилата за защита на класифицираната информация на съответната международна организация или на държавата - източник на класифицираната информация.

От систематизираната информация следва, че ръководителят на ОЕ, по смисъла на закона е лице, натоварено с изключително важната задача да отговаря за цялостната дейност в областта на класифицираната информация. Поради тази причина е необходимо тези лица да преминат първоначално обучение, което съгласно изискванията се състои от задължителна подготовка и задължително функционално обучение.

Служителят по сигурността на информацията има ключова роля в ОЕ. От една страна, той е лицето, което координира и контролира практическата дейност и отговаря за обучението на персонала в областта на КИ, а от друга страна – поддържа връзка със съответната териториална или регионална служба за сигурност. С оглед важността на изпълняваната от тях дейност и за унифициране на програмата на обучението им е предвидено и специализирано обучение на тези служители от ДКСИ.

Във връзка с повсеместното използване на електронни документи, както и изграждането на автоматизирани информационни системи (АИС) и мрежи за обработка на класифицирана информация, от съществено значение са функциите на служителя по сигурността на АИС и мрежи и на администратора на мрежата.

Служителят по сигурността на АИС и мрежи е отговорен за политиката за сигурност в контекстната област в организационната единица и осъществява обучение и контрол за спазване на изискванията за сигурност. Администраторът на мрежата е отговорен за процедурите по сигурността на АИС или мрежата и контролира тяхното изпълнение от потребителите.

С оглед на извършения по-горе анализ, групите обучаеми, съгласно нормативните изисквания са:

– ръководители на ОЕ;
– служители по сигурността;
– завеждащи и служители в регистратурите;
– служители по сигурността на АИС и мрежи;
– администратори на мрежата;
– служители, които по силата на служебните си задължения или конкретно поставени задачи, създават или използват класифицирана информация.

Към последната група служители могат да се причислят и куриерите, които пренасят и предават пакети, съдържащи документи и/или материали, съдържащи класифицирана информация, които преминават специално обучение.

Работата с класифицирана информацията има определени особености и във връзка с конкретната дейност, която се извършва в ОЕ. В този аспект могат да се разграничат следните типове ОЕ:

– Министерства и ведомства, които традиционно създават и обработват КИ (Министерство на отбраната, Министерство на външните работи, Министерство на вътрешните работи и Министерство на правосъдието и техните поделения);

– Други министерства и техните подчинени структури (Министерство на енергетиката, Министерство на териториалното развитие и благоустройството; Министерство на здравеопазването, Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията, Министерство на икономиката, енергетиката и туризма);

– Структури на областното и общинското управление;

– Държавни компании и дружества;

– Частни компании и фирми.

Някои компании или фирми започват работа по изискванията на ЗЗКИ във връзка с участието в процедури или сключването на договори, засягащи проблематика, свързана със създаване и използване на КИ. По силата на закона, тези контрагенти и техни служители също трябва да преминат съответното задължително обучение с акцент върху индустриалната сигурност.

Изпълнението на договори по линия на членството на Република България в НАТО и Европейския съюз също създава предизвикателства, поради необходимостта от стриктно спазване на стандартите и регламентите, относно чуждестранната класифицирана информация. Ето защо обучението за създаване на практически умения за работа с такава информация е приоритетна задача в дейността на ДКСИ.

От направените по-горе класификации, следва че широкият спектър на задачите предполага диференциране на функционалното обучение, с цел то да се фокусира върху предметната област от пряк интерес за обучаемите. Тъй като ЗЗКИ предвижда поставянето на първоначалния гриф за сигурност да се извършва от лицето, създаващо документ, носител на класифицирана информация, от съществено значение е обучението по класифициране и маркиране на КИ на служителите, които са натоварени с разработването на класифицирани документи и материали.

За служителите в регистратурите и техните заместници е важно да изучат и експериментират процедурите по водене на регистрите и отчет;

подготовка на кореспонденция за изпращане; приемане на кореспонденция, условията за преразглеждане, промяна или премахване на нивото на класификация, контрол върху достъпа и т.н. От особена важност е те да познават изискванията за работа в регистратурите; при взаимодействието със служителите от ОЕ, както и правилата за действие в извънредни ситуации.

Ето защо е необходимо в хода на обучението, освен на изучаването на нормативните документи да се обърне внимание на практическите упражнения за създаване на умения, решаването на казуси и провеждането на ситуационни игри по предварително разработени сценарии.

Удачна форма на организиране на обучението е по отраслов признак, като се организират групи обучаеми със сходна практическа проблематика. По този начин се създават условия за изучаване и дискутиране на специфичните форми на прилагане на Закона, Правилника, указанията и Наредбите. Същевременно е налице възможност за унифициране на полезните практики, в рамките на Закона, за всеки един отрасъл, с неговата специфика. Нещо повече, създават се условия за консултации с компетентните лица (преподаватели и/или служители на ДКСИ) по конкретни процедури и правила, които са удачни за съответното ведомство и могат да бъдат официализирани, посредством заповед на ръководителят на ОЕ, така че да се изпълняват от подчинените структури в йерархията. По този начин се подпомага работата в областта на КИ и се създават унифицирани правила и практики (съгласно Закона), специфични за ОЕ и подчинените подразделения. Реализира се използването в максимална степен на свободата за действие, заложена в ЗЗКИ, идентифицират се погрешни практики и се въвеждат вътрешни правила за работа с КИ в целия отрасъл.

В разглеждания аспект е необходимо познаването не само на изискванията на ЗЗКИ, но и съответните специални закони, които дефинират категориите информация, подлежащи на класификация като служебна тайна и уреждат съответните нормативни практики. Ето защо се налага обучението, предвидено в областта на защитата на класифицираната информация да премине отвъд рамката на текстовете на ЗЗКИ и Правилника за неговото прилагане и да съдържа специфични знания за съответния отрасъл и нормативната база, на основата на която се извършва неговото управление.

II. Системен анализ

В ОЕ се създава система за защита на КИ. Ръководителят на ОЕ утвърждава политика за сигурност в областта на информацията, включително относно класифицираната информация в организацията.

Политиката за сигурност се изгражда като система от правила и практики, основани на законовата уредба, които определят как една организация управлява, защитава и разпространява информацията. Тя включва обектите за защита, средствата за защита, службите и механизмите, както и управленски решения и практически указания за действие.

От гледна точка на практиката, политиката за сигурност може да се раздели условно на три нива.

Към **първото ниво** се отнасят решенията, които имат отношение към цялата организация. Те се вземат от ръководството на организацията и са с общ характер, например: решение да се създаде или преразгледа комплексна програма за защита на информацията; формулиране на целите, които преследва организацията в областта на защитата на класифицираната информация; осигуряване на база за спазване на законите и наредбите; систематизиране на управленските решения по въпросите за реализация на програмите за защита, които са валидни за цялата организация. Към това ниво на управление се отнасят защитата на ресурсите и координацията при използването на тези ресурси, обособяването на специален персонал за защита на критично важни системи, поддържането на контакти с други организации и пр. Политиката за сигурност от това ниво има връзка с три аспекта: *първо,* организационната единица е длъжна да спазва съществуващите закони; *второ*, трябва да контролира действията на лицата, които отговарят за изработване на програмите за сигурност; и *трето,* да се осигури определена степен на отговорност на персонала.

Към **второто ниво** се включват отделни аспекти на защитата на информацията. Пример за това е достъпът до интернет (как да се съчетае правото да се получава информация със защитата от външни заплахи), използването от потребителите на нелицензирани програми и т.н. Политиката за сигурност на това ниво е свързана със следните теми:

- Описание на аспекта. Описание на заданието и конкретните изисквания към мрежата - с каква информация ще се работи, с какви ресурси се разполага, на какви изисквания за защита трябва да отговаря системата и т.н.
- Обхват и ниво на сигурността. Например за АИС и/или мрежи на стратегическо държавно учреждение (МВР, МО и т.н.) е необходима повисока степен на защита, отколкото на една малка фирма.

• Сфера на използване, т.е. къде, кога, как, по отношение на кого и какво се приема дадената политика за сигурност.

• Позиция на организацията по дадения аспект, т.е. целите на организацията по отношение на защитата на класифицираната информация. Най-добрите политики за сигурност на данните използват превантивния подход. Чрез предотвратяване на възможността за неоторизиран достъп, данните ще останат защитени.

• Права и задължения на лицата, отговорни за провеждането на политиката за сигурност. Тези права и задължения се определят със Закона за защита на класифицирана информация (ЗЗКИ) и ППЗЗКИ, както и с вътрешни нормативни правила. Политиките определят насоките и процедурите, които могат да бъдат от полза на администраторите и потребителите при възникване на непредвидени ситуации в мрежата.

• Законосъобразност. Политиката за сигурност трябва да съдържа общо описание на забранените действия и санкциите срещу тях. Случаите на нарушения от страна на персонала трябва да се разглеждат от ръководството и да се предприемат наказателни мерки, включително и уволнение.

• При определяне на политиката за сигурност трябва да се знае от кого всеки служител може да получи разяснение, помощ и допълнителна информация.

Политиката за сигурност на **най-ниското ниво** се отнася до конкретното програмно осигуряване. За разлика от предишните две нива тя трябва да бъде доста по-детайлна. Въпросите, на които трябва да се отговори при определяне на политиката за сигурност за това ниво са, например:

• При какви условия могат да се четат и модифицират данните в АИС?

• Кой има право на достъп до обектите, поддържащи програмното осигуряване?

Формулирането на целите на политиката на най-ниското ниво също се основава на съображенията за поверителност, достъпност и цялостност, но тези цели трябва да бъдат по-конкретни.

От целите произтичат правила за защита на информацията, описващи кой, какво и при какви условия може да извършва. Колкото са по-детайлни правилата, толкова по-лесно е да се изпълняват програмно-техническите изисквания. От друга страна, много строгите правила може да препятстват работата на потребителите. Затова ръководството трябва да намери разумен компромис, при който на приемлива цена може да се осигури необходимото ниво на защита, без да се ограничават служителите.

След като се определи политиката за сигурност, може да се пристъпи към изготвяне на **програма за сигурност** и нейното реализиране. Програмата може да се структурира също на отделни нива, съответстващи на структурата на самата организация. В най-честите случаи са достатъчни две нива: централно и изпълнителско.

Програмата на централно ниво се отнася за цялата организация и може да се ръководи от *служителят по сигурността на АИС и/или мрежите*, като главните й цели са: оценка на рисковете и заплахите; избор на ефективни средства за защита; координация на дейностите на различни отдели и служители при защитата на информацията; стратегическо планиране; контрол на дейностите в областта на защитата на класифицираната информация.

Целта на програмата на изпълнителско ниво е да осигури надеждна и икономична защита. На това ниво се решава какви механизми на защита могат да се използват, закупуването и установяването на технически средства и т.н. За изпълнението на действията по програмата трябва да отговаря администраторът по сигурността.

Програмата за сигурност не бива да се превръща в механичен набор от технически средства, свързани в система, защото така ще загуби своята независимост и значимост, вследствие на което висшето ръководство ще забрави за нея.

За да функционира ефективно системата за защита на класифицираната информация се извършва системен анализ на риска. Започва се с избор на обекта за анализ, например органът, осъществяващ дейността по защита на информацията. В общината това е Дирекция “Отбранително-мобилизационна подготовка, обществен ред и сигурност”. За неголеми учреждения, каквито са общините, може да се разглежда цялата информационна инфраструктура, но за крупни организации процесът може да се окаже необосновано скъп и бавен. В тези случаи ще трябва да се анализират най-важните, критични възли от мрежата. При анализа на риска за уязвими се считат всички елементи от информационната система - от мрежовия кабел, който може да се прекъсне, до базата от данни, която може да бъде разрушена от неумелите действия на администратора. Много е важно да се избере „разумна” методология за оценка на риска.

Обектите за анализ са: *класифицираната информация, компонентите на информационната система, програмните ресурси, поддържащата инфраструктура и персонала.* Следва да се класифицират данните по нивото на сигурност, да се определят местата за съхранение и обработка, начините за достъп до тях. Важно е да се систе-

матизират обектите, за да може да се направи оценка за последствията от нарушаване на защитата на информацията.

Необходимо е анализиране на съществуващите заплахи за пробив в системата за класифицирана информация. Видове заплахи, които се анализират, следва да се избират на базата на здравия разум, но в рамките на избраните видове трябва да се направи пълно разглеждане. Важно е да се определят не само заплахите, но и източниците на тяхното възникване - това може да помогне при избора на допълнителни средства за защита.

След идентификацията на заплахите е необходимо да се оцени вероятността за осъществяването им. Съгласно DoDAF Deskbook, скалата на вероятностите за реализиране на застрашаващ сценарий съдържа 5 нива: често повтарящ се, вероятен, случаен, малко вероятен и невероятен (неправдоподобен). Възможно е да се възприеме и скала с три нива: висока, средна и ниска вероятност.

Освен вероятността за осъществяване, определящ е и потенциалният характер на щетите. В този аспект се възприемат също определени нива: катастрофални, големи, малки и незначителни. Например пожари се случват рядко, но размера на щетите от тях е голям и т.н. Оценявайки заплахите, трябва да се изхожда не толкова от средностатистическите данни, а от специфичните особености на конкретната АИС, организационна единица и персонал.

Оценка на риска се определя като произведение от вероятността за възникване на заплахата и размера на предполагаемите щети. В зависимост от оценката на риска се определя съответното ниво на защита, т.е. ресурсите, необходими за минимизиране на очаквания вреден ефект.

За премахването и ограничаването на недостатъци, създаващи реална опасност се прилагат съответни ресурси и механизми. Например, ако има голяма опасност от нерегламентирано проникване в системата, може да се задължат потребителите да избират дълги пароли, да задействат програма за генериране на пароли или да се закупи интегрирана система за автентификация. За да се оценят като стойност защитните мерки, е нужно да се отчитат не само средствата, които ще са необходими за закупуване на оборудване и програми, но и разходите за внедряване, поддръжка, обучение и преквалификация на персонала. Ако по този показател новото средство се окаже икономически изгодно, може да бъде допуснато за по-нататъшно разглеждане.

Когато необходимите мерки са приети, трябва да се провери тяхната действеност, т.е. да се установи, че остатъчният риск е станал приемлив. След това се реализира процедурата по сертификация, според законодателните норми. Ако се окаже, че изискванията не са изпълнени, се анализират допуснатите грешки и се провежда нова итерация на процеса на управление на риска.

Предвиждат се мерки за защита, ориентирани към персонала. Именно хората формират режима на защита и в редица случаи се оказват главната заплаха, затова човешкият фактор заслужава първостепенно внимание.

Контролът на доверието към персонала започва с приемането на служителя на работа и дори преди това - при съставянето на длъжностната характеристика. Още на този етап е необходимо да се привлече специалист по защита на информацията, който да определи компютърните привилегии за тази длъжност. Съществуват два принципа, които трябва да се вземат под внимание:

Принцип на разделение на отговорностите. Този принцип е задължителен от гледна точка на ЗЗКИ, т.е. за една информационна ценност да отговаря един потребител. Ролите и отговорностите се разпределят така, че един човек да не може да наруши критически важен за организационната единица процес.

Принцип на минимизация на привилегиите. Той предписва как да се дават на потребителите само тези права на достъп, които са им необходими за изпълнение на служебните задължения.

В нормативната база (ЗЗКИ) подробно и категорично са определени критериите за издаване на разрешение на лице за работа с класифицирана информация, като кандидатите се проверяват щателно от съответните служби за сигурност, извършват се проверки и/или беседи, за да не се допусне назначаване на лица, извършили престъпления, душевно болни или ненадеждни от гледна точка на опазване на тайната. Процедурата е дълга и зависи от нивото на класификация на информацията за достъп, до която кандидатства лицето.

Когато кандидатът е одобрен, той трябва да премине обучение да бъде запознат с нормативната база и да му бъде проведен изпит по защита на класифицираната информация. Законът за защита на класифицираната информация изисква тези процедури да са извършени преди встъпването в длъжност и преди да бъде включен в списъка с входящи имена, пароли и допуски. След този момент започва неговото администриране, протоколиране и анализ на действията му като потребител. Когато един потребител напусне организацията, особено в случаите на конфликт между сътрудника и организацията, е необходимо

да се действа максимално оперативно. Възможно е и физическо ограничаване на достъпа до работното място.

Понякога обслужването и администрирането на компоненти от АИС и/или мрежи се поема от външни организации. Това може да създаде допълнителни слабости в защитата, които е необходимо да се компенсират със засилен контрол на достъпа или с обучение на собствени служители. Проблемът за обучението на персонала е един от основните, що се отнася до защитата на информацията. Ако служителят не е запознат с политиката за сигурност, той не може да се стреми към постигането на формираните цели. Ако не знае мерките за сигурност, не може да ги съблюдава. Напротив, ако знае, че неговите действия се контролират, е възможно да се въздържи от нарушение. Обучението трябва да се провежда регулярно и всеки път по различен начин, иначе ще се превърне във формалност и ще загуби своята ефективност.

Организационни мерки за физическа защита. Сигурността на АИС и/или мрежите зависи от обкръжението, в което работят, следователно необходимо е да се предприемат мерки за защитата на сградите и прилежащите територии, поддържащи инфраструктурата и самите компютри.

В българското законодателство съществува много добра нормативна база по отношение на физическата защита на класифицираната информация.

Мерките за физическото управление на достъпа позволяват да се контролира и при необходимост да се ограничава влизането и излизането на служители и посетители. Може да се контролира цялата сграда на организацията, както и отделни помещения, например тези, в които са разположени комуникационната апаратура и сървърите (в ЗЗКИ са определени като зони за сигурност). По принцип основните средства за физическа защита са: охрана, прегради, видеонаблюдение, обемни детектори и др. Важно е да се разграничат компютрите и потока от посетители, или в краен случай да се направи така, че от прозорците и вратите да не се наблюдават екраните на мониторите и принтерите. При голяма централизирана система, в която голяма част от данните са поверителни, сървърите трябва да са физически обезопасени от случайно или умишлено повреждане. Поради това най-добре е физически да се елиминира възможността случайни лица да имат достъп до сървъра. Най-простото решение е той да се заключи в отделна стая, в която влизането да е ограничено. Това е стъпка в правилна посока при гарантиране на сигурността на сървъра.

Опасността от пожари е твърде голяма и щетите, които нанасят често са сериозни, поради което противопожарната защита е много съществена част от физическата защита. Необходимо е помещенията, където се намират компютърните системи, да имат противопожарна сигнализация и автоматични средства за пожарогасене.

Към поддържащата инфраструктура могат да се отнесат и системите за електро- водо- и топлоснабдяване и средствата за комуникация. Към тях трябва да има същите изисквания за достъпност и цялостност, както и към АИС и/или мрежата. За осигуряване на цялостност е необходимо да се защити оборудването от кражби и повреди.

Развитието и все по-широкото внедряване на информационните и комуникационни технологии естествено води до повишаване на риска от неоторизиран достъп до данни и ресурси на компютърните мрежи. Проблемът става особено актуален при свързване на корпоративна мрежа, в която се съхранява и обработва конфиденциална информация, към Интернет. Както е известно, компютърната мрежа Интернет осигурява глобална инфраструктура, но за съжаление предоставя услуги с ниска степен на сигурност и надеждност.

Системите за информационна сигурност представляват сложен комплекс от продукти, технологии и решения на различни по характер задачи, но с подчертано изискване за интегриране в единен комплекс. Фирмите, работещи в тази проблемна област, предлагат широк спектър от продукти и технологии за сигурност в Интернет/Интранет, екстранет и мрежи с отдалечен достъп.

При реализацията на проекти с подобен род продукти и технологии системните интегратори трябва да отделят особено внимание на възможността за интегриране и централизирано управление на отделните модули на системата за информационна сигурност, като се съблюдават следните принципи:

Един от основните аспекти при изграждане на системите за защита акцентира върху вътрешната сигурност, тъй като е добре известно, че по-голямата част от атаките идват "отвътре". На съвременния етап на развитие на компютърната техника, този проблем е особено актуален и еднакво важен, както за информационните системи на финансови къщи, банки, други компании, така и за тези на държавната администрация. Новото поведение изисква и съответно разделение на правата и задълженията на обслужващия състав. Наред със звената за мрежово администриране, системно администриране и администриране на приложенията, в организационната структура на ведомството трябва да

бъде създадено и специализирано звено по администриране на защитата. Специалистите в него изпълняват всички дейности и носят отговорност за защитата на информацията, както на компютърната мрежа като цяло, така и на нейните компоненти (сървъри, бази от данни, приложения). Основните им задължения са свързани с цялостно администриране, поддръжка и текущи настройки на използваните апаратни и програмни средства за защита, идентификация и локализиране на опити за "хакерски" и "кракерски" атаки, развитие и усъвършенстване на защитата и други. Важен аспект на глобалната политика за сигурност е подборът, подготовката и контролът върху работата на специалистите от отдел "Администриране на сигурността". Както е добре известно – абсолютна защита няма. След реализиране на системата за сигурност и въвеждането и в експлоатация е възможно както потребители, така и злоумишленици да открият пътища за умишлено или непредумишлено заобикаляне или разрушаване на защитата. Освен това правилата и процедурите за сигурност остаряват във времето. Така че, необходимо е през определен период от време политиката на ведомството да бъде одитирана и коригирана в съответствие с новите технологии и развитието на използваните продукти.

Управление на достъпа. Средствата за управление на достъпа позволяват да се характеризират и контролират действия, които субектите (потребители и процеси) могат да изпълняват над обектите (информации и други ресурси). Тук става дума за логическо управление на достъпа, което се реализира с програмни средства.

Задачата на логическото управление на достъпа се състои в това за всеки субект и обект да се определи списък от допустими операции и да се контролира установеният ред. Контролът за правата на достъп се създава от различни компоненти на програмната среда: операционна система, допълнителни средства за сигурност, управление на база от данни, посредническо-програмно осигуряване и т.н. При вземане на решение за предоставяне на достъп обикновено се анализира следната информация: идентификатор на субекта (потребителя), мрежови адрес на компютър и др.; атрибути на субекта – белега за сигурност, групата на потребителя; място на действието; време на действието; вътрешни ограничения на програмата.

Голяма част от операционните системи и системите за управление на бази от данни реализират произволно управление на достъпа. Основното достойнство на този метод е гъвкавостта. Всеки субект може независимо да задава права за достъп, което е особено лесно, ако се използва списък за управление на достъп. Този подход има редица недостатъци. Децентрализацията на управлението на достъпа води до това, че много потребители трябва да бъдат надеждни, а не само системните оператори и администратори. Разсеяността и некомпетентността на притежателя на класифицирана информация може да доведе до откриването й от всички потребители.

Нерегламентираният достъп до данните може да се осъществи чрез: *наблюдаване на екрана на монитора, четене на пакети, предавани по локалната мрежа, анализ на излъчваните електромагнитни вълни и др*. За съжаление някои от начините за прихващане на данни са леснодостъпни, а борбата с тях е трудна и скъпа. Мобилните и преносими компютри, също са обект за нерегламентиран достъп, но според законодателството за тях се изготвят специфични изисквания за физическа сигурност. Такива могат да бъдат например криптиране на данни на дисковете на лаптопите.

Поддържане на работоспособност. По време на експлоатацията на АИС и/или мрежите се създават най-големите опасности за нейната сигурност. Неволните грешки на системния администратор и на потребителите могат да доведат до повреди на апаратурата, разрушаване на програмите и данните, а в най- добрият случай се допускат слабости, които повишават рисковете от заплахи. Скъпите мерки за сигурност губят своя смисъл, ако са недобре документирани, в конфликт с други програмни продукти, а паролите на системния администратор не се сменят от момента на инсталация, т.е. за осигуряване на по-добра защита на информацията в АИС и мрежите е необходима ежедневна дейност по поддръжката.

Поддръжката на потребителите се състои в консултиране и оказване на помощ при разрешаването на възникналите проблеми. Важно е в потока от въпроси на потребителите да се доловят проблеми, свързани с информационната сигурност. Практически полезно е администраторите да записват въпросите на потребителите, за да могат да извлекат най-често възникващите проблеми и да направят пособие със съвети за най-разпространените.

Поддръжката на програмното осигуряване е съществен елемент от осигуряването на цялостност на информацията. Ако потребителите имат право сами да инсталират програмни средства, се създава опасност от заразяване с вируси. Големи заплахи крие и включването към интернет. В ЗЗКИ категорично се забранява свързването с глобални мрежи на АИС и/или мрежи, в които се създава, съхранява, обработва и пренася класи-

фицирана информация. Въпреки това трябва да се контролират самоволните действия на потребителите по програмните ресурси и да се осъществява контрол и за нерегламентирани промени в програмите и правата за достъп до тях. От практиката е доказано, че колкото е по-автоматизиран е един процес, толкова по-малко вероятни са грешките, така че може да се твърди, че автоматизацията е стълб на сигурността.

За възстановяване на програмите и данните след аварии е задължително да се архивира. И тук е добре процесът да се автоматизира, а копията да се съхраняват на безопасно място, защитено от пожари и други заплахи.

При поддържането на работоспособността по време на работния процес се налага да се осигури физическа защита и отчет на дискети, ленти, разпечатани на хартия продукти и др. Те трябва да се защитят от нерегламентиран достъп, както и от вредни влияния на околната среда. Управлението на носителите на класифицирана информация обхваща целия им жизнен цикъл. В нормативната уредба тези въпроси са строго фиксирани. Магнитните носители на класифицирана информация се регистрират в регистратурата за класифицирана информация по специален ред, а при необходимост се унищожават физически. Отпечатването на материали, съдържащи класифицирана информация, следва да се извършва на специално определено печатащо устройство, при автоматичен режим.

Разгледаните по-горе организационни мерки са основни за реализиране на защита на класифицираната информация в автоматизирани информационни системи и мрежи.

Основната част от загубите се нанасят от действията на легалните потребители, по отношение на които управленските и организационните мерки не дават решаващ ефект. Главните врагове са некомпетентността и неточността на персонала при изпълнение на служебните задължения, опитите за нерегламентиран достъп до системите и само програмните и техническите мерки са в състояние да им противостоят.

Към **програмните методи** могат се отнесат: идентификация и автентификация; управление на достъпа; протоколиране и одит; защита от вируси.

Защитата на данните става все по-актуална по ред причини, основната от които е тоталното използване на Интернет и обратно пропорционалното снижаване на нивото на подготовка на потребителите. Темата е модерна и изобилието на материали по нея за съжаление по-скоро пречи на изучаването и формирането на разбиране от страна на крайните потребители.

От програмно-технически методи основно приложение намират криптографските методи], които гарантират много добра степен на защита, но въпреки това разшифроването е въпрос на време и наличие на мощна изчислителна техника. Съществуват два принципно различни типа криптосистеми - симетрични и асиметрични. В симетричните се използва един и същ ключ за криптиране и декриптиране на информацията, който е известен и на двете страни. Това създава необходимостта от надеждното му съхраняване, разпространение и периодично обновяване. Решението е подходящо за малък брой потребители.

При асиметричните криптосистеми се работи с два ключа – публичен и частен. Публичният е достъпен за всички, които се интересуват, докато частния - единствено за притежателя му. Когато трябва да се изпрати определена информация от един участник към друг криптирането й се извършва с частния ключ на изпращача и с публичния на получателя, декриптирането съответно - с публичния ключ на изпращача и с частния на получателя. При асиметричните криптосистеми не е необходимо надеждно съхраняване на публичните ключове – те могат свободно да се разменят или публикуват в WEB сайт.

На базата на различни математически теории са разработени съответни приложни алгоритми, възприети като световни стандарти. Алгоритмите, намерили най-широко приложение в съвременната криптография на класифицирана информация са следните : *симетрични* DES[1], IDEA[2], AES[3] и *асиметрични* RSA[4], ECC[5].

Основен елемент, който реализира главните задачи на една ISS[6] е т.нар. крипто ядро, което представлява набор от алгоритми и ключове, с които борави системата за защита на информацията. При симетричните системи ядрото е статично – алгоритмите и ключовете не се променят за определен период от време. При асиметричните системи криптоядрото се променя динамично – ключът се генерира за конкретната единична обработка и след това се унищожава. За всяка следваща обработка се генерира нов ключ чрез генератор на случайни числа, с практически нулева вероятност за повтаряемост. Това повишава значително надеждността и защитеността на този тип системи и ги прави многократно по трудни за

---

1 Data Encryption Standard
2 International Data Encryption Algorithm
3 Advanced Encryption Standard
4 Public-key cryptography (Rivest, Shamir, Adleman)
5 Elliptic Curve Cryptography
6 Internet Security System

разбиване от злоумишленици.

При асиметричната криптография от изключително значение за надеждността е начина на съхраняване и използване на крипто ядрото – колкото по-защитен е достъпа до него, толкова по трудно е разбиването на системата.

В последните години, след успешното навлизане на многофункционалните смарт карти в различни приложни системи се появи една нова технология за реализация на ISS – технологията **изнесено крипто ядро**. Тук наборът от алгоритми и ключове, които се използват за защита на данните не се съхраняват в компютър, а на отделен физически компонент, което го прави значително по-трудно достъпен. Тези функция се изпълнява от многофункционална „смарт" карта. Тя се активира за работа от самия потребител чрез съответен софтуер. В процеса на активиране се деблокира заредения в картата firmware и се генерират уникална двойка ключове – публичен и частен.

Доказването на автентичността на потребителя на класифицирана информация в съответното звено по биометричен път е процес, протичащ на два етапа. В първата фаза съответен уред сканира ирисите, ретините, лицата, почерците или гласовете на хората и ги записва в списък. Уникалните индивидуални свойства се извличат и конвертират в отделни шаблони, които се записват като криптирани цифрови данни. Във втората фаза потребителят отново преминава през процеса на сканиране, резултатът от което се сравнява с шаблоните от базата данни. По такъв начин се регламентира достъпа. Биометрично решение е интегрирано в клавиатурите които разполагат със скенер за пръстови отпечатъци, като достъпът до системата се ограничава софтуерно. По този начин е възможно не само да не допускате неоторизирани потребители, но и да дефинирате различни права за всеки. Другото решение на фирмата - клавиатура с четец за смарт карти, е изключително удобно за офиси с няколко десетки работни места, тъй като индивидуалните настройки на всеки отделен потребител се съхраняват в чипа на картата му, поради което са му винаги на разположение, независимо от кое точно работно място е влязъл в системата. Те включват допускане до работното място едва след представяне на документи или визуална идентификация на личността, комбинирани с периодични проверки на работещия през определен период от време.

На практика единственият изход е използването на криптографията за криптиране на паролите. Приложими са следните мерки за повишаване на надеждността: налагане на технически ограничения - паролите да не са кратки, да съдържат букви, цифри и други знаци; управление на сроковете на действие на паролите, тяхната периодична смяна; ограничаване на достъпа до файла с паролите; ограничаване броя на несполучливите опити за вход в системата; обучение на потребителите; използване на програмни генератори на пароли.

Както е известно, едно от най-мощните средства в ръцете на злонамерени лица е изменението на програмата за автентификация, при което паролата не само се проверява, но и се запомня за последващ нерегламентиран достъп.

Устройствата за контрол, базирани на биометрични характеристики, са скъпи и сложни, затова се използват само в специфични организации с високи изисквания за сигурност. Администрирането на идентификацията и автентификацията е много важна и трудна задача. Необходимо е постоянно да се поддържа конфиденциалност, цялостност и достъпност. Най-лесният начин за това е като се централизира процеса на администриране, което позволява да се реализира концепцията за единен вход. Веднъж преминал проверката за идентичност, потребителят има достъп до всички ресурси на мрежата (в границите на неговите правомощия).

III. Заключение

Извършеният системен анализ потвърждава тезата на авторите, че текущото и функционалното обучение в рамките на нормативната база не е достатъчно, за да се гарантира успешно процеса на защита на класифицираната информация. Необходимо е трябва да се обърне внимание на специализираното обучение на определени групи човешки ресурси в сектора за сигурност (служители по сигурността на АИС и мрежи и администратори на мрежи), във връзка с прилагането на съвременните технологични подходи, методи и средства за обезпечаване на информационната сигурност.

Нещо повече, необходимо е да се обучат системни архитекти и инженери, които да прилагат успешно парадигмата на сигурността. От решаващо значение е създаването на методология на жизнения цикъл на системите в сигурността, на основата на която да се развива целия процес – от формулиране на оперативната концепция на системата, през моделиране на оперативната и системната архитектура до реализацията и експлоатацията. По този начин би могло да се гарантира вграждането на атрибутите за сигурност в архитектурния модел и по-нататък в прототипа на системата, което означава създаване на системи, отговарящи на изискванията за информационна

сигурност, в най-широк смисъл.

Литература

1. Закон за защита на класифицираната информация (посл. изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври, 2011 г.)

2. Правилник за прилагане на закона за защита на класифицираната информация (посл. изм.. ДВ. бр.5 от 19 Януари 2010 г.)

3. Задължителни указания за съдържанието на учебната програма за провеждане на обучение в областта за защитата на класифицираната информация (Решение на ДКСИ № 46/26.08.2003 г.).

4. Задължителни указания за служителя по сигурността на информацията – дейност и процедура за назначаване (Решение на ДКСИ № 3/25.02.2003 г., изм. с Решение № 68-I/25.10.2011).

5. Наредба за задължителните общи условия за сигурност на автоматизираните информационни системи или мрежи, в които се създава, обработва, съхранява и пренася класифицирана информация (посл. изм. ДВ бр. 101 от 18 Декември 2009 г.)

6. Задължителни указания за пренасяне на класифицирана информация чрез куриери-служители в организационните единици (Решение на ДКСИ по № 202-II/02.11.2004 г.).

7. Петришки, Г., Защита на класифицираната информация, въпроси и отговори, "Симолини", София, 2006, с. 27-28.

8. DoDAF Deskbook, V. 1.0, 2004.

9. Karakaneva, J., Architecture Design of Security System, Trakia Journal of Sciences, vol. 8, № 3, 2010.

10. Павлов, Г., Проблеми на сигурността и защитата на класифицираната информация в автоматизираните информационни системи и мрежи, Университетско издателство "Стопанство", сп. Икономически алтернативи, бр. 5/2005

11. Павлов Г., Защита на информацията, Унив. Издателство "Стопанство", С, 2010

12. Павлов Г., Информационната сигурност в организацията (фирмата), Унив. издателство "Стопанство", С, 2011

13. Наредба за системата от мерки, способи и средства за физическа сигурност на КИ и за условията и реда за тяхното използване (Обн., ДВ, бр. 22 от 11.03.2003 г.).

14. Методика за изграждане и оценка на средствата и системите за физическа сигурност на КИ (посл. Решение №26-I/10.04.2012г.).

15. Беленски, Р., Разследване на компютърни престъпления, Сиела, София, 2006, 41.

ON ISSUES IN TEACHING PROTECTION OF CLASSIFIED INFORMATION IN ENERGETICS

Ass. Prof. Phd. Georgi Pavlov Pavlov University National and World Economy
Ass. Prof. Phd. Juliana Ivanova Karakaneva, New Bulgarian University

I. Aspects of training in the protection of classified information

After the entry into force of the Law on Protection of Classified Information Act (PCIA) (State Gazette. Issue. 45th of April 30, 2002) all law persons, irrespective of their legal form, which generate, process, store or transmit material or documents marked with under are organizational units within the meaning of § 1, item 3 of the Supplementary Provisions of the PCI. As such, they must be laid before the State Commission on Information Security (SCIS).

"Organizational Units" (OU) are: units which are created, processed, stored or provide classified information.

Obligation to determine as an organizational unit in SCSI stems from the law and its implementation contribute to the identification of subjects required by law . Failure to do so shall not exempt the entities that create, store, process or provide classified information to implement statutory measures for its protection, as they are organizational units by virtue of the law itself.

Head of the organizational unit (as defined in the Act) directs, organizes and controls the overall activities for the protection of classified information. He appointed security officer information which is directly subordinate. In exceptional cases, depending on the level and volume of classified information in the Organizational Units, the head of the organizational unit may fulfill the functions of a security officer of the information if it meets the requirements of Art. 21 CIPA.

In OU can be created and administrative security units that support the security officer of the information in its activities.

According to Art. 26. (3) CIPA , the head of the organizational unit within the law declares list of information to be classified as an official secret domain of organizational unit. (Official secrecy is the information created or held by public authorities or local authorities, which is not a state secret, unauthorized access to which would adversely affect the interests of the state or another legally protected interest).

According to Art. 23. (1) of the Rules for the implementation of CIPA (RICIPA), the head of the organizational unit determined by an order list of the positions or tasks that require access to classified information covered by professional secrecy.

According to Art. 2. (1) and (2) of RICIPA organizational units generate, process, store and maintain information databases . Specific rules for the management of data in them shall be determined by the Head of the organizational unit.

Heads of organizational units established information manage funds responsible for the lawfulness and take measures to prevent unauthorized access and / or deletion of data, according to Art . 13. by RICIPA. Within the meaning of § 1, item 15 of the Supplementary Provisions of the PCIA "Damage in the area of national security, defense, foreign policy or the protection of the constitutional order" is a threat or harm to the interests of the Republic of Bulgaria or of those interests which it has undertaken to defend the harmful effects of damage which cannot be eliminated or adverse effects, which can be limited to the follow-up. Depending on the importance of the interests and the gravity of such negative consequences, the damage is irreparable or extremely large, difficult to repair, large and limited.

Head of organizational unit organization creates and defines procedures for periodic review of established organizational unit classified information in order to change or remove the classification levels.

Head of the organizational unit in which store and exchange foreign classified information, organized under the leadership of SCIS registry in international relations. Activities of these registries is organized in accordance with the relevant international agreements and rules on classified information to the international organization or the State - the source of classified information.

Systematized information is that the head of OE, under the law is a person entrusted with the crucial task is responsible for the overall activities in the field of classified information. It is therefore necessary that this person to undergo initial training as required consists of mandatory training and functional training mandatory.

Employee information security plays a key role in OU. On the one hand, he is the person who coordinates and supervises practical activities and is responsible for training staff in the CPI, on the other hand - to liaise with the relevant territorial or regional security service. Given the importance of the activity

they perform and unification of their training program is also provided specialized training for those employees SISC.

In connection with the widespread use of electronic documents and construction of automated information systems (AIS) and networks for processing classified information are essential functions of the Security Officer of AIS and networks and the administrator of the network.

Security Officer of AIS and networks responsible for the security policy to the context field in the organizational unit and provides training and monitoring of compliance with security requirements. Network administrator is responsible for security procedures AIS or network and monitor their implementation by users.

With a view to completing the above analysis, groups of students, according to the legal requirements are:

– Heads of OU;
– Security officers;
– Head and valets;
– Security officers AIS and networks;
– Network administrators;
– Employees who, by virtue of their official duties or specific assigned tasks, create or use classified information.

In the latter group of employees can be assigned and couriers who carry and transmit packets containing documents and/or materials containing classified information that undergo special training.

Handling of classified information has certain characteristics in relation to the specific activity that takes place in OU. In this respect, one can distinguish the following types of OU:

– Ministries and departments traditionally created and processed CI (Ministry of Defence (MD), Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Interior (MI) and Ministry of Justice and their divisions);
– Other ministries and their subordinate structures (Ministry of Energy, Ministry of Regional Development and Public Works , Ministry of Health, Ministry of Transport and Communications , Ministry of Economy , Energy and Tourism);
– Structure of the district and municipal government;
– Public companies and companies;
– Private companies and firms.

Some companies or firms start work on the requirements of CIPA in connection with participation in procedures or contracts concerning issues related to the creation and use of CI . Under the law, these contractors and their employees must also pass the appropriate mandatory training with emphasis on industrial safety.

The execution of contracts under the membership of Bulgaria in NATO and the European Union also creates challenges, the need for strict compliance with the standards and regulations on foreign classified information. Therefore, learning to create practical skills such information is a priority in the SCIS.

From the above-mentioned classifications, it follows that the wide range of tasks implies differentiation of functional training with a view to focus on the subject area of direct interest to students. Since CIPA provides for the placement of the initial security classification to be performed by the person creating the document containing classified information, it is essential that training in classification and marking of CI employees who are entrusted with the development of classified documents and materials.

For valets and their deputies is important to study and experiment procedures for keeping records and reporting , preparation of correspondence to be sent; adoption of correspondence, the conditions for review, change or remove the classification level , access control, etc. . Of particular importance is to know the requirements for working in the registry, the interaction with the staff of the OU, and the rules for an emergency.

It is therefore necessary in the course of training, in addition to the study of legal documents to focus on practical exercises to create skills, case studies and conducting situational games pre-designed scenarios.

Appropriate form of organization of training is a sign industry by organizing groups of students with similar practical issues. Thus creating conditions for study and discussion of specific forms of implementation of the Act, the Regulations, guidelines and regulations. However, there is the possibility of unification of good practices within the Act, for each sector, with its specificity. Moreover, conditions are created for consultation with competent persons (teachers and/or employees of SCIS) on specific procedures and rules that are useful for the respective department and can be formalized by an order of the OU, so as to perform of subordinates in the hierarchy. Thus supporting the work in the CPI and create uniform rules and practices (under the Act) specific for OU and subordinated units. Implemented using the utmost freedom of action set out in the PCIA identifies improper practices and introduced internal rules for working with CIs across the industry.

In this particular aspect requires knowledge not only of the requirements of CIPA, but also relevant special laws that define the categories of information to be classified as an official secret and governing the relevant regulatory practices . It must therefore be training provided for the protection of classified in-

formation to go beyond the text of CIPA and its Implementing Rules and contain specific knowledge about the sector and the legal basis upon which to perform its management.

II. System Analysis

In OU establishes a system for the protection of CI. Head of OU approves security policy in the field of information, including classified information in the organization.

Security policy is built as a system of rules and practices based on legal regulations that define how an organization manages, protects, and distributes information. It includes facilities for protection remedies services and mechanisms, as well as management decisions and practical guidelines for action.

In terms of practice, security policies can be divided into three levels.

At the first level concern decisions with respect to the entire organization. They are taken by the management of the organization and are of a general nature, for example, the decision to create or revise a comprehensive program to protect information, the formulation of the aims of the organization in the field of protection of classified information, providing a basis for compliance with the laws and regulations; systematization of management decisions on the issues of implementation of protection programs that are valid for the entire organization. At this level of management concerning the protection of resources and coordination in the use of these resources, the formation of special personnel to protect critical systems, networking with other organizations, etc. The security policy of this level is related to three aspects : first , the organizational unit is required to comply with existing laws , second, must control the actions of those responsible for the development of security programs , and third, to ensure a certain degree of responsibility of staff.

At the second level includes different aspects of information protection. An example is access to the internet (how to reconcile the right to receive information protection from external threats) use by the users of unlicensed programs, etc. Security policy at this level is related to the following topics:

- Description of aspects. Job description and requirements specific to the network - what information will be handled, what resources are available, what kind of protection requirements must be met by the system, etc.
- Scope and level of security. For example, for AIS and/or networks of strategic state institution (MI, MD, etc.) need a higher level of protection than a small company.
- Field of use, i.e., where, when, how, for whom, and what is considered a given security policy.
- Position the organization in any aspect, i.e. the organizations objectives regarding the protection of classified information. Best policies for data security using preventive approach. By preventing the possibility of unauthorized access, the data will remain protected.
- Rights and obligations of the persons responsible for the implementation of security policy. These rights and obligations are determined by the Law on the Protection of Classified Information Act (PCIA) and RICIPA and internal normative rules. Policy guidelines and procedures that may be useful to administrators and users in case of emergencies in the network.
- Legality. Security policy must contain a general description of the prohibited acts and penalties against them. Cases of violations of staff should be considered by management and take punitive measures, including dismissal.
- In determining the security policy should be known by every employee who can get clarification, assistance and additional information.

Security Policy at the lowest level refers to the specific software. Unlike the previous two levels it should be much more detailed. Questions that must be answered in determining the security policy for this level are, for example:

- Under what conditions can be read and modify data in the AIS?
- Who has the right of access to sites supporting software?

Formulation of policy objectives at the lowest level is also based on considerations of confidentiality, availability and integrity, but these goals should be more specific.

Purposes of deriving rules for the protection of information describing who, what and under what conditions can perform. The more detailed rules, the easier it is to implement programs and technical requirements. On the other hand, very strict rules can hinder the user experience. Therefore, management must find a reasonable compromise where a reasonable price can provide the necessary level of protection, but are not limited staff.

Once you determine the security policy can proceed to prepare the security program and its implementation. The program can also be structured at different levels corresponding to the structure of the organization itself. In most common cases are enough two levels: central and performing.

Program at the central level applies to the entire organization and can be guided by the security officer of AIS and/or networks, with the main objectives are: to assess the risks and threats, selection of effective

remedies; coordination of the activities of various departments and staff in the protection of information, strategic planning control activities in the field of protection of classified information.

The aim of the program in executive level to ensure reliable and economical protection. At this level decides which protection mechanisms can be used, the purchase and establishment of technical resources, etc. For the implementation of the program actions must meet security administrator.

Security program should not be turned into a mechanical set of technical resources related to a system because it would lose its independence and significance, due to which senior management will forget about it.

To operate an effective system for the protection of classified information is a systematic risk analysis. It starts with site selection analysis, i.e. the active in the protection of information. In the municipality it is the "Defensive Mobilization, public order and security." For small institutions, such as municipalities, can be seen throughout the IT infrastructure, but large organizations process may be unduly expensive and slow. In these cases you will need to analyze the most important critical nodes of the network. When analyzing the risk to vulnerable are all elements of the information system - the network cable that can be interrupted to the database that can be destroyed by unskilled actions of the administrator. It is very important to choose a "reasonable" methodology for risk assessment.

The objects of analysis are: classified information, the components of the information system programming resources, supporting infrastructure and staff. Should be classified data security level to determine the storage and processing methods to access them. It is important to codify the objects to be able to assess the consequences of a breach of data protection.

It is necessary to analyze the existing threats to breach security of classified information. Types of threats are analyzed should be selected on the basis of common sense, but within selected species should make a full examination. It is important to determine not only threats but also the sources of their origin - that can help in the selection of additional remedies.

After identification of threats is necessary to assess the likelihood of their realization. According DoDAF Deskbook, the scale of likelihood that threatening scenario contains 5 levels: frequent, probable, occasional, unlikely and improbable (improbable). It is possible to adopt and scale with three levels: high, medium and low probability.

Apart from the likelihood of realization setting is the potential nature of the damage. In this aspect also perceive certain levels: catastrophic, large, small and insignificant. For example, fires are rare, but the amount of damage from them is great, etc. Assessing threats must be based not so much on the average data, the specifics of the particular AIS organizational unit and personnel.

Risk assessment is defined as the product of the probability of the threat and the amount of the alleged damage. Depending on the risk assessment to determine the appropriate level of protection, i.e. resources needed to minimize the adverse effect expected.

The elimination and reduction of defects, creating a real danger apply adequate resources and mechanisms. For example, if high risk of unauthorized intrusion into the system can require users to choose longer passwords trigger program to generate passwords or to purchase integrated authentication. To evaluate the value as protective measures need to be taken not only the funds that will be needed for the purchase of equipment and programs, but the cost of implementation, maintenance, training and retraining of staff. If this indicator new tool proves economically viable, may be admitted to ¬- further consideration.

When necessary measures are adopted, should check their activism, i.e. to establish that the residual risk has become acceptable. Then carries out the procedure for certification, according to legal norms. If it turns out that the requirements are not met, realized, mistakes and carry out a new iteration of the process of risk management.

Measures for protection, oriented for staff. The people who formed the system of protection and in many cases proved the main threat, so the human factor is a primary consideration.

Control of trust in the staff began with the adoption of employee work, and even before that - in the drafting of the job description. Already at this stage it is necessary to attract specialist in data protection, to determine computer privileges for this position. There are two principles which must be taken into consideration:

Principle of segregation of duties. This principle is binding in terms of CIPA, i.e. for an information value to meet a person. Roles and responsibilities are allocated so that a person can not violate critical in the organizational unit process.

Principle of minimization of privileges. It prescribes how to give users only the access rights that are necessary for the performance of official duties.

The legal basis (CIPA) in detail and explicitly defined criteria for authorization of a person to work with classified information and candidates are checked thoroughly by the relevant security services are carried out checks and/or interviews to avoid the

appointment of offenders , mentally ill or unreliable in terms of secrecy. The procedure is long and depends on the level of classification of information access to which the person applies.

If the applicant is approved, it must be trained to be familiar with the legal basis and be conducted examination on the protection of classified information. Law on protection of classified information requires these procedures to be performed before the inauguration and before being included in the list of input names, passwords and tolerances. Thereafter began his administration, recording and analysis of his actions as a use . When a user leaves the organization, especially in cases of conflict between the assistant and the organization, it is necessary to act maximum operational. It is possible that physical restriction of access to the workplace.

Sometimes the service and administration of components of AIS and/or network is covered by external organizations. This can create additional security weaknesses that need to be compensated by enhanced access control or training their own employees. The issue of staff training is a key when it comes to protecting information. If the employee is not familiar with the security policy, he cannot pursue the objectives are set. If you do not know the security measures cannot observe them. On the contrary, if he knows that his actions are controlled, it is possible to refrain from misconduct. Training should be conducted regularly and each time in a different way, or will become a formality and will lose its effectiveness.

Organizational measures for physical protection. AIS security and/or network dependent on the environment in which they work, therefore it is necessary to take measures for the protection of buildings and adjacent areas, supporting infrastructure and the machines.

The Bulgarian legislation there is a good legal basis to the physical protection of classified information.

Measures of physical access controls allow you to monitor and, if necessary, to restrict entry and exit of employees and visitors. Can control the building of the organization as well as individual rooms, such as those which are communication devices and server (CIPA zoned for security). Basically the main means of physical protection: security, fencing, CCTV, volumetric detectors, etc. It is important to distinguish between computers and the flow of visitors, or at least to make sure that the windows and doors do not observe the monitor screen and the printer. In a large centralized system in which much of the data is confidential, the servers must be physically secured against accidental or intentional damage. Therefore, it is best to physically eliminate the possibility bystanders have access to the server. The simplest solution is that it is locked in a separate room in which entry is restricted. This is a step in the right direction in ensuring the security of the server.

The danger of fire is too large and the damage they cause are often severe, and therefore fire protection is a very important part of physical protection. It is a space where there are computer systems have a fire alarm and automatic firefighting equipment

To the supporting infrastructure can be allocated and systems for electrical and water heating and means of communication. They should have the same requirements for accessibility and integrity, as well as AIS and/or network. For the sake of completeness it is necessary to protect the equipment from theft and damage.

Development and increasingly widespread application of information and communication technology naturally increases the risk of unauthorized access to data and resources on computer networks. The issue is particularly relevant in connection to a corporate network, which store and process confidential information to the Internet. As is known, the computer network provides global Internet infrastructure, but unfortunately provides services with a low level of security and reliability.

Information security systems are a complex set of products, technologies and solutions to different types of tasks, but with a strong requirement for integration into a single complex. Companies operating in this problem area, offering a wide range of products and technologies for security in Internet/Intranet, Extranet and remote access networks.

The implementation of projects with this kind of products and technologies, system integrators need to pay particular attention to the possibility of integration and centralized management of individual modules of the information security system, with the following principles:

One from the main aspects in building to systems protection focuses on internal security as is well known that most of part from attacks come from "inside". At the present stage of development of computer technology, this is a particular problem, and equally important, for the information systems of financial houses, banks and other companies, and those of the state administration. New behavior requires appropriate division of rights and responsibilities of the service composition. Along with units of network administration, system administration and administration of applications in the organizational structure of the institution should be set up a specialized unit for the administration of the defense. Experts him perform all activities and are responsible for the protection of information, the computer network as a whole and its components (servers, databases, applications). Their main du-

ties are related to the overall administration, maintenance and current settings of the used hardware and software data protection, identification and localization of attempts to "hacking" and "cracking" attacks, development and improvement of defense and others. An important aspect of the global security policy is the selection , preparation and control of the work of specialists from the "Security Administration". As is well known - there is no absolute protection. After realization of the security system and the introduction and operation is possible as users and attackers to find ways to intentionally or unintentionally circumvent the protection or destruction. Furthermore, the rules and procedures for security grow old in time. So, there is a certain period of time the policy of the department to be audited and adjusted in accordance with the new technologies and the development of the products used.

Access management. Funds of access control allow characterizing and controlling the actions that subjects (users and processes) can perform over objects (information and resources). We are talking about logical access control, which is implemented with software tools.

The task of logical access control is that for each subject and the object to determine the list of eligible operations and control routine. The control of access rights created by the various components of the program environment: operating system, additional means of security management database, brokerage, software, etc. In deciding to grant access usually analyze the following information: an identifier of a subject (user), network address of the computer and more; Attributes of the subject - the sign for security, user group, place of operation, during the operation, internal restrictions on the program.

Most operating systems and management databases implement random access management. The main merit of this method is its flexibility. Any entity can independently set access rights, which is especially easy if you use a list control access. This approach has several disadvantages. Decentralization of access leads to the fact that many users must be reliable, and not just the system operators and administrators. Distraction and incompetence of the holder of classified information could lead to its discovery by all users.

Unauthorized access to the data can be achieved by: monitoring the monitor screen, reading packets on the local network, analysis of electromagnetic fields, etc. Unfortunately some of the ways to intercept data are readily available, and fighting them is difficult and expensive. Mobiles and laptops are also subject to unauthorized access, but under the law for them to design specific requirements for physical security. These can be as encryption of data discs laptops.

Maintaining performance. During the operation of AIS and/or networks to create the greatest dangers to its security. Slip system administrator and users can lead to damage to equipment, destruction of programs and data, and in the best case be admitted weaknesses that increase the risk of threats. Expensive security measures lose their meaning if they are poorly documented conflict with other software, and password of the system administrator is not changed from the time of installation, i.e. to ensure better protection of information in the AIS and networks necessary daily maintenance work.

User support is to advise and assist in resolving the situation. It is important that the flow of questions users to detect problems related to information security. Practically useful administrators to record consumer issues, in order to extract the frequently occurring problems and make the tool tips for the most common.

Maintenance of software is an essential element of ensuring the integrity of the information. If users are free to install the program means creating a risk of virus infection. Major threats hiding and joining the internet. In CIPA categorically prohibits connection to global networks of AIS and/or networks that are created, stored, processed and transmitted classified information. However, it should be controlled willfully user activity on the program resources and to supervise and unauthorized changes to programs and rights of access. In practice has proved that the more automated a process is , the less likely are errors so it can be argued that automation is a pillar of security.

Recovery programs and data after failures necessarily archived. And here is a good process to automate and a copy is kept in a safe place, away from fire and other threats.

In maintaining performance during the workflow necessary to ensure the physical protection and accounting of diskettes, tapes, printed paper products, etc. They must be protected from unauthorized access and from harmful environmental influences. Management of holders of classified information covers the entire life cycle. The legislation these issues are strictly fixed. Magnetic classified information is recorded in the registry of classified information in a specific order and if necessary destroyed physically. Printing of materials containing classified information should be done in a specially designed printing device in automatic mode.

The above organizational arrangements are essential for the realization of the protection of classified information in automated information systems and networks.

The bulk of the losses are plotted by the actions of legitimate users to which managerial and organiza-

tional measures do not give a decisive effect. The main enemies are incompetence and inaccuracy of staff in the performance of official duties, attempted unauthorized access to systems and only software and hardware measures are able to withstand them.

To **programming methods** can refer: identification and authentication, access control, recording and audit virus protection.

Data protection has become increasingly important for many reasons, the main of which is the total use of the Internet and inversely proportional decrease in the level of training of the users. The theme is modern and abundance of materials on it unfortunately inhibits learning and the formation of understanding by end users.

From hardware and software methods are mainly used cryptographic techniques to ensure a good level of protection, but decryption is a matter of time and the availability of powerful computing. T[1]here are two fundamentally different type cryptosystems - symmetric and asymmetric. In symmetrical use the same key for encryption and decryption information that is known to both parties. This creates the need for its reliable storage, distribution and periodic update. The solution is suitable for a small number of users.

In asymmetric cryptosystems work with two keys - public and private. Publicly available to all who are interested, while private - only owner. When you need to send some information from one participant to another its encryption is done with the private key of the sender and the recipient public, decryption, respectively - the public key of the sender and the recipient's private. In an asymmetric cryptosystem is not necessary secure storage of public keys - they can be freely exchanged or published on the WEB site.

Based on different mathematical theories were developed corresponding algorithms applied adopted as a worldwide standard. The algorithms, found the widest application in modern cryptography classified information are as follows: symmetric DES, IDEA[2], AES[3] and the asymmetric RSA[4], ECC[5].

Essential element that implements the main tasks of an ISS[6] is called. Crypto core, which is a set of algorithms and keys, which handles system protection. In symmetric systems, the core is static - the algorithms and the keys are not changed for a certain period of time. In asymmetric systems crypto core dynamically changes - the key is generated for the particular processing unit, and then destroyed. For each process generates a new key using a random number generator, with virtually zero probability of recurrence. This significantly increases the reliability and the security of this type of systems and make them much more difficult to dismantle from hackers.

In asymmetric cryptography crucial for e reliable way of storing and using crypto core - the more secure is the access to it, the more difficult it is breaking the system.

In recent years, following the successful introduction of multifunctional smart cards in different application systems show a new technology for the realization of the ISS - the technology **exported crypto core**. This set of algorithms and keys used to protect data is not stored in the computer and on a separate physical component, which makes it significantly more difficult to access. This function is performed by a multifunctional "smart" card. It is activated for operation by the user through appropriate software. In the activation process is released firmware loaded on the card and generate a unique pair of keys - public and private.

Proof of the authenticity of the user of classified information in the appropriate unit for biometric time a process takes place in two stages. In the first phase corresponding device scans iris, retina, person handwriting or voice of the people and saves them in a list. Unique individual properties are extracted and converted into individual templates are saved as encrypted digital data. In the second phase, the user again goes through the scanning process, the result of which is compared with the templates in the database. Thus regulates access. Biometric solution is integrated into the keyboard that have fingerprint scanned, and access to the system is limited by software. Thus, it is possible not only to prevent unauthorized users, but also to define different rules for each. Alternatively, the company - keyboard with smart card reader is extremely convenient for offices with several dozen jobs since individual settings for each user are stored in a chip on his card , which is why it is always available , regardless of what exactly workstation is logged in the system. These include admission to the workplace after submission of documents or visual identification of the individual, combined with periodic inspections of working over a period of time.

In practice, the only way is to use cryptography to encrypt passwords. Apply the following measures to increase reliability: the technical limitations - no passwords are short, contain letters, numbers and other characters; management terms of passwords, their regular shift; restricting access to the password

1 Data Encryption Standard
2 International Data Encryption Algorithm
3 Advanced Encryption Standard
4 Public-key cryptography (Rivest, Shamir, Adleman)
5 Elliptic Curve Cryptography
6 Internet Security System

file, limiting number of unsuccessful login attempts in the system user training, use of software password generator.

As is known, one of the most powerful tools in the hands of malicious persons climate program authentication where the password is not only checked but is remembered for subsequent unauthorized access.

Control devices based on biometric features are expensive and complex, so are only used in specific organizations with high security requirements. Administration of identification and authentication is very important and difficult task. It is necessary to constantly maintain confidentiality, integrity and availability. The easiest way to do this is by centralizing the administration process, which allows to realize the concept of a single input. Once passed the verification of identity, the user has access to all network resources (within the limits of its powers).

III . Conclusion

Carried out a systematic analysis confirms the thesis of the authors that the current and functional training within the legal basis is not enough to ensure successful process of protection of classified information. It is to be given to specialized training for certain groups of human resources in the security sector (security officers AIS and networks and network administrators) in connection with the application of modern technological approaches, methods and tools for securing information security.

Moreover, it is necessary to train the system architects and engineers to successfully apply the paradigm of security. It is crucial that the creation of a methodology lifecycle security systems, based on which to develop the entire process - from the formulation of the operational concept of the system through modeling of operational and system architecture to implementation and operation. Thus could ensure the integration of security attributes in the architectural model and later in the prototype system, which means creating systems that meet the requirements for information security in the broadest sense.

Literature

1. Закон за защита на класифицираната информация (посл. изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври, 2011 г.)

2. Правилник за прилагане на закона за защита на класифицираната информация (посл. изм.. ДВ. бр.5 от 19 Януари 2010 г.)

3. Задължителни указания за съдържанието на учебната програма за провеждане на обучение в областта за защитата на класифицираната информация (Решение на ДКСИ № 46/26.08.2003 г.).

4. Задължителни указания за служителя по сигурността на информацията – дейност и процедура за назначаване (Решение на ДКСИ № 3/25.02.2003 г., изм. с Решение № 68-I/25.10.2011).

5. Наредба за задължителните общи условия за сигурност на автоматизираните информационни системи или мрежи, в които се създава, обработва, съхранява и пренася класифицирана информация (посл. изм. ДВ бр. 101 от 18 Декември 2009 г.)

6. Задължителни указания за пренасяне на класифицирана информация чрез куриери-служители в организационните единици (Решение на ДКСИ по № 202-II/02.11.2004 г.).

7. Петришки, Г., Защита на класифицираната информация, въпроси и отговори, “Симолини”, София, 2006, с. 27-28.

8. DoDAF Deskbook, V. 1.0, 2004.

9. Karakaneva, J., Architecture Design of Security System, Trakia Journal of Sciences, vol. 8, № 3, 2010.

10. Павлов, Г., Проблеми на сигурността и защитата на класифицираната информация в автоматизираните информационни системи и мрежи, Университетско издателство “Стопанство”, сп. Икономически алтернативи, бр. 5/2005

11. Павлов Г., Защита на информацията, Унив. Издателство “Стопанство”, С, 2010

12. Павлов Г., Информационната сигурност в организацията (фирмата), Унив. издателство “Стопанство”, С, 2011

13. Наредба за системата от мерки, способи и средства за физическа сигурност на КИ и за условията и реда за тяхното използване (Обн., ДВ, бр. 22 от 11.03.2003 г.).

14. Методика за изграждане и оценка на средствата и системите за физическа сигурност на КИ (посл. Решение №26-I/10.04.2012г.).

15. Беленски, Р., Разследване на компютърни престъпления, Сиела, София, 2006, 41.

НАСОКИ ЗА ПОВИШАВАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ТРАНСПОРТНИТЕ УСЛУГИ ПРИ ПРЕВОЗА НА ТОВАРИ С АВТОМОБИЛЕН ТРАНСПОРТ

Ас. д-р Илия Гътовски
Катедра „Икономика на транспорта“

Увод

В настоящата разработка са разгледани основните фактори, влияещи върху повишаване качеството на транспортното обслужване при превоза на товари. Извършено е анкетно проучване, което цели да изведе на преден план най-важните критерии, които оказват влияние върху вземането на решение от страна на потребителите при избор на превозвач. Разгледани са показателите за качество и е изследвана зависимостта между тях и влиянието им върху конкурентоспособността на автомобилните фирми. Развитието на автомобилния транспорт и повишаване качеството на транспортната услуга са от решаващо значение за осигуряване на бърз, безопасен и чист транспорт за бизнеса и гражданите в Европа.

В статията се прави опит да се даде отговор на въпроса: Кои фактори влияят върху вземането на потребителско решение за избор на превозвач? Отговорът в голяма степен ще подпомогне транспортните фирми при формиране на конкурентните им стратегии.

Изложение

Транспортът е един от основните сектори в системата на националното стопанство. Той е в тясна връзка с всички останали сектори, произвеждащи различни видове стоки или услуги и изпълнява функции по доставяне на суровини, материали, горива и готова продукция. Ето защо може да се каже, че качественото транспортно обслужване на всеки сектор от икономиката е от особено значение за правилното му функциониране.

От икономическа гледна точка повишаването на конкурентоспособността на транспортната фирма се свежда до реализирането на максимален ефект с цената на минимални разходи[1] за повишаване качеството на транспортното обслужване. Решаването на този проблем се характеризира със специфични особености, зависещи както от вида на транспорта, така и от конкретния показател за качество на транспортното обслужване.

Необходимо е да се прави разлика между качество на транспортното обслужване на страната и качество на транспортната продукция. Качеството на транспортната продукция е сложна съвкупност от полезни свойства, които обуславят степента на нейната годност да задоволява нуждите от превози на товари за икономиката и населението.

Чрез подобряване качеството на транспортната продукция се повишава нейната потребителна стойност, а с това се създават условия за повишаване ефективността на транспортния процес. Постигането на високо качество на транспортната продукция, респ. превозите на товари, зависи от качеството на работа на транспортните фирми и техните поделения.

Качеството на транспортното обслужване на страната се характеризира със степента на запазване на потребителните свойства на превозените товари и спазването на срока за доставка на суровините, материалите и готовата продукция до производителите и потребителите.

Напълно естествено е, че повишаването качеството на транспортната продукция осигурява съответно по-високо качество на транспортното обслужване.

Качеството на транспортното обслужване на националното стопанство и населението се характеризира със степента на запазване потребителната стойност на превозваните товари и спазване на срока за доставяне на суровините, материалите и готовата продукция до потребителите, с подобряването на удобството и комфорта при пътуване на населението и др.

В условията на конкуренция постигането на високо качество на транспортното обслужване е възможно при наличието на следните условия: първо, регламентиране на правата и задълженията, както на транспортната фирма, така и на товародателите и пътниците; второ, договориране на задълженията, санкциите и компенсациите в случаите на неизпълнение на задълженията, като акцентът се поставя върху срока за превоз, комфорта, запазването на потребителната стойност на товарите в процеса на транспортиране.

Отделните фактори, които осигуряват повишаване на качеството на транспортното обслужване, могат да се обособят в две групи: а)

[1] Мутафчиев, Л., Планиране дейността на транспортната фирма, УНСС,София, 2001

свързани с извършването на допълнителни разходи; б) неизискващи извършването на допълнителни разходи.

Към първата група се отнасят факторите, свързани с издигане на техническото равнище на транспортната фирма, които изискват по-големи или по-малки инвестиции; към втората група – факторите, свързани с подобряване на организацията на работата във фирмата. В условията на пазарна икономика е целесъобразно да се дава пълен простор на проявление на втората група фактори, а от първата група да се дава предимство на онези, които осигуряват постигането на най-големи резултати при повишаване качеството на транспортното обслужване, и то при минимални разходи. За тази цел е необходимо правилно да се степенуват по значение и да се подреждат мероприятията за повишаване качеството в транспортната фирма при всеки отделен период.

Качеството на транспортното обслужване се характеризира с показатели като: редовност и своевременност на превозите, подобряването на удобствата и комфорта при пътуването на населението, скорост, сигурност и др.

Различните транспортни фирми, при определени условия, извършват нееднакви по размер разходи за постигането на даден резултат по отношение на повишаване на качеството. Най-конкурентоспособни са тези фирми, които извършват минимални разходи за постигането на определен резултат в областта на качеството, респ. фирмите, които с определени разходи постигат максимален ефект за повишаване на качеството на транспортното обслужване.

Основен критерий за оценка на качеството на транспортното обслужване е задоволяването на потребностите на населението от превози в количествено и качествено отношение. Формирането на качеството на транспортното обслужване не може да се изрази само с един показател, колкото и комплексен да е той. Само съвкупност от показатели, отразяващи най-важните страни на транспортната дейност могат да дадат изчерпателна характеристика на качеството на транспортното обслужване.

Редовността и своевременността на извършването на превозите са показатели за качеството на транспортното обслужване с важно значение както за товарните, така и за пътническите превози.[2] Редовността и своевременността са непосредствено свързани с изпълнението на предвидените разписания за движение на превозните средства. За измерване на равнището на този показател се използва процентът на превозните средства, движещи се навреме от общия им брой. Подобряването на този показател за качеството на транспортното обслужване е особено важно от гледна точка конкурентоспособността на транспортната фирма, доколкото в условията на пазарна икономика отделните потребители на транспортни услуги са силно заинтересувани от редовното осъществяване на икономическите им връзки.

На практика, основни причини за нарушаване на редовността на движението са: несъответствията на времето на рейса, диференцирано по периоди от денонощието и контролни участъци на маршрута с фактическите пътни и др.; условия за движение по маршрута; престоите на автомобилите по време на работа и преждевременното им прибиране в гаража по технически или други причини; задръжките в уличното движение при жп прелези и кръстовища; нарушаването на установения режим за работа на шофьорите.

Повишаването на качеството на транспортното обслужване е тясно свързано с изискването за увеличаване на скоростите на превозните средства. Съкращаването на срока за доставка е едно от основните изисквания, които се предявяват към транспортната фирма при извършването на товарните превози.

Не е без значение и обстоятелството, че за транспортната фирма ускоряването на превоза при равни други условия повишава степента на използване на превозните средства по време, респ. повишава тяхната производителност и води до относително намаляване на експлоатационните разходи, което от своя страна съдейства за увеличаване на печалбата и рентабилността на фирмата, а това е допълнителен потенциал за повишаване на конкурентоспособността.

Особено важни са скоростите на движение на превозните средства в товарния транспорт. Това е така, защото изборът на вида на транспорта от страна на потребителите в най-висока степен се определя от гледна точка на възможностите за извършване на превоза за минимално време.

За повишаване качеството на транспортното обслужване в много голяма степен може да допринесе системното изучаване на потребностите на отделните товародатели и населението от превози. Това трябва да се осъществи на територията на района, обслужван от съответната транспортна фирма. На тази основа могат да се определят и параметрите на изискваното от клиентите на транспортната фирма качество на транспортното обслужване.

[2] Бакалова, В., Конкурентоспособност на транспортната фирма и насоки за нейното повишаване, Икономически алтернативи, УНСС, София, 2001

Анализ на резултатите от оценката на потребителите за качеството на транспортните услуги

В разработката се използват данни от анкетно проучване, което е насочено към изследване на степента на удовлетвореност на потребителите от предлаганите транспортни услуги. Целта е да се намери отговор до колко българските автомобилни предприятия, занимаващи се с превоз на товари отговарят на качествените изисквания на конкурентния пазар и до каква степен задоволяват максимално нуждите и потребностите на потребителите.

Анкетирани са 140 потребители от различни сектори на икономиката и може да се приеме, че са подходяща извадка за изследването.

При събирането на данните са използвани два основни принципа:

– Принцип на случайния избор
– Принцип на независимия избор

Обработката на данните и анализът е проведен при 140 наблюдения, разпределени в следните сектори на българската икономика - 21,4% от анкетираните потребители на транспортни услуги развиват своята дейност в сферата на селското стопанство; 7,1% в сферата на добивната промишленост; 35,7% се занимават с производствена дейност; 3,6% са в сферата на енергийния бизнес; 7,1% от строителния бизнес; по 10,7% са от сферата на търговията и спедиторския бизнес и 3,6% се занимават с друг вид бизнес различен от горе-посочените. На фигура 1 са представени данните за процентното съотношение на анкетираните потребители на транспортни услуги по сфера на дейност.

Фигура 1. Процентно съотношение на анкетираните потребители по сфера на дейност

На фигура 2 е представено процентното разпределение на анкетираните потребители на транспортни услуги по отношение на количеството товари, предадени за превоз.

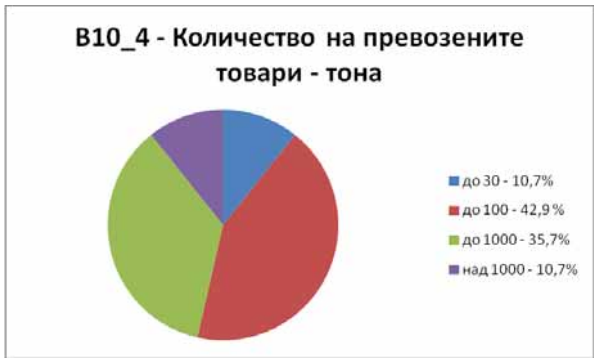

Фигура 2. Процентно разпределение на анкетираните потребители по отношение на количеството товари, предадени за превоз

Анализът показва, че настоящото изследване обхваща широк спектър на потребители на транспортни услуги, както по отношение на сферите на дейност, така и по отношение на честотата на използване на транспортни услуги и количествата превозвани товари. Това показва, че на база получените резултати може да се направят коректни изводи и да се дадат конкретни препоръки.

1. Обработка на данните

За обработката на данните е използвана програмата за обработка таблици "EXCELL", а за същинския анализ - възможностите на SPSS. За по-голяма част от въпросите е дадена скала на отговорите,[3] на която анкетираните потребители на транспортната услуга трябва да отговорят според нивото на тяхната удовлетвореност. Два от въпросите са отворени - на единия анкетираните трябва да изброят най-важните за тях критерии при избор на транспортна фирма, а на другия да направят допълнителен коментар по отношение на качеството на предлаганите транспортни услуги от обслужващите ги фирми**.**

2. Анализ на резултатите

При провеждане на изследването, анкетираните потребители на транспортни услуги трябваше да отговорят на няколко групи въпроси по отношение на тяхната степен на удовлетвореност, базирани на определени качествени показатели.

Първата група въпроси е свързана с това до каква степен потребителите на транспортни услуги, останали доволни от обслужването на транспортната фирма през последните 12 месеца по отношение на следните качествени параметри:

– Разписанието и времето за превозите;

[3] **Скала на отговорите:**
1 – доволен съм, 2 – до известна степен съм доволен,
3 – неутрален, 4 – до известна степен не съм доволен,
5 – много съм недоволен, 6 – не мога да отговоря/

– Спазването на разписанието и сроковете за превозите;

– Възможностите за връзки с други видове транспорт и използване на терминали;

– Предприемане на адекватни действия от страна на транспортните компании при невъзможност да изпълнят договорените превози.

На таблица 1 и фигура 3 са представени резултати по отношение на степента на удовлетвореност на потребителите от разписанието и времето на превозите.

Таблица 1.

Разписание и време на превозите

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	70	50,0	50,0	50,0
	2	50	35,7	35,7	85,7
	3	20	14,3	14,3	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

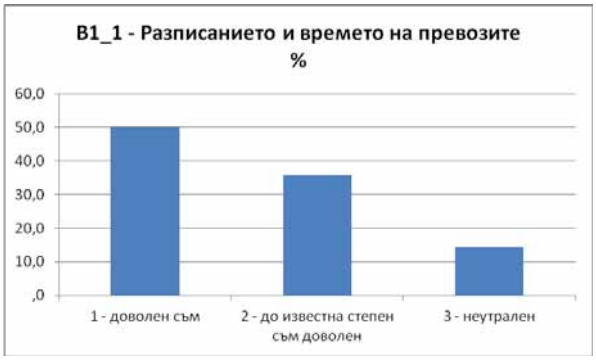

Фигура 3. Разписание и време на превозите - %

На таблица 2 и фигура 4 са представени резултатите по отношение удовлетвореността на потребителите на транспортни услуги от спазването на сроковете за доставка и обявеното разписание:

Таблица 2.

Спазване на разписанието и сроковете на превозите

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	35	25,0	25,0	25,0
	2	70	50,0	50,0	75,0
	3	20	14,3	14,3	89,3
	4	15	10,7	10,7	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

Фигура 4. Спазване на разписанието и сроковете на превозите - %

На таблица 3 и Фигура 5 са представени резултатите от това доколко са доволни потребителите на транспортни услуги[4] по отношение предлаганите възможности за връзки с други видове транспорт и използването на терминали от транспортните предприятия при извършването на превозите.

Таблица 3.

Възможности за връзки с други видове транспорт и използването на терминали

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	45	32,1	32,1	32,1
	2	35	25,0	25,0	57,1
	3	40	28,6	28,6	85,7
	4	5	3,6	3,6	89,3
	6	15	10,7	10,7	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

Фигура 5. Възможности за връзки с други видове транспорт и използването на терминали

[4] Под транспортна услуга в настоящото изследване се има в предвид, предоставяните от транспортни предприятия услуги свързана с превоза на товари

На таблица 4 и Фигура 6 са представени резултатите от това доколко са доволни потребителите на транспортни услуги по отношение на предприемането от страна на транспортните фирми на адекватни действия при невъзможност да изпълнят договорените превози.

Таблица 4.

Предприемане на адекватни действия при невъзможност да изпълнят договорените превози

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	40	28,6	28,6	28,6
	2	70	50,0	50,0	78,6
	3	15	10,7	10,7	89,3
	4	5	3,6	3,6	92,9
	5	5	3,6	3,6	96,4
	6	5	3,6	3,6	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

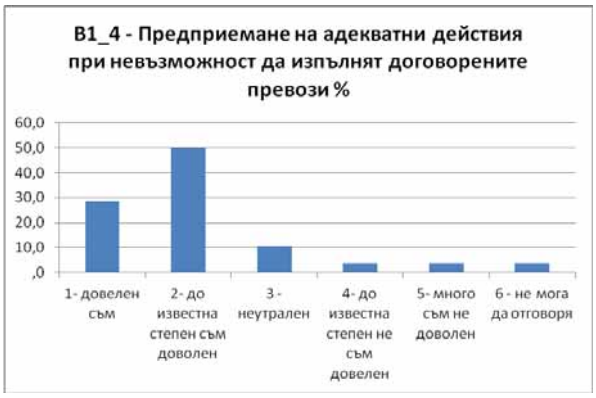

Фигура 6. Предприемане на адекватни действия при невъзможност да изпълнят договорените превози

Анализът на получените при анкетирането данни, показани в горните таблици и фигури позволяват да се направи следната констатация:

По отношение на предлаганото разписание и време за извършване на превозите в голяма степен превозвачите предлагат подходящо разписание и време за извършване на превозите - над 85 % от потребителите са останали доволни и около 14 % са недоволни от предлаганото разписание и срокове на превозите. При самото изпълнение на превозите са наблюдава увеличение по-скоро на негативните отговори, което показва, че в известна степен превозвачите не спазват поетите ангажименти – 50 % са по-скоро доволни, 10,7 % са по-скоро недоволни и 14,3 % нямат отговор на въпроса. Като положително може да се отчете, че в голяма степен превозвачите вземат адекватни за потребителите мерки, когато не могат да изпълнят договорените превози – неудовлетворени са само 7,2 % от потребителите на транспортни услуги. Като цяло малка част от потребителите при избора си на превозвач (39,3 %) се интересуват от предлаганите възможности за връзки с други видове транспорт и използването на терминали.

Заключение

Повишаването на качеството на транспортното обслужване е тясно свързано с изискването за увеличаване на скоростите на движение на превозните средства. При товарния транспорт увеличаването на скоростите е основна предпоставка за намаляване на времето за доставка на продукцията от производителя до потребителя. Съкращаването на срока за доставка е едно от основните изисквания, които се предявяват към транспортната фирма при извършването на товарни превози. Като показател за качеството на транспортното обслужване времето за доставка е тясно свързано със спецификата на транспортния процес и с изискванията, които се предявяват към него. По принцип автомобилната фирма е в по-благоприятни позиции в конкуренцията с железопътния транспорт благодарение на по-малкия срок за доставка на товарите. В конкуренцията между самите автомобилни фирми значителни предимства имат онези от тях, които осигуряват по-бърза доставка на товарите. Разбира се, отделните видове товари и различните товародатели предявяват различни изисквания по отношение на срока за доставки, които трябва стриктно да се спазват от превозвача. Особено важно е да се осигурява бърза доставка на лесно развалящите се продукти, както и на дефицитни стоки с голямо моментно търсене на пазара.

За повишаване качеството на транспортното обслужване в много висока степен може да допринесе системното изучаване на потребностите на отделните товародатели и населението от превози. Това трябва да се осъществи на територията на района, обслужван от съответната транспортна фирма. На тази основа могат да се определят и параметрите на изискваното от клиентите на транспортната фирма качество на транспортното обслужване.

Определен практически интерес представлява подобряването на качеството на експлоатационната работа от транспортната фирма. Това е особено съществен проблем поради обстоятелството, че с подобряването на качеството на използване на превозните средства се постига намаляване на количествените показатели за тяхната работа, а оттам и икономия на експлоатационни разходи. От друга страна, подобряването на качествените показатели за използване на подвижния състав (повишаване на техническата готовност на парка, уве-

личаване на скоростите, намаляване продължителността на престоите за извършване на товаро-разтоварните операции и др.) позволява да се постигне и по-високо качество на транспортното обслужване на товародателите и пътниците. Ето защо мероприятията за повишаване качеството на експлоатационната работа са от особено съществено значение за повишаването на конкурентоспособността на транспортната фирма, тъй като се реализира без допълнително нарастване, а напротив, се съпровожда с намаляване на експлоатационните разходи на фирмата.

Обвързването на превозните цени с качеството на транспортното обслужване трябва да съдейства, както за рационалната организация на транспортния процес, така и за нормалното уреждане на взаимоотношенията между транспортната фирма и нейните клиенти.

Повишаването на качеството се стимулира чрез съответно диференциране на превозните цени, използване на допълнителните такси, глобите и премиите за подобряване на взаимодействието между транспортните фирми и техните клиенти. Този въпрос има изключително важно значение при организирането както на товарните, така и на пътническите превози.

GUIDELINES IMPROVED THE QUALITY OF TRANSPORT SERVICES BY ROAD

Assist. Iliya Gatovski, PhD
Department "Economics of Transport"

Introduction

This paper addresses the main factors influencing the improvement of the quality of transport services for carriage of goods. Made a survey which aims to highlight the most important criteria that influence decision of consumers when choosing a carrier. It`s considered quality indicators and studied the dependency between them and their impact on the competitiveness of the automotive companies. Development of road transport and improving the quality of transport services are crucial to ensure fast, safe and clean transport for businesses and citizens in Europe.

The article attempts to answer the question: What factors influence consumer decision of a carrier? The answer will greatly assist transport companies in shaping their competitive strategies.

Exposition

Transport is a major sector in the national economy. It is related with all other sectors producing different types of goods or services and performs functions in the supply of raw materials, fuel and finished products. Therefore it can be said that quality service for each sector of the economy is essential for its proper functioning.

From an economic point of view, increasing the competitiveness of the transport company is to maximize the effect with minimum costs to improve the quality of transport services. Solving this problem is characterized by specific features, depending on both the type of transport and the specific indicators of quality of transport services.

It is necessary to distinguish the quality of transport services in the country and the quality of transport products. Quality of transport production is a complex set of useful properties that determine the degree of its suitability to meet the needs of freight transport for the economy and the population.

By improving the quality of transport output increases its useful value, thereby creating conditions for increasing the efficiency of the transport process. Achieving high quality transport products, respectively haulage depends on the performance of the transport companies and their subsidiaries.

Quality of transport services in the country is characterized by the degree of preservation of the consumer properties of goods carried and the deadline for the delivery of raw materials and finished products to manufacturers and consumers.

It is quite natural that the increase in quality of transport products provides correspondingly high quality of transport services.

The quality of the transport service of the national economy and the population is characterized by a degree of preservation use-value of freight and meeting the deadline for delivery of raw materials and finished products to consumers in improving the comfort and convenience of traveling and others.

In terms of competition to achieve a high quality transport service is possible under the following conditions: first, regulating the rights and obligations of both transport companies and shippers and passengers, second, contracting obligations, penalties and compensation in the cases of default, with a focus on the duration of carriage, comfort, preservation of use-value cargo during transport.

Individual factors that provide improving quality of transport services can be divided into two groups: a) related to the provision of additional costs, b) do not require the performance of additional costs.

The first group relates factors associated with raising the technical level of the transport companies that require larger or smaller investments, the second group - the factors associated with improving the organization of work in the company. In a market economy it is appropriate to give full vent to the expression of the second group of factors, the first group to be given to those who ensure the achievement of the greatest results in improving the quality of transport services, and it at least cost. For this purpose it is necessary to properly rank the importance and arrange events to raise the quality of a transport company in each period.

Quality of transport services is characterized by parameters such as regularity and timeliness of shipments, improved comfort and ride comfort of the population, speed, security and others.

The different transportation companies, under certain conditions, carry unequal amount for achieving a result in terms of quality improvement. The most competitive companies are those that perform minimal cost to achieve a particular result in terms of quality, respectively companies that maximize the ef-

fect of improving the quality of transport services with fixed costs.

The main criteria for assessing the quality of transport services are meeting the needs of the population of transport in quantitative and qualitative terms. The formation of the quality of transport services can not be expressed with a single indicator, however complex it may be. Only a set of indicators that reflect the most important aspects of transport activity can provide a comprehensive characterization of the quality of transport services.

Regularity and timeliness of transportation are indicators of the quality of transport services of importance for both freight and passenger transport. Regularity and timeliness are directly related to the implementation of the planned schedules for movement of vehicles. To measure the level of this indicator is used the percentage of vehicles traveling time from the total. The improvement of this indicator for the quality of transport services is particularly important in terms of competitiveness transport company, since the market economy individual transport users are highly interested in the regular performance of their economic ties.

In practice, the main reasons for breaking the regularity of the movement are: mismatches during that trip, differentiated by time of day and control sections of the route to actual road and others; traffic conditions along the route, vehicle downtime at work and premature retraction in the garage for technical or other reasons; inhibitions in traffic at railroad crossings and intersections, the violation of the established operating mode drivers.

Improving the quality of transport services is closely associated with the requirement to increase the speed of the vehicle. Reducing the term of delivery is one of the basic requirements, which are brought to the transport company in carrying freight .

It is not without significance the fact that the acceleration of the transport company transport ceteris paribus increases the degree of use of vehicles during, respectively increase their productivity and leads to a relative reduction in operating costs, which in turn contribute to increased profits and profitability of the company, and this is further potential for improving competitiveness.

Particularly important are the rates of movement of vehicles in freight transport. This is because the choice of the mode of transport from the users in the highest level is determined in terms of the possibilities for carrying out the transportation of a minimum time .

Improving the quality of transport services greatly can contribute systematic study of the needs of individual shippers and population operations. This must be done within the area served by the transport company. On this basis can be determined and the parameters required by the client for a transport company quality transport services.

Analysis of the results of the consumer on the quality of transport services

The paper uses data from the survey, which is designed to investigate the degree of satisfaction for users of transport services. The aim is to find an answer to how Bulgarian automobile enterprises dealing with freight meet the quality requirements of the competitive market and to what extent satisfying the needs and demands of consumers.

Polled 140 users from different sectors of the economy and can be assumed to be an appropriate sample for the study.

When collecting data using two principles:

– Random selection
– Principle of the independent choice

Data processing and analysis was carried out at 140 observations, divided into the following sectors of the Bulgarian economy - 21.4% of respondents transport users develop their activities in the field of agriculture, 7.1% in the mining industry; 35 7% are engaged in manufacturing activities; 3.6% are in the energy business, 7.1% of the construction business, a 10.7 percent were in trade and shipping business and 3.6% are engaged in other kind business other than the above-mentioned. Figure 1 presents data on the percentage of surveyed consumers on transport services in the field of activity.

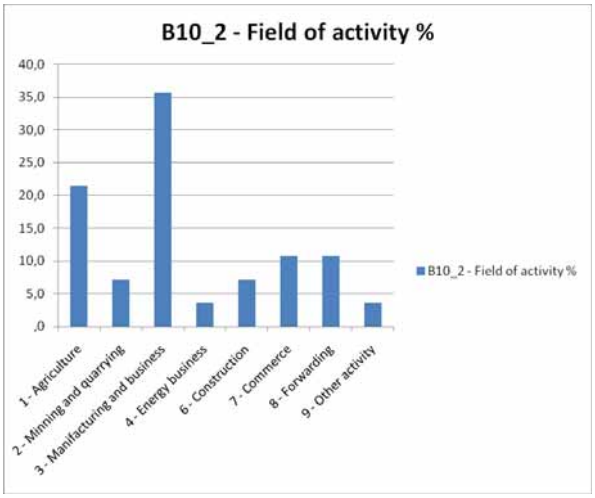

Figure 1. Percentage of surveyed consumers on transport services in the field of activity

Figure 2 is shown the percentage of respondents transport users in terms of the amount of cargo delivered for shipment.

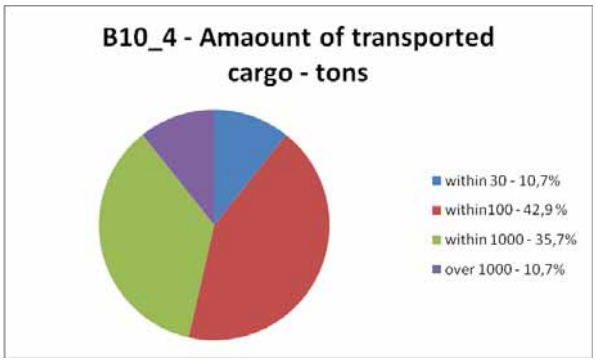

Figure 2. Percentage distribution of consumers surveyed in terms of quantity of cargo for carriage

The analysis shows that this research covers a wide range of transport users, both in terms of the areas of activity and in terms of frequency of transport services and the quantity of goods transported. This shows that on the basis of the results obtained can be made reliable conclusions and make recommendations.

1. Data Processing

For data processing program used to process tables "EXCELL", for actual analysis - capabilities of SPSS. For most of the questions is a scale responses of the respondents were users of the transport service must respond according to their level of satisfaction. Two questions are open - one of the respondents must list the most important of these criteria when choosing a transport company, and the other to make additional comments regarding the quality of transport services from servicing companies.

2. Interpretation of results

In the survey, respondents transport users had to answer several sets of questions regarding their level of satisfaction based on specific quality indicators.

The first group of questions is related to the extent to which transport users, were happy with the service of the transport company in the last 12 months on the following quality parameters:

– Schedule and transport time;

– Compliance with the schedule and terms of carriage;

– The ability to link with other modes of transport and use of terminals;

– Take appropriate action by transport companies failing to meet the agreed transport.

Table 1 and Figure 3 present the results in terms of the degree of satisfaction of users of the schedule and timing of shipments.

Table 2 and Figure 4 presents the results regarding satisfaction of transport services by compliance with delivery deadlines and scheduled time of departure:

Table 1.

Schedule and during transport

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	70	50,0	50,0	50,0
	2	50	35,7	35,7	85,7
	3	20	14,3	14,3	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

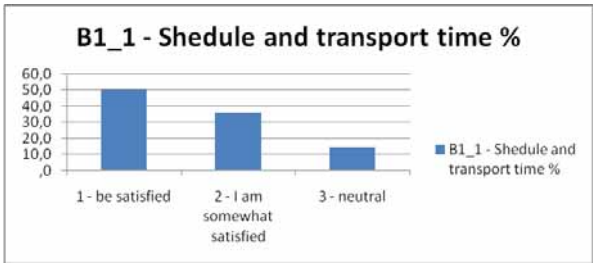

Figure 3.

Table 2.

Compliance with the schedule and timing of shipments

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	35	25,0	25,0	25,0
	2	70	50,0	50,0	75,0
	3	20	14,3	14,3	89,3
	4	15	10,7	10,7	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

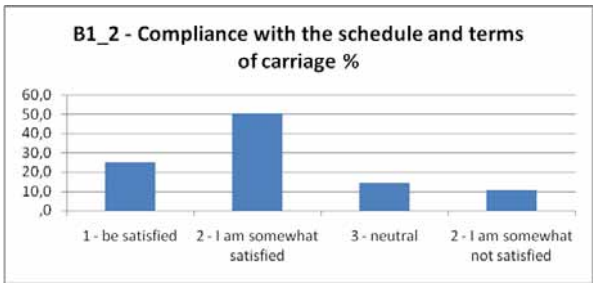

Figure 4. Compliance with the schedule and timing of shipments - %

Table 3 and Figure 5 shows the results of how satisfied users of transport services to offer opportunities for connections with other modes of transport and the use of terminals of trucking companies in carriage.

Table 4 and Figure 6 presents the results of how satisfied users of transport services relating to the taking by the transport companies of failing adequately to perform the operations.

Table 3.

The ability to link with other transport modes and the use of terminals

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	45	32,1	32,1	32,1
	2	35	25,0	25,0	57,1
	3	40	28,6	28,6	85,7
	4	5	3,6	3,6	89,3
	6	15	10,7	10,7	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

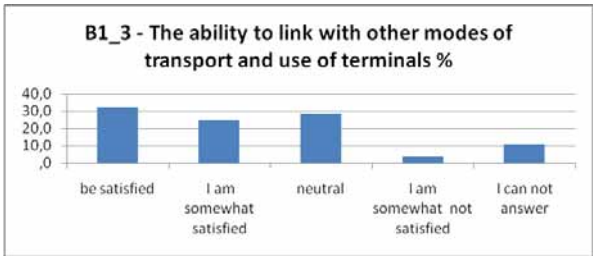

Figure 5. The ability to link with other transport modes and the use of terminals

Table 4.

Take appropriate action, failing to meet the agreed transport

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	40	28,6	28,6	28,6
	2	70	50,0	50,0	78,6
	3	15	10,7	10,7	89,3
	4	5	3,6	3,6	92,9
	5	5	3,6	3,6	96,4
	6	5	3,6	3,6	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

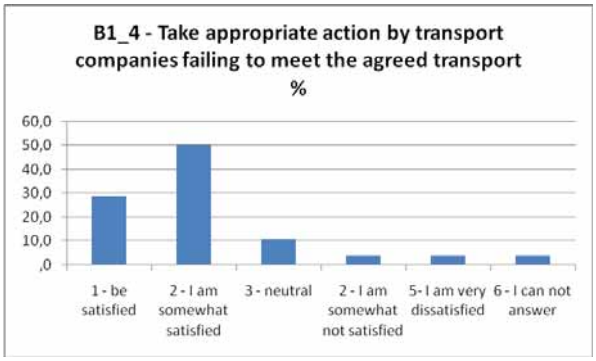

Figure 6. Take appropriate action, failing to meet the agreed transport

The analysis of the data obtained in the survey shown in the above tables and figures allow you to make the following observation:

In terms of the proposed plan and time for transportation largely airlines provide appropriate timelines and time for transportation - over 85 % of consumers were satisfied and 14% dissatisfied with the proposed timetable and terms of carriage. In actual execution of shipments are increase rather negative responses, indicating that somewhat carriers do not honor their commitments - 50% are more satisfied 10.7% are more dissatisfied and 14.3% no answer. As positive can be reported that largely carrier's take adequate measures for consumers, when they can not fulfill their contractual transportation - unsatisfied only 7.2% of transport users. Overall minority of consumers in their choice of carrier (39.3%) are interested in the opportunities available for connections to other modes of transport and the use of terminals.

Conclusion

Improving the quality of transport services is closely associated with the requirement to increase the speed of movement of vehicles. In freight transport increasing speeds is essential for reducing the delivery time of products from producer to consumer. Reducing the term of delivery is one of the basic requirements, which are brought to the transport company in carrying freight. As an indicator of the quality of transport service delivery time is closely related to the specificity of the transport process and requirements, which are brought to it. Generally automotive company is in a better position to compete with railways due to the lower limit for delivery of goods. In the competition between automobile companies have significant advantages those that provide faster delivery of goods. Of course, different types of cargo and shippers sued various different requirements in terms of delivery time, which must be strictly adhered to by the carrier. It is particularly important to provide fast delivery of perishable products and scarce goods with a large current market demand.

Improving the quality of transport services to a large extent can contribute systematic study of the needs of individual shippers and population operations. This must be done within the area served by the transport company. On this basis can be determined and the parameters required by the client for a transport company quality transport services.

Certain practical interest is the improvement of the quality of the operational work of the transport company. This is a critical issue due to the fact that the improvement of the quality of the use of vehicles for a reduction of quantitative indicators for their work, and thus saving operating costs. On the other

hand, the improvement of the quality indicators for the use of the rolling stock (increase the technical readiness of the park , speed , reduced length of stay for loading and unloading , etc.). Allows to reach and quality transport services to shippers and passengers. Therefore, measures for increasing the quality of operational work are particularly essential to the competitiveness of the transport company, as implemented without further increase, on the contrary, is accompanied by a reduction in operating costs of the company.

Linking transport prices with the quality of transport services should help both the rational organization of the transport process and the proper settlement of the relationship between the transport company and its customers.

Improving quality by stimulating differentiation of freight charges, use of surcharges, penalties and bonuses to improve the interaction between transport companies and their customers. This issue is crucial in the organization of both freight and passenger transport.